T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

KÜRESELLEŞME, ŞEHİR VE KÜRESELLEŞMENİN BİR BOYUTU OLARAK HABITAT TOPLANTILARI

HAZIRLAYAN: ÖZKAN AÇIKGÖZ

Nu: 2502000013

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. KORKUT TUNA

İSTANBUL 2006

ÖZ

Dünya toplumları hızla şehirleşmektedir. Bugün dünya ikinci dalga şehirleşmeyi yaşamaktadır. Birinci dalga şehirleşmeyi 1950'lere kadar büyük oranda Batılı ülkeler yaşamıştır. İkinci dalga şehirleşmeyi ise, bu tarihlerden günümüze kadar gelen süreçte, yine büyük oranda GOÜ'ler yaşamaktadır. Dünyanın henüz şehirleşmekte olan bu ikinci yarısı, aynı zamanda dünyanın altıda beşlik bir nüfusunu da içinde barındırmaktadır. Bu nedenle GOÜ'lerin şehirleşme oranlarındaki ufak bir büyüme, dünyanın şehirli nüfusuna çok büyük rakamlarda nüfusun eklenmesine sebep olmaktadır. Bu durum hızla devam etmekte olup, gelişmiş ülkelerin temel bir kaygısı haline gelmiştir. Çünkü şehirleşmenin kaynak sarfiyatı kırdan çok daha fazla iken; dünyanın kaynakları ise olabildiğince sınırlıdır. Bu kaygı, gelişmiş ülkeleri GOÜ'lerin şehirleşmeleriyle ilgili yeni yaklaşımlar geliştirmeye sevketmiştir. Bu yaklaşımlardan birisi GOÜ'lerin şehirleşmesini kontrol altına almak şeklinde belirmiştir. Bu yaklaşımın bugünkü adı Habitat toplantılarıdır. Habitat toplantıları sayesinde dünya nüfusunun altıda beşlik bölümünün üreteceği şehirleşmenin niteliği belirlenmiş, en azından belli temel noktalarda kontrol altına alınmış olacaktır. Bu kontrol altına alma süreci ise, gelişmiş ülkeler açısından son derece ciddi bir konu olmuştur. Çünkü şehirlerin ağırlıklı kısmının niteliği, dünyanın ağırlıklı kısmının biçimini de belirleyecek güçtedir. GOÜ'lerin hızla şehirleşmesi dünyanın bu türden bir nitelik değişimine sebep olabilecektir. Bu ihtimal dünyanın yeni bir dünya düzeni ile karşı karşıya gelmesi demektir. Günümüz dünya düzeninin buna göz yumması mümkün değildir. Habitat toplantıları çerçevesinde GOÜ'lerin şehirleşmeleri 'sürdürülebilir şehirleşme' amacına uygun olarak ve büyük oranda 'katılım' ilkesinin meşrulaştıracağı bir yapı içerisinde belirlenmiş ve kontrol altına alınmış olacaktır. Son tahlilde bu şehirler, içerisinde bulundukları dünyaya küresel bir hâkimiyet imkânı tanımaktan uzaklaştırılmış şehirleşmeler haline getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Şehirleşme, Küreselleşme, Yeni Dünya Düzeni (YDD), Habitat Toplantıları, Yönetişim, Katılım, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Şehirleşme.

ABSTRACT

Societies on the earth have been urbanising rapidly. Today the world is experiencing the second wave of urbanisation. It is the developed countries that mostly experienced the first wave of urbanisation until the 1950's. It is the second wave urbanisation that mostly the developing countries has experienced since then. This part of world that is just urbanising, at the same time, contains five sixth of population of world as well. Because of this, little increasing in urban population of DCs causes to add huge number of population to world urban population. This process is continuing rapidly and it became reason of a big anxiety for developed countries. While the earth sources limited, cities have much more source consumption than rural. This anxiety is dispaching developed countries to find new approachs about urbanisation of DCs. One of this approaches appear as taking under control the urbanisation of DCs. It is Habitat Meetings that name of the approach. Due to the Habitat Meetings, quality of urbanisation what produced by big part of world that has five sixth population of it will be determined or at least tooke under control some important characteristics. Itis very serious matter for developed countries that the process of taking under contorl. Because quality of big part of cities has a defining potantial qulaity of big part of the world. Urbanisaion of DCs might lead to that king of changing of the world. This possibility can be seen as world face to new world order. It is impossible to give permit that for current world order. Whitin frame work of Habitat Meetings, urbanisations produced by DCs would took under control as suitable to task of 'sustainable urbanisation' and as fit to principle of 'participation'. In the final analysis, those cities will be turned into the kind of urbanisations that will not allow the countries where these urbanisations are to have a global hegemony.

Key Words: City, Urbanisation, Globalization, New World Order, Habitat Meetings, Governance, Participation, Sustainability, Sustainable Urbanisation.

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya şehirlerin önemi fikrinden hareketle başlanmıştır. Şehirler her devirde önemli olagelmişlerdir. Fakat son yüz yılda etkinlikleri daha da artmıştır. Henüz başında bulunduğumuz bu yüzyılda ise şehirlerin önemi kendini daha da hissettirecektir. Çünkü şehirleşme artık bütün dünyanın yaşamakta olduğu bir süreçtir. Bununla beraber bugün yaşanan şehirleşme daha çok gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı bir tecrübedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin dinamikleri ise farklılaşmıştır. Önceki yüzyılda meydana gelen ve bugünün gelişmiş ülkelerin şehirleşmesini meydana getiren şehirleşme süreci daha çok sanayileşmeye bağlı bir şehirleşme olmuştur. Oysa bugün bu tek sebep büyük oranda ortadan kalkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi çok daha karmaşık süreçlerin ürünüdür. Bu karmaşık süreçler aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinin farklı dinamiklere dayanmasına da işaret etmektedir. Farklı dinamiklere dayanan bir şehirleşmenin meydana getirdiği şehir ve toplumsal işlevleri de pekâlâ öncekilerden farklı olabilecektir. Bu farklılık, bugüne kadar ki küreselleşmeden ve bugüne kadar hâkim olan kapitalizmden ayrışmayı sağlayabilecek kadar önemli bir farklılıktır. Çünkü medeniyetlerin de, medeniyetlerin dünya üzerinde birbirlerine kavuşmalarının başka bir yüzü olan küreselleşmenin de temel birimi şehirlerdir. Şehirlerin karakteri ne ise, medeniyetlerin karakteri de o olmaktadır. Bu anlamda küreselleşme de aynı şekilde şehirlerin karakteri ile belirlenmektedir. Şehirlerin hafızası neye kurgulanıyorsa, medeniyetlerin dolayısıyla küreselleşmenin biçimi de ona göre şekillenmektedir. Şehirler küreselleşmenin karakteristiklerini belirleyen ve onları içinde saklayan birer çekirdek gibidirler. Artık şehirler sadece bir imparatorluğun veya bir medeniyetin biçimini değil, bundan çok daha fazla olarak, bütün bir dünyanın ve küreselleşme olgusunun biçimini belirlemektedir. Dolayısıyla şehirler günümüzde daha da önemli hale gelmişlerdir. Tabii olarak şehirlerle ilgili araştırmaların kıymeti de yükselişe geçmiştir.

Bununla beraber, bu çalışmada şehirle ilgili ilk akla gelen konu olarak ‘küresel şehirler’ çalışılmamıştır. Bunu da içerecek şekilde ama daha çok ‘geçiş şehirleri’

denen, bölgesel şehirlerden küresel özellikler içeren şehirlere geçişi temsil eden şehirler incelenmiştir. Bu şehirler ise daha çok gelişmekte olan ülkelerde bulunmaktadır. Küreselleşmenin geleceğini görmek, bu şehirleri incelemekten geçmektedir. Çünkü bu güne kadarki şehirleşme her ne üretecekse üretmiş ve bugün neredeyse statik bir duruma gelmiştir. Geçiş şehirleri ise, hem kültürel hem toplumsal ve hem de iktisadi anlayışlar bakımından çok farklı kabiliyetlere sahiptirler. Dolayısıyla dünyanın geleceği bu şehirlerin biçimlenişinde gizlidir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki bu şehirleşme dinamiği, gelişmiş ülkeler için çeşitli kaygıların da kaynağıdır. Dünyanın gelecekteki siyasi, iktisadi ve kültürel tabanının zemin değiştireceği gibi bir kaygı şimdiden kendini belli etmektedir. Gerek gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışı ve bunun şehir nüfusunu patlatması, gerek bu ülkelerin dünya nüfusunun %80'ine sahip olmaları gibi bilgiler gelişmiş ülkelerin temel kaygı sebepleri arasınadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme, dünya yüzeyine yayılmış bir şehirleşme olarak, somut anlamda bir küresellik durumu yaratabilecektir. Bu ülkelerin şehirleşmesini incelemek ise, gerçek anlamda bir küresel şehirleşme incelemesi olacaktır. Küresel şehirler olarak, New York, Tokyo ve Londra'nın ele alınması bu anlamda epeyce elitist bir yaklaşımdır. Diğer taraftan, bu tür incelemeler küresellik durumunu buralardan dünyaya yayan biraz emperyal ve biraz da simgesel bir küreselleşme anlayışına sebep olmaktadır.

Bu tez çalışmasında söz konusu gelişmekte olan ülkelerin dünyayı saran şehirleşmesinin karşımıza yepyeni bir dünya ve yepyeni bir küreselleşme çıkaracağı iddiası gündeme getirilmektedir. 19.yy.da Avrupa'nın şehirlerinde meydana gelen toplumsal dönüşümler nasıl Avrupa'yı bütün dünyaya hâkim duruma getiren dönüşümler olduysa, bugün gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme de bu ülkeleri dünyaya hâkim duruma getirebilecek dönüşümleri üretmeye adaydır. Bu anlamda dünyanın geleceğini garanti altına almak isteyen gelişmiş ülkelerin, çeşitli araçlarla bunu sağlamaya çalıştıkları iddia edilmektedir. Şehir bağlamında bu araçlardan en önemlisinin Habitat toplantıları olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın ilk amacı şehir çalışmalarının dikkatini gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeye çekmektir. İkinci amacı ise, Habitat toplantılarının, GOÜ'lerdeki şehirleşme sürecini

yeni dünya düzenine uyarlamayı amaçlayan bir hedefe sahip olduğunu ortaya koymak ve bu anlamda Habitat toplantılarını çözümleyip eleştirmektir.

Tezin hazırlanma aşamasında küreselleşme ve küresel şehirlerle ilgili yeterli denebilecek kaynakların mevcut olduğu ancak, geçiş şehirleri denen ve gelişmekte olan ülkelerde yer alan henüz büyüme aşamasında olan şehirlerle ilgili yeterli araştırmanın bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle kaynak ihtiyacı, bu eksikliğin daha az olduğu yabancı literatürden karşılanmıştır. Söz konusu durum, tez çalışmalarının bir yıl dondurulmasını, araştırma için yurtdışına gidilmesini ve gerekli kaynakların buralardan toplanmasını gerektirmiştir. Yabancı kaynakların okunması ve gerekli bilgi ve yorumların çıkarılması ise ayrı bir zorluk olmuştur. Bu ise, tezin hazırlanma süresini en az bir iki yıl uzatmıştır. Bununla beraber, Türkiye'deki şehirleşme çalışmalarından birçoğunun ulaşamadığı araştırmalara ulaşıldığı, dolayısıyla kaynak bakımından özgün bir çalışma olduğu söylenmelidir.

Çalışmanın en başından en sonuna kadar, tezin temel teorisi de dâhil olmak üzere, birçok hususta değerli fikirleriyle önüme ışık tutan saygıdeğer tez hocam Korkut Bey'e teşekkürü kutsal bir görev bilirim. Yine tez izleme jürilerindeki eleştirileriyle tezin daha iyi hale gelmesine katkı sağlayan Hocalarım Edibe Sözen ve Oya Okan'a da ilgi ve özverilerden dolayı ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **İİİ**

ABSTRACT ..... **İV**

ÖNSÖZ ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **Vİİİ**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **X**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **Xİ**

GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM **12**

ŞEHİRLERİN TOPLUM BİÇİMLENDİRMEDEKİ ROLÜ VE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ŞEHİR **12**

A) BELLİ ESASLARA GÖRE KURULUP DÜZENLENEN ŞEHİRLERİN TOPLUMLARI BİÇİMLENDİRME İŞLEVİ VE HABITAT'A UZANAN SÜREÇTE HELEN, ROMA VE SÖMÜRGELERDEKİ AVRUPA TECRÜBELERİ **12**

1. HELEN ŞEHİRCİLİĞİ VE TOPLUMLARI ŞEKİLLENDİRME İŞLEVİ 19
2. ROMA ŞEHİRLERİ VE TOPLUM ŞEKİLLENDİRME İŞLEVİ 23
3. AVRUPA'NIN SÖMÜRGELEŞTİRDİĞİ ÜLKELERDE KURDUĞU ŞEHİRLER VE TOPLUMSAL İŞLEVİ 26

B) GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ŞEHİR VE ŞEHİRLEŞME **34**

1. İLK ŞEHİRLERİN DOĞUŞUNU AÇIKLAYAN TEMEL TEORİLER 34
2. DOĞU'DA ŞEHİR 36
3. BATI'DA ŞEHİR 47
4. GÜNÜMÜZDE ŞEHİR VE ŞEHİRLEŞME 56
   a) Gelişmiş Ülkelerde Şehir ve Şehirleşme 60
   b) Gelişmekte Olan Ülkelerde Şehirleşme 66
   c) Gelişmekte Olan Ülkelerin Şehirleşmesi ile ilgili Abartma Eğilimi ve Olumsuz Yaklaşım 81

II. BÖLÜM **88**

KÜRESELLEŞME, ŞEHİR SOSYOLOJİSİ VE ŞEHİRLEŞME **88**

A) KÜRESELLEŞME VE ŞEHİR SOSYOLOJİSİ **88**

1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ŞEHİR SOSYOLOJİSİNİN KONUMU 88
2. ŞEHİRLEŞMENİN SANAYİLEŞMİŞ BATI'YI AŞARAK DÜNYAYA YAYILMASI VE ŞEHİR SOSYOLOJİSİNİN MAHALLİLİĞİ. 91

B) KÜRESELLEŞME, ŞEHİR VE ŞEHİRLEŞME **100**

1. KÜRESELLEŞMENİN TEMEL MANTIĞI 100
2. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ŞEHİRLERİN YERİ 107
3. ŞEHİRLEŞME SÜRECİNDE KÜRESEL DİNAMİKLERİN YERİ 119

C) KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE KÜRESEL-EKONOMİK, TOPLUMSAL VE SİYASİ DÖNÜŞÜMLER **125**

1. KÜRESEL ÇAĞDA ŞEHİR, ŞEHİRLEŞME VE EKONOMİK SOSYAL GELİŞME OLGUSU 125

2. KÜRESELLEŞEN DÜNYADA KÜRESEL TOPLUM DÜŞÜNCESİ VE ŞEHİRLERİN ROLÜ 139
3. YENİ DÜNYA DÜZENİ VE HABİTAT TOPLANTILARI 146

III. BÖLÜM 165

HABITAT TOPLANTILARI VE ŞEHİR 165

A) GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HABİTAT TOPLANTILARI 165

1. HABITAT'IN ANLAMI VE KURUMSAL GELİŞİMİ 165
2. BİRİNCİ HABİTAT TOPLANTISI 167
3. RİO YERYÜZÜ ÇEVRE VE KALKINMA ZİRVESİ VE GÜNDEM 21 168
4. İKİNCİ HABİTAT TOPLANTISI 172
5. SON TOPLANTILAR 174

B) HABİTAT II'NİN HEDEF VE İLKELERİ KARŞISINDA ŞEHİRLER 175

1. HEDEFLER 175
a) Sürdürülebilir İnsan Yerleşimleri (Şehirleşme) ve Kalkınma 175
b) Herkese Yeterli Konut 179
2. İLKELER 181
a) Yaşanabilirlik 181
b) Fakirliğin Azaltılması 182
c) Ailenin Güçlendirilmesi 182
d) Hemşehrilik Bilinci Oluşturma 183
e) Yapabilir Kılma 185
f) Adalet Üzere Olma 186
g) Sürdürülebilirlik 187
h) Yönetişim (Governance) 187
3. DEĞERLENDİRME VE İLİŞKİLER 197

C) HABİTAT'IN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE YÖNELEN İLGİSİNİN SEBEPLERİ. 209

1. KÜRESEL SEBEPLER 210
2. ÖZEL SEBEPLER 230

SONUÇ 235

KAYNAKÇA 242

EKLER (TABLOLAR) 257

(TABLO-1) 257
(TABLO-2) 258
(TABLO-3) 259
(TABLO-4) 260
(TABLO-5) 261

ÖZGEÇMİŞ 262

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1) 1900, 1950, 1992, ve 2010-tahmini nüfus rakamlarına göre nüfusu en kalabalık ilk on dünya şehrinin sıralanışını gösteren tablo.

Tablo 2) 1980, 1990, 2000, 2010 yılları itibariyle en kalabalık nüfusa sahip 30 şehrin sıralanışını gösteren tablo.

Tablo 3) 1975, 2000 ve 2015-tahmini nüfus rakamlarına göre nüfusu on milyon ve üzeri olan en kalabalık dünya şehirlerinin sıralanışını gösteren tablo.

Tablo 4) 1950, 1975, 2000, 2025 ve 2050 yıllarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre, kıtalara göre nüfus rakamlarını gösterir tablo.

Tablo 5) Dünyanın bazı ülkelerinde karşılaştırmalı nüfus yoğunluğu ve kişi başına milli geliri gösterir tablo.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği,
ABD : Amerika Birleşik Devletleri,
A.e. : Aynı eser,
a.g.e. : Adı geçen eser,
a.g.m. : Adı geçen makale,
A.y. : Aynı yer,
bak. : Bakınız,
BM : Birleşmiş Milletler,
Çev. : Çeviren,
ÇUŞ : Çok uluslu şirketler,
DB : Dünya Bankası,
DCs : Developing Countries (Gelişmekte Olan Ülkeler).
DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü,
Ed. : Editör,
FDI : Foreing Direck Investment, (Direkt Yabancı Yatırımlar).
GOÜ : Gelişmekte olan ülkeler,
GSMH : Gayri safi milli hasıla,
HABITAT: Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi,
Haz. : Yayına hazırlayan,
IDK : İşgören dahli ve katılımı,
IMF : International Manitary Fond, (Uluslar Arası Para Fonu).
KKD : Katılımcı kırsal değerleme,
KKK : Katılım kaynak kitabı,
MAI : Multilateral Agreement on Investment, (Çok Taraflı Yatırım Anlaşması).
NGO : Sivil toplum kuruluşları (Hükümet dışı kuruluşlar)
OECD : Ekonomik işbirliği ve kalkınma örgütü,
s. : Sayfa,
S. : Sayı,

STK : Sivil toplum kuruluşları,

t.y. : Basım tarihi yok,

UNCED : Birleşmiş Milletler çevre ve kalkınma konferansı,

UNCHS : United Nations Centre for Human Settlements. (HABITAT),

UNDP : Birleşmiş Milletler kalkınma Programı,

UNESCAP: United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific.

UNESCO : Birleşmiş Milletler eğitim, bilim ve kültür teşkilatı,

WALD : World Academy for Local Government and Democracy, (Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi).

WCED :World Comission Environment and Development, (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu).

vb. : Ve benzeri,

v.d. : Ve diğerleri,

YDD : Yeni Dünya Düzeni,

y.n. : yazarın notu.

GİRİŞ

BM'nin denetiminde yürütülmekte olan Habitat projesi, şehirler üzerinden, yeni dünya düzeni hesabına, dünyaya yeni bir şekil verme projesinin adıdır. Batı'lı Küresel güçler adına yürütülen bu projenin küresel ve yerel anlamda iki meşrulaştırıcı yapısı öne çıkmaktadır. Birincisi BM ve daha da özel olarak onun HABITAT (UNCHS: United Nations Centre for Human Settlements: Dünya İnsan Yerleşimleri Merkezi) Kurumu ve ikincisi de yerel anlamda, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, kadın gurupları ve gençlik örgütleridir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı ve yoğun şehirleşme olgusu, vaktiyle yine gelişmiş ülkelerin geliştirdiği şehir sosyolojisi ile açıklanabilecek bir olgu olarak görülememektedir. Buna iki sebebin engel olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeyi de şehir sosyolojisi ile açıklamanın, Batılı toplumların ayrıcalıklı durumunu ihlal edeceği düşüncesidir. İkincisi ise, mevcut şehir sosyolojisi kuram ve kavramlarının Batı dışındaki toplumları incelemek için yeterli olmadığı görüşüdür. Bu nedenle, dünyanın bu toplumsal aşaması bu kez küreselleşme tezi ile açıklanmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşım sayesinde, gelişmekte olan ülkeler tıpkı evvelden olduğu gibi, varlık anlamında, yine ikinci üçüncü dereceden bir olgu olarak incelemeye tabi tutulabileceklerdir. Söz konusu yaklaşımın en somut faaliyeti Habitat Toplantıları olmuştur. Bu toplantılarla birlikte, gelişmekte olan ülke şehirleri ve bu şehirlerde yaşayan insanların toplamına işaretle, gelişmekte olan dünya toplumları, şehir sosyolojisi yerine, küresel bir yaklaşımla ele alınacaktır. Gelişmiş ülkeler açısından, bu süreci hazırlayan geçerli aşamalar söz konusudur.

Toplumbilim çalışmaları başlangıçtan günümüze kadar çoğunlukla hâkim politik güçlerin denetimi altında yapıla gelmiştir. Genel sosyolojinin Avrupa'da ilk kez kurulması ve gelişmesi bu tür bir ortamda gerçekleştiği gibi, şehir sosyolojisi ve bu çerçevede şehircilik çalışmalarının da büyük oranda hâkim güçlerin güdümünde gerçekleştiği söylenebilir. İleride de görüleceği üzere, özellikle Fransa'da halkın 'kendi hesabına' bir çıkışla Fransız İhtilaline giden yolu açması ve toplumları

şekillendirecek bir takım olaylara sosyal taban oluşturması, bilimsel çalışmaları şekillendiren önemli bir tecrübe olmuştur. Bu tecrübe sonrasında, toplumu anlamak ve açıklamak suretiyle toplumların kontrol edilip, toplumsal olayların yönlendirilebileceği fikri gelişmiş, boylece toplumbilim çalışmaları hız kazanmıştır. Şehir sosyolojisi bu anlamda en öne çıkan toplumbilim disiplini olmuştur.

Bununla beraber Avrupa ölçeğindeki şehirlerin bütün dünyada yaygınlık kazanması şehir sosyolojisinin Avrupa toplumlarını çözümlemede ayrıcalıklı bir bilim olma konumunu anlamsız kılmıştır. Bunun bir sonucu olarak toplumları çözümlemede şehir sosyolojisi yerine veya bunun hemen yanı sıra ya da bazen onu bastıracak şekilde küresel kavrayışlar gündeme getirilmiştir. Bu aşamada toplumbilim çalışmaları yine hâkim güçlerin tesirini hissettirecek şekilde küreselleşme teorisi çerçevesinde yapılanmaya başlamıştır. Küresel toplum kuramı içine, belli başlı küresel vasıfları haiz şehirler ve bunlardan müteşekkil toplumlar girebildiği için, Batılı toplumların ayrıcalıklı bir tarzda ele alınması yaklaşımı korunabilmiştir. Benzer şekilde, küreselleşme bazılarınca modernliğin yaygınlaşmasının dünya ölçeğinde bir tezahürü olarak kabul edilmekle, küreselleşme kuramının Batı toplum merkezli niteliğine de vurgu yapılmıştır. Ne var ki, gerek sorunları ve gerek olumlu yönleriyle gelişmekte olan dünyanın şehirleri de hızla küresel vasıflar kazanmaya başlamıştır. Böylece küreselleşme kavrayışının yanı sıra Habitat toplantılarıyla şehir çalışmalarına yeniden ama küresel bir yaklaşımla bir kez daha yoğunlaşma ihtiyacı hissedilmiştir. Şehir sosyolojisi de bu anlamda ve küreselleşme kavramı ile eşgüdümlü bir şekilde hâkim güçlerin gözetiminde Habitat'la yeniden gündeme gelmiştir. Bununla beraber şehir sosyolojisi, bu aşamada işlevini, baştaki yalın halinden öte, küreselleşme kuramı ve Habitat yaklaşımı ile iç içe bir şekilde ortaya koyacaktır. Değişmeyen husus, özellikle Habitat yaklaşımı vesilesiyle hâkim güçlerin çalışmalar üzerinde inisiyatif kullanabilmesi olmuştur. Başta Habitat çerçevesinde yapılanlar olmak üzere, toplumbilimin bu yeni boyutunu esas alan çalışmalar ve bunlara yöneltilen eleştiriler özellikle Avrupa ve Amerika'da örneklerini vermekte iken, Türkiye'de henüz yeterli ilgiyi görmüş değildir.

Şehir olgusu, tarihi geçmişi, bugünü ve muhtemel geleceğiyle bu çalışmanın merkezi inceleme konusudur. Bununla beraber, şehir olgusu, ilgili iki süreçle birlikte incelenecektir. Bunlar küreselleşme ve Habitat toplantılarıdır. Dolayısıyla araştırmanın üç ayak üzerine inşa olacağını söylemek mümkündür. Bunlardan, şehir ve şehirleşme birinci, küreselleşme ikinci ve Habitat toplantıları üçüncü ayağı teşkil edecektir. Çalışmanın tamamı göz önüne getirildiğinde bölümlerin sırasıyla tez, antitez ve sentez karakteri gösterecek şekilde sıralandığı anlaşılacaktır. İlk olarak şehir, bir hayat alanı olmak ve az-çok sınırları belirli bir mekâna işaretle tez konumunu temsil etmektedir. İkinci olarak küresellik, şehirler üzerinde daha geniş ve ortak bir kozmopolit alanın oluşturulduğu bir mekâna işaretle antitez konumunu karşılamaktadır. Üçüncü ve son olarak, Habitat toplantılarının ise, şehirleri ele almaya ve şekillendirmeye çalışmakla, yeniden şehirlerin sınırları belli mekânına vurgu yapmakta ama bunu küresel bir anlayışla ve küresel araçlarla gerçekleştirmeyi hedeflemekte olduğu için sentez konumunu temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Bu araştırma yaklaşım itibariyle, bu mevzuda daha önce yapılmış benzer araştırmalardan iki yönüyle ayrılmaktadır. İlk olarak, çok sayıdaki küreselleşme ve şehir konulu araştırmalardan farklı olarak, bu iki sürece Habitat'ı da ilave etmiş, şehirleri ve küreselleşen dünyada gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesini Habitat toplantılarının hedefleri bağlamında incelemektedir. İkinci olarak, bu araştırma benzerlerinden farklı olarak, çoğunlukla yapıldığı üzere sadece küresel nitelikli şehirleri değil, fakat araştırma bağlamında bunları da kapsayacak şekilde küreselleşen dünyada şehirleri ve şehirleşmeyi incelemektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde henüz küresel olmayan ama yöresel olmaktan da çıkmış bulunan orta büyüklükteki 'geçiş şehirleri' gündeme gelecektir.

Birçok sosyal bilimcinin, şehir sosyologu ve araştırmacısının da vurguladığı üzere, şehirler medeniyetlerin motorudurlar. Medeniyetlerin tarihi de aslında şehirlerin tarihidir. Medeniyetler şehirlerde geliştirilir ve daha sonra toplumun diğer kesimlerince benimsenir, yaşanır ve temsil edilirler. Dolayısıyla dünyanın gelmiş geçmiş bütün medeniyetlerinin tarihi de aslında bu medeniyetlerin öne çıkmış bir veya birkaç şehrinin tarihidir. Bu anlamda kısaca örneklendirmek gerekirse, Sümer

medeniyeti tarihi Ur ve Urug şehirlerinin, Yunan medeniyeti tarihi Atina, Efes ve Sparta şehirlerinin; Helen Medeniyeti öncelikle İskender'in kurduğu şehirlerin; Roma medeniyeti tarihi Roma ve Costantinapoll şehirlerinin, Çin medeniyeti tarihi Pekin şehrinin ve İslam medeniyeti tarihi de bir bakıma Şam, Bağdat, Semerkant, Tebriz, Kahire, Kurtuba ve İstanbul şehirlerinin tarihidir. Günümüz dünya devletleri de benzer şekilde şehirlerinin gücü nispetinde bir güç sergileyebilmektedirler. İsabetli bir şekilde ifade edildiği üzere, günümüz ulus devletleri başşehirlerinin siyasi, ekonomik ve kültürel gücünü temsil etmektedirler. Kısacası şehirler medeniyetlerin motorudurlar. Bu durum geçmişte böyle olduğu gibi, gelecekte de böyle olacak gibi görünmektedir.

Yakın geçmişte modern Avrupa dünyaya şehirlerinde yaşadığı toplumsal dönüşümlerle açılmıştır. Bu dönüşümlerin en belirgin olanları teknolojik, ekonomik, demografik, siyasi ve kültürel dönüşümlerdir. Sırasıyla teknolojik dönüşüm başarılmış ve buhar gücü üretimde kullanılmış, bu endüstrileşmeyi getirmiş, kitlesel üretim için çok daha fazla sayıda iş gücüne ihtiyaç duyulmuş, insanlar bu üretimin yapıldığı şehirlere akın etmişler ve dünya tarihin tanık olduğu en hızlı şehirleşmeye sahne olmuştur. Böylece tarihte ilk kez büyük oranda şehirleşmiş toplumlar ortaya çıkmıştır. Bu ekonomik, bilimsel ve teknolojik süreçlerin toplumsal bir sonucu olarak, burjuvazi toplumun omurgası konumuna yükselmiş ve bunun öncülüğünde toplumlar kendi hesabına büyük çaplı hareketlere girişmişlerdir. Bu sınıf, toplumun en etkili kesimini temsilen Fransız İhtilalini gerçekleştirmiştir. Fransız İhtilalinin ve Sanayi İnkilabı'nın etkisi daha önce yaşanan Magna Karta, Reformasyon ve Aydınlanma hareketlerinin etkisiyle birleşerek nihayet modernizmi, kapitalizmi, milliyetçiliği, ulus devleti ve laikliği üretmiştir. Bütün bu zincirleme gelişmeler şehir merkezli gelişmelerdir. Bu gelişmeler sayesinde Avrupa bütün dünyaya siyasi, iktisadi, dini, ideolojik ve kültürel olmak üzere birçok sistem ve anlayışlar ihraç etmiştir. Bu süreçler de Avrupa'ya, bütün dünya toplumlarına şekil verme imkânını kazandırmıştır. Çünkü dünyanın aldığı şekil ve kazandığı niteliklerden olan ulus toplum yapısı, milliyetçilik, ulus devlet yapılanması, kapitalist ekonomik sistem, laiklik prensibi ve nihayet her alanda modern anlayışın hâkim olması gibi süreçlerin temel karakteri Avrupalıydı. Avrupa bu süreçleri üreten ekonomik, sosyal ve politik

yapılanmayı temsil ederken; Avrupa dışındaki ülkeler bu süreçlere maruz kalan yapıları temsil etmişlerdir. Avrupa kendi şehirlerinde ürettiği bu süreçlerle şekillenen bir dünyada rahatlıkla söz sahibi olabilmiştir. Çünkü bunlar bizzat kendisinin ithal ettiği, her şeyiyle bildiği süreçlerdir. Dolayısıyla Avrupa'yı bildiği değerlerle donatılmış bir dünyadan uzak tutmak asla mümkün olamayacaktır. Zira kendisi bu dünyanın ruhuna işlemiş haldedir. Nitekim sonraki süreç bu bilgileri doğrulamıştır. Geçen yüzyılda bu değerlerin uluslar arası bir uygulama imkânı bulmasıyla, Avrupa fiili ve ideolojik olarak bütün dünyaya hâkim konuma yükselmiştir. Bu gerçeklerden hareketle Benevolo; "19. yy.da Avrupa'da ve kentlerinde devrim yaratan olaylar Avrupa'nın bütün dünyaya egemen olmasını da sağladı" tespitini yapmıştır.[1]

Avrupa söz konusu dünyaya şekil veren dönüşümleri kırda değil, daha önce de ifade edildiği üzere şehirlerde ve şehirleşmiş bir toplumda gerçekleştirmiştir. 19. yy. gerçekten de Avrupa için her şeyden önce bir şehirleşme yüzyılıdır. 50–100 yıl gibi kısa denebilecek sürelerde birkaç bin nüfuslu kasabalardan Manchester ve Chicago gibi birkaç milyonluk şehirlere ve küçük şehirlerden kendinden önceki bütün büyük şehirlerden daha büyük olan Londra gibi şehirlere ulaşılmıştır. Daha da çarpıcı olanı, daha önce hiçbir toplumda % 10'u geçmemiş olan şehir nüfusu, 19. yy. Avrupa'sında % 50 civarı gibi yüksek bir orana ulaşmak suretiyle tarihte ilk kez şehirli karakteri ağır basan toplumlar ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da gerçekleşen ve bütün dünyayı da şekillendiren dönüşümler işte bu toplum yapısı içinde meydana gelmiştir. Son elli yılda ise, Batıda nüfus artışının durması hatta bazı ülkeler itibariyle eksi değere geçmesine bağlı olarak şehirleşme durma noktasına gelmiştir. Bununla beraber gelişmiş ülkeler itibariyle nüfusun zaten ortalama % 75'i kadarı şehirlerde yaşamaktadır. Dolayısıyla kır nüfusu artık bu ülkelerde şehirlere göç verecek önceki büyük nüfus hacim ve dinamizmine sahip değildir.

19. yy. Avrupa'sından daha da hızlı olduğu iddia edilen bir şehirleşme bugün Avrupa ve K. Amerika dışında gözlenmektedir. Temelde ulusal nüfus artışına ve kırdan şehirlere göçe dayanan bu Avrupa ve K. Amerika-dışı dünyadaki şehirleşme

[1] Leonardo Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, Çev. Nur Nirven, Afa Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 220.

oranlarının 30–40 yıl içerisinde bugünkü Avrupa ve K. Amerika ülkelerindeki şehirleşme oranlarını geçeceği öngörülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki bu şehirleşmenin 1960'larda % 22'lerde iken, 1990'da % 34'e çıktığı ve yaklaşık 15-20 yıl sonra % 50'yi geçeceği tahmin edilmektedir. Dünya bankası verilerine göre, 2015 yılında dünyanın en kalabalık on şehri arasında bugünkü gelişmiş dünyadan sadece Tokyo bulunacak ve geriye kalan dokuz tanesi Asya, Afrika ve G. Amerika'da yer alacaktır (Bak. Tablo 1, 2, 3). Diğer bir çarpıcı projeksiyona bakılırsa, 2050'li yıllara gelindiğinde Asya'da bugün sayısı bir veya iki tane olan 20 milyon ve üzeri nüfuslu şehirlerden 50 tane bulunacaktır. Afrika ve G. Amerika da bundan geri olmayacaktır. Çünkü bugünkü şehirleşmenin % 80'den fazlası gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmektedir.

Bütün bu veriler, gelişmiş ülkelerin kendi şehirleşmelerini 50 yıl öncesine kadar gerçekleştirip istikrarlı bir toplumsal yapıya kavuştuklarına işaret etmektedir. Buna karşın, yine aynı veriler, gelişmekte olan ülkelerin son elli yılda ulaştığı şehirleşme düzeyinin üzerine önümüzdeki 50 yılda çok daha fazlasını ilave etmek suretiyle hızlı bir şehirleşmeye ve dolayısıyla yüksek toplumsal hareketliliğe sahne olacağını göstermektedir. Bu toplumsal dinamizmin arkasından siyasi, ekonomik ve kültürel alanları kapsayan ne tür bir toplumsal dönüşümün gelebileceği sorusu gelişmiş ülkelerin son derece ilgisini çekmektedir.

Geçmişte Avrupa'nın dünyaya böylesi bir şehirleşme ve toplumsal dinamizm içindeki şehirlerde gerçekleştirdiği büyük devrimler vesilesiyle hâkim olduğu düşünülürse, bugün gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bu toplumsal dinamizm Batının dikkatini çekmek için yeterince önemlidir. Şehirler yani diğer bir ifadeyle dinamik toplum kesimlerini içeren mekânlar, gelişmenin ve medeniyetin motoru mekânlar olduğuna göre, gelişmekte olan ülkelerdeki bu toplumsal dinamizmi hızla büyüten şehirleşme ve şehirler bu ülkelerdeki büyük toplumsal dönüşümlerin mekânı da olabilirler. Buradan dünyayı şekillendirecek yeni dönüşümlerin adresinin de gelişmekte olan ülkeler olduğu çıkarılabilir. Bu dönüşümler sayesinde dünya gelişmekte olan ülkeler lehine yeni bir yapılanma içine girebilir. Böylece

küreselleşmenin modernleştirici etkisi ve Batı merkezli gelişimi pekâlâ tersine dönebilir. Kısaca Batı'nın son birkaç yüzyılda tesis ettiği ve bugün 'yeni dünya düzeni' adı altında mecra ve kabuk değiştiren dünya hâkimiyeti sona erip, kendisine şekil verdiği dünya avuçlarının içinden kayıp gidebilir. Gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal dinamizm ve hızlı şehirleşme bu sonucu doğurmaya son derece müsaittir. Batılı gelişmiş ülkeler ise, bunu çok iyi görmektedirler. Bu öngörünün sürece müdahale anlamında birçok sonucu olmakla beraber, en önemli ifadesi HABITAT toplantılarıdır.

İlki 1976'da Vancover'da ve ikincisi de 1996'da İstanbul'da 20 yıl arayla gerçekleştirilen bu toplantı, dünyanın en yüksek katılımlı etkinliği olup, pekâlâ Robertson tarafından küreselleşen dünyanın en önemli işaretlerinden biri olarak görülen 1992 Rio Yeryüzü Zirvesi kapsamında değerlendirilebilir.[2] Yani Habitat toplantıları Küreselleşmenin birçok boyutundan biri olarak görülebilir. BM denetiminde gerçekleşen Habitat çalışmalarının merkezi Kenya'nın başkenti Nairobi'de iken, karar alma sürecinin merkezi New York'tadır. Yani her ne yapılırsa yapılsın ipler yine gelişmiş ülkelerden birinin elinde olacaktır. Bu ve benzeri yapısal özellikler Habitat'ın hiç de 'sürdürülebilir' bir eşit yaklaşımı esas alarak çalışmayabileceğine işaret olabilir.

Habitat çalışmaları şehirleşmede birçok esas belirlemiş durumdadır. İleride ayrıntılı olarak incelenecek olan bu esaslardan en dikkat çekici olanı 'sürdürülebilir gelişme' prensibidir. Sürdürülebilir gelişme ise, bugünün ihtiyaçlarını karşılamak olan gelişmeyi, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama imkân ve fırsatlarının ellerinden alınmadan gerçekleştirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Habitat'ın diğer özelliklerini de içeren detaylı incelemesi daha sonra yapılmak üzere, burada şöyle bir sorgulama gereği vardır.

Gelişmiş ülkeler gelişmeye karşı bu tür bir sorgulayıcı yaklaşımı neden mesela 100 yıl önce Batılı ülkeler şehirleşip gelişirken değil de bugün gündeme

[2] Roland Robertson, **Küreselleşme**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara1999, s.101.

getirmişlerdir? Neden durup dururken sürdürülebilir bir gelişme ve kaynakların eşit kullanımı kaygısına düşülmüştür? 150–200 yıl öncesinden Asya ve özellikle Afrika ülkelerinin kaynakları Avrupa tarafından sömürülürken bu kaygılar neden gündeme getirilmemiştir? Bugün kaynakların eşit kullanımı acaba ne derece eşitlikçi bir yaklaşımdır? Habitat'ın karar alma organları neden diğerleri gibi Kenya veya diğer gelişmekte olan ülkelerden birinde değildir? Son bir soru olarak, acaba gelişmiş ülkeler dışındaki dünyada, bugünkü anlamda bir şehirleşme ve toplumsal dinamizm baş göstermeyecek olsaydı, Batı HABITAT gibi bir etkinliğin öncülüğünü yapar mıydı?

Bu soruların hepsini gelişmiş ülkelerin aleyhine cevaplamak mümkündür. Habitat'ın asıl misyonu, ortaya çıkış zamanıyla yakından ilgilidir. Dünyanın en büyük organizasyonunun, gelişmekte olan ülkeler şehirleşmeye başlayınca ortaya çıkıp, bizzat şehirle ilgilenmesi hiçte tesadüfî değildir. Çünkü şehirler medeniyetlerin motorudurlar ve gelişmekte olan ülkeler hızla şehirleşmektedirler. Gelişmiş ülkeler ise, kendileri dışındaki dünya köylü iken ve köyde yaşamayı kabullenirken böyle bir dert edinmemişlerdir. Ne zaman ki, Batı dışı şehirleşme en önce nüfus bakımından olmak üzere ard arda birçok hususta kendini göstermeye başlamıştır, işte o zaman gelişmiş ülkeler alelacele harekete geçmişlerdir. Çünkü bu sürecin anlamı, pekâlâ dünyanın Batı-dışı bir şekillenmeye girebileceği şeklinde okunabilir. Bu ihtimal, gelişmekte olan ülkelerin hızlı bir şekilde şehirleşmeye başlamalarıyla gündeme gelmiştir. Bu sürecin gelişmiş ülkeler adına kontrol altında olması veya en azından dünyanın 'düzenine' zarar vermesini engelleme de yine gelişmekte olan ülkelerdeki bu hızlı şehirleşmenin kontrolüyle mümkün olabilecektir. Bunu sağlayacak seçilmiş araç ise Habitat'tır.

Bir UNESCO raporunda "eğer şehirleşme kontrol dışı ise, büyük şehirlerin ortaya çıkan yeni kuşağı sürdürülebilir bir gelişme sürecinin altını pekâlâ oyabilir" ifadesi yer almaktadır.[3] Bu tespit özellikle günümüzde yapılma ihtiyacı duyulmuş ve şehirlerin kontrol edilmesi misyonu da Habitat'a tevdi edilmiştir. Şehirler kontrol

[3] UNESCO, (Report), "Cities of Future-Dream or Nightmare?" (Çevrimiçi), www.panos.org.uk/PDF/reports/CitiesoftheFuture.pdf.

altına alınarak, toplumlar kontrol altına alınmış olacaktır. Böylece gelişmekte olan ülkelerde yaşanan hızlı şehirleşmenin sürpriz sonuçlar üretmesi engellenmiş olacaktır. Gelişmiş ülkelerin yani Batı'nın kendi tarihi, toplumu ve değerleri doğrultusunda dizayn ettiği dünya düzeninin ömrü olabildiğince uzatılma imkânı bulacaktır.

Şehirler gelişmenin ve medeniyetlerin motoru olduğu gibi, günümüz küreselleşmesinin de en önemli yapısal birimleridir. Küreselleşmenin gelişimine beşiklik etmektedirler. Bugün itibariyle daha çok fikri platformların konusu olan küreselleşmenin pratik gerçekliğini, konuşulduğu yazıldığı nispette olmasa da, ancak şehirlerde bulmak mümkün olmaktadır. Küresel faaliyetler şehirleri merkez alırken, şehirleşme de küreselleşmenin siluetini belirgin hale getirmektedir. Modern dünyanın hayal edilmiş cemaati nasıl ulus toplumlarsa, küresel dünyanın hayal edilmiş cemaati de günümüzün ulaşım, iletişim, finans, internet ve uydu ağlarıyla birbirine bağlanmış şehir toplumlarıdır. Küresel toplumun belirgin hale gelmesi, istenen özelliklere sahip şehir toplumu ile mümkündür. Ne var ki, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme ve ortaya çıkan şehir toplumu hiç de 'istenen' özellikte olmayabilecektir. Habitat hâkim güçler adına, bu durumu dahi izale edebilecek en büyük araç konumundadır. Tasarlanan bir küresel dünya düzeninin hayat bulması ve uzun ömürlü olması bu anlamda yine Habitat'ın gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeyi kontrol etme başarısına bağlıdır. Habitat'ın, küresel bir etkinlik olarak, şehirleşmede küresel bir yaklaşımı söz konusudur. Böylece toplumsal farklılıkların kendine özgü bir şehir tipi üretmesi, bu özgün şehirlerde özgün toplumsal dönüşümlere ortam hazırlaması ve nihayet dünya düzenine aykırı hareket etmesi ihtimali ortadan kalkmış olacaktır. Şehirlere kazandırılan küresel şekille beraber, küresel toplumun cemaati olan şehir toplumu da 'dünya düzeni'ne uyumlu bir hale getirilmiş olacaktır. Bu yönüyle HABITAT, sosyoloji gibi bir toplum bilimi değil ama toplumla ilgilenen küresel fiili bir durumdur. Bir benzetme ile sosyoloji ulus toplumun toplumbilimi iken, HABITAT da küresel toplumun sosyolojisidir denebilir.

Bu çalışmanın ispatlamaya çalıştığı teoriyi üreten temel bir olgu ve üç tane de genel geçer bilgi vardır. Söz konusu olgu dünyanın hızla şehirleşmekte olduğu

gerçeğidir. 1950'lere kadar dünya nüfusunun yaklaşık %20'sini oluşturan gelişmiş ülkeler şehirleşirken; bu tarihten sonra dünya nüfusunun geri kalanını barındıran gelişmekte olan ülkeler şehirleşmeye başlamıştır. İkincilerin şehirleşmesi henüz %40 düzeyinde olmasına rağmen birçok alanda küresel bir dizi değişikliğe sebep olabilmiştir. Zira şehirli nüfusun artması bir noktaya kadar kır nüfusu karşısında sadece bir derece farkı ifade etse de, belli bir noktadan sonra şehir kültürü, toplum yapısı, ekonomisi ve siyaseti sayesinde mahiyet farkı ifade edebilecektir. Geçmişteki tüm şehirleşmeler bunun bir örneğini ürettiği gibi; günümüzde gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme de pekâlâ bu anlamda büyük dönüşümler üretmeye müsaittir. Bugün dünya ekonomisinin yeniden şekilleniyor olması bunun en belirgin göstergelerindendir. Bunlar ileride daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Diğer taraftan bu çalışmanın ispatlamaya çalıştığı teoriyi destekleyen üç genel geçer bilgi sözkonusudur. Bunlardan ilki 'şehirlerin medeniyetlerin motoru oluğu' şeklindeki genel kabul gören bilgidir. İkincisi, 19.yy.da Avrupa'nın şehirlerinde meydana gelen toplumsal dönüşümlerin, Avrupa ülkelerini bütün dünyaya hâkim kılan dönüşümler olduğu şeklindeki düşüncedir. Üçüncüsü ise, genel bir tecrübe ve kanaat olarak, şehirleri planlayıp biçimlendirmek suretiyle o şehirlerde yaşayan toplumları şekillendirmek ve onların üreteceği dinamizmini belirlemek mümkün olacaktır şeklindeki yorumdur. Çalışmanın bütünlüklü teorisini dayandırdığı olgu ve temel üç bilgi bunlardar. Yeri geldikçe teoriyi destekleyici mahiyette ilgili çok daha detay bilgilere de yer verilecektir. Bu olgu ve sözkonusu üç temel bilgiye dayanılarak bu çalışmada birbirini tamamlayan üç teori ortaya atılıp ispat edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın bütünlüklü teorisinin üçayak üzerine durduğu söylenebilir.

Bunlardan ilki, birinci ve özellikle ikinci bilgiye istinaden ortaya atılmış olup, gelişmekte olan ülkelerin hızlı şehirleşmesinin, onları bütün dünyaya hâkim kılabilecek bir kısım yeni toplumsal dönüşümlere ortam sağlayabileceği şeklindedir. Gelişmekte olan ülke şehirleşmesinin bu anlamda 19.yy. Avrupa şehirlerinin ürettiği toplumsal dinamizmi kendi bağlamında yeniden üretmeye müsait olduğu kabul edilmektedir. Bu düşünceyi güçlendirmek üzere, şehirlerin ilk doğuşundan itibaren tarihte şehirleşmenin aynı zamanda medeniyeti ve her anlamda gücü ürettiği bilgisi etraflı bir şekilde yinelenecektir. Bu bağlamda Doğu'da ve Batı'da şehirler incelenip süreç günümüz şehirleşmesine bağlanacaktır. Teorinin ikinci ayağında, üçüncü genel

geçer bilgiye istinaden, gelişmekte olan ülkeler de yaşanan hızlı şehirleşmenin ürettiği şehirleri belli esaslara göre planlayıp biçimlendirmek yoluyla bu şehirlerin toplumunu ve dolayısıyla GOÜ toplumlarını biçimlendirmenin ve yönlendirmenin mümkün olacağı iddia edilmektedir. Geçmişte yaşanan Helen, Roma ve sömürgelerdeki Avrupa tecrübeleri çalışma içerisinde teoriye tarihsel bir perspektif sağlamak üzere gündeme getirilecektir. Nihayet bütün bu bilgilerin ışığında teorinin üçüncü ve son ayağında gelişmekte olan ülkelerin kendi hesabına bir kısım toplumsal dönüşümler üretmek yoluyla bu ülkeleri dünya hâkimiyeti noktasında söz sahibi olabilecek konuma taşıma potansiyeli içeren hızlı şehirleşmesi ve bu şehirlerin büyük toplumsal dinamiğinin, küresel güçlerin güdümünde ilerleyen Habitat toplantıları kullanılarak kontrol altına alınıp yönlendirilebileceği iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre Habitat Toplantıları, küresel güç merkezlerinin elinde gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeyi denetleme ve dizginleme ve biçimlendirmenin seçilmiş bir aracıdır. Bu iddialar ilk iki bölümde çeşitli veriler ışığında tartışılmakta ve son bölüm olan Habitatla ilgili kısımda ise, Habitat toplantılarının ürettiği kavramlar çerçevesinde bütünlüklü bir şekilde ele alınıp sonuca bağlanmaktadır.

I. BÖLÜM

ŞEHİRLERİN TOPLUM BİÇİMLENDİRMEDEKİ ROLÜ VE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ŞEHİR

A) Belli Esaslara Göre Kurulup Düzenlenen Şehirlerin Toplumları Biçimlendirme İşlevi ve HABITAT'a Uzanan Süreçte Helen, Roma ve Sömürgelerdeki Avrupa Tecrübeleri

Dünyanın farklı bölgeleri, farklı zamanlarda toplumlara onların sosyal hayatlarını devam ettirebilmeleri için farklı farklı imkânlar sunmuştur. Sunulan bu imkânlardan toplumlar farklı şekillerde istifade yöntemleri geliştirmiştir. Tarihte söz konusu imkânların kullanımının en gelişmiş toplumsal ürünü şehirler olmuştur. Mesela ilk şehir örgütlenmeleri, karakteristik bir şekilde Fırat, Dicle, Nil, İndus ve Sarı Irmak gibi akarsuların kenarlarında kurulabilmiştir. Şehir toplum örgütlenmesi ancak bu benzer coğrafyalarda gerçekleştirilebilmiştir. Bu tarihsel gerçekten çıkarılacak önemli bir sonuç da, belli istidatlara sahip toplumların yine belli özelliklere sahip bir çevrenin ürünü olduğu sonucudur.

Toplumlar fert fert fiziki çevresini iç dünyasında yaşadığı gibi, içindeki duygu ve düşünceleri de simgeler halinde çevresinde somut hale getirirler. Bir bakıma, toplumlar söz konusu çevrenin ürünü olduğu gibi, çevre de bu toplumların izini taşır. Meseleyi şehir ve toplum boyutunda sınırlandırırsak, D. Harvey'in dediği gibi, şehirde mekânsal biçimler toplumsal süreçleri içerdiği gibi, toplumsal süreçler de temelde mekânsaldır. Yani toplum ve şehir karşılıklı etkileşim içindeki iki karmaşık ve dinamik bir süreçtir.[1]

E. Hovard gibi fiziksel planlamacılar bu yaklaşımı bir kuram olarak sistemleştirmeye çalışmışlardır. Bu yaklaşıma göre, şehirlerin mekânsal biçimini,

[1] David Harvey, **Sosyal Adalet ve Şehir**, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.48.

insan davranışlarının temel bir belirleyicisi olarak görmek mümkündür. İnsan davranışlarını temelde kültür belirliyorsa, şehir bunun kristalize olmuş biçimi olarak görülebilir. Bir yönüyle şehirler kültürün cebri olarak yaşanmasını sağlayabilirler. Bu anlamda şehirler, kültürü uygulamada harici somut bir faktör olarak öne çıkarlar. Fiziki mekânsal yapı unsurları belli bir kültürün yaşanmasını sağlama noktasında toplumları yönlendirici bir işlev görebilir. İleride incelenecek olan Büyük İskender'in, Roma'nın ve Avrupa'nın sömürge ülkelerindeki gibi kültür ötesi coğrafyalarda tecrübe ettiği şehirleşme bu bağlamda düşünülebilir. Zira yine bu yaklaşıma göre, şehir ortamında "…tavırların oluşması belirli bir kentsel bağlamdaki belirli uyarı konfigürasyonlarına bağımlıdır." Şehir mekânının biçimi, doğası, estetiği, zihniyeti ve ruhu orada yaşayanların cemaatçi veya bireyselci, girişimci veya tutucu, geleneksel veya yenilikçi, tutumlu veya savurgan, milliyetçi-vatansever veya beynelmilel vb. tutumlar belirlemelerinde son derece önemli bir rol oynayabilecektir.

Bu "mekansal çevresel determinizm" düşüncesi, şehrin mekânsal çevresini değiştirerek yeni bir toplumsal biçim geliştirmeyi hedefleyen fiziksel planlamacıların kullandıkları en önemli varsayımlardan biri olmuştur. Bu kuramı savunanlar, şehrin mekânsal biçiminin değiştirilmesiyle toplumsal süreçlerin de belirlenebileceğini iddia etmişlerdir. Mekânsal biçimin toplumsal davranışları şekillendirmesine basit bir örnek olarak ABD'de otomobil satın alıp kullananların sayısının çok olmasının, bir ölçüde, başka seçenekler yerine karayollarına yönelik yatırım politikalarına ağırlık verilmesine bağlayan yaklaşım dile getirilebilir. Bu sayede şehirler ev, iş ve alış-veriş arasındaki mesafelerin yürünerek gidilip gelinebileceği yerler olmaktan çıkmakta ve şehir sakinleri mecburen otomobili vazgeçilmez bir şehirli toplumsal yaşama aygıtı olarak kabullenip, kullanmaktadırlar.[2]

Oysa geniş ve uzun otoyollara yatırım yapmak yerine, elektrikli tren ve metro gibi toplu taşıma araçlarına önem verilecek olsa, otoyollar boyunca uzayıp giden şehir dokusu yerini bir birine daha uygun mesafedeki şehir yapılaşmasına bırakacaktır. Bu durum beraberinde hepsinin öngörülmesi mümkün olmayan birçok sosyal değişikliği de beraberinde getirecektir. Bunlardan bazılarını tahmin etmek mümkündür. Mesela insanlar otomobil almak zorunda kalmayacağı için, taksite

[2] Harvey, **a.g.e,** ss.31, 47, 82, 53.

bağlanmak ve sürekli daha çok çalışmak zorunda olmayacaktır. İnsanlar deyim yerinde ise, 'yürüyen band üzerindeki fareler gibi' hayatın 'gereklerini' karşılayabilmek üzere sürekli koşuşturmak ve para kazanmak zorunda kalmayacaklardır. Bu durum aile içi faaliyetlere ve komşuluk ilişkilerine daha çok zaman ayırabilmeyi sağlayabilecektir. İnsanlar otomobilinin bakımı ve temizliğini yapmakla meşgül olmak yerine komşusu veya çevresi ile çeşitli sosyal münasebetler kurabilecektir. Yol boyunca yürüyen insan sayısı artacak, insanlar arası tanışıklık ve diyalog yaygınlaşma imkânı bulacaktır. Yakınlık ve sıcak ilişkiler toplumsal dayanışmayı destekleyebilecektir. Bireyselliğin, fertleri atomize eden aşırı biçiminden kurtulmak mümkün olabilecektir. Bu değişiklikler mahalle şuuru ve cemaat düşücesine yol verebilecektir. Bunlar gibi daha nice iyi ve bazen belki kötü birçok toplumsal değişiklik söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla şehirlerin fiziksel biçimi orada yaşayanların sosyal davranışları, toplumsal örgütlenmeleri ve nihayet kültürel tarzları üzerinde son derece müessir bir faktördür.

Harvey meseleyi biraz daha detaylı bir şekilde şöyle dile getirmektedir: "Eğer kentin mekânsal biçimini (konutları, taşıma ve ulaşım güzergâhlarını, iş olanaklarını, kirlilik kaynaklarını yeniden yerleştirerek) değiştirirsek, herhangi bir aile için erişilebilirliğin fiyatını ve yakınlığın maliyetini de değiştireceğimiz açıktır. Aynı şekilde bu fiyat ve maliyetlerin, psikolojik etkenlerin de bir rol oynadığını kabul edersek, yaygın toplumsal davranışların bir fonksiyonu olduğunu görebiliriz."[3] Konutların biçimi, yol ve toplu taşıma güzergâhları, iş olanakları gibi mekânsal biçimler, toplumsal davranışın önemli bir fonksiyonu olarak görülürse, bu aynı zamanda şehirlerin biçimlendirilmesinin de ulusların tutum ve davranışlarını belirleyici bir işlev göreceği anlamına gelir. Gerçekten de uygulamalar bu fikri destekler mahiyette ciddi deliller sunmaktadır. Gerek tarihsel arka planda Helenlerin, Romalıların ve Sömürge ülkelerindeki Avrupalı tecrübelerin, gerek günümüz şehir planlama yaklaşımlarının bu anlamda gündeme getirilmesi mümkündür. Habitat çalışmaları ise, 30 yıllık ama hâlâ oluşum aşamasındaki bir süreç olarak, geçmişi olan bir uygulamanın küresel güncel örneğini sunmaktadır.

[3] Harvey, **a.g.e,** s.58.

İleride de görüleceği üzere, Habitat toplantıları şehirlerin mekânsal yapısı üzerinde çok temel bir kısım değişiklikler öngörmektedir. Bu değişiklikleri sürdürülebilirlik, yönetişim ve katılım gibi yine çok temel kavramların rehberliğinde yapmayı düşünmektedir. Habitat toplantıları gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin biçimi üzerindeki müdahalesiyle, bu toplumların ahlak, tutum ve davranışları üzerinde de bir fonksiyon geliştirmiş olacaktır. Söz konusu bu fonksiyon geliştirme süreci, modernizmin veya yeni dünya düzeninin GOÜ toplumları üzerindeki belirleyiciliği şeklinde yorumlanabilir. Daha da kısa bir ifadeyle, Habitat projesi, GOÜ'lerdeki plansız ve hızlı şehirleşmeyi fırsat bilerek, bu ülkelerin şehirleşme sürecine nüfuz etmekte ve getirdiği çözümlerle (!) bu ülkelerin dinamizmini Yeni Dünya Düzeni adına belirlemekte ve kontrol altında tutmaktadır. Habitat Projesi bu fonksiyon geliştirme sürecinin bir aracı olmaktadır.

Toplumların önce tabii çevre ve sonra da şehir anlamında mekân karşısındaki söz konusu belirlenmişliği tarihte yeni anlaşılmış bir bilgi değildir. Şehirleri belli bir plana göre düzenlemek veya bu esasa göre temelden yeni şehirler kurmak yoluyla toplumlara istenen politik, kültürel biçimin verilebileceği ve bu sayede, bu kültürler üzerindeki siyasi hegemonyaya toplumsal bir taban kazandırılabileceği bilgisi Helen ve Roma gibi iki bin yıl önceki siyasi tecrübelerden beri bilinmekte ve uygulanmaktadır. Bu bilgi, nispeten yakın zamanlarda Avrupa tarafından Avrupa sömürgelerinde tekrar hayata geçirilmiştir. Aynı bilgi en son, henüz devam eden bir süreç olarak ve dolaylı yoldan, Habitat Toplantılarıyla gündeme getirilmiştir. Kültür ötesi coğrafyalarda[*] tekrar eden bu tecrübeler, şehir planlamanın veya belli bir plana göre temelden yeni şehirler kurmanın toplumları biçimlendirmedeki gücünün bir sonucudur.

Her şeyden önce şehir planlama, K. Tuna'nın da belirttiği gibi, şehirlerde ortaya çıkan sorunları çözmenin yolu değildir. Bundan çok daha öte bir anlayışla bu

[*] Bu çalışmada 'kültür ötesi coğrafyalar' ifadesinden maksat, bir devlet veya hegemonyanın, üzerlerinde hâkimiyet tesis ettiği, coğrafi olarak uzak mesafede ve farklı kültürden toplumların ülkeleridir. İleride kullanılacak olan 'kültür ötesi kültürler' ve 'kültür ötesi toplumlar' ifadeleri de bu çerçevede anlaşılmalıdır.

sorunları üreten toplumu yönlendirme ve biçimlendirme düşüncesi güder.[4] Bu nedenle, şehir planlama çalışmaları hemen her zaman şehir toplumunun da bir biçimlenme sürecine girmesiyle sonuçlanmıştır. Diğer yandan M. Castels'in dikkat çektiği gibi, şehir planlama çalışmalarının söz konusu doğasından dolayı, bu çalışmalar giderek hükümet ideolojilerinin kullandığı en önemli toplum kontrol araçlarından biri haline gelmiştir.[5] Hatta bazı yaklaşımlara göre şehir planlama, teknik aklın toplum şekillendirmede kullanılmasıdır.[6]

Sanayileşme ile beraber şehirlerin nüfusunun büyümesi, yoğunlaşması ve heterojenleşmesi karşısında sosyal problemlerin çığ gibi büyümesi yerel yöneticileri ve merkezi idareleri çare arayışına yöneltmiştir. Fert fert insanları eğitmek ve şehir kültürüyle, birlikte yaşama kültürü ile mücehhez hale getirmek kuşaklar boyunca sürebilecek bir çare arayışı olabileceği için, yöneticiler çoğunlukla şehri planlamak yoluyla sosyal problemleri kısa zamanda çözme ve toplumu istenen şekle sokma amacını gütmüşlerdir. Bu uğurda şehirler her yönüyle yeniden planlanıp, yeniden inşa edilmiştir. Bu arayışı bazı kaynaklar 'tuğlalarla kurtuluş' olarak nitelendirmektedir.[7]

Şehir planlama çalışmaları, 'tuğlalarla kurtuluş' kavramlaştırmasında veciz bir şekilde ifade edildiği üzere, sosyal problemlere fiziki tasarım yoluyla çare bulmanın arayışı olmuştur. Oysa süreç bunun tam tersi olarak gelişmelidir. Önce şehir toplumu eğitilmeli, bilinçlendirilmeli, bilgilendirilmeli ve bu insanlardan meydana gelen eğitimli, bilgili ve bilinçli toplum şehirleri tedricen düzenli bir şekle dönüştürmelidir. Bununla beraber, tarihte hiçbir siyasi irade bu uzun süreci beklemeyi göze alamamıştır. Siyasi idarecilerle koordineli çalışan çağdaş planlamacıların modelleştirdiği şehir planları bu anlamda en somut sosyal ve fiziki mühendislik ürünleridir. Ebenezer Howard'ın şehir ve kırsal hayatını birleştirmeye çalışan Bahçe

[4] Korkut Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s.65-66.
[5] Manuel Castels, **Kent, Sınıf, İktidar**, Çev. Asuman Erendil, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1997, s.13.
[6] İlhan Tekeli, **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, İmge Kitabevi, İstanbul 2001, s.10.
[7] David C. Thorns, **Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, Çevirenler: Esra Nal ve Hasan Nal, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004, s.180.

Şehir modeli, Le Corbusuer'nin büyüyen şehirlerin sorunlarını orta ve yüksek katlı binalar geliştirerek çözmeye çalışan Radyan Şehri (Radiant City, Cities in the Skies)[8], Lloyd Wright'ın 'Broadocre City' modeli ve günümüzde Habitat çalışmaları çerçevesinde üretilmeye çalışılan İdeal Şehir (The Ideal City) yaklaşımı bunlardandır.[9] Düşünce planında bunların öncül örnekleri olarak Farabi'nin El Medinetül Fazıla'sı ile Thomas More'un Utopia'sı zikredilebilir. Bu projeler hep daha mutlu ve müreffeh bir toplumun hayali ile ortaya konmuştur. Projelerin içerdiği unsurlar bir sosyal işleve karşılık gelmekteydi. Bu gerçek, çağdaş şehir planlamacıların planlarında böyle olduğu gibi, tarihteki en eski örneklerinde de böyleydi.

Helen tecrübesinden beri şehir planlama çalışmalarıyla şehre kazandırılan her bir karakteristik unsurun önemli bir veya birkaç toplumsal işlevi olagelmiştir. Mesela baştan beri ızgara plan ve düz caddeler, bu tür şehirlerde karakteristik bir özellik olmuştur. Bu uygulamadan, çok zaman topografik yapıyla ters düşülmesine rağmen vazgeçilmemiştir. Belli bir düzen ve nizam için, toplumun denetimini kolay sağlayabilmek için bu uygulama tavizsiz sürdürülmüştür. Bu plan, özünde yeryüzü şekillerine uygun ve kişisel zevklere göre tercih edilmiş bir yapılaşmanın karşısında, fertler ve toplum üstü denetim ve yönlendirme duygusuna vurgu yapan bir plandır.

Tiyatro ve spor sahaları gibi toplu etkinliklerin yapıldığı ortak mekânlar da bu kategoride değerlendirilebilir fakat bunlara daha sonra yeri geldikçe değinmek üzere burada planlı şehirlerdeki karakteristik bir unsur olan şehir meydanlarına yer verilecektir. Şehir meydanları, Helen şehirlerinden beri kültür ötesi coğrafyalarda kurulan ve toplumları biçimlendirme işlevi belirgin olan bütün Roma ve Avrupa'nın sömürge şehirlerinde hep ortak bir unsur olagelmiştir.

Şehir meydanları, şehir halkının birlikte kullanabileceği ortak bir mekândır. Olabildiğince şehrin en orta yerinde bulunur. Her taraftan buraya ulaşmak kolaydır.

[8] **A.e.,** ss.183-187.

Şehir halkı bu meydanlarda iki amaç üzere bir araya gelebilir. Bunlardan birincisi isyan ve ikincisi de kutlamadır. Birincisine güvenlik gerekçesiyle ve tabii olarak hiçbir zaman izin verilmeyecektir. Buna rağmen yapılabilse bile bu istisna olur. Yani toplumun zaman içinde meydanın işleviyle bütünleşeceği işlev bu olmayacaktır. Çünkü bu bütünleşmenin olabilmesi için, söz konusu işlevin istikrarlı bir şekilde uzun zaman tekrar edilmesi gerekir.

Bu istikrarlı tekrar ise, ancak meydanların ikinci işlevi olan kutlamalarda görülür. Kutlamalar denince akla hemen bayramlar gelir. Toplumları dönüştürme işlevi atfedilen şehirlerde bayram kutlamaları şehir hayatının en önemli motiflerinden biridir. Bu tür şehirlerde meydanlar ve bayramlar özdeşleşmiştir. Bayramı olup da meydanları karakteristik bir özellik olmayan İslam şehirleri gibi şehirler tarihte hep olagelmiştir. Fakat meydanları karakteristik bir özellik olan şehirlerde, devletin kutladığı veya kutlanmasını teşvik ettiği bayramların olmadığı şehirler bulmak mümkün değildir. Tarih böyle bir tecrübeyi kaydetmemiştir. Helen, Roma ve Avrupa'nın sömürge şehirlerinde meydanlar hep birer karakteristik şehir yapı unsuru olduğu gibi, bayramlar da toplumsal hayatın karakteristik etkinliklerinden biri olmuşlardır. Bunlar, kendisine toplum şekillendirme işlevi yüklenen şehirlerin, ilki fiziksel ve ikincisi toplumsal olmak üzere, iki önemli rutinidir.

Bayramlar herkesin istediği şekilde ve farklı farklı biçimlerde kutlayabileceği etkinlikler değildir. Bunlar birer toplumsal etkinliktir ve nasıl kutlanacağı bellidir. Söz konusu şehirlerde bayramlar toplumun şehir meydanlarında bir araya gelmesi ve yöneticilerin katılımıyla kutlanır. Bu etkinliğin olabildiğince sık periyotlarla tekrar edilmesini sağlamak bu kültür ötesi toplumlarda bir devlet politikasıdır. Kültür ötesi coğrafyalarda kurulan bu şehirlerde, farklı kültürlere sahip bu toplumların siyasi hâkimiyeti elinde tutan idarecilerin sunduğu kültüre entegre olmaları ve onu benimsemeleri büyük oranda bu yolla sağlanır. Çünkü etkinlikler toplumda devletin kültürü ve ideolojisiyle bütünleşme duygusunu yükseltip, aidiyet düşüncesini

[9] Rhodri Windsor-Liscombe, "The Ideal City-A Discussion Paper in Preparation for the World Urban Forum 2006", s. 15. (Çevrimiçi) www.finearts.ubc.ca/faculty/rhodri/the_ideal_City.pdf , 15 Ocak 2005.

pekiştirirler. M. A. Kılıçbay'ın da belirttiği üzere bir hemşerilik duygusu üretirler.[10] Helen, Roma ve Avrupa'nın sömürge şehirleri bu örneklerle doludur. Bu uygulamanın yaşayan bir örneğini bugün ABD'de görmek mümkündür. Devletin resmi olarak kutladığı ve tatil günü ilan ettiği bayram günleri oldukça fazladır. Her aya en az bir bayram günü dek gelir. Devlet-toplum bir arada kutlamalar yapar ve Amerika devleti ve kültürü etrafında toplumsal, psikolojik birlik sergilenir.

Kültür ötesi coğrafyalarda kurulan şehirlerin diğer karakteristik unsurları da benzer işlevlere sahiptirler. Meydanların toplumsal işlevini diğerleri için de geçerli saymak doğru olur. Şehir toplumunun hayatını kapsayan bu fiziki çevre ve bu çevrenin toplumsal işlevleri zamanla bu toplumları belli bir dönüşümden geçirir. Helen, Roma şehirlerinin ve Avrupa'nın sömürge ülkelerinde kurduğu şehirlerin yaptığı budur. Hepsi sonuçta bu siyasi hâkimiyetlerin ve ekonomik ilişkilerin daha uzun zamanlar devam etmesini sağlamıştır. Günümüzde Habitat'la yapılmak istenen de, benzer şekilde, küresel güçlerin bu sefer küresel bir anlayışla dünya hegemonyalarını daha uzun bir süre devam ettirebilmekten başkası değildir. Tarihte yaşandığı ifade edilen her üç tecrübenin ayrı ayrı incelenmesi, Habitat toplantılarının benzer sonucunu öngörmeye yardım edebilecektir.

1. Helen Şehirciliği ve Toplumları Şekillendirme İşlevi

Büyük İskender meşhur Doğu seferiyle devletinin sınırlarını İran, Pakistan ve Mısır'a kadar genişletmiştir. Bu genişleme Batı'dan Doğu'ya yönelen ilk sistemli siyasi ve askeri genişleme olduğu için son derece önem arz eder. Doğu ve Batı'nın bu kadar uzak iki ucu arasında ilk kez bir devlet otoritesi tek hâkim güç olmuştur. Oysa bu coğrafya, etnik, dini ve sosyal çeşitliliği bugüne de yansıyan bir farklılıklar coğrafyasıdır. Büyük İskender bu uzak coğrafyalarda siyasi hâkimiyeti sürdürebilmenin, geride sadece askeri üsler bırakmakla mümkün olmayacağını anlamıştı. Söz konusu hâkimiyet, ancak farklı toplumların imparatorluk inanç, ideal

[10] Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İmge Kitabevi, İstanbul 2000, s.41.

ve kültürüne katılımını sağlamakla uzun ömürlü olabilirdi. Bu ise, geniş çaplı bir toplumsal dönüşümü gerektirmekteydi. Söz konusu toplumsal dönüşümün gerçekleşeceği en kapsayıcı mekân ise şehirlerdi. E. J. Owens'ın da belirttiği üzere, Büyük İskender şehirlerin söz konusu işlevini çok iyi kavramıştı.[11] Bunun sonucu olarak, Büyük İskender fethettiği ülkelerdeki mevcut birçok şehri yeniden şekillendirdiği gibi, yirmi kadar da daha merkezi yeni şehir kurmuştur. Özellikle bu ikinciler, İskender'in İmparatorluğunun askeri işlevinin yanı sıra, Yunan kültürünü yaşayan, yaşatan ve yayan Asya'daki üsleri olmuş ve zaman içinde bu farklılıklar coğrafyasını siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda güçlü bir şekilde dönüştürmüştür. Yunan kültürü ile yerli kültürleri kaynaştırmak suretiyle bir Helen dünyasını ortaya çıkarmıştır.

Bu toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi ve bir Helen dünyasının ortaya çıkması ise, hemen tamamıyla Helen şehirlerinin eseridir. İskender'in Doğu seferinin bir ürünü olan bu şehirler Anadolu'dan Mısır, İndus ve Türkistan'a kadar yayılmış onlarca siteye işaret eder. İskender'in başarılı doğu seferi sonucunda bölgeye yayılan Yunan nüfusu, kalabalık yerli nüfus içinde asimle olmadan yaşayabilmek için geniş özerkliğe sahip bu sitelerde örgütlendiler. Söz konusu siteler, yerli halktan alınan topraklar üzerinde, yine yerli halk köle olarak çalıştırılmak suretiyle zengin birer idari ve ticari merkezler haline geldiler.[12]

Bu sitelerden hepsinde de en önemli beş şehir unsuru ortaktır. Bunlar tapınaklar, tiyatrolar, kütüphaneler, agoralar ve gymnasiumlardır. Bu beş karakteristik Helen şehir unsuru, hayatın her alanını kapsayacak işlevlere sahiptir. Bunlardan, tapınaklarda geleneksel Yunan tanrı kültü devam ettirilmiştir. Kütüphaneler, adedi 700 bine varan zengin kitaplıklar halindeydi. Mısır İskenderiye'sindeki meşhur kütüphanede 700 bin, Bergama'dakinde ise zamana göre hiçte az olmayacak şekilde 200 bin kitap vardı. Bu kütüphaneler Yunan kültürünün Doğu'da yaygınlaşmasına büyük hizmet etmişledir. Agoralarda Yunan kültürüne

[11] E. J. Owens, **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, Çev: Cana Bilsel, Homer Yayınevi, İst. 2000, s.69.

göre eğlenilmiş ve tiyatrolarda Yunan eserleri sahnelenmiştir. Gymnesiumlarda ise gençlere Yunan kültürünün temel esasları öğretilmekteydi. Bu okullarda sadece Yunan dili okutuluyordu ve bu dil yerli halkın seçkinleri tarafından da benimsenmişti. Özellikle bu beş unsur sayesinde Helen şehirleri Doğu'yu öylesine etkili bir kültürel değişim içine soktu ki, yaklaşık 250 yıl sonra Romalılar buralara geldiklerinde bütün bir coğrafyayı ama özellikle Suriye ve buradan güney yönünde Mısır'a kadar uzanan kıyı şeridini hemen tamamıyla Yunan kültürüyle iç içe buldular. Bu durum belli özelliklere sahip şehirlerin, toplumları şekillendirme işlevine tarihte verilebilecek belirgin tecrübedir. Bu sayede Yunan kültürüyle iç içe olan Makedonlar ve daha sonra da Helenizm'e sahip çıkan Romalılar, Doğu'lu toplumları uzun zamanlar çok zorlanmadan yönetebilmişlerdir. İleride ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere, bugün Habitat Toplantıları sayesinde tekrar edilmek istenen bu tarihi tecrübenin tarihteki ikinci örneği Roma şehirleridir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Helen şehirleri belli bir toplumsal misyonu gerçekleştirmek üzere kurulmuş planlı şehirlerdir. İsabetle tespit edildiği gibi, Helenistik dünyanın yöneticileri bu planlı şehirlere üç temel misyon yüklemişlerdir. Bunlar sırasıyla denetim, propaganda ve son olarak da Helenleştirme misyonlarıdır.[13] Birincisi askeri hedeflere, ikincisi siyasi amaçlara ve üçüncüsü de toplumsal ve kültürel dönüştürme düşüncesine hizmet eder. Diğer yandan bu şehirlerin bir Helenistik ekonomiye hizmet ettiklerini belirtmeye bile gerek yoktur. Dolayısıyla, Büyük İskender ve onu izleyen halefleri askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel olarak belli karakteristik özelliklere sahip şehirler kurarak, Doğu toplumlarını dönüştürmüş, tarihte bir Helen dünyasının doğuşuna vesile olmuşlardır.

Bu dönüşüm iki açıdan son derece önemlidir. Birincisi, şehir olgusu, tarihsel olarak Batı'dan önce Doğuya ait bir toplumsal olgu olmasına karşın, şehirleri, onlara belli bir misyon yükleyecek şekilde planlayarak toplumları şekillendirme ve idare edebilme tarihsel önceliği Batı'ya aittir. Gerçektende şehir Doğu'da Batı'dan birkaç

---

[12] Maurice MAULEAU, "Büyük İskender ve Yunan Yayılmacılığı", **Théma Larousse**, 1.Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, ss. 52-53.
[13] **A.e.**, s.76.

bin yıl önce tesis edilmiş olmasına rağmen, Doğu şehir ve medeniyetleri Batı toplumlarını bu denli planlı bir siyasi denetim ve dönüştürme programına tabi tutmamışlardır. Açıkçası bu dönüştürme politikası, Doğu eliyle dünyanın başka hiç bir yerinde bu derece açık bir şekilde yapılmamıştır. Ne var ki, Büyük İskender'in öncülüğünde kurulan şehirler, bu amaca belirgin ve sistemli bir şekilde, hem de ilk şehirlerin doğduğu Asya coğrafyasında hizmet etmişlerdir.

İkincisi yine birincisiyle ilgili olarak, Büyük İskender'in bu girişimiyle, tarihte ilk kez şehirler toplumları dönüştürmenin seçilmiş bir aracı olarak kullanılmışlardır. Şehirlere bu denli açık bir misyon yükleme tarihte ilk olmakla beraber son olmamıştır. İleride de görüleceği üzere, şehirlerin bu sosyo-politik işlevi Roma'da ve Avrupa tarafından sömürgeleştirilen topraklarda uygulanacaktır. Bunun en son örneğini ise, yine Batılı gelişmiş ülkelerin arka planında yer aldığı HABITAT Toplantıları verecektir. Bu son örnekle, ilk örnektekine benzer bir şekilde, şehirleri belli bir esasa göre planlayıp düzenlemek suretiyle buradaki toplumları denetlemek ve dönüştürmek gibi, gizli olmasa bile kendiliğinden bir emel güdüldüğü söylenebilir.

Büyük İskender ve Haleflerinin kurduğu Asya şehirleri karakteristik olarak Yunan şehirciliğine ait olan ızgara planına sahiptir. Bu plan bir yandan İskender'in Yunan mirasına sahip çıktığını gösterirken, diğer yandan da basit bir plan olması itibariyle hızlı bir şehirleşme ihtiyacının da pratik bir sonucu olduğunu gösteriyordu. Asya'daki birçok farklı toplum, kısa bir sürede tek tip bir şehirler ağı ile birbirine ve bunların bütünü de Büyük İskender'in İmparatorluğuna bağlı hale gelmişlerdi. Bu şekli bütünlük çok geçmeden toplumsal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Helen toplumlarını, işte bu dönüştürülen Asyalı toplumlar oluşturmuştur. Bu toplumsal durumun siyasi sonucu ise, İskender'in İmparatorluğunun ondan sonra küçük krallıklar halinde de olsa, uzun süre Asya'da hüküm sürmesi olmuştur. Bununla da kalmamış, önce Roma'nın ve sonra da Bizans'ın bu coğrafyadaki siyasi hâkimiyetine

uygun bir toplumsal altyapı bırakmıştır. Bu süreç, İslam devletlerinin* bölgeye hâkim oluşuna kadar geçen bin yıllık bir süreci kapsar. Toplumsal bir temele dayanmayan hiçbir hâkimiyet, kültür ötesi coğrafyalarda bu kadar uzun süre ayakta kalamazdı. İşte Avrupalı imparatorluklara Asya'da bu toplumsal imkânı sağlayan yapı, Büyük İskender'den başlamak üzere, belli bir misyon üzere planlanan şehirler olmuştur.

Bu tecrübeler, şehirlerin toplumları dönüştürme ve bu sayede denetleme gücünü göstermesi bakımından son derece önemlidir. Günümüzde Habitat'la yapılmak istenen de, daha bir dolaylı şekilde de olsa, bundan başkası değildir. Roma ve Avrupa sömürgelerindeki tecrübeler, Habitat'a varan süreçte aynı amaca giden yöntemin nasıl daha profesyonel hale geldiğini göstermesi bakımından son derece kayda değerdir.

2. Roma Şehirleri ve Toplum Şekillendirme İşlevi

Helen krallıklarının, Helen şehirlerine dayanan iki asırlık Asya hâkimiyetini M.S. 60'lı yıllarda Roma devralmıştır. Toplumsal süreklilik bu hâkimiyeti sürdürmeye olabildiğince müsaitti. Helen şehirleri, bölgede farklı toplumları ve kültürleri kendi çatısı altında toplayan Yunan kültürünün canlı merkezleri haline gelmişlerdi. İskender'den sonra Avrupa'da Yunan kültürünün hamisi haline gelen Roma İmparatorluğu, Asya coğrafyasına hâkim olunca, buradaki Helen şehirlerinin her birini bir eyaletinin merkezi haline getirerek, Yunan kültürünün bölgedeki işlevini sürdürme kararlılığı sergilemiştir. Esasen bu kararlılık, Roma İmparatorluğunun bölgedeki hâkimiyeti bakımından mecburi bir kararlılıktır. Zira, Helen şehirleri Asya toplumlarını şekillendirme işlevini devam ettiriyordu. Roma bir şehirler birliği olarak bu işlevin devamına zaten muhtaçtı.

* Bu çalışmada 'İslam Devleti' ifadesinden, yöneticileri ve halkının çoğunluğu itibariyle Müslüman olan ülkelerin siyasi yapılanmaları kastedilmiştir.

Roma İmparatorluğu, kendi içerisinde güçlü bir meclise, nispi bir özerkliğe ve aktif bir topluma sahip şehirler topluluğudur. Özellikle Pax Romana'nın tesis edilmesinden sonra, şehir hayatı her şeyin ötesinde iyi bir hayat sürmenin yolu olmuştur. Oldukça gelişmiş olan şehirler, toplumsal hayatın tartışmasız belirleyicisi konumunda idiler. Şehirlerin kıra göre bu denli belirgin bir şekilde toplumsal hayatı şekillendirmesi örneği, benzeri tarihte çok olan bir tecrübe değildir. Her şeyden önce İmparatorluğa ismini veren de bir şehirdir. Tarihte devletin, başkentinin ismiyle anıldığı başka bir büyük siyasi oluşum yoktur. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu daha ilk günden itibaren, özellikle askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki toplumsal süreçlerin şehirler tarafından belirlenip şekillendirildiği bir şehir karakterli devlet olmuştur.

Roma İmparatorluğu, Büyük İskender'in ulaştığı sınırların daha da uzağına ulaşmıştır. Oysa gidilen her yeni memleket ayrı bir toplum ve ayrı bir kültür demekti. Roma, Mezopotamya'dan Britanya'ya kadar uzanan bu geniş coğrafya'nın, yetkilerin merkezde toplandığı güçlü bir merkezi otorite ile yönetilemeyeceğinin farkındaydı. Bununla beraber, devraldığı bir Helenistik dünya ve Helen tecrübesi vardı. Bu tecrübe, daha öncede anlatıldığı üzere, farklı toplumları belli bir plana göre yeni baştan kurulmuş şehirlerle askeri, siyasi ve ekonomik olarak denetlemeye, kültürel olarak da dönüştürmeye dayanan bir tecrübeydi. Roma, böylesi geniş bir coğrafyada devletin hayatiyetini devam ettirebilmeyi, bu Helen tecrübesini aynen devam ettirmekte buldu. Bu temel düşünceden hareketle, her fethettiği yeni topraklarda ya "ileri bir karakol" niteliğinde yeni şehirler kuruyor veya mevcut olanlarını dönüştürüyordu.[14] Helen dünyasındaki şehirler sistemi, daha da geliştirilerek devam ettirilmiştir. Hatta bununla da kalmamış, Helen şehir ideali Roma tarafından Balkanlar, Galia ve Britanya'ya kadar götürülmüştür. Bu şehirlerin hepsi özenle planlanmış, belli bir toplumsal amaca hizmet eden şehirler olmuştur.

Romalılar Etrüsklerden devralıp geliştirdikleri şehir planlamasına Yunan ve bir anlamda Helen tecrübesini de ilave ederek tutarlı bir şehir karakteristiği

[14] Owens, **a.g.e**, s.116.

geliştirmişlerdir. Şehir planını, Helen şehirlerinde eksenel olan ızgara palanından, tam anlamıyla ve basit bir ızgara planına dönüştürmüşlerdir. Birincideki agoranın yerini ise ikincide forum almıştır. Diğer unsurlar hemen hemen aynıydı. Kamu binaları, kütüphaneler, tapınaklar, gymnasiumlar, okullar, surlar, şehir kapıları, akropolisler ve diğerleri aynen devam ettirilmiştir. Bununla beraber, hemen hepsinin Roma'da çok daha anıtsal olması noktasında bir derece farklılığından bahsedilebilir. Roma, farklı şehirler arasında bayındırlık faaliyetlerini teşvik etmekteydi. Bu faaliyetler, zenginler için toplumsal prestij sağlayan faaliyetlerdi. Dolayısıyla binaların gittikçe daha anıtsal bir karaktere bürünmesi daha da yüksek prestij için rekabetin bir sonucuydu.

Roma şehir planlaması içerisinde su getiren kanal ve kemerler ile atık su ve kanalizasyon şebekesi de önemli unsurlar olarak yer almaktaydı. Bütün bu ayrıntılarıyla Roma şehir planlaması üç temel amaca hizmet etmekteydi. Bunlar, bütün şehirlerin karakteristik planlarıyla estetik, işlevsel ve toplumsal olmasıydı. Anıtsal yapılar, heykeller ve son derece gelişen mimari tarzlar estetik duygusuna hizmet ediyordu. Basit ızgara şehir planı, şehir kurmada ve kolay yerleşimde işlevsel olma ihtiyacına hitap ediyordu. İlk ikisini de içerecek şekilde, toplu tören alanları olan tapınaklar, forum ve tiyatrolarda gerçekleştirilen çeşitli sosyal etkinlikler ve özellikle bayram kutlamaları, fertlerde şehre mensup olma coşkusunu ve toplum bilincini geliştirme anlamında toplumsaldı. Şehirlerin toplumları birleştiren bir tasarımı vardı. Fertler şehre mensuptu ve bu mensubiyetin ürettiği şehir toplumları da Roma otoritesine tabiydi. Roma'da şehirlerin bu toplumsal işlevi, imparatorluğun birbirinden her zaman çok farklı olagelen güney ve güneydoğu (Mezopatamya) halklarını, kuzey ve kuzeybatıdakilerle (Avrupa) olabildiğince aynı kılmıştır. Roma ülkesi, işte bu toplumsal işleve sahip planlı şehirlerin ürünüdür.

Roma şehirlerinin bu işlevini Liebeschuetz oldukça veciz bir şekilde şöyle dile getirir: "Kent planlaması, mimarlık, festivaller ve diğer kamu gösterileri salt estetik değildi. Hepsi aileden imparatorluğa kadar her düzeyde katılımla sosyal düzenin onaylanmasını sembolize eden kentsel tören takviminin temelini oluşturuyordu. Ayin, davranışları nasıl şekillendirir ve yayarsa, klasik kentin ayini de kent merkezindeki farklı gurupları, kent sakinleriyle çevre sakinlerini, ve de

imparatorluğu oluşturan yüzlerce kenti, imparatorluk kültü aracılığı ile imgesi halklarının gözünde canlı tutulan bir yönetici ile birleştirmeye yardımcı oluyordu."[15]

Sonuç olarak Roma, planlanan şehirlerin toplumsal işlevini kullanarak uzak coğrafyalar arasında farklı kültürden toplumları uzun süre aynı devlet çatısı altında tutmayı başaran ikinci tarihi tecrübe olmuştur. Helen şehirlerinden sonra aynı tecrübenin Roma şehirleri ile tekrar edilmesi, ilk olarak, planlanmış tekdüzenli şehirlerin, farklı toplumları aynı sosyo-politik süreç etrafında toplayabilen toplumsal bir işlevi olduğu tezini pekiştirmiştir. İkinci olarak, bu tecrübenin gelecekte de tekrar etme ihtimalini güçlendirmiştir. Nitekim Avrupa, sömürgeleştirdiği kültür ötesi coğrafyalarda hâkimiyetini aynı yöntemi kullanarak toplumsal bir tabana dayandırmanın gayretini vermiştir.

3. Avrupa'nın Sömürgeleştirdiği Ülkelerde Kurduğu Şehirler ve Toplumsal İşlevi

Helen ve Roma'dan sonra, tarihte kültür ötesi coğrafyalarda tek tip şehirler kurmak suretiyle toplumları biçimlendirme ve belli bir siyasi, ekonomik, kültürel yörüngede tutmanın üçüncü örneğini sömürgeleştirme faaliyetlerine girişen 16. yy. sonrası Avrupa vermiştir.

15. yy. sonundaki coğrafi keşifler, Avrupa ülkelerini bu dünyalara açmıştır. Bu açılma, Avrupalı ülkelerin, İslam'ın ortaya çıkışıyla son verdiği, Avrupalıların Akdeniz'deki son mutlak deniz hâkimiyetlerinin ardından, yaklaşık bin yıllık bir aradan sonra yapılan bir dünyaya açılmadır. Avrupa bu uzun süreli içe hapsolmanın verdiği karşı refleksin de tesiriyle, kısa sürede dünyanın gidilmedik hemen her yerine gitmiş ve daha da önemlisi, buraları sömürgeleştirme yoluna koyulmuştur. Bu faaliyet sadece askeri ve siyasi hâkimiyet kurma ve ekonomik kaynakları Avrupa'ya

[15] Wolfgang Liebeschuetz., "Antik Kentin Sonu", **Geç Antik Çağda Kent**, (Der.) John Rich, Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, s.2.

akıtma faaliyeti değildir. Bunları da kapsayan ama temelde bir toplumları dönüştürme faaliyetidir.

Avrupa, söz konusu dünyadaki bu farklı toplumları dönüştürme projesinin merkezine dini inançların değiştirilmesini koymuştur. Ne var ki, Avrupalıların kapsamlı dönüştürme düşüncesine, yerli halkların eski dinlerinden Hıristiyanlığa geçmeleri yetmemiştir. Dönüşüm buradan başlamalı fakat bu 'evrensel çağrı' topyekûn bir toplumsal dönüşüm ve sömürgeci toplumların ulusal kültürleriyle bütünleşme ile sonuçlanmalıydı. Bu da zamanla Avrupalıların bu dünyadaki uzun süreli siyasi ve ekonomik hâkimiyetlerine, Helen ve Roma dünyasında tecrübe edildiği üzere, toplumsal destek üretmiştir.

Bu sıralı büyüyen hedeflerden dolayı, Avrupalı sömürgeci ülkeler, işe en başından itibaren çok temel bir noktadan başlamışlardır. Bu da, yabancısı olmadıkları bir fiziki çevre tesis etmek, yani yeni ve her şeyiyle kendilerine ait şehirleri buralarda kurmaktır. İspanyol ve Portekizlerin başı çektiği Hollandalı, Fransız ve İngilizlerin takip ettiği Avrupalı sömürgeci güçler, önce merkezinde Hindistan'ın bulunduğu güneydoğu Asya'da, sonrada Amerika ve Afrika'da hep aynı yöntemi takip etmişlerdir. Bu ülkeler, sömürge topraklarındaki eski şehirleri çoğunlukla hiç kullanmışlardır. Benevolo'nun belirttiği üzere, bunların uzağında, müstakil, yeni ve her şeyiyle kendi şehirlerini kurmuşlardır.[16]

Özellikle Amerika'daki sömürgelerde geçerli olmak üzere, kurulan bu yeni şehirler, sömürge valileri tarafından ve tamamen masa üzerinde çizdirilen planlar esas alınarak imar edilmiştir. Bu yöntemin ikincisi daha önemli olmak üzere iki sonucu vardı. Birincisi, şehirler çok zaman topografik yapıya uyumsuzluk içinde olmuştur. İkincisi ise, yeni kurulan bu şehirler, farklı yerli kültürler için tek düzenli yaşama alanları halini almıştır. Merkezi sömürge idaresi, yeni kurulan kasaba ve şehirlerde belli bir plan izlenmesini istemiştir. 1513 tarihli bir talimat aynen şöyledir: "Yeni yapılacak kasabalar plana göre güçlük çekilmeden kurulabilirdi. Eğer bir biçim verilerek

[16]Leonardo Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, Çev. Nur Nirven, Afa Yayıncılık, İstanbul 1995, s.134, 149.

başlanmadıysa, hiçbir zaman biçim kazanamazlardı." 1525 tarihli talimat ise, şehir kurmada izlenecek yolu daha detaylı bir şekilde bir kısım esaslara bağlamıştır: "Araziyi temizlemeye ağaçları keserek başlayacak ve sonra, yaptığım planı izleyerek kamu alanlarını oluşturacaksınız: Meydan, kilise, belediye meclisi, cezaevi, çarşı, kasap dükkânı, hastane… Sonra, her yurttaşın plana göre ayrılmış parselini belirtecek ve arkadan gelecek olanlar için de aynısını yapacaksınız. Sokakların düzenli olmasına dikkat edin ve bunu bu şekilde tasarlayacak gözetimciler bulun".[17]

Amerika'da kurulacak bu yeni şehirlerin belli bir esas ve zihniyete göre kurulması üzerinde o derece önemle durulmuştur ki, 1571'de çıkarılan bir yasa ile bu esasları resmileştirme gereği hissedilmiştir. Yasanın en dikkat çeken cümleleri şöyledir: "Yeni yerleşimin kurulacağı yere gelindiğinde (arzumuza ve yasamıza göre burası boş, Kızılderililere ve yerlilere ya da onların özgür iradelerine zarar vermeden işgal edilebilir olmalıdır) kapılara giden sokakların ve ana caddelerin çıktığı asıl meydandan başlayarak ve kent genişlese bile her zaman simetrik yayılabileceği yeterli bir açıklık bırakarak meydanları, sokakları ve yapı parselleriyle yerin planı bir ip ve cetvel ile ölçmek suretiyle çıkarılacaktır… Asıl meydan kasabanın ortasında ve dörtgen biçimli, uzunluğu en azından genişliğinin bir buçuk katı olacaktır, çünkü bu oran atlarla katılınacak şenlikler ve düzenlenecek diğer kutlamalar için en iyisidir… Meydan kasabanın olası büyüklüğü göz önüne alınarak planlanacaktır. İki yüz ayak genişliğinden ve üç yüz ayak uzunluğundan daha az, sekiz yüz ayak uzunluğundan ve üç yüz ayak genişliğinden daha fazla olmayacaktır. İyi oranlanmış orta büyüklükte bir meydan, altı yüz ayak uzunluğunda ve dört yüz ayak genişliğindedir.

Meydanın her bir kenarının ortasından birer tane olmak üzere dört ana sokak çıkacak ve meydanın her köşesindeki iki sokak birleşecektir… Meydana dört köşesinden gelen sekiz sokak, meydanın arkadları tarafından engellenmeden rahatça buraya ulaşmalıdır… İç bölgelerdeki kasabalarda kilise meydanda değil, bütün yönlerden görülebilmesi için diğer yapılardan ayrı, kendi başına yer alabileceği bir yerde meydanın uzağında yer alacaktır… Ana meydanın çevresindeki yapı parsellerinin hiçbiri özel kişilere verilmeyecektir, çünkü bunlar kiliseye, Krallık ve Belediye meclisine, dükkanlara ve tüccarların evlerine ayrılacaktır… buraya yerleşenler kasabanın güzelliği için bütün yapıları mümkün olduğunca birbirine benzer inşa etmeye çaba gösterecektir."[18]

[17] Benevolo, **a.g.e.**, s.143.
[18] **A.e**., ss.145-146.

İlerleyen zaman içerisinde bununla da kalınmamış ve Thomas Jefferson 1785 yılında yeni bir toprak yasası çıkarmıştır. Bu yasa, kolonileştirmede oldukça kolaylık sağlayacak enlem ve boylam çizgilerine uyarlanmış bir ızgara plan ortaya koymuştur. Buna göre: "Her blok 16 mil kareydi ve iki, dört, sekiz, on altı, otuz iki, altmış dörde bölünebiliyordu."[19] Bu yasa, ABD'de yaygın biçimde uygulanmış ve bütün dünyada da, bakir bir araziyi bölüp sınırlarını belirlemenin gerektiği yerlerde aynı metottan olabildiğince istifade edilmiştir.

Bütün bu esaslara göre yeniden kurulan sömürge şehirleri sadece Avrupa'daki şehirlerin bu ülkelerdeki bir tekrarı olmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa kültürünün de buralarda yaşanması için bir ortam hazırlamıştır. Sömürge toplumları bu ortamlarda kültürel olarak tedricen dönüştürülmüş ve Avrupalı sömürgeci güçler ise, hegemonyalarını bu toplumsal dönüşüm sayesinde olabildiğince uzun ömürlü kılmışlardır.

En başından beri sömürgelerde kurulan bu yeni şehirlerde iskan edilmek üzere, çevre araziye seyrek bir şekilde dağılmış yerlilerin toplatılması bir politika haline getirilmiştir. Bu politikanın dikkat çekici ilk örneklerinden biri olarak, 1555 yılındaki Meksika kilisesinin ilk konsülünün kararı kayda değerdir. Bu karara göre "…yerli halkın uygar ve Hıristiyan olarak yaşayabileceği uygun yerlerde ve kentlerde toplanmaya ikna edilmesi -ya da gerektiğinde mümkün olan en az şiddet gösterilerek zorunlu tutulması"[20] esas alınmıştır.

Aynı zihniyet Hindistan'da da kendini hissettirmiştir. 'Estado' denen ve Portekizlerin hâkim olduğu Batı Hindistan kıyı şehirleri, plan itibariyle Portekiz'in başkenti Lizbon'un birer eşi gibidir. Hindu tapınaklarının karşısına Hıristiyan kiliseleri yapılmıştır. Daha 1511 gibi erken bir tarihten itibaren kiliseler buralarda inşa edilmeye başlanmıştır. 1542'de Estado'ya yeni vali olarak atanan De Souza, Batı Hindistan şehirlerinin yeniden düzenlenmesini önermiştir. Son derece dikkat çekecek bir eşzamanlılıkla, Cizvitler de bu sırada Hıristiyan inancını bütün Asya

[19]Benevolo, **a.g.e.**, s. 148.
[20] **A.e**, s.141.

kıtasına yaymak üzere bir program belirlemişlerdir. Benevolo'nun aktardığı üzere, bu çerçevede Goa Piskoposu, Doğu Başpiskoposu olmuş, pagan tapınakları yıkılmış ve Engizisyon kurulmuştur.[21] Cizvitlerin şehir kurma çalışmalarındaki faaliyetlerinin zirve noktasını Güney Amerika'dan Sao Paulo temsil eder. Dünyanın değişik birçok yerinde birçok şehir kuran Cizvitler, Sao Paulo'yu da 1554 yılında kurarak hedeflerine şehirler aracılığıyla ulaşma yolunda önemli bir adım daha atmışlardır.[22]

Görüldüğü gibi, Avrupalı sömürgeci ülkeler, sömürge toplumlarında dini misyonerliği bile yerli halkın kendi şehirlerini esas alarak yapmışlardır. Bunun için yeni şehirler kurmuş ve bazen de mevcut şehirlerdeki yerli dinin tapınaklarını yıkarak yerine kilise inşa etmişlerdir. Oysa dini tebliğ için de, siyasi ve askeri düzeni kurmak için de, eski şehirler pekâlâ kullanılabilirdi. Fakat bu taktirde Avrupalıların buralardaki varlığının geleceği çok kısa olabilecekti. Hâlbuki Avrupalılar yeni baştan şehirler kurarak ve yerli halkı buralarda yaşamaya zorlayarak bir toplumsal dönüşüm başlatmışlar ve dönüşen bu toplumlar Avrupalıların buralardaki siyasi geleceğini çok daha uzak tarihlere taşımışlardır. Çünkü hegemonya artık sadece askeri ve siyasi hâkimiyete dayanmakla kalmamış, aynı zamanda din ve dil değişikliğinin belirgin olduğu bir kültürel tabana da istinat eder olmuştur.

Gerek Amerika'da gerek Asya ve Afrika'da Avrupalı sömürgeci devletler hemen hemen aynı şehirleşme politikasını takip etmişlerdir. Çok yerde temelden yeni şehirler kurmuşlar, İnka ve Azteklerin başkentlerinde olduğu gibi bazen de eski şehirleri yerle bir edip bunların temelleri üzerine, Avrupa'daki şehirlerinin uzaktaki benzerleri olarak yeni şehirler inşa etmişlerdir. Oysa kaynakların belirttiğine göre, İspanyollar son iki başkentin nüfusundan ve özellikle mimarisinden son derce etkilenmişler, fakat buraları ne kullanabilmişler ve ne de anlayabilmişlerdir. "Sadece yıkmayı başarmışlardır".[23]

---

[21] Benevolo, **a.g.e.**, s.135.
[22] David C. Thorns, **Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, Çevirenler: Esra Nal ve Hasan Nal, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004, s.21.
[23] Benevolo, **a.g.e**, s. 137.

Buraya kadar anlatılanlardan da çıkarılabileceği üzere, eski şehirleri planlamak veya temelden yeni ve belli plana göre şehirler kurmak suretiyle toplumlara belli biçimler verme faaliyeti, dünyayı sömürgeleştirme devri Avrupa ülkeleri tarafından ve yine kültür ötesi coğrafyalarda tatbik edilmiş eski bir tecrübenin tekrarıdır. İleride değinileceği üzere, bunun henüz büyük oranda proje halinde olan son örneği günümüzde Habitat toplantıları çerçevesinde verilmeye çalışılmaktadır. Bununla beraber, ilk örnekten son örneğe önemli bir kısım değişiklikler olmuştur. Yine de bu değişikliklerin mahiyet farkı şeklinde değil, derece farkı şeklinde tezahür ettiği belirtilmelidir. Belli bir plan esasına göre yeni şehirler kurup toplumları biçimlendirmek yoluyla kültür ötesi coğrafyalarda tesis edilen otoritelerin ömrünü olabildiğince uzatmak fikri değişmezken; bu otoritenin sınırları ve karakteri Helen tecrübesinden itibaren değişime maruz kalmış ve bugün oldukça farklı bir boyuta ulaşmıştır.

Helen tecrübesinde yeni kurulan şehirlerin her biri aynı zamanda site krallıklar olarak askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel otoritenin de dolaysız merkezi konumunda idiler. Bütün Helen şehirlerini kapsayan bir otorite yoktu ama her biri bir site krallığı idi. Bu site krallıklarının idarecileri Büyük İskender'in bıraktığı komutanlardı. Halk büyük oranda Yunanlıydı ama bu site krallıklar her zaman çevresindeki daha büyük ve Yunan olmayan halk kitlelerini ve bunların şehir ve köylerini kontrol eden merkezler olmuşlardı.

Roma tecrübesinde hâkim olunan saha Helen dönemine kıyasla genişlemiş, fakat otoritenin kapsamı, askeri ve siyasi otoriteyi büyük oranda dışarıda bırakacak şekilde daralmıştır. Şehirler artık yönetimini kendileri tesis etmektedirler. Diğer yandan özellikle Pax Romana süresince askeri otoriteye bu şehirlerde gerek kalmamış veya bu ihtiyaç en aza indirilmiştir. Fakat ekonomik ve kültürel otorite, bütün Roma şehirlerini kapsayacak bir tarzda belirgin olmaya devam etmiştir. Bu anlamda Roma İmparatorluğu büyük oranda müstakil şehirlerden oluşan bir konfederasyon modeli sergilemiştir.

Sömürgeleştirme faaliyetleri döneminde Avrupa'nın bu coğrafyalara götürdüğü otorite ise, yine kendine ve zamana özgü olmuştur. Otoritenin götürüldüğü şehir ve ülkeler Roma'yı da aşacak şekilde çok daha büyük bir alana yayılmıştır. Bununla birlikte, otoritenin en fazla hissedildiği alan ekonomik kaynaklar alanı olmuştur. Din ve dil noktasındaki kültürel otoriteyi de en azından bu kapsamıyla son derece önemsemek gerekir. Askeri ve siyasi otorite noktasında ise, yoğunluk seyrelmesi devam etmiştir. Bu coğrafyada Avrupalılaştırılmış şehirler sömürgeci devletlerin şehirleri değil, her şeye rağmen bu devletlerin sömürge şehirleridir. Yani siyasi hegemonya dahi, bir seyrelmeyle devam ettirilmiştir. Dolayısıyla kurulan otorite askeri ve özellikle siyasi değil, daha çok ekonomik ve kültüreldir. Bir başka ifadeyle, sömürgeleştirme faaliyetlerinde öncelikle askeri ve siyasi güçler kullanılmış, fakat Avrupa tarzı planlı şehirlerin kurulmasının da bir sonucu olarak, otoritenin karakteri askeri ve siyasi değil, ekonomik ve kültürel olarak belirginleşmiştir. Helen tecrübesinden itibaren ortak bir trend belirlenmek gerekirse, şöyle denebilir: kültür ötesi coğrafyalarda yeni şehirler kurmak ve en azından şehirleri dönüştürmek yoluyla farklı toplumlar üzerinde tesis edilen otoritenin kapsamı daralma trendine, otorite kurulan kültür ötesi coğrafyaların sınırları ise, genişleme trendine girmiştir. Sınırlarda genişleme, kapsamda daralma ortak bir eğilimdir. Bir bakıma gelişen yeni imkânlarla, daha uzak ve daha çok sayıda farklı topluma ulaşmak imkânı doğmuş ama bu kadar çok sayıda topluma hem de modernleşen bir dünyada, Roma'nın tesis ettiği mutlak otoritenin bir benzerini tesis etmek mümkün olmamıştır.

Habitat toplantılarının kapsamı ve sınırları, ilk üç tecrübede ortak olan karakteri devam ettirir bir mahiyet arz etmektedir. Bu kez küresel bilim ve teknoloji imkânları, iletişim ve iletim araçları yardımıyla, sömürgeleştirme faaliyetlerinin kapsadığı alanı da aşacak şekilde çok daha geniş bir alana, daha doğru bir ifadeyle bütün dünya toplumlarına ulaşmak mümkün olmuştur. Fakat diğer yandan, şehirleri düzenleyip planlamak ve toplumları dönüştürmek suretiyle kurulacağı iddia edilebilecek otoritenin kapsamı daralmış ve yoğunluğu daha da azalmıştır. Öyle ki, bu otoritenin varlığı bugünden belli belirsiz bir görünümdedir. Ne var ki, genişleyen sınır ve daralan kapsam karakterine rağmen, Habitat çalışmaları da ilk üç tecrübe gibi, şehirleri düzenlemek yoluyla toplumları biçimlendirebilecek bir projedir. Bu

projenin temelinde de, öncekilere benzer bir şekilde ama bu kez küresel anlamda, süper güçlerin dünya toplumları üzerindeki siyasi, ekonomik ve kültürel hegemonyalarının olabildiğince uzun bir süre daha devam ettirilmesi amacı yatmaktadır denebilir.

Tarihteki ilk üç tecrübe, kültür ötesi coğrafyalarda şehirler planlamanın ve şehirler kurmanın, hep bu aynı sonuca ulaştığını bize tekrar tekrar göstermiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, değişecek olan amacın mahiyeti değil, derecesi ve karakteridir. Diğer taraftan bu tarihi arka planın incelenmesiyle görülmüştür ki, şehirlerin toplumları biçimlendirdiği bilgisi yeni keşfedilmiş bir bilgi değildir. Habitat da bu bilginin ilk pratiği olmayacaktır. H. Lefebvre, "hayatı değiştirmek için mekânı değiştirmeliyiz"[24] demiştir. Bugün Habitat'la yapılacak olan, dolaylı olarak da olsa budur.

Ne var ki, genişleyen sınırlardan, ulaşılan çok daha fazla sayıdaki kültürlerden ve daha önemlisi, küresel iletişim ve bilişim ağı sayesinde görece olarak tarihtekilerden daha fazla bilinçlenmiş bulunan günümüz dünya toplumlarından dolayı, Habitat'ın arkasındaki gerçek tasarruf sahibi süper güçler, özellikle Amerika, bugün için bu faaliyetin amacını ne Roma'daki gibi bir imparatorluk kurmak olarak açıklayabilir ve ne de Avrupa tecrübesinde olduğu gibi sömürgeleştirme faaliyeti olarak deklare edebilir. Faaliyetin adı, değişen dünya şartlarına uygun olarak, 'Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı' ve amacı da, kısaca 'sürdürülebilir şehirleşme ve kalkınma' olarak uyarlanmıştır.

Değişen dünyanın Habitat bakımından en önemli yeniliği, şehirlerin ve şehirleşmenin bütün dünya toplumlarına yayılması ve günümüzde daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülmesidir. İkinci yenilik, bir başka bölümün konusu olan küreselleşme ve küresel ilişkiler bağlamında şehirlerin önemidir. Dolayısıyla bu aşamada günümüz şehirleşmesini incelemenin Habitat'ı gerekli kılan asgari şartları anlama noktasında büyük bir önemi vardır.

[24] **UN**, "The Ideal City", (Çevrimiçi) www0.un.org/cyberschoolbus , 20 Temmuz 2003.

B) Geçmişten Günümüze Şehir ve Şehirleşme

1. İlk Şehirlerin Doğuşunu Açıklayan Temel Teoriler

İlk şehirlerin ortaya çıkışını kuramlaştıran birbirinden farklı birçok teori vardır. Bu çalışmada söz konusu mevcut teorilere ilave bir teori üretme gayreti olmayacaktır. Zira bu gayret, çalışmanın asıl amacına da hizmet etmeyecektir. Dolayısıyla çalışmanın amacına asgari temeli oluşturacak şekilde bugüne kadar ortaya atılan teoriler burada bir kez daha hatırlanacaktır. Bu teorileri ortaya atan belli başlı bilim adamları ve bunların teorileri şunlardır:

H. Frankfort'un din temelinde geliştirdiği, dinsel ve ekonomik teşkilatlanma kuramı.

H. Carter'ın geliştirdiği ve şehirlerin doğuşunu birbiriyle etkileşim içerisindeki beş sebebe dayandırdığı kuram. Bu teoriye göre kentlerin doğuşunda etkili olan beş sebep şunlardır: 1- Sulu tarım yapan topluma işaretle "Hidrolik toplum" 2- Artı ürün 3-Ticaret 4-Savunma ve 5- Dinsel inançlar.

G. Childe'ın geliştirdiği organik dayanışmaya ve işlevsel devamlılığa dayanan teori. Bu teoriye göre şehirler kırsaldan beş özelliği ile ayrılır. Bunlar büyüklük, nüfus yapısı, kamu sermayesi, kayıt tutma, bilim ve son olarak da ticarettir.

G. Sjoberg'in geliştirdiği ve üç temel esasa dayanan teori. Bu üç temel esas; "uygun ekolojik taban", "göreli olarak gelişmiş bir teknoloji" ve son olarak da siyasi, sosyal ve ekonomik alanları içerecek bir şekilde "sosyal örgütlenme"dir.

E. Lompard'ın ortaya attığı teoride şehirlerin doğuşunu hazırlayan en temel sebepler; "Nüfus yoğunlaşması", "Teknolojik kapasite", "örgütlenme" ve "çevre ile etkileşim"dir. Bununla beraber Lompard "kentlerin kökenine ilişkin evrensel bir

hipotez geliştirmenin son derece güç olduğunu belirtmektedir. Ona göre karşılaştırmalı alanlarda tanımlı önermelerle yetinmeli, evrensel geçerliliği olan hipotezler aranmamalıdır."[25]

Bu çalışmada şehirlerin doğuşunu teorileştiren genel geçer bir teori arayışına girilmeyip, dünyanın her hangi bir yerine uygun düşebilecek ve tamamen yeni olan bir teori geliştirilmeye de çalışılmayacaktır. Bununla beraber, araştırmanın konu kapsamı içerisinde bulunan gerek doğu ve gerekse batıda şehirlerin ortaya çıkışı tarihsel seyri içerisinde anlatılırken önemli noktalar zaten kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Yer yer bunların yorumlanması suretiyle şehirlerin ortaya çıkışını sağlayan asgari şartlar da, şehrin en özlü bir şekilde nasıl tanımlanabileceği de bir sistem çerçevesinde ifade edilmeye çalışılacaktır.

Diğer taraftan şehirler Doğu'da, Batı'da ve günümüzde olmak üzere üç başlık altında incelenecektir. Yaygın bir şekilde yapıldığı üzere sanayiyi veya modernizimi esas alan ve bunların öncesini sonrasını anlatan bir yaklaşım benimsenmeyecektir. Çünkü böyle bir yaklaşımın şehri göbeğinden Batıya bağlamak gibi bir çelişkisi söz konusudur. Oysa bilindiği üzere şehir toplum örgütlenmesi Batı'dan önce Doğu'da boy göstermiştir. Bu başarı Doğu'ya aittir. Bu toplumsal örgütlenmeyi Doğu'nun önce başlatmış olması son derece kayda değerdir. İlk şehirlerin doğuşundan çok daha sonra Batı'nın başını çektiği modernliğe ve sanayiye dayanan değişimler, aslında toplumsal örgütlenmede, öncesine göre mahiyet farkı değil, temelde bir derece farkı ortaya koyar. Bu ise, Doğu'nun başardığı ile kıyas edilebilecek bir başarı değildir. Temelde aynı toplumsal örgütlenme, değişen boyutlarıyla beraber aynı özle devam etmektedir. Dolayısıyla şehirler incelenirken bir hareket noktası olarak sanayi veya modernlik değil, Doğu'nun başardığı toplumsal örgütlenme noktasında devrim niteliği arz eden toplumsal dönüşümden dolayı, bizzat Doğu'nun kendisi hareket noktası olarak alınmaya çok daha değerdir.

[25] Rana Aslanoğlu, **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Kitabevi, Bursa 1998, ss. 13-23.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Batı'nın bu değişime, boyutları noktasında bir katkısı olmuştur. İkinci bir toplumsal dönüşüm sağlama söz konusu değildir. Yapılanın, popülaritesi yüksek olduğu için araştırmalarda modernlik ve sanayi olguları birer hareket noktası olarak alınabilmektedir. Oysa bu özünde hatalı bir metottur. Şehir hayatının bugüne uzayan yeni kabiliyetleri Batı'da geliştirildi ise, bu bütün bir şehir incelemesini Batı'ya ve burada başlayan, burayla özdeş olan bir olguya dayandırmayı gerektirmeyecektir. Aksine bu tutum yanlış bir kısım çıkarımlara da sebep olabilecektir. Marshall Hodgson'ın ifade ettiği gibi: "Sanayi devrimi ilk burada baş gösterdi diye bir Avrupa tarihi anlayışı İngiltere tarihine nasıl indirgenemezse, dünya tarihi de sanayileşmenin ilk kez buradan yayılması hasebiyle Batı tarihine indirgenemez."[26] Bu haklı mantık, şehirler ve şehir tarihi araştırmacıları için de son derece dikkate alınması gereken doğru bir mantıktır. Tekrar ifade etmek gerekirse, bugün şehirlerin çehresini sanayileşme ve modernlik şekillendiriyorsa bu durum, bütün bir şehir tarihini ve şehir araştırmalarını sanayiye veya moderniteye bağlamayı gerekli kılmayacaktır. Çünkü bu olgular, şehir toplum örgütlenmesinde bir değişim veya dönüşüm getirmemiş sadece bu örgütlenmenin bazı alanlardaki kabiliyetlerini artırırken, bazı alanlardaki kabiliyetlerini de aksine köreltmiştir. Mesela artı üründen, sınırsız bir kâr anlayışına ve imkânına geçilirken, üretim güç ve duygusunun istismarına kapı açmış, ahlaki değerlerde de bir körelme ve yozlaşmaya ortam hazırlamıştır. Dolayısıyla, şehir araştırmalarında sanayinin veya modernliğin, sanayi öncesi şehirler, sanayi şehri, sanayi sonrası şehirler gibi, benzer kategoriler şeklinde ele alınması pekâlâ eksik ve hatta yanlış bir metot olabilecektir. Bunun yerine Doğu'da, Batı'da ve Günümüzde Şehirler şeklinde bir inceleme daha isabetli olabilecektir. Bu düşünceden hareketle, bu araştırmada ikinci yol izlenmiştir.

2. Doğu'da Şehir

Toplumlar tarihte ilk sahneye çıkışlarından itibaren onların gelişme kabiliyetlerini büyük oranda dış etkenler harekete geçirmiştir. Tabii şartlar diye ifade

[26] Marshall G. S. Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, Çev. Ahmet Kanlıdere ve Ahmet Aydoğan, Yayına Hazırlayan: Yücel Bulut, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2003, s. 26.

edebileceğimiz iklim ve yeryüzü şartları bu etkenlerin en başında gelmektedir. Çeşitli başka faktörlerin yardımıyla, tabii şartlar Doğu'da daha iyi denetlenebildiği için toplumların istidadına cevap veren örgütlenmeyi temsil eden ilk şehirler tarihte ilk kez Doğu'da şekillenmiştir.

İlk tarım tecrübelerinin dünyanın bu kısmında belirmesi, buradaki Fırat, Dicle, Nil, İndus ve Sarı Irmak nehirlerinin sulama imkânı vermesinden ve nispeten iklimin müsait olmasından kaynaklanmıştır. Henüz bentler yapma ve kanallarla suyu uzaklara götürebilme teknolojisinden yoksun olan insan toplulukları, geniş ovalara rağmen, bu nehirlerin boyunca uzayan dar ve şerit halindeki alanlarda tarım yapabilmişlerdir. Yılın belli zamanlarında kabarıp taşan bu nehirler, geniş, verimli toprakların ancak bu dar ve uzun şerit halindeki kısımlarında tarım yapılmasına imkân vermiştir.

Anlaşılabileceği üzere tarım, avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra yapılabilecek ek bir meşguliyet değildir. Öncelikle yerleşik bir hayatı gerekli kılmıştır. Böylece ilk yerleşme alanları da bu nehirlerin boyunca uzayan tarıma elverişli toprakların çevresinde gerçekleşmiştir. Bu toplumsal gelişmeler tahmin edileceği üzere, ilk şehirleri değil, ilk köyleri temsil ederler.

Köylerin, buralarda yaşayan insanların ihtiyaçlarına ancak belli bir süre cevap verebildiğini, bundan sonra tekrar sorunlar baş gösterdiği bilinmektedir. Bu sorunlara temelde üç gelişme sebep olmuştur. Birincisi yerleşik hayata geçişle nüfusun artma imkânı bulmasıdır. İkincisi toprakların uzun süre ve aralıksız kullanımından kaynaklanın verimsizliktir. Üçüncüsü de tarımdan elde edilen zenginliğin dışarıdan gelen savaşçı kavimlerce yağmalanmasıdır.

Teşkilatçı kavimlerin köy toplumunu organize etmesi sayesinde artan tarımsal verim ve ortaya çıkan fazla ürün, daha önceden belirtileri görülen ticarete kaynak teşkil etmiş ve gelişmesini sağlamıştır. Böylece nüfus artışının geçimi zorlaştırdığı, savunma eksikliğinin baş gösterdiği ilk köylerden, nüfus artışına imkân verecek tarzda, tarım dışında müstakil bir geçim alanı olarak ticaretin ortaya çıktığı, iktisadi hayatın örgütlendiği, savunmanın kurumlaştığı ve bütün bu alanları organize eden bir

siyasi yapının oluştuğu gibi bir dizi toplumsal ilerlemelerin kaydedildiği ilk şehir toplum örgütlenmelerine geçiş açılımı sağlanmıştır.

Mezopotamya'daki ilk şehirlerin, orada yeni oldukları bilinen Sümerlerle birlikte ortaya çıkması, civardaki köy topluluklarını, onlardan daha teşkilatçı, disiplinli ve dinamik bir toplum olduğu anlaşılan Sümerlerin sevk ve idare edip, örgütlemesiyle mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Mezopotamya'da ilk kez Sümerlerin öncülüğünde gerçekleşen bu toplumsal dönüşüm, Mezopotamya'nın başka zamanlarına ve dünyanın başka bölgelerine teşmil edilebilir. Buna benzer daha başka örneklerin de yaşanmış olması teorik olarak mümkündür. Sorunlar karşısında arayışa giren köy toplum örgütlenmesinden, bölgeye göç eden yeni ve dinamik bir kavmin öncülüğünde yeni bir toplumsal örgütlenmeye geçildiği, yüksek tarımsal verime ulaşıldığı, bayındırlık, zanaat ve ticaret faaliyetlerine yer verildiği ve nihayet köy ortamı ve köy toplumsal örgütlenmesi ile ifade edilemeyecek yeni bir fiziki yerleşim ortamına ve yeni bir toplumsal teşkilatlanma biçimine varıldığı kabul edilebilir ki, bu yeni fiziki ortamın adı şehir yapılanması ve bu yeni toplumsal örgütlenmenin adı da şehir toplum örgütlenmesi olacaktır.

Şehirlerin yaygınlaşmasını sağlayan en etkili yol ise, sürekliliğe ve etkileşime bağlı olarak gelişmiştir. İlk şehirlerdeki ticarete bağlı olarak çevre bölgeler bu zenginlikten istifade etme imkânı bulmuşlardır. Zenginliği meydana getiren, artı ürünü üreten ilk şehir ise, çevreye yayılmaya başlayan zenginliği kontrol altında tutma adına, buralarda yaşayan toplumlara rehberlik etme yoluna gitmiştir. Mısır'a bol miktarda sedir ağacı satan Lübnan'ın Biblos köyünün söz konusu ticaret ve Mısır'lıların rehberliği sayesinde şehirleşmesi; diğer taraftan aynı şekilde Fenike'nin Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticaretten istifade etmek suretiyle şehirleşmesi bu duruma somut iki örneği teşkil ederler.[27] Demek ki Doğu şehirleri en azından belli gelişmişlik düzeyine ulaştıktan sonra şehirsel etkinliklerini yakından uzağa doğru

[27] Korkut Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s.102, 103, 106, 107.

yaymaya başlamıştır. Bunun neticesinde önce Akdeniz kıyılarında Girit'te ve sonra da Yunan'da olmak üzere temelde doğu şehir örgütlenmesinin ürettiği zenginliğe dayanan uzantı bir şehirleşme görülmüştür.

Takip eden devirlerde, doğu şehir örgütlenmesinde meydana gelen önemli bir değişim Hellenizm'le yaşanmıştır. Bu dönemde, Batıda olduğundan daha fazlası da Doğuda olmak üzere bir dizi yeni şehirler kurulmuştur. İskender'in Doğu seferinin bir ürünü olan bu şehirler Anadolu'dan Mısır, İndus ve Türkistan'a kadar yayılmış onlarca site şeklinde inşa edilmiştir. Bölgeye yayılan Yunan nüfusu, kalabalık yerli nüfus içinde asimle olmadan yaşayabilmek için geniş özerkliğe sahip bu sitelerde örgütlenmişlerdir. Bu örgütlenme, hâkimiyeti elinde bulunduran siyasi yapılanmaları, kültür ötesi coğrafyalarda uzun zaman hükümran kılan örgütlenme olmuştur.

Bu durum belli plan esas alınarak inşa edilmiş şehirlerin toplumları şekillendirmesine tarihte verilebilecek ilk belirgin tecrübedir. Bu sayede Yunan kültürüyle iç içe olan Makedonlar ve daha sonra da Helenizm'e sahip çıkan Romalılar Doğu'lu toplumları uzun zamanlar çok zorlanmadan yönetebilmişlerdir. İleride ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere, bugün Habitat Toplantıları sayesinde tekrar edilmek istenen bu tarihi tecrübenin tarihteki ikinci örneği Roma şehirleridir.

Doğuda şehir toplum örgütlenmesinde ki canlılık, kesintiye uğramaksızın Roma hâkimiyeti döneminde de aynen devam etmiştir. Belki de bu iki dönem arasındaki en önemli fark, Helen devri şehir toplum örgütlenmesinin çok kültürlü olmasına karşılık, Roma dönemi şehir toplum örgütlenmesinin görece olarak Roma merkezli olmasıydı. Bu durum en belirgin bir biçimde yazın kültürüne yansımıştır.[28]

Roma dönemi Doğu şehir toplum örgütlenmesi, kuzeyden gelen barbar kavimlerin baskısı sonucunda ortaya çıkan 3. yüzyıl krizi nedeniyle Batıda baş gösteren çöküşten bağımsız olarak, canlılığını sürdürmüştür. Batılı yazarlar için bu durumu sağlayan ve görünen bir sebep olarak, Doğu Roma sıfatıyla Bizans'ın

[28] Wolfgang Liebeschuetz., "Antik Kentin Sonu", **Geç Antik Çağda Kent**, (Der.) John Rich, Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, s.23.

bölgede siyasi istikrarı devralıp devam ettirmesi dışında başka bir faktör bulmak ve böylece bu sürekliliği açıklamak oldukça zor bir iştir. Bizans siyasi istikrarı faktörü ise, bir şekilde Batıyla ilişikli olması dolayısıyla zikredilmesi onlarca gayet tabii bir faktördür.

Bu sübjektif yaklaşım, diğerlerine örnek olmak üzere Liebeschuetz'un şu ifadesinde çok açık bir şekilde kendini açığa vurur: "Doğudaki kentsel nüfusun devamlılığını sağlayan ekonomik etkenleri saptamak, Batı'daki nüfusun küçüldüğü bir zamanda zordur."[29] Bu bakış açısına göre, Batı Doğu'dan değil de, o devirdeki zenginliğin asıl kaynağı olan tarımsal artı ürünü çekme noktasında Doğu Batı'dan istifade etmektedir. Böyle olunca, sanki zenginliğin kaynağı ve merkezi olan Batı'da şehirler nüfus kaybederken, bu zenginlikten istifade eden Doğu'da şehirler nüfusunu korumaktadır ve haliyle bu durumun açıklanması zor olmaktadır.

Oysa ilişkiler tam tersi olduğu için, aksine şehir nüfusunun Doğu'da azalıp, Batı'da artmaya devam etmesini açıklamak zor olurdu. Çünkü Doğu'daki şehirlerin olduğu kadar, Batı'daki şehirlerin de kalkınma sebebi temelde Doğu'da elde edilen tarımsal artı ürün ve refahtı. Dolayısıyla Orta Çağ'a girerken, Doğu'daki şehirlerde nüfus artmaya veya korunmaya devam ederken; Batı şehirlerinde meydana gelen nüfus azalması gayet anlaşılabilir bir durum olup, açıklaması aksine daha kolaydır. Zor olan bir şey varsa o da objektif bakış açısını yakalayabilmek olmalıdır.

3. yüzyıl krizinden sonra Roma şehirler dünyasının batı kısmındaki noktalar çöküşe geçerken, doğuda süreklilik devam etmiştir. Bu durumu Tuna şöyle ifade eder: "Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile Batı'da girilen kırlaşma sürecinin, Doğu ile yeni ilişkiler çerçevesinde ortadan kalkmasına kadar geçen zaman içinde toplumlararası ilişkilerin yoğun bir şekilde örgütlendiği yerlerin Doğu'ya kaymış olduğu bilinmektedir."[30] "Kayma" ifadesinden Doğu'daki süreklilik anlaşılmalıdır. Zira daha önce bütün Roma eyaletlerinin şehirleri için geçerli olan yoğun toplumsal

[29] Liebeschuetz, **a.g.m,** s. 23.
[30] Tuna, **a.g.e**, s. 153.

örgütlenmenin ve bunun canlılığının, Roma'nın çökmesiyle birlikte sadece Doğu eyaletlerinde sürekliliğini koruyabildiğini biliyoruz.

Bu dönemde, doğunun en batı ucundan başlamak üzere, şehir toplum örgütlenmesindeki sürekliliği koruyan merkezler Selanik ve İstanbul (Costantinopolis-Bizans) olarak belirmektedir. Bunlardan İstanbul, özellikle siyasi rolü ve coğrafi konumu sayesinde bu sürekliliği sağlayabilmiştir.[31]

Doğu'ya doğru ilerledikçe, şehir sürekliliğini koruyan toplumsal örgütlenmelerden karşımıza Ephesos, Sardis, Ancyra ve Antakya çıkmaktadır. Bunlar şehir sürekliliğini korumanın da ötesinde, azalan bir ivmeyle de olsa büyümeye devam etmişlerdir.[32]

Antakya bu dönemde Doğu Roma'nın en büyük şehirlerinden biri ve Suriye'nin yönetim merkezidir. Bir sarayı, bir katedrali, tiyatroları, hamamları, stunları, sokakları ve zengin varoşları vardı. Şehrin bir diğer özelliği de dini merkez oluşu idi. İslam fethinden sonra patriklik İstanbul'a taşınmıştır.[33]

Doğu'da şehir toplum örgütlenme niteliğini sürdüren, merkezlerin yoğun olduğu bölgelerin başında Kuzey Afrika gelir. Afrika 3. yüzyıl krizinden en az etkilenen bölge olmuştur. Bunun en önemli sebebi Afrika zeytinyağından sağlanan büyük zenginliktir. …Afrika'nın zenginliğinde seramik üretiminin önemli bir yeri olmakla beraber, asıl zenginlik tarımdan kaynaklanmaktaydı. 2. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar süren zeytin üretiminin altın çağı, bu zenginlikteki altın paya sahiptir.[34]

Akdeniz'in kuzey-doğusu, doğusu ve güneyi ile hemen bütün Doğu'da şehir toplum örgütlenmesindeki söz konusu süreklilik devam etmekle birlikte, 6. yüzyılda

[31] Tuna, **a.g.e**, s. 153.
[32] Liebeschuetz, **a.g.m**, s. 9.
[33] Hugh Kennedy, "Antakya: Byzantium'dan İslama ve Dönüş", **Geç Antik Çağda Kent**, (Der.) John Rich, Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, ss. 177, 184.
[34] Claude Lepelley, "Klasik Kentin Geç Roma Döneminde Afrika'da Sürekliliği ve Düşüşü", **Geç Antik Çağda Kent**, (Der.) John Rich, Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, ss. 51.

Batı'nın 3. yüzyıl krizi kadar ağır olmamakla beraber önemli bir takım sorunlar yaşamıştır. Kaynaklar bu sorunları şöyle sıralar: "Depremler, Pers istilaları ve belki de hepsinden ciddi olarak, ilki 541 yılında olmak üzere birbiri ardından gelen veba salgınları. Bunu yedinci yüzyılda yıllarca süren Pers egemenliği ve Arap istilaları* izledi."[35]

Doğu'da şehir örgütlenmesinde nispi bir duraklama veya gerilemeye sebep olan bu dönemi, 7. yüzyıldan başlayan, eski şehirlerin toparlanıp yükselişe geçeceği ve yeni büyük şehirlerin kurulacağı İslam dönemi takip eder.

Bizans ve Pers ülkelerinde şehir toplum örgütlenmesinin, bu ikisi arasındaki savaşlar dolayısıyla yıpranıp gerilemesi ve daha sonra yeni açılımlar sağlanamaması karşısında, Müslümanlar yeni bir din ve yeni bir toplum dinamizmiyle ortaya çıkmışlardır. Diğer birçok alandaki başarının yanı sıra, şehir toplum örgütlenmesi noktasındaki boşluğu da hızla doldurmaya başlamışlardır. İslam'ın bütün hayat alanlarında meydana koyduğu bu başarıya istinaden Mourice Lombart şöyle der: "Orta Çağ, her sahada ve her şekli ile tarihin doğuya ait bir dönemidir."[36] Orta Çağda 'Doğu'dan maksat ise, ne Çin ve ne de Hint'tir. Doğrudan doğruya İslam ülkeleri, onların Müslüman toplumları ve bu toplumların önemli bir kısmının yaşadığı (belki nüfusun % 10'u kadarı) büyük ve son derece göz kamaştırıcı bir medeniyet çehresine sahip İslam şehirleridir.

Müslüman toplumların bu denli kısa bir sürede, bu denli parlak bir yükselişe erişmesinin altında, yayılma istidadı yüksek olan yeni bir dinin dinamizmine entegre olmalarının yanı sıra, daha önceki medeniyetlerin örgütleyemediği bir ilişkiyi başarıyla örgütleyebilmesi yatar. Bu ilişki, ne eski Doğu'nun ne Helen ve Roma ve ne de Bizans'ın örgütleyebildiği Akdeniz dünyası ticaretine, bütün bir Hint denizi

---

* Doğu'daki şehirlerin Pers hâkimiyetine girmesinden 'egemenlik' diye bahsedilirken; aynı şehirleri Perslerden çok daha canlı tutmayı başaran Arap hâkimiyeti için 'istila' tabirini kullanmak son derece subjektif bir bakış olacaktır. Bunun yerine, Arap hâkimiyeti dönemindeki şehirleşmenin canlanması sürecine de uygun olarak 'açmak', geliştirmek anlamına gelen 'fetih' tabirini kullanmak çok daha isabetli ve objektif bir bakış olurdu. (y.n.).

[35] Lepelley **a.g.m,** s. 32.

[36] Mourice Lombart, **İslam'ın Altın Çağı**, Pınar Yayınları, İstanbul 2002, s.13.

ticaretini bağlaması olmuştur. Bu sayede daha önce, toplumu tarımsal üretimde örgütleyerek artı ürüne ve şehir toplum örgütlenmesine ulaşan Doğu'nun önüne Akdeniz ticaretini askeri bir disiplinle örgütleyerek Batı nasıl geçtiyse, bu seferde Doğu, tekrar bir inanç ve fetih ruhuyla Akdeniz ticaretini, Hint denizi ticaretine bağlayarak Batının önüne geçmiştir. Şüphesiz bu yükselişin en açık görüldüğü yerler İslam şehirleri ve bu ileri örgütlenmenin en iyi gözlendiği yapı da ticaretin bir tutku olduğu Müslüman şehir toplum örgütlenmesi olmuştur.

İslam şehir toplum örgütlenmesi kendinden önceki şehir örgütlenmelerinin bir araya getiremediği üç önemli faktörü bir araya toplamıştır. Bunlardan birincisi, klasik Doğu şehir örgütlenmesinin tarıma dayanan karakteridir. Kaynaklar İslam şehir örgütlenmelerinin tarıma elverişli su kenarları veya vahalarda kurulduğunu ortaya koymaktadır.[37] İkinci faktör ticarettir. İslam şehirleri o güne dek Batı'nın başarıyla örgütlediği Akdeniz deniz ticaretini ele geçirerek; bunu, geleneksel Arap kara ticaret yöntemi olan kervan sistemiyle Hint denizi dünyasına bağlamayı başarmıştır. Bu durumu Lombart şöyle tarif eder: "İslam dünyasının merkezi olan Basra Körfezi; Kızıl Deniz, Akdeniz, Karadeniz ve Hazar denizlerini birleştiren berzahların ortasında bulunuyordu. Böylece İslam iki büyük iktisadi alanın birleştiricisi ve kaynaştırıcısı durumundaydı: Hint Okyanusu ve Akdeniz."[38] Üçüncü unsur da askeri disiplin ve fetih tutkusudur. Roma'nın askeri disiplini ve siyasi idare başarısı dönüştürülerek İslam şehir toplum örgütlenmesinde bir diğer temel dinamik olarak kullanılmıştır.

İslam şehir toplum örgütlenmesi, bu üç önemli faktörden birincisini sürdürmekle 'gelenekselliği', ikinci faktörü hayata geçirmekle, bölge aşırı düşünebilme anlamında, 'evrenselliği' ve üçüncü faktörü benimsemekle de Doğu'nun klasik, uyuşuk ve yönetilen toplum imajını yıkarak toplumsal dönüşümü sağlayabilme anlamında 'devrimciliği' İslam şehir toplum örgütlenmesi bağlamında bir bütüne hizmet eden uyumlu unsurlar haline getirebilme başarısını göstermiştir.

[37] Tuna, **a.g.e**, s. 161.
[38] Lombart., **a.g.e**, s. 25.

Aynı başarı, İslam şehir örgütlenmelerinin tarım, ticaret ve idare alanında zamanın en parlak örneklerini veren merkezler olmalarını sağlamıştır.

Bu özellikleri bir şehrin misyonunda birleştiren yerleşim yerleri var olduğu gibi, yan yana bulunmak suretiyle birinde bir özelliğin ve ötekinde diğer özelliğin sivrildiği uygulamalar da mevcuttur. Birincisine verilebilecek en güzel iki örnek Bağdat ve Kahire'dir. Lombart'ın belirttiği üzere ikincisine de Merv ile Belh ve Semerkand ile Buhara ikiz şehirleri verilebilir.[39]

İslam dünyası, doğuda Türkistan'dan batıda Endülüs İspanya'sına kadar, toplumsal örgütlenmenin birinden diğerine ilişkilerini kopmadan sürdürebildiği bir şehirler dünyası idi. Böylece şehir toplum örgütlenmesi, İslam dünyasında boydan boya istikrarlı bir yapı arz ediyordu. Bu dünyada şehir, lokal bir toplumsal yapılanma değil, bütün İslam dünyasının karakteristiği şeklindedir.

En doğuda Nişabur, Semerkand ve Tebriz gibi kara yollarının kesiştiği yerlerde bulunan parlak ticari merkezler vardır. Bunların hepside zamanın şartlarına göre orta büyüklükte ve en az 100 bin nüfus barındıran önemli şehirlerdir. Hatta Barthold, Samanoğulları (9-10.yy) devrinde Semerkand'da 500 bin nüfusun yaşamakta oludğuna işaret eder. Bu şehirler, zamanın Batılı ülkelerin her birinden daha fazla mali gelire sahip olan ticaret ve üretim merkezleridir. Diğerlerine emsal teşkil etmek üzere 11.yüzyılda bir Selçuklu şehri olan Tebriz örnek olarak verilebilir. Selçuklu tarihinin otorite ismi O. Turan durumu şöyle anlatır: "İmparatorluğun vergilerini tespit eden Risale-i Melikşahi'ye göre, devlet geliri 210 milyon dinar iken, Melikşah'ın saray bütçesi de 20 milyon dinara baliğ oluyordu ki bu da ziraat, sanayi ve ticaretin ne derece ileri olduğunu göstermeğe kâfidir. Bu münasebetle, İslam dünyası ile gelişen ticari ve kültürel münasebetler neticesinde, Avrupa'da nispi bir ilerleme mevcut olduğu 14. asır başlarında Fransa ve İngiltere krallıkları bütçelerinin ancak 4 milyonar altuna baliğ bulunduğunu belirtmeliyiz. Nitekim aynı sırada Tebriz şehrinin bütçesi de bu krallıklardan biri seviyesinde bulunuyordu."[40]

[39] Lombart., **a.g.e**, s. 180.
[40] Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s.196.

Ortadoğu'ya gelindiğinde, buralarda Müslümanlar dünyanın o gün için en büyük şehirlerini kurmuşlardır. 638 yılında Basra ve Kufe, 695'te Vasit, 762'de ikinci Abbasi Halifesi El Mansur tarafından Bağdat ve 836'da Samarra gibi daha birçok şehir kurulmuştur. Basra ve Kufe kurulduktan sonra otuz yıl içinde 100 bin nüfusa ulaşmış büyük şehirlerdir. Diğerleri de bunlardan aşağı değildirler. Fakat Bağdat'ın durumu özellikle anılmağa değerdir. Lombart, İslam dünyasının bu başşehri için şu ifadeyi kullanır: "Eğer Sao Paolo'ya 'dünyanın en hızlı gelişen şehri' (1888'de 60.000 ve 1950'de 2 milyon) deniyorsa Bağdad için ne demeli? Zira bu şehir fetihlerden önce bir Sasani kalesi ve birkaç Nasturi kilisesinin etrafında yaşayan birkaç yüz nüfuslu küçük bir yerleşim merkezi iken, 762 ile 800 arası gibi kısa bir süre içinde 2 milyon nüfuslu bir merkez haline gelmişti."[41] Yine aynı yazar o günkü Bağdad'ın boyutlarının bugünkü Parisle eşit olacak şekilde 10 km uzunluk ve 9 km de genişliğe sahip olduğunu belirtir. İslam dünyasında ilk kağıt fabrikasının da, Batıdan çok daha erken bir devir olan 794-795 yıllarında Bağdad'da kurulduğu belirtilmektedir.[42]

Kuzey Afrika ise, İslam şehirleşmesinin en güzel ve başarılı örneklerinin verildiği bir kıyı şerididir. Bunlardan kuruluş yıllarıyla beraber en önemli yeni şehirler şunlardır: Kayravan (670), Fas (808), Tahert (861), Mehdiye (915), Msla (927), Asir (935), Cezayir (935), Oudja (944), Milliana (946), Medea (946), Kahire (969) ve Kal'a (1007). Bunların hepside önemli şehir merkezleri olmakla beraber Kahire'nin ayrı bir yeri olagelmiştir. Bu şehir 10 ve 11. yüzyılda 500 bin nüfusuyla devrin en büyük şehirlerinden biri olmuştur.[43]

Sicilya adası İslam şehirleşmesine sahne olmuş diğer önemli bölgedir. Müslümanlar adanın merkezini Palermo'ya alarak burayı büyük bir İslam şehri yapmışlardır. Lombart'ın ifadesine göre bugün burası 400 bin nüfus barındırmaktadır. 10. yüzyılda yani bin yıl önce Müslümanların elinde ise 300 bin nüfus barındırmaktaydı. Bu şehir camileri bakımından İslam dünyasının en büyük şehirlerinden biri idi. Onunla bu hususta sadece Kurtuba rekabet edebilirdi.[44]

---

[41] Lombart., **a.g.e**, s. 167.
[42] **A.e.**, ss. 177, 58.
[43] **A.e.**, ss. 188, 90.
[44] **A.e.**, s. 124.

İslam dünyasında şehir örgütlenmesinin yoğun bir şekilde yaşandığı son bölge ise İspanya'dır. Müslümanlar burada birçok yeni şehir inşa etmişler ve eskileri de çok daha ileri götürmüşlerdir. Kaynaklar buradaki şehirleşmenin boyutlarını şöyle ifade ediyor: "Yarımadanın şehirleri İslami devirde çok büyük gelişmelere sahne oldular. Bu açıdan elde edilen sonucu Roma devirleri ile karşılaştırma imkânı yoktur. En fazla gelişen şehirler arasında Kurtuba ve Sevilla göze çarpıyordu." …Malaga, Gades, Toledo ve Saragosa ise hemen bunlardan sonra gelen diğer büyük şehirlerdi. Bunlardan Kurtuba 9 ve 10. yüzyılda 500 bin nüfusa ulaşmış bir şehir iken, Paris ancak 14. yüzyılda 300 bin nüfusa ulaşabilmişti. Müslümanların burada yeni baştan kurdukları şehirlerden önemli bazıları ise şunlardır: El Meriye (756), Kasr Ebu Daniş (756), Merakeş (1077) ve Medinetu'z Zehra (936).[45]

Görüldüğü üzere 7. yüzyıldan bir daha 11. yüzyıla kadar İslam şehirleşme faaliyetleri, dünyanın o güne kadar gördüğü en güzel ve en başarılı şehirleşme örneklerini vermiştir. Bu devirde İslam dünyası bir başından öbür başına şehir toplum örgütlenmesinin her özelliğiyle bir birine bağlanarak yayıldığı bir şehir yıldızları topluluğunu andırır. Marc Bloch, İslam toplumlarının yükselişinden 12.yy.a kadarki dönemi İslam'ın "…Batı üzerinde gerçek bir ekonomik üstünlüğe sahip…" olduğu dönem olarak nitelemiş ve bu dönemde ne İtalya'nın ve ne de Galya'nın fakir şehirleriyle Bağdat ya da Kordoba'nın ihtişamına yaklaşacak kadar dahi olsun, herhangi bir şehirleşme tesis edemediğini önemle vurgulamıştır.[46]

İslam dünyası şehirleşmesi her şeyden önce güçlü bir şehir toplum örgütlenmesinin ürünüdür. Devlet belli konuların dışında şehir gelişimine müdahale etmemiştir. Mesela şehrin planlanmasıyla ilgilenmemiştir. Şehrin fiziki yapılaşması topografik yapıya uygun olarak cereyan etmiştir. Fakat müdahale ettiği hususlardan bir tanesi vardır ki oda içme ve kullanma suyu meselesidir. Müslümanların fethinden sonra Şam ve Halep lehine eski önemi azalan Antakya'da bu durum açık bir şekilde görülebilir: "Veriler İslam yönetiminin ilk dönemi boyunca düzenli bir kamusal su sisteminin kent

[45] Lombart., **a.g.e**, ss. 116, 117, 198.
[46] Marc Bloch, **Feodal Toplum**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yayınları, Ankara 1983, s.14.

yaşamının bir özelliği olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bir bakıma, bu şaşılacak bir noktadır, çünkü İslami yönetim kentsel yaşamın düzenlenmesinde genelde doğrudan rol almaz; bu da yakın Doğu'da kendine özgü plansız kentlerin evrimine yol açmıştır. Böyle olmakla beraber, bu genel ilgisizliğin iki istisnası vardır; her İslami yönetim halkının, kafirlerin saldırısına karşı güvenliğini sağlamak ve dini vecibelerini yerine getirmelerini mümkün kılmakla yükümlüdür. Müslümanların ibadet etmek için yıkanmaya, yıkanmak içinde suya gereksinimleri vardı. Güvenli bir su kaynağı yalnızca rahatlık veya zevk için değil, dini vecibelerin yerine getirilmesi için gerekiyordu."[47] Dolayısıyla buradan hareketle İslam şehirleşmesinin güçlü bir devlet örgütlenmesinin altındaki dinamik bir sivil toplum örgütlenmesinin eseri olduğunu söylemek mümkündür. Bu şehirlerde Weber'in Batı şehri için çizdiği şekilde olduğu gibi, kaleyi andıran bir sur ve özerk bir yönetim yoktur. Çünkü bunlar Batı'dakilerden farklı olarak içerisinde bulundukları daha geniş bir siyasi sistemin ve güvenlik kuşağının parçalarıdırlar. Dolayısıyla 'özerklik' değil, 'iştirak' vardır. Siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel olarak daha büyük bir bütüne katkı sağlama söz konusudur.

Doğu şehirlerinin dünyanın en önemli şehirleri olma özelliği azalan bir trentle de olsa 18.yy.a kadar devam etmiştir. Doğu şehirleri bu zamana kadar genel olarak belirtmek gerekirse Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları, Osmanlı, Memluk, Safevi ve Babür İmparatorluğu dönemlerindeki parlak devirlerinden geçerek günümüze kadar gelmişlerdir.

3. Batı'da Şehir

Batıda şehirler Doğu'dan bağımsız bir şekilde meydana gelmemiştir. Dünyanın ilk şehir örneklerini veren Doğu toplum örgütlenmesi ve medeniyeti, uzun bir aradan sonra da olsa, Batı'daki şehirlerin de doğmasına vesile olmuştur.

[47] Hugh Kennedy, "Antakya: Byzantium'dan İslama ve Dönüş", John Rich (Der.) **Geç Antik Çağda Kent**, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, s. 189.

Yukarıda anlatıldığı şekliyle şehirler dünyaya Mezopotamya bölgesinden, temelde zenginliğin şehir sınırlarını aşan hareket kabiliyeti sayesinde yayılmıştır. Batı dahi şehir örgütlenmesine bu bölgenin zenginliği sayesinde kavuşmuştur.

Doğudaki şehirler için gerekli olan hammaddeyi zamanla Akdeniz ve Yunan kıyısındaki toplumlar sağlamaya başlamışlardır. Bu durum, Batı'ya Doğu'nun tarımdan elde ettiği artı üründen ticaret vesilesiyle istifade etme imkânı vermiştir. Böylece Batı, kendi sorunlarına çare bulma adına zayıf da olsa bir şehirleşmeye gitme imkânı bulmuştur. Bununla beraber Batı şehirlerinin başarısı çok zaman Doğu'da tarımdan elde edilen artı ürünün bereketiyle sınırlı kalacaktır. Doğu daha çok üretir daha çok zengin olursa Batı o nispette daha fazla hammadde satma imkânı bulacak ve şehirleri canlanacaktır. Kısacası Batı, Doğuda olduğu gibi zamana göre zenginliğin asıl kaynağı olan tarımsal artı ürünü üretmek suretiyle şehirleşebilmiş değildir. Batı, tarihin hiçbir devrinde tarımdan bu işlevi görebilecek türden bir artı ürün çıkarmayı başaramamıştır.

İklim ve tarıma elverişli toprak gibi hemen her imkân bakımından tarıma elverişli bir ada olan Kıbrıs'ta bile doğudakine benzer bir köy ve şehir örgütlenmesinin meydana getirilememiş olması, toplumsal örgütlenmenin önemini ve zorluğunu ortaya koymak bakımından son derece kayda değerdir.[48] Demek ki, tarımsal artı ürünü meydana çıkarma başarısından öte, Doğu'nun asıl başarısı, örgütlenme noktasında başlamıştır. Bunu da Doğu'nun kendine özgü şartlarına bağlamak gerekecektir.

Batı'nın benzer bir başarıyı ortaya koyamamasında etkili olabilecek bir faktör olarak, köy toplum halinin bir zaman sonra insanları durağanlaştırdığı ve yenilik üretemez hale getirdiği varsayımından hareket edersek, Batı köy örgütlenmelerinde bu durumu bozacak ve toplum dinamiğini harekete geçirecek yeni bir iç veya dış etkenin eksikliği önemli bir faktör olarak görülebilir. Daha açık bir ifadeyle, bu bölgelerin göçebe ve teşkilatçı, dinamik kavimlerle temastan uzak oluşu önemli bir

[48] Tuna, **a.g.e**, s.112.

enerji kaybı olarak nitelendirilebilir. Bu durum savunma bakımından avantajlı ama söz konusu dinamik toplumların itici gücünden yararlanma noktasından dezavantajlı bir durumdur. Avrupa toplumları bu itici güçten istifade edebilselerdi belki Doğu'daki gibi olmasa da, kendi şartlarının ürünü ve kendilerine özgü olan, ortaya çıkış süreci Doğu'dan bağımsız bir şehir toplum örgütlenmesine kavuşabilirlerdi. Bu faktörün eksikliğinde ise, kendilerini her hangi bir yönde harekete geçirememişlerdir. Köy topum örgütlenmesi uzun süre aşılamamıştır. Bu durum Doğu'nun zenginliğinden istifade etme yolları bulununcaya kadar da böyle devam etmiştir.

Nihayet Batıda şehir, her ne şekilde olursa olsun, bir iç dönüşümün veya bir dış etkinin sayesinde meydana getirilen ileri bir toplumsal örgütlenme sayesinde, kendi iç kaynaklarının sunduğu imkânlardan bir artı ürün meydana getirmekle oluşmuş değildir. Tuna'nın isabetle tespit ettiği üzere, kendisinin üretmediği bir artı ürün üzerinden, mamul ve hammadde trafiğini örgütleyerek baş gösteren toplumsal sorunları asgari bir çözüme kavuşturmuş ve tarihte ilk kez Doğu'dakine göre çok daha zayıf da olsa, kendi şehir toplum örgütlenmesini başarabilmiştir.[49]

Bununla beraber, bu ilk Doğu-dışı şehirler, artı ürün meydana getirebilen bir tarımsal üretimin kendilerini beslediği Doğu şehir modelinden mahrum oldukları için, uzun süre içlerinde fazla bir nüfusu barındıramayan küçük 'siteler' halinde kalmışlardır.

Nüfus artışıyla beraber, büyüyen ilk Doğu-dışı şehirlerde, sorunların çözümü için dışarıya ikinci bir hamle yapma gereği belirmiş ve bunun sonucunda koloniler edinilmeye başlanmıştır. Bu özellik belirgin bir şekilde ilk kez Yunan şehirlerinde görülmüştür. İlk koloni bölgeleri Ege ve İtalya kıyılarındaki yerleşim bölgeleri olmuştur. Yunan sitelerinde yaşayan denizci toplumlar, bu kolonilerden aldıkları ve çeşitli madenlerden oluşan hammaddeleri Doğu'ya ve buradan aldıkları gıda maddelerini de kendi şehirlerine ve diğer Batı yerleşim bölgelerine satmak suretiyle

[49] Tuna, **a.g.e,** s.112.

toplumsal örgütlenme düzeylerini, ticaretin hâkim olduğu, şehir toplum örgütlenmesine kadar yükseltebilmişlerdir.[50]

Ne var ki, Batı şehirleri, Yunan da dâhil, Roma şehirleri ortaya çıkıncaya kadar, Doğudaki şehirler boyutuna erişmekten çok uzak olmuştur. Doğuya nispeten, şehir toplum örgütlenmesiyle 1500 yıllık bir gecikmeden sonra tanışan Batı, Doğudaki şehirlerle boy ölçüşebilecek şehirlere ise 2500 yıl sonra Roma ile ulaşabilmiştir.

Bu durum, şehirlerin siyasi ve askeri olarak dünyaya hâkim olmada ne derece önemli bir işleve sahip araç olduklarını gösterdiği kadar; siyasi ve askeri örgütlenmenin de şehirleri ne derece besleyebildiğini göstermesi bakımından da son derece önemlidir. Unutmamak gerekir ki, Doğuda ilk şehirler, teşkilatçı ve savaşçı kavimlerin dinamizmini yerli halkın tarımsal üretimini örgütlemede kullanması sonucunda ortaya çıkabilmiştir. Dolayısıyla askeri faktör, şehirlerin ortaya çıkışında etkili faktörlerden, nüfus büyümesinden hemen sonra ve siyasi, ticari ve dini sebeplerden ise hemen önce sayılması gereken bir faktör olarak belirmektedir. Aslında bu faktörü, askeri kabiliyetleri ve örgütlenme tecrübelerini de içerecek biçimde 'toplumsal dinamizm' şeklinde ifade etmek daha isabetli olacaktır.

Gerek Doğu'da ve gerekse Batı'da ilk şehirlerin doğuşunda askeri örgütlenme faktörünün önemi büyük olmuştur. Hatta bu öneme binaen Benevolo: "Kent, M.Ö. üçüncü ve ikinci binlerde Mezopotamya ile Nil, İndus ve Sarı Irmak vadilerinde verimli tarım ürünlerinin biriktirilmesi ve fazlasının takas edilmesi için bir **komuta merkezi**[*] olarak ortaya çıkmıştır"[51] ifadesini kullanabilmiştir.

Ne var ki, askeri faktörlerin önemli rol oynadığı Doğu ve Batı şehir örgütlenmeleri arasında önemli bir de fark vardır. Doğu örgütlenmesi, askeri gücü kullanarak, şehir hayatının temel itici gücü olan artı ürünü kendi tabii çevresinin imkânlarından elde etmiştir. Oysa Batı şehirleri, kendi çevresinden kendine özgü bir

[50] Tuna, **a.g.e,** s.112-113.

[*] (vurgu bana ait).

artı ürün üretememiş ve aynı askeri gücün sayesinde, Doğu'nun ürettiği zenginlik üzerinden bir toplumsal örgütlenmeye girmiş, bununla beraber Doğu'ya nispetle uzun süre zayıf kalacak olan, site nitelikli şehirlerini kurabilmiştir.

Batı'da şehir toplum örgütlenmesi Doğu'ya göre böyle düşük nitelikli bir seyir takip ederken, Makedonya Kralı İskender (M.Ö. 321-333), yolu Doğuda üç ayrı merkezden geçen uzun bir sefere çıkmıştır. Bu yolun güzergâhı Mezopotamya, Mısır ve Kuzey Hindistan'dan geçmiştir. Bu üç merkez, dünyada ilk şehirlerin vücuda geldiği ve halende bu toplumsal örgütlenmeyi Batı'ya göre daha canlı tutan zamanın en önemli üç merkeziydi. Bu bakımdan İskender'in seferi için seçtiği yön hiçte tesadüfî değildir. Bu sefer, Ege adaları ve Yunan'da daha önceden başlayan ve Yunan şehirlerini besleyen deniz aşırı kolonileştirme faaliyetinin, en son ve bu sefer kara aşırı olan, ileri ve başarılı bir örneğidir.

Makedon kralı bu coğrafyadaki farklı etnik guruptan ve kültürden toplumları bir arada tutmak ve buralardaki artı üründen azami ölçüde istifade edebilmek için onları, bu dünyanın daha öncesinde ticaret ilişkileri vesilesiyle yabancısı olmadığı bir kültür olan Yunan üst kültürü altında bir araya toplamayı tasarlamıştır. Kendi ömrü bu uzun seferden dönmeye bile yetmediyse de, ordusundaki komutanlar onun misyonunu sadakatle sahiplenmişlerdir. Böylece ortaya Helen kültürü denen bir kültür ve bunun altında iktisadi kaynakların öncesine nispetle daha fazla oranda Batı'ya aktığı bir Doğu çıkmıştır.

Batı bu tarihten sonra da değişen aralıklarla, zaman zaman bu yolu takip etmek isteyecek ve farklı şekillerde de olsa aynı amaca ulaşmanın gayretini yineleyecektir. Helenizm süresince Doğu'da ve Batı'da bir dizi yeni şehirler kurulmuştur. Doğu'dakiler biri Anadolu toprakları üzerinde olmak üzere, kıyı şeridine sıralanan önemli liman şehirleri olarak ortaya çıkmışlardır. Bu liman şehirleri sayesinde Doğu'nun artı ürünü bundan sonra daha kolay bir şekilde Batı'ya aktarılabilecektir. Umulan fayda sağlanmış olmalı ki, Helenizm henüz sona ermeden Batı'nın orta

[51] Benevolo, **a.g.e.,** s.19.

yerinden İtalya'daki Roma şehir toplum örgütlenmesindeki canlanma, bir şehirler birliği olacak olan, tarihin en büyük imparatorluğunu doğurmuştur. Aynı yöne giden yolu bu kez Roma da takip etmiş ve siyasi düzenini buralardan elde ettiği artı ürünle beslemiştir. Bir bakıma Batı, Doğu'nun omuzları üzerine yükselmiştir. Çünkü kendi iç kaynaklarına dayanarak bir artı ürün meydana getirmek ve şehir toplum örgütlenmesini buna dayandırmak yerine, ticareti ve bir zaman sonra da askeri hâkimiyeti, doğunun artı ürününe ortak olacak şekilde bir araç haline getirmeyi tercih etmiştir. Bu gerçeğin bir ifadesi olarak antik Batı şehri şöyle tanımlanmaktadır: "… Antik kentin kökeni siyasal ve yönetseldir. En temel özelliği ise etrafındaki kırsal kesim için siyasal, dinsel ve kültürel bir merkez (dar anlamda kent) oluşturması idi."[52] Görüldüğü gibi antik kentin iktisadi bir merkez olduğundan bahsedilmemektedir.

Helenizm ile başlayan ve Roma ile devam eden Doğu ve Batı arasında cereyan eden ve şehir toplum örgütlenmesi düzeyinde gerçekleşen sıkı ilişkiler 3. yüzyıl krizine kadar kesintisiz devam etmiştir. Bu da bazı önemsiz iniş çıkışlarla beraber, Büyük İskender'le başlatılacak olunursa, toplamda altı yüz yıllık bir Doğu Batı arası ilişkilere işaret eder. Bundan daha da önemlisi, Batı en azından bu süre içerisindeki siyasi ve askeri üstünlüğünü kullanarak hep verdiğinden daha fazlasını almıştır. Ne var ki, kuzey kavimlerinin Roma'ya baskısı sonucu imparatorluğun ikiye bölünmesi askeri ve siyasi merkezi otorite üzerine kurulan Doğu Batı ilişkilerini sekteye uğratmıştır. Doğu Roma, İstanbul (Kostantinopolis) merkezli Bizans'a dönüşerek, büyük oranda yıkım sürecinden kendini kurtarabilmiştir. Roma'nın doğu kısmında şehir hayatı da aynı derecede eski canlılığını muhafaza etmiştir. Batı Roma ise, Roma merkezli çöküşün tesirini üzerinden atamamıştır. Burada hâkim olan iki siyasi yapılanmadan birincisini temsil eden Marovenj döneminde şehir canlılığı, bu dönemin düşük ivmeli Doğu Batı ilişkileri sayesinde devam ettirilebildiyse de, 613'ten sonra hâkimiyeti ele geçiren ve Frank asıllı olan Karolenj hanedanı döneminde, şehirler bu ilişkiyi sürdüremeyecek kadar dibe vurmuştur. Şehirler

[52] Liebeschuetz., **a.g.m.**, s.1.

nüfusunu koruyamayıp kırlaşmaya başlamış ve Batıda şehir toplum örgütlenmesi büyük oranda sona ermiştir.

Batı'da şehir toplum hayatının bu büyük çöküşünü en iyi Roma'da izlemek mümkündür. Roma İmparatorluğunun ihtişamlı devirlerinde 1 milyon civarı insanı barındıran Roma şehrinin nüfusu, kaynaklara göre, bu büyük çöküşle beraber 20 bine kadar düşmüştür. Hatta çok daha trajik bir şekilde Viyana şehri birkaç yüzyıl süreyle tarih sahnesinden silinmiştir.[53]

Şehir toplum örgütlenmesinde bu derece yüksek bir düşüş, Doğuda hiçbir zaman yaşanmamıştır. Bunu da Doğu'daki şehir toplum örgütlenmesinin, Batı'dakinin aksine, kendi iç dinamiklerine dayanmasına bağlamak yanlış olmayacaktır. John Rich'in üç ve dördüncü yüzyılda Afrika'daki şehirlerin canlılığını devam ettirmesi karşısında, birçok Batı şehrinin sönmesini, Batı şehirlerinde hiçbir zaman var olmayan sağlam köklere dayandırması yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir.[54]

Büyük çöküşten sonra Batı şehirleri, Orta çağ şehir dönemi denen ama aslında şehir toplum örgütlenmesi ile bir ilgisi olmayan feodal toplum örgütlenmesi dönemine girmiştir. Bu dönem Batıda artık şehirlerden değil kiliselerden, manastırlardan, kalelerden, şatolardan bahsetme zamanıdır. Kaynakların belirttiğine göre mesela "İtalya'da 700'lere gelindiğinde şehir meclisleri ortadan kalkmış ve en büyük mülk sahibi konumuna erişen piskopos artık şehre hükmeden tek kişi olmuştur."[55] Şehir üretim biçimi yerini piskoposluk, şato ve kalelerin denetiminde yapılan sınırlı bir tarımsal ve sönük bir ticari üretime bırakırken; şehir toplum örgütlenmesi düzeyi de, feodal toplum örgütlenmesi biçimine gerilemiştir. Pirenne'in ifadesiyle; "Değişim ekonomisinin yerini tüketim ekonomisi almıştı. Her malikâne

[53] Egon Ernest Begel, "Kentlerin Doğuşu" Çev. Özden Arıkan, **Cogito**, Yaz 1996, s.11.
[54] John.Rich, (Ed.) **Geç Antik Çağda Kent** Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999, s.VII.
[55] Liebeschuetz., **a.g.m**, s. 33.

dış dünya ile alışverişini sürdürecek yerde, artık kendi başına bir küçük dünya oluşturuyordu."[56]

Bu dönemde Batı Avrupa'da, yani Karolenj Avrupa'sında şehir sadece ekonomik ve toplumsal örgütlenme bakımından değil, aynı zamanda siyasi örgütlenme bakımından da bir varlığa sahip değildi. Bu devletin bir başşehri olmadığı gibi, eyaletlerinin de bir merkezi şehri yoktu. Bu dönem Batı Avrupa'da kır dışında iki önemli odak vardı. Biri piskoposluklar, diğeri de kale örgütlenmeleri. Her ikisi de şehir görünümünden uzak birer tüketim merkezleriydi.[57]

Avrupa 11. yüzyılın sonundan itibaren, nüfus artışının hem sebebi ve hem de sonucu olduğu, gözle görülür bir tarım faaliyetine girişmiştir. İşlenmeyen tarım alanları işlendiği gibi; ormanlık ve fundalık alanlar da tarıma açılmıştır. Göründüğü kadarıyla, Roma'nın yıkılışından beş yüzyıl ve şehirlerin tamamen sönüşünden de yaklaşık üç yüzyıl geçtikten sonra, Avrupa'da toplumsal sorunların kamusal tahammül edilebilirliği doğal sınırlarına ulaşmış ve toplum tekrardan bir arayış içine girerek örgütlenmeye başlamıştır. Bu arayış ilk etapta kendini tarım üzerinde hissettirmiştir. Tarındaki görece canlanma ise, zamanla iki yerde ticaretin canlanmasına ve deniz ticaretinin başlamasına vesile olmuştur. Bunlardan biri Venedik ve diğeri de Flandr'dır. Diğer taraftan eski canlılığını devam ettiren İstanbul daha da canlanma imkânı bulmuştur. Pirenne'e göre bu dönemde İstanbul bir milyonluk nüfusu ile Akdeniz'in en büyük şehri iken; halkı da gayet faal bir halktır. Avrupa'da bu dönemde içteki tarım faaliyetleri ve deniz ticaretiyle beraber canlanan liman şehirlerinden Venedik, canlanma tirendi içerisindeki diğer Avrupa limanlarını da etkilemiştir. Bunlardan en önemlileri önce Pizza ve Cenova, daha sonra ise Marsilya ve Barselona olmuştur.[58]

[56] Henri Pirenne, **Orta Çağ Kentleri**, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, ss.40,41.
[57] **A.e**, ss. 50,51,60,61.
[58] **A.e**, ss. 68, 88.

Bir taraftan bu gelişmeler olurken; diğer taraftan da Avrupa'da büyük sonuçlar doğuracak olan Haçlı Seferleri tamda bu sıralarda başlamış bulunuyordu. Doğunun zenginliği ve refahı görülüp, buna ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu ise, Avrupa'yı deniz ticaretine yönelten bir başka sebep olmuştur. Zamanla bu ticaret, uzun mesafeli bir deniz ticareti halini aldı ki, Avrupa şehirlerini asıl canlandıran da bu olmuştur. Pirenne'in belirttiği gibi, bunun en önemli delili, deniz ticaretinin yeniden geliştiği Hollanda ve İtalya'da eşzamanlı olarak şehirlerin de canlanmasıdır.[59]

Deniz ticaretinin kıyı yerleşim yerlerinde şehirleşmeyi canlandırıp, bir kısım liman şehirlerini ortaya çıkarmasına bağlı olarak, bu liman şehirleri, belli gelişmişlik seviyesine eriştikten sonra, şehir toplum örgütlenmesi faaliyetlerini çevreye yaymaya başlamışlardır. Bu sayede kırsal alanda bazı bölgelerde ticari faaliyetler görülmüştür. Bu bölgeler, öncelikle görece güvenli yerler olan kale örgütlenmelerinin bulunduğu yerler olmuştur. Kale örgütlenmeleri etrafında başlayan bu ticaret, zamanla buralarda şehir toplum örgütlenmesinin meydana gelmesini sağlamıştır. Pirenne bu durumu şöyle anlatır: "Biri, eskisi, bir kale; daha sonraki ise bir alım-satım yeri olup, birincisinin yavaş yavaş ikincisi tarafından emilmesiyle bu iki öğenin birbiriyle kaynaşmasından da kent doğmuştur."[60] Böylece, bundan sonraki şehir toplum örgütlenmesinde öncekilerden farklı bir unsur olarak ortaya çıkacak olan burjuva da (burgenses) adını kale şehirde oturan 'kentsoylu' insanlara işaretle buradan alacaktır.[61]

Avrupa'da şehir toplum örgütlenmesi yükselişe geçerken; Doğu dünyasında zamanın hâkim gücü olan İslam'ın şehirlerinde ve diğer bazı bölgelerde harici etkiler bu hayatı, Batı'daki düşüş kadar olmasa da, felce uğratacaktır. Bu durumu Benevolo şöyle özetler: "1204 yılında Haçlılar tarafından fethedildikten sonra Kostantinopolis, 1236'da yeniden fethedildikten sonra Cordoba, 1258'de Moğolların işgalinden sonra Bağdat ve 1266'da Anjou'lu Charles tarafından kuşatıldıktan sonra Palermo çökmüş ve yıkılmış birer kentti; oysa

[59] Prenne, **a.g.e,** ss.100,101.
[60] **A.e**, s. 109.
[61] **A.e**, s.113.

Avrupa'da birçok merkez hızla gelişiyor, onlar için planlanan daha büyük boyutlara göre tasarlanıyordu."[62]

Sonuç olarak, Avrupa'da şehirlerin büyük çöküşünden sonra, bütün toplumlarda iktisadi, dini, siyasi, kültürel v.b. örgütlenmeleri başlatan en önemli bağımsız değişken diyebileceğimiz nüfus artışına paralel olarak ve bir yerden sonra nüfus artışıyla karşılıklı sebep sonuç ilişkisi içinde, tarımsal faaliyet yoğunlaşmış, ticaret canlanıp denize açılmış, liman şehirleri ve kale şehir örgütlenmeleri meydana gelmiş, Haçlı Seferleriyle Avrupalı toplumlar zengin dış dünyadan haberdar olmuşlar ve yaygınlaşan şehir toplum örgütlenmesi kendini geliştirdikçe bu 'iyilik getiren salgın' Avrupa'nın yolunu endüstrileşmeye ve en son da Sanayi İnkılâbına çıkarmıştır. Şehir toplum örgütlenmesinde bugüne uzayan asıl patlama ise, tam da bundan sonra yaşanacaktır.

4. Günümüzde Şehir ve Şehirleşme

İlk kez Doğu'da ortaya çıkan şehir toplum örgütlenmesi biçimi, zamanla yaygınlaşmış ve farklı dinamiklere dayanabilmekle beraber, bir müddet sonra bütün dünyada geçerli bir toplum örgütlenme biçimi olmuştur. Şehir, Doğu'da Batı'dakinden daha kesintisiz bir süreklilik karakteri göstermiştir. Bununla beraber şehir toplum örgütlenmesinin, nüfusun büyüklüğü, ekonomik yapının ve üretimin niteliği gibi özellikleri itibariyle son iki asırda nicel olarak tarihteki en yüksek değerlere önce Batı (Avrupa)'da ulaştığı da söylenmelidir. Bu rakamsal değerler diğer bir ifadeyle şehir toplum örgütlenmesinin özelliklerindeki bu nicel büyüme, günümüz şehirlerinin ve şehirleşmesinin de baskın özelliğini temsil eder.

Şehir-toplum örgütlenmesinin en temel mahiyetini değil fakat boyutlarını büyüten bu süreç, temelinde buhar gücünün üretimde kullanımı bulunan sanayileşme sürecidir. Sanayileşme temelinde tarımsal üretimden kopuş süreci olarak, Avrupa'nın kaderini değiştiren bir etki göstermiştir. Çünkü sınaî üretimden önceki üretim biçimi

[62] Prenne, **a.g.e,** s. 94.

olan tarımsal üretimde Avrupa, Doğu'ya bağımlılıktan kurtulamazken, sınaî üretim sayesinde Doğu'yu kendine bağımlı hale getirmiştir. Binlerce yıldır Doğu'nun tarımsal zenginliğine, hammadde ve deniz ticareti ile ortak olan Batı, bu sefer bir adım öne geçerek, üretimde kullanmak üzere Doğu'nun ve dünyanın diğer bölgelerinin hammaddesine müşteri olmuştur. Tarih boyunca temel faaliyet ve zenginlik kaynağı üretim olduğu ve en zenginin de üretimi elinde tutan olduğu için, Batı tarihte ilk kez esaslı bir şekilde merkezi üretimi eline geçirmiş ve zenginlikte Doğu'nun da önüne geçmiştir. Tarihte tarımsal üretim merkez ve çevreleri en büyük şehirleri ürettiği gibi, sınaî üretim de bu sürecin en büyük şehirlerini üretmeye fazlasıyla muktedir olmuştur. Sanayileşen ilk devlet İngiltere iken; devrin en büyük şehirlerini üreten ülke de yine İngiltere olmuştur. İngiltere'yi diğer gelişmiş ülkeler takip etmiştir.

Geçmişteki şehirler hem çok küçük ve hem de büyük bir kır nüfusu ile çepeçevre sarılmış durumda idi. Bunun aksine, günümüzün şehirleri hem çok büyük nüfuslara ulaşmış ve hem de ülke nüfusunun çoğunu kendi içlerinde barındırmaktadırlar.

Dünyada nüfus araştırmaları üzerine en önde gelen isimlerden biri olan K. Davis (1908-1996)'e göre şehirleşme, doğum ve ölüm oranları arasındaki farktan değil, kırdan şehre gerçekleşen göçler sayesinde gerçekleşmektedir.[63] Bununla beraber, kırdan şehirlere yönelen göçü besleyen de yine kırda ve küçük kasabalardaki tabii nüfus artışıdır.

Dünya nüfusu son iki yüzyılda daha önce görülmemiş oranlarda artış kaydetmiştir.18.yy.da her 75 yılda bir toplam dünya nüfusuna 250 milyon insan eklenirken; bugün her üç yılda bir bu miktarda nüfus artışı yaşanmaktadır. 1825 yılında dünyada 1 milyar insan yaşamakta iken; bu rakam yaklaşık yüz yıl sonra 2 milyara çıkmıştır. Dünya nüfusu takip eden süre içinde katlanma süresini yarıya indirmiş ve 1925 yılı ile 1976 yılı arasındaki yarım yüzyılda 4 milyara yükselmiştir.

[63] Kingsley Davis, "The Urbanization of the Human Population", **The City Reader**, Ed. R. LeGates & F. Stout, London 1996, s.3.

1990'da ise bu rakam 5.3 milyar olmuştur.[64] İçerisinde bulunduğumuz 2000'li yılların ilklerinde bu rakamın 6 milyardan fazla olduğu bilinmektedir. Bununla beraber, dünya nüfusu son on yıllardan her birinde bir öncekine göre daha az artış kaydetmiştir. Mesela 1990 ile 2000 yılları arasındaki on yılda dünya nüfusu %1.4 oranında artmıştır. Bu oran bir önceki on yılın %1.8'lik artış oranına göre biraz daha yavaş bir artıştır.[65] Dünya şehirli nüfusunun artışı, genel nüfus artışından daha yüksek olmasına rağmen, kır nüfusunun çok düşük olan artış hızı, genel nüfus artış hızını düşürmektedir. Mesela 1995-2000 yılları arasında dünya şehirli nüfusun artış hızı % 2.2 olarak gerçekleşirken, kır nüfusun artışı %1'in altında seyretmiştir.[66] Bu rakamlar tabii nüfus artışının şehirlerde daha yüksek olduğu gibi yanlış bir kanaate sebep olmamalıdır. Çünkü tabii nüfus artışı yine kırda daha fazladır. Bununla beraber kırda artan nüfus yoğun bir şekilde şehirlere göç etmekte ve bu nedenle kır nüfusu değil, şehir nüfusu büyümektedir.

Nüfus artışı belirgin bir şekilde kırdan şehirlere göçleri ve göçler ise şehirleşmeyi hızlandırmıştır. Daha önceki medeniyetlerin hemen hepsi de bugünün orta büyüklükteki şehirlerine denk şehirler üretmişler ama yine hiç biri bütün ülke nüfusu itibariyle şehirleşmiş bir nüfus yapısına sahip olamamışlardır. Bu nicel gelişme ancak sanayileşme dönemi kapitalist kitlesel üretim anlayışının ürünü olarak ortaya çıkabilmiştir.

Sanayileşme ile birlikte 1800'den 1970'e kadarki zaman aralığında şehirlerde yaşama oranı somut bir şekilde artış kaydetmiştir. Bu zaman aralığındaki söz konusu artışı gösteren rakamlar şöyledir:[67]

---

[64] Paul Kennedy, **Yirminci Yüzyıla Hazırlanırken**, Çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1996, s.14, 26.
[65] UN, "Populations and Urbanization Trends", (Çevrimiçi) www.unescap.org/tctd/pubs/files/review2001_ch2.pdf , 10 Ocak 2005.
[66] UN, "Future World Population Growth to be Concentrated in Urban Areas of World", s.1. (Çeverimiçi) www.un.ogr/esa/population/publications/wup2001/wup2001-pressrelease.pdf , 15 Ocak 2005.
[67] Anthony Giddens, **SOSYOLOJİ Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çev. M. Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, Birey Yayınları, İstanbul 1998, s.16.

1800 -1970 yılları arasında dünyada şehirleşme oranları		
YILLAR	Nüfusu 20.000 ve/veya üzeri şehirler	Nüfusu 100.000 ve/veya üzeri şehirler
1800	2.4	1.7
1850	4.3	2.3
1900	9.2	5.5
1950	20.9	13.1
1970	31.2	16.7

Bu rakamlar çalışmamızın ortaya koyduğu tezi de destekler mahiyettedir. Toplumlar şehirleştikçe en azından maddi medeniyet anlamında gelişmişlik düzeyi de yükselmektedir. Diğer taraftan medeniyet seviyesinin yükselmesi de şehirleşmeyi desteklemek suretiyle birbirini destekleyen bir sistem meydana getirmektedir.

100 bin ve üzeri nüfuslu şehirler itibariyle düşünülecek olursa, 1600 yılında Avrupa'nın %1.6'sı, 1700 yılında 1.9'u ve 1800'de 2.2'si şehirlerde ikamet etmekteydi. Bu tarihlere kadar Avrupa hala baskın bir şekilde tarım toplumu idi.[68]

20.yy.ın başına kadar dünya üzerindeki hiçbir toplum nüfusunun yarısı kadarını bile kırsal alandan şehirlere çekmek suretiyle şehirli bir toplum üretememiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, kitlesel sınaî üretim öncesinde hiçbir ülkede şehirlilerin nüfusunun genel ülke nüfusuna oranı hiçbir zaman % 10'u geçmemiştir. Hatta 18. yy.ın ortalarında dünya nüfusunun sadece % 3'ünün şehirlerde yaşadığı ifade edilmiştir.[69] Özellikle Doğu şehirlerinde bu oran tarihte daha yüksek seviyelere çıkabildiyse bile, yukarıda belirtildiği üzere, doğudaki toplumlarda dahi hiçbir zaman şehirli nüfus oranı ülke nüfusunun % 10'unu geçmemiştir.

[68] Davis, **a.g.m**, s.6.
[69] Zeki Parlak, "Tarihsel Süreç İçinde Kentsel Dönüşüm", **Kent Yönetimi İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu'99**, Cilt: 1, İnsan ve Kent, Editör: İzzet Öztürk, Hikmet Özdemir, İsmail Kıllıoğlu, İSTAÇ Yayınları, İstanbul 1999, s.70.

Toplumların tarihte ilk kez toplam nüfusun yarıdan fazlası itibariyle şehirleşmiş toplumlara* dönüşmeleri sanayileşme ile birlikte gerçekleşmiştir. Sanayileşen ilk ülkeler aynı zamanda dünyanın ilk şehirleşmiş toplumlarını üretmişlerdir. Bu anlamda bariz bir şekilde başı çeken ülke İngiltere olmuştur. Ardından günümüzün diğer gelişmiş ülkeleri gelmiştir. Süreç bölgesel olarak, Avrupa, Kuzey Amerika ve Güney Amerika şeklinde gelişmiştir. Bununla beraber ilk ikisi gelişmiş ülkelerin bulunduğu bir bölge iken; ikincisi gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu bir bölgedir. İkinciye daha sonra Japonya hariç, sırasıyla Doğu Asya, Asya'nın tamamı ve nihayet Afrika ilave olmuştur. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin şehirleşmesi son iki yüzyıldaki birinci dalga şehirleşmeyi temsil eder. İkinci dalga şehirleşme ise, gelişmekte olan ülkelerde yaşanmış ve yaşanmaktadır.

a) Gelişmiş Ülkelerde Şehir ve Şehirleşme

Tarihi süreç içerisinde şehirleşmiş ilk toplumların ortaya çıkışı, sanayileşme ile birlikte olmuştur. Bazı yorumlara göre bu bir şehir devrimidir ve Sanayi Devriminin ürünüdür. İngiltere de bunun ilk örneğidir.[70] 1850'den önce hiçbir toplum şehirleşmiş olarak nitelendirilemiyordu. 1900'den itibaren ilk kez İngiltere şehirleşmiş bir toplum olarak kabul edilmiştir.

İngiltere'nin 20. yy.ın başına kadarki şehirleşmesi ile ilgili çeşitli istatistiki bilgiler mevcuttur. Bunlardan ilki, 1801 yılında İngiltere'nin %85'inin hala kırsal alanlarda yaşadığını haber vermektedir.[71] Z. Parlak, İngiltere'deki aynı süreci E. B. Philips'den naklen biraz daha geniş bir şekilde şöyle aktarır: "İlk sanayileşen ülke olan İngiltere, sanayileşmeyle birlikte kentlerin büyümesine de örnek gösterilmektedir. 1801 yılında nüfusun 1/5'i nüfusu on bin ve daha fazla olan kentlerde yaşarken, 1851 yılına kadar nüfusun 2/5'i şehirlerde yaşamaya başlamıştır. Eğer nüfusu beş binden fazla olan merkezler de dikkate alınırsa

* 'şehirleşmiş toplumlar'dan maksat, nüfusunun en az yarıdan fazlası şehirde ve ancak yarıdan azı kırda oturan ülke toplumlarıdır.

[70] Kadir Canatan, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.89. Ayrıca bak. Parlak, **a.y.**

[71] David C. Thorns, **Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, Çevirenler: Esra Nal ve Hasan Nal, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004, s.4.

nüfusun % 50'den fazlasını kentsel olarak saymak gerekmektedir. Böylece dünyanın ilk sanayileşmiş devleti yine dünyanın ilk kentsel toplumu haline gelmiştir. Bu sanayileşme ve kentleşme arasında direkt bir ilişki olduğunu göstermektedir. 1901'de Kraliçe Victoria'nın öldüğü yıl düzenlenen nüfus kayıtlarına göre, nüfusun 3/4'ü kentlerde yaşar hale gelmiş ve bu oran 1911'de 4/5'i bulmuştur. Bir asırlık süre içinde, yani1800 yılında tamamen tarımsal olan bir toplum, büyük bir kent toplumu haline dönüşmüştür."[72]

İngiltere ilk sanayileşen ülke olarak ilk şehirli toplumun da üretildiği yer olmuştur. A. Giddens bu durumu şöyle dile getirir: "Sanayileşen ilk toplum olan İngiltere kırsal bir ülkeden baskın olarak kent ülkesine en erken geçen ülkeydi. 1800'de nüfusun yüzde 20'den azı kasabalarda veya 10 binden fazla yaşayanı (nüfusu) olan kentlerde yaşıyordu. 1900'le birlikte bu oran yüzde 74 oldu."[73]

İngiltere'deki şehirli nüfusun genel nüfusa oranı, nüfusu 100 bin ve üzeri şehirler kategorisinden incelendiği zaman ortaya daha farklı bir tablo çıkmaktadır. 1801 yılında İngiltere ve İrlanda'nın %10'a yakını, nüfusu 100 bin ve üzeri şehirlerde yaşıyordu. Bu oran 40 yıl içinde ikiye ve takip eden 60 yıl içinde de tekrar ikiye katlanmıştır. 1900 yılında İngiltere nüfusunun yarısı kadarı, nüfusu 100 bin ve üzeri şehirlerde yaşamaktaydı.[74]

A. Giddens, İngiltere'nin şehirleşmesi ile ilgili şu genel bilgiye yer verir: "1800 tarihinde İngiltere ve Galler'in nüfusunun sadece küçük bir azınlığı irili ufaklı kentlerde yaşıyordu. Yüzyıl sonra halkın yaklaşık yüzde 40'ı nüfusu 100 bin ya da daha büyük kentlerde, yaklaşık yüzde 60'ı da 20 bin veya daha fazla nüfuslu kentlerde oturuyordu."[75]

Genellikle daha geç sanayileşen ülkelerin şehirleşmesi öncekilere nispetle daha hızlı olmuştur. En azından böyle bir genel kanaat vardır. Mesela %10'luk şehirli nüfustan %30'luk şehirleşmiş bir topluma dönüşmek İngiltere'de 79 yıl, ABD'de 66 yıl, Almanya'da 48 yıl, Japonya'da 36 yıl ve Avustralya'da 26 yıl almıştır.[76]

---

[72] Parlak, **a.g.m.**, s.71.
[73] Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özbal, Celal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara 2000, s.501.
[74] Davis, **a.g.m,** s.7.
[75] Giddens, **SOSYOLOJİ Eleştirel Bir Yaklaşım**, s.15.
[76] Davis, **a.g.m**, s.7.

İngiltere'ye nispetle geç şehirleşen ülkelerin bu süreci daha hızlı yaşamalarının altında, şehirleşme sürecine sanayi dışında başka dinamiklerin de ilave olması yatmaktadır. İleride şehirleşmenin küreselleşme bağlamında incelenmesiyle görüleceği üzere, sanayileşme ile başlayan şehirli toplum olma süreci, daha sonra sanayileşmenin yanı sıra, geleneksel bağların zayıflaması, küresel kitle iletişim araçlarının oluşmasına yardım ettiği 'parlak şehir ışıkları' imajı, yeni gelişen tarım teknolojisi nedeniyle kırda işsiz kalma, şehirlerde iş bulma ümidi, kardeş şehir uygulamaları gibi birden fazla sebebin süreci desteklemesi ile şehirleşmenin hızı da artmıştır. Dolayısıyla, günümüzde şehirleşmenin parametreleri değişmiştir. Hepsi gelişmiş ülkelerden olmakla beraber, ilk şehirleşen gelişmiş ülkelerden İngiltere'nin şehirleşme dinamikleri ile son gelişmiş ülkelerden mesela Japonya ve Avustralya'nın veya biraz daha uç bir örnek olarak, Tayland, G. Kore ve Malezya'nın şehirleşme dinamikleri İngiltere'ninkinden farklıdır ve dolayısıyla şehirleşme süreci bu farklı dinamikler çerçevesinde incelenmelidir. Aksi halde süreci anlamlandırmak mümkün olmayabilecektir.

İngiltere'de sanayileşme ile eşzamanlı olarak şehir nüfusundaki artışın en somut görüldüğü yer Londra olmuştur. Londra İngiltere'de sanayinin kurulup, sınaî üretimin yapıldığı ilk ve en büyük merkez olması dolayısıyla şehirleşmenin de yüksek nüfus artışını içerecek bir şekilde burada görülmesi tabii bir sonuçtur. Nitekim Londra, İngiltere'de sınaî üretimin merkezi olunca, büyük bir nüfusa da kapı açmıştır. Sınaî üretimde çalışacak işgücü ihtiyacı ülke içinde kırsal kesimden ve daha az oranda da diğer şehir ve kasabalardan sağlanmıştır. Sonuçta Londra'nın nüfusunda büyük bir patlama yaşanmıştır. 14. yy.da nüfusu 30 bin olan ve 19. yy.a gelene kadar nüfusunda fazla bir artış olmayan Londra, 19. yy.a girerken 900 bini bulan nüfusu ile dünyanın en kalabalık şehri haline gelmiştir.[77] Burada önemli nokta, Londra ve benzeri şehirlerin her birinin nüfusça büyüklüğü değil, şehir özelliği arz eden bu gibi yerleşim yerleri ve toplumsal örgütlenmelerin toplam nüfusunun ülke düzeyinde nüfusun çoğunu barındırıyor olmasıdır. İngiltere örneğinde Londra 1801 yılı itiriyle ülkenin nüfusu 100 binin üzerinde olan tek şehridir ve ülke nüfusunun %4.7'sini

[77] Davis, **a.g.m.,** s.7.

barındırmaktadır. Yüz yıl sonra yani 1901 yılında İngiltere'deki 100 bin ve üzeri nüfuslu şehirlerin sayısı 35'e ve ülke nüfusu içindeki payı da %25.9'a yükselmiştir.[78] Biraz daha az nüfuslu olanlar da birincilere ilave edildiğinde İngiltere'nin yarıdan fazlası itibariyle şehirleşmiş bir ülke olduğu görülmüştür. Tarihte müstakil nüfusu bir milyonu geçen birçok Doğu şehri olmuştur. Bazı Çin şehirlerinin yanı sıra, Müslüman Doğu'dan Bağdat, Kahire, Kurtuba ve İstanbul bunlardandır. Bununla beraber, ülke nüfusunun çoğu itibariyle bir şehirleşme ilk kez İngiltere'de ve sanayileşme ile eşzamanlı olarak meydana gelmiştir.

İngiltere'de gerçekleşen hızlı şehirleşme olgusuna bir diğer kayda değer örnek Manchester'dır. A. Giddens bu şehrin büyümesini şöyle tasvir eder: "Manchester kentsel yayılmanın en çırpıcı örneklerinden birini oluşturur. 1717'de yaklaşık 10.000'i geçmeyen bir kasaba iken 1851'e varmadan Lanchesthire gibi geniş bir bölgenin imalat ve ticaret odağı olarak 300.000 nüfusu barındırıyordu. Yirminci yüzyıla girildiğinde, çevredeki kasabalara doğru taşan Manchester bölgesinin nüfusu 2.400.000 idi."[79]

İngiltere'de önce Londra ve sonra da Manchester'da gerçekleşen bu hızlı şehirleşme olgusu, sınaî üretimin yayılmasına paralel olarak önce İngiltere'nin diğer şehirlerine ve sonra aralıklarla Avrupa'nın diğer ülkelerine sirayet etmiştir. Dünyanın diğer ülkelerine ise, Avrupa ülkelerinin ve özelliklede İngiltere'nin sömürge faaliyeti sürdürdüğü bölgeler merkezinde yaygınlaşmıştır. Bu anlamda İngiltere'nin sömürgesi olan Avustralya şehirleşmesi kayda değer bir örnektir. Sanayileşme faaliyetlerinin buraya taşınmasıyla birlikte 1788'de Sydney, 1835'de Malbourne, 1836'da Adeliade ve 1840'ta Brisbane şehirleri kurulmuş ve hızla büyümüşlerdir. Bu çerçevede Hindistan'da da birçok şehir kurulmuş veya kurulu şehirler sınaî faaliyetlere paralel olarak hızlı bir büyüme kaydetmişlerdir. Aynı seyrin Çin'deki uzantısını Şangay temsil eder.[80] Şangay bugün demografik bakımdan dünyanın en kalabalık ve diğer birçok kriter bakımından en büyük şehirlerinden biridir.

[78] Thorns, **a.g.e**, s.15.
[79] Giddens, **SOSYOLOJİ Eleştirel Bir Yaklaşım**, s.100.
[80] Benevolo, **a.g.e.,** ss.221-223.

Sanayileşmeye bağlı olarak hızlı şehirleşmenin Avrupa dışında en çarpıcı bir şekilde yaşandığı yer Kuzey Amerika olmuştur. Diğer şehirlere örnek olmak üzere Chicago burada zikredilmeye değer bir örnektir. 1830 yılında Chicago 12 haneli ve nüfusu 100 civarı bir köydür. 1840 yılında 4.479 nüfuslu bir kasaba ve 1850 yılında 28.269 nüfuslu küçük bir şehir halini almıştır. On yıl sonra yani 1860'da 108.206'lık nüfusu ile orta büyüklükte bir şehir boyutuna erişen Chicago, kırk yıl gibi kısa denebilecek bir aradan sonra 1900 yılında 1.699.575'lik bir nüfusla büyük bir şehir olmuştur. Nüfus artmaya devam etmiş ve 1930 yılında 3.373.753'e ulaşmıştır.[81] Dolayısıyla Chicago 1830'dan 1930'a yani yüz yıl içerisinde küçük bir köyden büyük bir metropole dönüşmüştür. Sanayileşmeye bağlı meydana gelen bu büyüme önemli toplumsal problemleri de beraberinde getirmiştir. İleride görüleceği üzere, bu problemler şehir sosyolojisinin en önemli okulunun da Chicago'da doğmasına ortam hazırlayacaktır.

100 bin nüfuslu veya daha büyük şehirlerde yaşayanların genel ülke nüfusuna oranının en hızlı bir şekilde arttığı tarih aralığı İngiltere'de 1811-1851 arası, ABD'de 1820-1890 arası, Yunanistan'da ise 1879-1921 arasıdır.[82] Bu tarih aralıkları söz konusu ülkelerin aynı zamanda en hızlı sanayileşme dönemine denk gelmesi bakımından anlamlıdır.

Şehirleşme %50'yi geçince yavaşlamakta hatta %75'i aştığında inişe geçebilmektedir. Dünyanın en fazla şehirleşmiş ülkesi olan İngiltere'de şehirli oranı 1926'da %78.7 ile 1961'deki %78.3'den küçük bir farkla da olsa daha fazladır.[83] Bugün gelişmiş ülkelerde tabii nüfus artışının durması hatta azalmaya geçmesi karşısında, şehirleşme yavaşlamış ve bazılarında da durmuştur.

İngiltere'nin sömürgelerinde sürdürdüğü sınaî faaliyetlere bağlı olarak yaygınlaştırdığı hızlı şehirleşme olgusu, benzer yollarla Avrupa'nın sanayileşen diğer ülkeleri tarafından da dünyanın diğer bölgelerinde tekrar edilmiştir. Avrupa dışındaki

[81] Tuna, **a.g.e**, s.58.
[82] Davis, **a.g.m**, s.7.
[83] Davis, a**.y.**

ülkelere önce sömürge faaliyetlerine paralel olarak giren hızlı şehirleşme olgusu sayesinde başta Amerika'da olmak üzere, Avustralya, Asya ve Afrika'da da şehirleşme yükselen bir trend olmuştur. Bu ise beraberinde dünya toplumlarının tarihte hiç görülmemiş oranlarla şehirlerde yaşamaları sonucunu getirmiştir.

Dünya toplumlarının değişik tarihlerde şehirlerde yaşama oranları ile ilgili bilgiler kaynaklarda çok çelişik bir görüntü vermektedir. Bu çelişki bazı verilerin mesela 100 bin ve/veya daha fazla nüfuslu yerleşim yerlerini esas alırken, diğer bir kısım verilerin sözgelimi 20 bin ve/veya daha fazla nüfuslu yerleşim birimlerini esas almasından ve bu noktayı belirtmemesinden kaynaklanır. Bununla beraber ortalama bir değer çıkarılabilir. Buna göre 1900 yılında 50 bin veya daha fazla nüfuslu şehirlerde yaşayan nüfusun toplam dünya nüfusuna oranı % 10'dur. 1950'de bu oran % 30'a, 1995'te % 45'e ve 2000 yılında da % 50'ye tırmandığı tahmin edilmektedir.[84] Bu oranın Avrupa, Amerika ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerin bulunduğu kıtalarda yükselirken, Asya ve Afrika'nın çoğu geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerinde daha da düşeceği açıktır. 20.yy.ın başında şehirleşme, sanayileşen ülkelerde hızlı, diğerlerinde yavaş iken, bugün gelişmiş ülkelerde şehirleşme kararlı bir denge durumuna ulaşmış ve gelişmekte olan ülkelerde ise aksine hızlanmıştır. 1995 - 2000 yılları arasında gelişmiş ülkelerdeki şehirli nüfusun artış hızı %0.5 olarak gerçekleşmiştir.[85] Bununla beraber, gelişmiş ülkelerde bugün nüfusun zaten yaklaşık % 75'i şehirlerde yaşamaktadır. İkinci olarak, gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı bir kısmında sıfır düzeyine yaklaşmış ve hatta bir kısmında eksiye düşmüştür. Gelişmiş ülkelerin şehirleşme trendindeki duraklama bu iki sebebe dayanmaktadır. Oysa gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir şehirleşmeye imkân tanıyacak her iki asimetrik durum da mevcuttur. İlk olarak, gelişmekte olan ülkelerde şehirleşme henüz % 37'dir.[86] Diğer taraftan nüfus artış hızı gayet yüksektir. Daha başka bir ifadeyle, gelişmekte olan ülkelerde bir alan olarak şehirleşme olgusu bakir

[84] Parlak, **a.g.m.**, s.71, Ayrıca bak. Giddens, **A.e**. s.16 ve **UN Cronicle**, Sipring 96. Vol.33, Issue 1, p.40.
[85] UN, "Future World Population Growth to be Concentrated in Urban Areas of World", s.1. (Çeverimiçi) www.un.ogr/esa/population/publications/wup2001/wup2001-pressrelease.pdf , 15 Ocak 2005.
[86] UN, "A Brief History of Urban Expansion", (Çevrimiçi) http//www0.un.org/cyberschoolbus, 27 Temmuz 2003, p.1.

bir sahayı temsil eder. Diğer yandan aynı ülkelerde kır ve şehirleri içeren genel nüfus artış hızı gelişmiş ülkelere göre çok daha yüksektir. Bu iki sebep gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşmenin önünü açan dinamiklerdir.

b) Gelişmekte Olan Ülkelerde Şehirleşme

Gelişmiş ülkelerin şehirleşmesi ile gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi arasında hem zaman ve hem de mantık farkı vardır. Gelişmiş ülkeler 19.yy.ın başından itibaren şehirleşmeye başlarken, gelişmekte olan ülkeler bu tarihten en az yüz yıl sonra şehirleşmeye başlamışlardır. Asıl hızlı şehirleşme ise, 20.yy.ın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Diğer yandan, gelişmiş ülkelerin şehirleşme dinamikleri ile gelişmekte olan ülkelerin şehirleşme dinamikleri birbirinden farklılık arz eder. İlkinde sanayileşme neredeyse tek belirleyici faktör iken, ikincide bu denli belirleyici tek bir faktörden bahsetmek mümkün değildir. Daha çok bir faktörler bütününden bahsedilebilir. Sanayileşme de bu faktörlerden sadece biridir. Bununla beraber bu faktörler arasından eğer en baskın olanını aramak gerekirse, bunun sanayileşme olmayacağı kesindir. Gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesini belirleyen asıl faktörlerden ileride bahsedilmek üzere, burada her iki dünyanın şehirleşmelerinin bir birbirinden zaman ve mantık itibariyle farklı olduğunun belirtilmesi yeterlidir.

Bir UNESCO çalışmasına göre dünyadaki şehirli nüfus ve şehirleşme oranı değişik bir perspektiften şöyle anlatılabilir: 2000 yılı öncesi tahminlere dayanılarak verilen bilgide, bu yıla gelindiğinde dünyanın gelişmiş ülkelerindeki şehirleşme oranı %75'tir. Gelişmekte olan ülkelerde ise söz konusu rakam % 45'tir. Aynı kaynağın 2025 yılı projeksiyonu, bu tarihte kuzey yarım kürenin % 83 ve güney yarım kürenin de %61 oranında şehirleşeceği yönündedir. Aynı yıla ait projeksiyonda, gelişmekte olan ülkelerin şehirli nüfusu, dünya şehirli nüfusunun % 80'ine denk geleceği öngörülmektedir. Önceki yıllara ait çalışmaların 2000 yılı projeksiyonuna göre, dünyanın en büyük nüfuslu şehirlerinden 6 tanesi Asya'da yer alırken, 2 tanesi de güney Amerika'da yer alacaktır. 2025 yılında ise, dünyanın en büyük 25 şehrinden

18 tanesi güney yarım kürede yer alacaktır.[87] (Ayrıca bak. Tablo.3). 2000 yılı itibariyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme oranı ise, birincide % 76.1 ve ikincide %40.5'tir.[88] Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde beklenenden % 1.1'lik daha yüksek bir şehirleşme ve gelişmekte olan ülkelerde %4.5'lik daha düşük bir şehirleşme söz konusudur.

Gelişmekte olan ülkelerin şehirli nüfusu 1995-2000 yılları arasında %3.0 oranında bir artış kaydetmiştir. Söz konusu artış, takip eden 30 yıl içerisinde % 2.4'lük bir oranla, biraz azalarak da olsa devam edecektir. Bunun anlamı her 29 yılda bir katlanmaya eşittir.[89] Ne var ki, bu tahminler çoğunlukla çok daha düşük bir düzeyde gerçekleşmektedir. Daha önceki benzer süreçlerin hepsi azalan bir trendle sonuçlanmıştır. Mesela 1950 ile 1960 arasındaki şehirleşme hızı, 1900 ile 1950 arasındaki şehirleşme hızının iki katıydı. Eğer birinci periyottaki şehirleşme hızı, ikinci periyottaki kadar hızlı olsa idi 1990'da dünya nüfusunun en az yarısı, 100 bin ve daha fazla nüfuslu şehirlerde yaşıyor olacaktı.[90] Şehirleşme trendi düştüğü için, tahminler de beklenen düzeyde gerçekleşmemiştir. Söz konusu eğilim bugün de geçerlidir ve bu durum şehirleşme tahminlerinin güvenilirliğini zorlamaktadır.

Uzun vadeli tahminler genellikle isabetli olmasa da, dünyanın hızla şehirli bir toplum haline geldiği açıktır. Gelişmekte olan ülkelerde, şehirli nüfusa her gün 150 bin insan ilave olmaktadır.[91] BM hesaplarına göre dünya üzerindeki şehir nüfusu her hafta 1 milyon artış kaydetmektedir.[92] Bu rakam bir yılda 52 milyona tekabül eder. Kabaca her yıl dünya üzerinde İstanbul, Londra, Paris ve Tahran gibi on şehrin

---

[87] UNESCO, "Note", (çevrimiçi) www.unesco.org/most/humaniser.pdf , 07 Temmuz 2003.
[88] Yue-man Yeung, "Asia Pacific Urbanism Under Globalization", **New Challenges for Development and Modernization - Hong Kong and the Asia-Pacific Region in the New Millennium**, Ed. Yue-man Yeung,. Hong Kong: The Chinese University Press, 2002, s.2.
[89] UN, "Future World Population Growth to be Concentrated in Urban Areas of World", s.1. (Çeverimiçi) www.un.ogr/esa/population/publications/wup2001/wup2001-pressrelease.pdf , 15 Ocak 2005.
[90] Davis, **a.g.m**, s.5.
[91] World Resources Institute, "Cities and the Environment-Urban Growth Patterns", s. 2 (Çevrimiçi) www.wri.org/wr-96-97/ud_notes.html 27 Temmuz 2005.
[92] Tann vom Hove, "Urban population is growing by one million people a week (Çevrimiçi) http://www.citymayors.com/society/urban_growth.html , 14/02/2005.,
Ayrıca bak. WB, "Making Cities Work For All-Global Action Plan for City Development Strategies", (Çevrimiçi) www.worldbank.orghtmlfpdurbancity_streds_ap.pdf , 15 Ocak 2005.

nüfusuna denk gelecek bir şehirli nüfusun ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun büyük kısmı (%80 kadarı) ise gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeye aittir. 2015 yılı itibariyle dünya şehirleşmesinin %95'inin gelişmekte olan ülkelerde yer alması beklenmektedir.[93]

1940 -1950 arası verileri elde olan 34 gelişmekte olan ülkenin şehirli nüfusunun yıllık büyümesi 4.5'dir. Rakam dikkat çekici bir şekilde bölgelerle de benzerlik içermektedir. Afrika'da 7 ülke için 4.7, Asya'da 15 ülke için 4.7 ve Latin Amerika'da 12 ülke için 4.3'tür. Oysa Avrupa ülkelerinde, onların en hızlı şehirleşmesinin gerçekleştiği tarihlerde yıllık ortalama şehirli nüfus artışı 2.1 olarak gerçekleşmiştir. Büyük göçlere sahne olan Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve Arjantin'deki şehirler bile daha küçük bir büyümeye sahiptir: yılda % 4.2. Japonya ve Sovyetlerde bu rakamlar sırasıyla yılda %5.4 ve %4.3'tür. Günümüzün az gelişmiş ülkeleri 1940'dan beri ortaya koydukları nüfus artış hızıyla, gelişmiş ülkelerin nüfus artış hızından iki kere daha hızlı bir nüfus artış hızına sahip olagelmişlerdir. [94]

1950'de 750 milyon olan dünya şehirli nüfusu bugün 3 milyardır.[95] 1950'ye kadarki şehirleşme gelişmiş ülkelere ait olduğu ve bu ülkelerin toplam dünya nüfusu içindeki payı altıda bire tekabül ettiği için, bu ülkelerin şehirleşmesinin hemen tamamen bittiği tarih olan 20.yy.ın yarısında dünya şehirli nüfusu görece olarak hala düşüktür. 1950'den sonraki şehirleşme ise, gelişmekte olan ülkelere ait olduğu ve bu ülkelerin toplam dünya nüfusu içindeki payı yaklaşık olarak altıda beşe tekabül ettiği için, 20.yy.ın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen şehirleşmenin toplam nüfus içindeki ağırlığı çok daha fazla olmuştur.

1994 yılı itibariyle gelişmekte olan ülkelerin kümelendiği üç kıta olan Asya, Afrika ve Güney Amerika'da ortalama %37'lik bir şehirleşme ve 1 milyar 653

[93] P. H. Liotta ve James F. Miskel, "Redrawing the Map of the Future", s.4.
(Çevrimiçi) www.worldpolicy.org/jurnal/articals/wpj04-1/Liotta.pdf , 15 Ocak 2005.
[94] Davis, **a.g.m**, s.10.
[95] G. Cavallier, "Governing Council of the United Nations Environment Programme",
(Çevrimiçi) www.unep.org/GC/GCSS-VII/Documents/K0260466.doc, 10 Ocak 2005.

milyon şehirli nüfus söz konusu idi. Bu nüfusun % 32.4'lük bir şehirleşme oranı ile 240 milyonu Afrika'da, %73.7'lik şehirleşme oranı ile 349 milyonu Latin Amerika'da ve %33.4'lük şehirleşme oranı ile 1 milyar 64 milyonu Asya'da bulunmaktaydı.[96] Görüldüğü üzere, üç kıta içinde Asya'nın büyük bir ağırlığı söz konusudur. Bu nedenle Asya'nın şehirleşmesindeki görece ufak bir kıpırdanma dünya şehirli nüfusunda büyük değişmelere sebep olabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin büyük kısmının bulunduğu kıta olan Asya bölgesi, nüfus artışının ve diğer dinamiklerin desteklediği şehirleşme sayesinde değişik bir toplumsal dönüşüm sürecine girmiştir. Yeung'un da belirttiği üzere, şehirleşme Asya'nın çehresini değiştirmiştir. 2000 yılında dünya nüfusunun % 47.9'u Asya'da yaşamaktaydı. 1950'den 1995'e kadar Asya şehirleşmesi %15'den %33'e yükselmiştir. 2030 yılında özellikle Doğu Asya ülkelerinin, bugünkü gelişmiş ülkeler düzeyinde bir şehirleşmeye kavuşacağı tahmin edilmektedir.[97] Yine başka bir tahmine göre, 2000 ve 2020 yılları arasında Asya şehir nüfusunun 1 milyar artması beklenmektedir. Bu rakamın 500 milyonu sadece Çin ve Hindistan'da yer alacaktır.[98] 2025 yılı itibariyle Güney Asya'da 20 tane mega-şehir (nüfusu 10 milyon ve üzeri olan şehirler)[99] bulunacaktır.[100] (Arıca bak. Tablo.3). Bir diğer projeksiyon, gelişmekte olan ülkelerin kümelendiği Asya ve Afrika kıtalarının 1995'te %33 olan şehirleşme düzeylerini 2025'te %53'e yükselteceğini göstermektedir.[101]

---

[96] Fu-chen Lo ve Yue-man Yeung, "Introduction", **Globalization and World of Large Cities**, Ed. by. Fu-chen Lo, Yue-man Yeung, UN University Press, 1998. s.7.

[97] Lo ve Yeung, **a.y.**

[98] G. Cavallier, "Urabinzation in Developing Countries", s. 6.
(Çevrimiçi) www.isted.com/pole-ville/urban_cooperation/coop_ch1.pdf , 10 Şubat 2005.

[99] Birleşmiş Milletler yerleşim yerlerini tanımlamada belli bir satndardizasyona gitmiştir. Buna göre, 20 bin ve üzeri nüfuslu yerleşim bölgeleri kasaba (urban) olarak, 100 bin ve üzeri nüfuslu yerleşim yerleri şehir (city) olarak, 5 milyon ve üzeri nüfuslu yerleşim yerleri de metropol (metropolis) olarak nitelendirilmiştir. Bak. "Urbanization and Global Change-Background Information"
(Çevrimiçi) http://www.aag.org/HDGC/www/urban/units/unit1/html/unit1frame.html, 05 Ocak 2005. , Bundan başka 1980'lerden itibaren de mega şehir (mega city) ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Bak. Yeung, "Asia Pacific Urbanism Under Globalization", s.5. Bu ifade de nüfusu 10 milyon ve üzeri şehirler için kullanılmaktadır. Bak. "World Urbanization", s.1, (Çevrimiçi)
www.geog.ouc.bc.ca/conted/onlinecourses/geog_210/210_10_1.html , 15 Ocak 2005.

[100] "Local Economic Development in A Globalizing World", s.2.
(Çevrimiçi) www.unescap.org/huset/hangzhou/paper/economic.htm , 10 Şubat 2005.

[101] **A.y.**

Bununla beraber, meselenin incelenmeye değer tarafı şu ki, bugün gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin dinamikleri, dünkü Avrupa ve Amerika'daki şehirleşmenin dinamiklerinden farklı olduğu gibi, projeksiyonlara bakılırsa, büyüme hızı da daha yüksektir. Aslında daha sonra da görüleceği üzere, gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi, gelişmiş ülkelerin şehirleşmesinden daha hızlı değildir. Fakat iki husus gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinin hızlı gerçekleştiği imajı yaratmaktadır. Bunlardan birincisi, gelişmekte olan ülkelerdeki Bombay, Karaçi, Kalküta, Lagos benzeri geneli temsil edemeyecek hızlı şehirleşme örnekleridir. Gelişmiş ülkelerdeki büyük şehirlerin büyümesinin sona erdiği bir dönemde bu şehirlerin hızlı büyümesi, olması gerekenden daha fazla oranda dikkatleri çekmektedir. Bu münferit örneklerin şehirleşme hızı çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerin genel şehirleşme trendiyle özdeşleştirilmektedir. Oysa genelde durum hiçte böyle değildir. İkincisi ise, gelişmekte olan ülkelerin toplam dünya toplam nüfusunun içindeki büyük ağırlığıdır. Şehirleşme gelişmiş ülkelerinkine göre daha yavaş bile olsa, toplam şehirli nüfusun hızla büyümesi bu imaja katkıda bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin şehirleşme düzeyi % 76.1 olmasına rağmen, dünya toplam şehirli nüfus içindeki payı %34 (868 milyon) olarak gerçekleşir. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin şehirleşme düzeyi % 40.5 iken, dünya toplam şehirli nüfus içindeki payı %66 (1.7 milyar) olarak gerçekleşir. Çelişkili gibi görünen bu durum, gelişmekte olan ülkelerin dünya toplam nüfusu içindeki payının yüksek olmasından kaynaklanmakta ve şehirleşme hızının yüksek görünmesine sebep olmaktadır. O kadar ki, gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeler kadar şehirleşmiş olsalar, gelişmekte olan ülkelerin dünya toplam şehirli nüfus içindeki payı beşte dört şeklinde ağırlıklı bir paya sahip olabilecektir. Sürecin buraya doğru gitmesi, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin çok daha hızlı olduğu imajını uyandırmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki şehirleşmenin gelişimi, kırsal nüfusun problemlerini çözen bir etkiye sahip olmuştur. Şehirlerin büyümesi tarımsal sermayenin birleşmesine imkân vermiş, kapitalleşmeye ve büyüyen bir verime sebep olmuştur. Bugün gelişmekte olan ülkeler daha hızlı bir şehirleşmeye sahip olsalar da,

şehirleşme onların kırsal sorunlarını çözmediği gibi, şehirleri de problemlerle muzdariptir.[102]

Yukarıda da ifade edildiği üzere, günümüzde gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme, geçmişte Avrupa ülkelerindeki gibi, temelde şehirlerdeki sınaî üretime veya benzer bir sürece işgücü arzı esasına dayanmamaktadır. Bunun nüfus artışına dayanan birçok farklı sebepleri vardır. Ekonomik kaygılar, güvenlik kaygısı, sağlık kaygısı, eğitim kaygısı bu sebeplerden sadece bir kaçıdır. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin hızı da geçmişte Avrupa ülkelerinde yaşanan şehirleşme hızından çok farklı, daha doğru bir ifade ile çok daha hızlıdır. Robin Knight'ın çarpıcı bir tarzda ifade ettiği gibi, "…2025 yılında dünya nüfusunun, 1975'teki üçte birlik oranına karşın, üçte ikilik oranı şehirli olacaktır. Bu büyümenin yüzde 90'ı ise üçüncü dünyada (belki buna gelişmekte olan ülkeler dense daha doğru olur. y.n.) meydana gelmektedir.[103] Bu veriler okununca bu çalışmada ortaya koyulan teori daha iyi anlaşılabilmektedir. Habitat çalışmalarının neden daha çok gelişmekte olan ülkelere yönelik olduğu daha bir netlik kazanmaktadır.

Dolayısıyla günümüz dünyasında, özellikle 1950 sonrası itibariyle hızlı şehirleşmenin adresi gelişmekte olan ülkelerdir. Bu tarihten itibaren gelişmiş ülkelerde nüfus artışı durma noktasına gelmiş ve hatta bazılarında eksilme trendine girmiş olduğu için nüfus itibariyle şehirleşme durmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ise, nüfus artışı asıl bu tarihlerden sonra hız almıştır. Gelişmiş ülkelerin şehirleşmesine göre daha çok çeşitli şehirleşme dinamiklerine sahip olan gelişmekte olan ülkelerde şehirleşme, farklı bir formatta da olsa, nüfusunu kısa zaman aralıklarında katlayarak büyüyen bir şehirleşme olmuştur. M. Hoffman'ın da işaret ettiği gibi, "Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme durdurulabilir türden değildir. Gelişmekte olan ülkelerin şehir nüfusu 1960'da % 22 idi. 1990'da % 34'e yükseldi. 2020'de % 50'yi geçeceği öngörülmektedir."[104]

---

[102] Davis, **a.g.m**, s.11.
[103] Robin Knight, "A Mostly Urban World", **U.S. News&Wold Report**, 06/03/96, Vol.120, Issue 22.
[104] Marshall Hoffman, "Cities Are The World's Future",
(Çevrimiçi) www.worldbank.org/htm/extdr/extme/citiespr.htm, 7 Haziran 2003.

Şehirleşmenin yakın geleceği ile ilgili gelişmekte olan ülkeleri de kapsayan tahminler, dünyanın bu konuda geçmiştekinden daha renkli ve her bakımdan daha dramatik bir süreç yaşayacağına işaret etmektedir.

En genel tahminlerden, özel tahminlere doğru gidilecek olursa, ilk olarak 2025 yılında dünya nüfusunun % 65'inin şehirlerde yaşayacağı tahmini dile getirilmektedir.[105]

En kalabalık şehirlerin sayısındaki artışla ilgili bir veri de şöyledir; 20.yy.ın başında nüfusu 1 milyondan fazla (milyonluk şehirler) olan sadece 11 şehir varken, bu sayı 1950'de 80'e ve 2000 yılında 365'e yükselmiştir. 2015'te bu rakamın 570'ten fazla olacağı tahmin edilmektedir.[106] Bu şehirlerin (milyonluk şehirler) 143 tanesi Asya'da bulunmaktadır. Dünyanın en kalabalık nüfuslu iki ülkesi olan Çin ve Hindistan Asya'da yer almaktadır. Çin'in şehir nüfusu 360 milyon olup, genel nüfusuna oranı %30'dur. Aynı rakamlar Hindistan'da 250.8 milyon ve %27'dir. [107] 2025 itibariyle dünya üzerindeki milyonluk şehirlerin 100 tanesinin nüfusunun beş milyon üzerinde olması beklenmektedir.[108]

En kalabalık şehirlerin yakın gelecekte dünya üzerindeki dağılımı ile ilgili son derece kayda değer veri ise şöyledir: "2015 yılında dünyanın en büyük on şehri Asya, Afrika ve Latin Amerika'da yer alacaktır. Bunların dokuz tanesi gelişmekte olan ülkelerde bulunacaktır. Bunlar Hindistan'da Bombay (27.4m), Nijerya'da Lagos (24.4m), Çin'de Şanghay (23.4m), Endonezya'da Cakarta (21.2m), Brezilya'da Sao Paulo (20.8m), Pakistan'da Karaçi (20.6m), Çin'de Pekin (19.4m), Bangladeş'te Dakka (19m), ve Meksika'da Mexico City (18.8m)'dir. 2015 yılı

[105] David Clark, "The Future Urban World" **The City Reader**, Ed. by. Richard T. Le Gates and Frederic Staut, Published by 1996 Routlage, p.581.
[106] Knight, **a.g.m.,** s.1. Ayrıca bak. "Making Cities Work For All-Global Action Plan for City Development Strategies",s.8. (Çevrimiçi) www.worldbank.orghtmlfpdurbancity_streds_ap.pdf , 15 Ocak 2005.
[107] Yue-man Yeung, "Globalization and The New Urban Challenge", s.3. (Çevrimiçi) www.worldbank.org/wbi/urban/papersgoa.htm , 10 Şubat 2005.
[108] "Cities: Our Common Future", s.3. (Çevrimiçi) www.ourplanet.com/imgversn/81/topfer.html , 08 Şubat 2003.

projeksiyonuna göre, ilk on şehirden bugünün gelişmiş bir ülkesinde yer alan tek şehir 28.7 milyon öngörülen nüfusu ile Japonya'dan Tokyo olacaktır."[109] (Ayrıca bak. Ekler, Tablo.1-3.)

Dünya Bankası'nın 2015 yılı şehirleşme tahminlerine göre, bu tarihte nüfusu 10 milyonun üzerinde olan toplam 27 şehir arasında, bugünün en büyük şehirlerinden sadece Tokyo ve New York yer bulabilecektir. Geriye kalan 25 en büyük dünya şehri ise Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan, bugünün nispeten daha küçük ama hızla büyüyen şehirler olacaktır.[110] (Ayrıca bak. Ekler, Tablo-3.).

Bir süre sonra dünya üzerinde yeni bir kısım şehirlerin küresel şehirler topluluğu olarak öne çıkabileceğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Gelişmekte olan ülkelerden öbek öbek şehir topluluklarının bugünkü küresel şehirleri geride bırakan küresel ekonomik, siyasi ve kültürel işlevler edinmesi son derece büyük bir olasılıktır. Mesela yirmi yıl sonra Şanghay, Honkonk, Bankok, Seul, Metro Manila, Kuala Lumpur, Singapur, Sau Paulo, Mexico City, Bombay, Cakarta, Lagos, Kahire ve İstanbul'dan her birinin etrafına yakınındaki önemli şehirleri alarak birer küresel şehir öbekleri oluşturmaları mümkündür. Bu şehirlerin merkezinde bulunduğu söz konusu küresel şehir öbeklerinin bugünkü Londra, New York, Tokyo, Paris, Los Angles, Chicago, Essen, ve Hanburg merkezli küresel noktaların yerine geçtiğini düşünmek çok zorlama bir düşünce olmayacaktır. Böyle bir durumda bugünün küresel şehir merkezleri ikinci dereceden merkezler haline geleceklerdir. Bu ise söz konusu şehirlerin içerisinde yer aldığı gelişmiş ülkelerin de ikinci dereceden bir konuma gerilemeleri anlamına gelecektir. Zira şehirleri arka plana düşmüş bir ülkeler topluluğunun birinci dereceden etkili dünya aktörleri olması beklenemez. Dolayısıyla böyle bir gelişme, dünyanın ekonomik, siyasi, kültürel ve hatta askeri durumunu ve yönünü şehirlerin belirlediğinden yola çıkarsak, dünyanın bu muhtemel gelecekteki renginin hiçte bugünkü gibi olmayacağı şimdiden öngörülebilir.

---

[109] UN, "Habitat II: City Summit To Forge The Future Of Human Settlements In An Urbanizing World", **United Nations Cronicle**, Spring96, Vol.33, Issue 1, p. 8.
[110] Giddens, **Sosyoloji**, s.502., Ayrıca bak. "Population Growth in Cities", (Çevrimiçi) www.un.org/esa/population/populations/wup2001/wup2001_CH6.pdf , 15 Ocak 2005.

Kaydedilmiş 8 bin yıllık şehir tarihi boyunca ve tarih öncesinden beri Asya, dünya üzerinde ağırlıklı şehir nüfusunun ve dünyanın en büyük şehirlerinin bulunduğu bir kıta olmuştur. Bu kıta, en son 1800'de bile dünyanın büyük şehirlerine bugünkünden daha fazla oranda sahip bir kıta konumundadır. Yaklaşık iki yüz yıldır Asya'nın dünya üzerindeki şehir ağırlığı Avrupa ve Amerika kıtaları karşısında gerilere düşmüştür. Bununla beraber, bugün dünyanın en büyük şehirleri içindeki payı yükselmektedir ve bu trend devam edecek gibi görünmektedir. Bu durum, Asya'nın dünya ekonomisi içindeki payının yükselmekte olduğuna da dolaylı bir işarettir. Asya'nın bugünkü birçok büyük şehri geçmişte önemli şehirler olarak uzun birer tarihe sahiptirler. Tokyo (tarihte Edo), Beijing (Pekin), Guangzhou (Canton) ve İstanbul (Costantinopole) bunlardan bazılarıdır. Kalküta ve Bombay nispeten yeni olsalar bile, onlar da birkaç yüzyıllık tarihe sahiptirler.[111]

Son bir diğer kayda değer projeksiyona göre, 21.yy.ın ortasına gelindiğinde Asya'da nüfusu 20 milyonun üzerinde olan 50 tane şehrin ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir.[112] Bugün bu sayı Tokyo'nun yanı sıra en fazla iki veya üçtür.[*] Dolayısıyla yaklaşık elli yıl sonra Asya'nın şehir silueti çok daha değişik olacaktır. Bu durum dünyanın diğer yerleriyle karşılaştırıldığında, Asya'nın lehine dengesiz gelişeceği için dünyanın rengi de Asya'nın lehine değişik olabilecektir.

Dünyanın gelişmekte olan ülkelerinin yoğunlaştığı bir diğer bölge olan Güney Amerika (Kuzey Amerika'dan Meksika'yı da kapsayacak bir şekilde Latin Amerika)'da şehirleşme hızı oldukça yüksek seyretmektedir. 1975 ve 1990 yılları arasında yıllık % 3.2 olan bu hız, günümüz itibariyle yıllık %2 düzeyine gerilemiştir.[113] Latin Amerika'da 41 tane nüfusu bir milyondan fazla olan şehir

---

[111] David Satterthwaite, "The Ten And A Half Myths That May Distort The Urban Policies of Governments And International Agencies", s.8 (Çevrimiçi) www.ucl.ac.uk/dpu-projects/21st_Century/myths/pdf%20myths/Myths_comlete_doc.pdf, 10 Şubat 2005.

[112] Wally N'Dow, "The First Urban Century", **New Perspectives Quarterly**, Summer96, Vol. 13, Issue 3, p.3.

[*] Nüfus sayımları eski olduğu için son durum bilinmemektedir.

[113] "Urbanization in Developing Countries", s.5. (Çevrimiçi) www.isted.com/pole-ville/urban_cooperation/coop_ch1.pdf , 15 Ocak 2005.

bulunmaktadır. Sadece Brezilya'da bunlardan 14 tane vardır. Latin Amerika'daki bu şehirlerin 11 tanesinin nüfusu üç milyondan fazladır.[114]

Bu bilgiler dünyanın şehirleşme ile ilgili geleceğini net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, günümüz dünyasındaki şehirleşmenin, sanayileşmenin ortaya çıkması ile İngiltere'de başlayıp diğer sanayileşen ülkelere sıçrayan şehirleşmeden temel iki farklılığı vardır.

Birincisi, bugün şehirleşme sanayileşme gibi tek bir sürece bağımlı gelişiyor değildir. Bugün bu anlamda sanayileşmenin yerini alacak ve onun işlevine benzer şekilde şehirleşmede etkin rol oynayacak başka bir 'tek' sebep de yoktur. Dolayısıyla çağdaş şehirleşme, sanayileşmeye bağımlı şehirleşme tipini aşan bir karakter göstermektedir. Aksine günümüz şehirleşmesi çok sebepli ve çok boyutludur. Daha iyi bir kazanç, daha güvenli bir çevre, daha kaliteli bir sağlık hizmeti, daha iyi bir eğitim, daha temiz bir ortam, daha temiz bir içme ve kullanma suyu gibi faktörler bu sebepler arasında sayılabilir. Dolayısıyla bu imkânlara kavuşma ümidi besleyen gelişmekte olan ülke toplumları kırsal bölgelerden kalkarak şehirlere göç etmektedirler. Aslında şehirler de çoğunlukla bu insanların taleplerine cevap verecek nitelikte yerler olmamıştır. Fakat gelişmiş ülkelerdeki şehir imajının filmler, uluslar arası kitle iletim araçları gibi bilgi, imaj ve mesaj aktarım araçları ile bütün dünyada yaygınlaşması, bu şehirleri insanlar için cazip birer merkez haline getirmiştir. Dolayısıyla günümüz dünya şehirleşme süreci iki asır önce sanayileşme ile ivme kazanmış fakat bugün sanayileşme ile devam eden bir süreç olmaktan çıkmıştır. İçinde sanayileşmenin de bulunduğu birçok faktörün etkileşimi bu süreci devam ettirmektedir. Bu faktörlerin etkileşiminden ortaya çıkan imkânlar, insanlara daha iyi bir hayat sürme adına cazip gelebilmektedir. Dolayısıyla günümüz dünyasında şehirleşme sürecini, sınaî üretimi de içeren ama temelde nüfus artışına istinat eden başka ve daha kapsamlı bir düşünce ile açıklamak gerekir. Bu düşünce de zaman içinde toplumların bilinçlenmesi, geleneksel yapının aşılmazlığını aşması ve hepsinin

[114] "Urbanization and Global Change-Background Information" (Çevrimiçi) http://www.aag.org/HDGC/www/urban/units/unit1/html/unit1frame.html, 05 Ocak 2005.

bir sonucu olarak kırda veya herhangi bir yerdeki atasından kalan topraklarda yaşamaya, buranın imkânları ile yetinmeye rıza göstermemesi olarak tespit edilebilir. Bu nokta temel bir husustur. Şehirler gerekli iş ve hayat alanını sağlamaktan uzak olduğu halde insanların ısrarla şehirlere akın etmesinin altında bu temel zihniyet değişimi yatmaktadır. Bir kez daha ve kısaca ifade etmek gerekirse, toplumlar artık geleneksel çevresinde hayatını idame ettirmekle yetinmek istememektedirler. Daha iyi imkânlar sunan yerlerin arayışına kapılmış durumdadırlar. Bu son derece önemli bir zihniyet değişimidir. Hatırlanacağı üzere, bir zamanlar Avrupa'yı Orta Çağ sefaletinden çıkaran da yine benzer bir zihniyet değişimi olmuştur. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerdeki bu temel zihniyet değişimi çok büyük toplumsal dönüşümlere kapı açabilecektir. Bugünden görüldüğü kadarıyla, gelişmekte olan dünya adına bu değişimin yaşanacağı yerler şehirler olacaktır.

19 ve 20. yy.da sanayileşmeye bağlı olarak gerçekleşen hızlı şehirleşmenin sebepleri arasına 20.yy.ın ortalarında ikinci bir unsur daha eklenmiştir. Bu unsur, temelde yüksek nüfus artışına bağlı olarak, son iki yüzyıldır oluşturulan ve kitleleri kendine çeken parlak şehir imajı olmuştur. Bu imaj ise, şehirlerin dışındaki toplumlara kitle iletişim/iletim araçları sayesinde iletilmiştir. Özellikle 20.yy.dan itibaren sağlık hizmetlerinin dünyanın her bölgesine ulaştırılabilmesi büyük oranlarda nüfus artışına sebep olmuştur. Tarihte hiç görülmedik oranlarda artan bu nüfus ise, son iki yüzyıldaki söz konusu şehir imajına kapılarak, daha iyi bir hayat sürme adına kitleler halinde şehirlere akmış ve şehirlerin nüfusunda bir patlamaya sebep olmuştur. Hızlı büyüyen bu yeni şehirler, daha çok gelişmekte olan ülkelerde yer alan ve sanayi üretimine bağlı olarak değil, daha iyi bir hayat ümidine bağlı olarak büyüyen şehirler olmuşlardır.

İkinci şehir devrimi diye de nitelendirilebilecek bu Batı-dışı şehirleşme, belirtildiği üzere birincide olduğu gibi sadece sanayileşmeye dayanan bir şehirleşme değildir. Muhakkak ki bunu da kapsayan ama temel sürükleyici gücü, kitle iletişim/iletim araçları sayesinde meydana gelen kitlesel bir zihniyet değişimidir. Bu zihniyet değişimi ise, geleneksel toplumların her alanda olduğu gibi, atayurdu, ata toprağı gibi tabuları yıkmasını sağlayan geleneğin eski önemini yitirmesine işaret

eder. Bu sayede kırsalın geleneksel gücü azalırken, şehir imajının da özendirilmek suretiyle, şehirlerde yaşama arzusunun kitlesel boyutta öne çıkması söz konusudur.

Özellikle 20.yy.ın ikinci yarısından itibaren gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşmenin temel dinamiği hızlı nüfus artışının yanı sıra ve ona bağlı olarak göçtür. Şehirlerin büyümesini tetikleyen göç olgusu gelişmiş ülkelerin büyümesinde de temel etkendir. Bu durumda gelişmiş ülkelerin şehirleşmesi ile gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinin farkı her ikisinin de temel kaynağı olan göç olgusu değil, bu göçe sebep olan dinamiklerdir. Gelişmiş ülkelerin şehirleşmesine sebep olan göç olgusunu besleyen dinamik, şehirlerdeki endüstriyel kitlesel kapitalist üretimin işgücü ihtiyacını karşılamaktır. Oysa gelişmekte olan ülkelerdeki göç olgusunu besleyen dinamik, belki bunu da içerebilmekle beraber, çok daha farklı bir şekilde, çoklu bir sebepler sistemine dayanır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki göçün tek ve/veya en önemli sebebi, kitleler halinde kırdan şehirlere akın eden insanların şehirde iş ve aş bulacaklarına olan inançları değildir. İlk olarak, yukarıda bahsedilen ve kitle iletişim araçları ile yaygınlaşan parlak şehir imajıdır. Bir yoruma göre toplumlar bu sayede şehirli fakirliği, kırsal fakirliğe tercih etmiş ve akın akın şehirlere gitmişlerdir.[115] Göçü tetikleyen ikinci bir dinamik olarak, kitle iletişim araçlarından özellikle televizyonun geleneksel hayat tarzı üzerindeki değiştirici etkisi kayda değerdir. Bu sayede toplumlar kır hayatından kopmakta, yani geleneği bozmakta bir sakınca görmemişlerdir.

Çağdaş dünyada şehirleşme belli bir bölge ile sınırlı değildir. Şehirleşme günümüzde artık evrensel bir fenomendir. Şehirleşme yapısal olarak küreselleşmiş ama onu besleyen dinamikler bakımından farklılaşmıştır. Gelişmekte olan ülke şehirlerinin gerek şehirleşme sürecinde rol alan dinamiklerin ve gerek ortaya çıkan büyük şehirlerin gelişmiş ülkelerdekinden farklı olması gayet normaldir. Gelişmekte olan ülkelerde de tıpkı gelişmiş ülkelerdeki gibi bir şehirleşme süreci ve şehir tipi

[115] Mustafa Ökmen, **Kent, Çevre ve Globalleşme**, Alfa Yayınları, İsantbul 2003, s. 198.

arayışı içinde olunması, bu arayış olumlu sonuçlanmayınca, gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinin eleştirilmesi eğilimi, Batılı bilginin ve Batılı dünya görüşünün zihinlerde tesis ettiği düşünsel hegemonyanın ürünüdür. Bir sosyal olgunun, tarihin her devrinde ve her toplumda tekrar tekrar aynı kanun üzere ve aynı yapıda ortaya çıkması imkânsızdır. Tabir yerindeyse, aynı suda iki kere yıkanmak mümkün değildir. 18.yy sonlarında bugünkü İngiltere ve diğer gelişmiş ülkelerde meydana gelen şehirleşmenin, orta çağda şehir medeniyeti bakımından Batıdan çok daha ileri olan İslam ülkelerinin şehirleşmesine benzemediği ve dolayısıyla bunun bir şehirleşme değil bir sosyal sapma olarak değerlendirildiği ve eleştirildiği farz edilsin. Bu bakış açısının o gün Avrupa'da mantıklı karşılanma ihtimali yüksek olmakla beraber, bugün ne kadar yanlış olduğu ortaya çıkmış olacaktı. Zira bugün Avrupa kendi şartlarına özgü bir şehirleşme gerçekleştirmiştir. Bu süreç ilk başta kaygıyla izlenebilecek bir süreç olmuş ama sonuçta istikrarlı ve kendi şartları içinde başarılı bir hale gelince özgün ve güven veren bir şehirleşme ve şehir modeli ortaya çıkmıştır.

Benzer süreç bugün gelişmekte olan ülkelerde yaşanmaktadır. Gerek Batılı ve gerek Doğulu, Güneyli düşünürler, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeyi ve şehir tipini Batı'dakine benzemediği için yaygın bir şekilde eleştirmektedirler. Oysa bu son derece normal bir farlılaşmadır. Bugün ne orta çağ İslam toplumlarının ve ne de 18.yy Avrupa toplumlarının şartları geçerlidir. Her toplum için geçmişinden ve özellikle başkasından farklı şartlar caridir. Dolayısıyla her toplum kendine özgü bir sosyal gelişme izleyecektir. Bugünkü Batı-dışı şehirleşme de bunun ürünüdür. İstikrarlı bir gelişme çizgisi ve sorunlara çare olan başarılı bir yapı ortaya koyana kadar birçok eleştiri alabilecektir. Ama sonuçta her toplum kendine özgü ve kendine göre başarılı bir şehirleşme ve şehir modeli ortaya koymuş olacaktır. Değişen dünya bazı yönleriyle bu süreci geciktirirken, bazı yönleriyle de onu güçlendirmektedir.

Bugünden göründüğü kadarıyla gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi hakkında şunları ilave etmek isabetli olabilecektir. Şu veya bu şekilde, bugün dünyanın her köşesi büyük şehirlerle donatılmış durumdadır. Bu şehirler henüz belki gelişmiş ülkelerdeki büyük şehirlerle her yönden boy ölçüşebilecek merkezler

değildir. Fakat unutulmamalıdır ki, bu şehirler, kırdaki dağınık ve büyük bir nüfusu bu merkezlere toplamış haldedirler. Yani bu şehirler belki tam anlamıyla şehirli bir topluma sahip değildir. Belki bunun için gerekli ne ekonomik, ne siyasi ve ne de kültürel mekanizmalar üretilebilmiştir. Son olarak belki bu şehirlerin sakinleri büyük oranda işsiz, birçok hizmetten yoksun ve çaresizdirler. Fakat unutulmamalıdır ki, artık onlar bir kır toplumu da değildirler. Üstelik dünya üzerinde gittikçe artan bir nüfus trendine sahiptirler. Bu vasıftaki şehirlerin gelecek 15 – 20 yıl içerisinde dünyada baskın bir şehir karakteri haline gelmesi durumunda, bu işsiz ve çaresiz toplumların, küresel çağın aygıtlarını da kullanarak ne tür bir etkileşime geçeceğini ve ne tür bir siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşüm ortaya koyacağını kimse bugünden tahmin edemez. Bugünün gelişmekte olan ülkelerinde, şehirlerin sorunlu görünen halk tabakalarının gelecekteki hangi siyasi, sosyal ve ekonomik yapıların yaratıcı aktörleri olacaklarını bugünden kestirmek oldukça zordur. Dolayısıyla ortada her geçen gün büyüyen bir potansiyel söz konusudur. Bu potansiyelin ne şekilde kendini ifade edeceği sorusu, son derece önemli bir sorudur.

Fransız ihtilali öncesinde 700 bin nüfuslu Paris'te 100 bin kadar işsiz, güçsüz bir aylak takımının, sonuçlarıyla bütün dünyayı etkileyecek olan bir ihtilale sosyal taban sağladığını hatırdan çıkarmamak gerekir. Bu durumda günümüz ve yakın gelecekteki ikinci dünya şehirleşmesinin kıt imkânlarının ne tür siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümlere sosyal zemin hazırlayacağı sorusu hayati bir öneme sahip olmaktadır.

Dünya Bankası bir raporunda, gelişmekte olan ülkelerin mali, ekonomik ve potansiyel geleceği, onların hızlı büyüyen şehirlerinin geleceğine bağlıdır demektedir.[116] Bu ifade yukarıda dile getirilen büyük toplumsal potansiyelle birlikte düşünüldüğünde, gelişmiş ülkeler açısından ortaya önemli bir sonuç çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı hızlı şehirleşme kendi haline bırakılacak kadar basit bir süreç değildir. Çünkü şehir her türlü değişimin ve dönüşümün merkezidir. Kır toplumu durağan ve şehir toplumu ise dinamiktir. Belki bugün değil ama bir 15 –

[116] Hoffman, "Cities Are The World's Future", p.1.

20 yıl sonra dünyanın en kalabalık 27 şehrinden 25'i gelişmekte olan ülkelerde yer aldığında, bu toplumların dünyanın gidişine seyirci kalacağını kimse bugünden garanti edemez. Bu kalabalık merkezlerden birinde veya karşılıklı etkileşim sonucu bir kaçında birden ortaya konacak olan değişim ve dönüşümün, bir sanayi inkılâbı ve bir Fransız İhtilalinden önemsiz olaylar olacağını kimse şimdiden öngöremez.

Benevolo'nun ifade ettiği gibi, "19.yy.da Avrupa'da ve kentlerinde devrim yaratan olaylar Avrupa'nın bütün dünyaya egemen olmasını da sağladı."[117] Benzer bir olaylar dizisinin hızlı bir şehirleşmeyle beraber gelişmekte olan ülkelerde ve bunlar lehine gerçekleşmeyeceğini kimse bugünden garanti edemez. 15–20 yıl sonra dünyadaki şehirli nüfusun yaklaşık yüzde 80'inin gelişmekte olan ülkelerde belirmesi, dünyanın rengini değiştirebilecek türden büyük bir potansiyeldir.

Geçmişte dünyaya şekil veren büyük medeniyetlerin hepsi de, A. Toynbee'nin belirttiği üzere göçmen kavimler tarafından kurulmuştur. En son Amerika'ya gerçekleşen kitlesel göçlerden ve Amerika'yı dünyanın süper gücü yapan süreçten sonra benzer bir ülkeler arası kitlesel göçler olabildiğince azalmıştır. Bununla beraber göçler biçim değiştirmiştir. Bugün göçler ülkeler arası olmaktan çıkıp, kır ve şehir arasında yaşanan bir süreç haline gelmiştir. Küresel boyutta toplumlar kırdan şehirlere göçmektedir. Adeta göçmen kavimler şehirlere birikmiş gibidir. Bu hareketlilik ise, günümüzde gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde yaşanmaktadır. Batı bu anlamda gelişimini tamamlamıştır. Göçmen kavimlerin geçmişteki mobilizasyonu bilinmektedir. Göçmen kitleler, benzer bir üretkenliği bugünün şehirlerinde ortaya koymaları halinde, gelişmekte olan ülkeler büyük toplumsal dönüşümlere ve gelişmelere sahne olabilirler. Küresel akışların yaşandığı çağımızda, dünyaya şekil verecek güçler devletler değil, bu mobilizasyonu içinde barındıran dinamik nüfuslu şehirler olacak gibi görünmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme geleceğin dünyasını şekillendiren medeniyet merkezleri olma potansiyeline sahip bir toplumsal biçimlenmedir.

[117] Benevolo, **a.g.e.**, s.220.

Gelişmiş ülkeler bu potansiyeli kontrol altında tutmak ve kendi siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümlerini ifade eden Sanayi İnkılâbının ve Fransız İhtilalinin bugünkü gelişmiş düzeyi olan, kısaca 'yeni dünya düzeni' denebilecek düzen lehine kullanmayı ve yönlendirmeyi kendilerine hayati bir görev edinebileceklerdir. Bu görev için çeşitli aygıtlar oluşturulabileceği gibi, Habitat organizasyonu da pekâlâ bu doğrultuda kullanılabilecektir. Bugün için bu amaca en uygun araçta bundan başkası değildir. İlerleyen bölümlerde konunun bu yönü daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

c) Gelişmekte Olan Ülkelerin Şehirleşmesi ile ilgili Abartma Eğilimi ve Olumsuz Yaklaşım

Günümüz şehirleşme çalışmalarında, gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesiyle ilgili dikkat çeken belli başlı üç eğilim söz konusudur. Birincisi, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme hızı olduğundan yüksek gösterilmektedir. İkincisi, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin sorun çözen değil, sorun üreten bir şehirleşme olduğu ileri sürülmektedir. Son olarak üçüncüsü de, sanki dünya bu türden bir şehirleşmeyi ve sorunları ilk kez gelişmekte olan ülkelerle birlikte yaşamakta olup, gelişmiş ülkeler böyle bir süreçten hiç geçmemiştir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin, bugün bile birçok olumlu yönü bulunmasına rağmen, bu olumlu yönleri dikkatlerden kaçmaktadır. Birçoğu 2000-2001'de yapılan en son nüfus sayımları dünyanın beklenenden daha az şehirleştiğini ve daha az büyük şehirlerin hâkimiyetine şahit olduğunu göstermiştir. Birçok şehir, 2000 yılında beklenenden birkaç milyon daha az nüfusa sahip olmuştur. Birçok ülkede şehir gelişiminin desentralize olmasından dolayı, mega-şehirlerin hâkimiyeti azalmıştır. Bu bilgiler, ortak bir görüşle ele alınan Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın şehir gelişiminin 'patlama', 'emsalsiz' ve 'kontrol dışı' şeklindeki ele

alımlardan ayrılmaktadır. Elli yıl öncesine kadar en hızlı gelişen ve büyüyen şehirlerin Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğu dikkatlerden kaçmaktadır.[118]

Asya, Afrika ve Latin Amerika'da Şehirleşmenin patlamakta olduğu, emsalsiz olduğu ve kontrol dışı olduğu vurgulanmaktadır. Bunların çoğu ya doğru değil veya en iyi halde kısmen doğrudur. 2000 yılında dünya üzerinde 16 mega-şehir bulunmaktadır ve bu sayı beklenenden azdır.[119] Zira beklenti çok farklıdır. Bir hesaba göre 2000 yılında dünya üzerinde 20 tane mega-şehir bulunacak ve bunların 17 tanesi de gelişmekte olan ülkelerde yer alacaktır. Bunların başında 24.4 milyonluk nüfusu ile Mexico City gelecek, onu 23.6 milyonla Sao Paulo, 16 milyonla Kalküta, 15.4 milyonla Bombay ve 14.7 milyonla Şangay izleyecektir.[120] Oysa 2000 yılı mega-şehir manzarası hiçte beklendiği gibi olmamıştır. 20 mega-şehir yerine 16 tane mega-şehir ortaya çıkmış ve bunlardan da 13 tanesi gelişmekte olan ülkelerde yer almıştır.[121] 2000 yılındaki söz konusu 16 mega-şehrin toplam nüfusunun dünya nüfusu içindeki payı yaklaşık %4 olarak gerçekleşmiştir.[122]

Daha da çarpıcı olanı, bu şehirlerin tek tek nüfusları beklenin çok altında gerçekleşmiştir. Beklenenin aksine 2000 yılında Mexico City'nin nüfusu 18 milyon, Sao Paulo'nun nüfusu 17.9 milyon, Kalküta'nın nüfusu 13 milyon ve Şangay'ın nüfusu 12 milyon olarak gerçekleşmiştir.[123]

1975 yılında yapılan bir projeksiyona göre ise, mega-şehirlerden Mexico City'nin 2000 yılı nüfusu 31 milyon olması beklenirken 18 milyon olarak gerçekleşmiştir. Yine 1970'lerde Kalküta'nın 2000 yılı tahmini nüfusu 40–50 milyon olması beklenirken 13 milyon olarak gerçekleşmiştir.[124]

---

[118] Satterthwaite, **a.g.m.**, s.2. (Şehirlerin sayısında tablolarla bir çelişki görünse de, şehirlerin nüfusunun abartıldığı noktasında paralellik vardır.)
[119] Satterthwaite, **a.y.**
[120] Kennedy, **a.g.e.**, s. 31.
[121] Detaylı bilgi için bak. (Çevrimiçi) www.unpopulation.org , 20 Ocak 2005.
[122] Satterthwaite, **a.y**., Ayrıca bak. Yue-man Yeung, "Globalization and The New Urban Challenge", s.3. (Çevrimiçi) www.worldbank.org/wbi/urban/papersgoa.htm , 10 Şubat 2005.
[123] Detaylı bilgi için bak. (Çevrimiçi) www.unpopulation.org , 20 Ocak 2005.
[124] Satterthwaite, **a.g.m**., s.13., Ayrıca bak. Yeung, **a.g.m.**,

Benzer şekilde K. Davis 1965 yılında şöyle yazmıştır: "Eğer BM'nin verdiği rakamlara uygun bir büyüme gerçekleşirse Hindistan'daki en büyük şehrin 2000 yılında 36 ile 66 milyon arasında bir nüfusa sahip olacağını hesapladım."[125] Oysa Hindistan'ın 2000 yılındaki en kalabalık şehri olan Bombay'ın nüfusu beklendiği gibi ne 66 milyon ve nede 36 milyon olmuştur. Sadece 16 milyonda kalmıştır. Genel bir ifadeyle, gelişmekte olan ülkelerdeki en büyük şehirlerin büyüme hızı beklendiği gibi büyük çıkmamıştır. Bu şehirlerin büyümesi 1980'lerde önceki 20 yıla oranla daha yavaş gerçekleşmiştir.[126]

Mega-şehirlerle ilgili olarak 20-25 yıl önce yapılan 2000 yılı projeksiyonları gerçekleşmemiştir. Bugün yapılmakta olan 2015 projeksiyonlarının gerçekleşeceği düşüncesi de oldukça tartışmalıdır. Zira bu projeksiyonlara göre 2015 yılında söz konusu şehirlerden Dakka ve Bombay'ın nüfusu 22'şer milyon, Sao Paulo 21 milyon, Delhi ve Mexico City'de 20'şer milyon olacaktır. (Ayrıca bak. Ekler, Tablo:1-2-3). Geçmişteki isabetsiz projeksiyonlara bakarak bunların da pekâlâ isabetsiz olacağı tahmin edilebilir. Zira hızlı şehir nüfusu artışı ile ilgili genel bir tecrübe bulunmaktadır. Bu tecrübeye göre, şehirlerin nüfus artış hızı onların nüfusunun belli bir düzeyin altında veya üstünde olması ile yakından ilgilidir. Belli bir düzeyin altındaki şehirlerde nüfus artış hızı yüksek olup, bu oran yıllık %10'a kadar tırmanabilmektedir. Buna karşın, aynı şehirlerin nüfusu belli bir düzeyi geçince nüfus artış hızı da düşme eğilimine girmektedir. Büyük şehirler özellikle 5 milyon sınırını geçtikten sonra nispeten daha düşük bir nüfus artış hızı takip etmektedirler.[127]

Ülkeler ölçeğinde bir inceleme yapılacak olursa, benzer şekilde gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesiyle ilgili abartılı yorumlar yapıldığı net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Dikkatler gelişmekte olan ülkelere çekilmek istenmesine rağmen, gelişmiş ülkelerin şehirleşmesi hiçte daha yavaş olmamıştır. Satterthwaite'ın da belirttiği gibi, birçok yüksek gelirli ülke, 30 yıldan fazla süren yüksek şehirleşme hızına sahip

[125] Davis, **a.g.e.**, s.12.
[126] Yeung, **a.g.m.**
[127] UN, "Population Growth in Cities", s.93.

oldukları dönemlerde, birçok düşük ve orta gelirli ülkelerin yaşadığı şehirleşmeden daha hızlısını yaşamışlardır. Mesela Japonya 1930'da %24 olan şehirleşme düzeyini 1960'da %64'e çıkarmıştır. İngiltere 1850'de %37.1 olan şehirleşmesini 1880'de %60.6'ya yükseltmiştir.[128] Gelişmiş ülkelerin bu hızdaki şehirleşmesine son yarım yüzyılda yaşanan hemen hiçbir gelişmekte olan ülkenin şehirleşmesi kavuşacak türden değildir.

Sürekli hızlı şehirleşmenin adresi olarak gösterilmesine rağmen, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın çok az ülkesinin şehirleşme hızı, Avrupa kıtasından 1959–1989 yılları arasındaki Litvanya'nın sırasıyla %39'dan %68'e yükselen şehirleşme hızıyla, Belarus'un aynı tarihler arasında %31'den %66'ya yükselen şehirleşmesiyle veya Finlandiya'nın ve Norveç'in 1960-1990 yılları asındaki şehirleşme hızıyla karşılaştırılabilir türdendir.[129]

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi ile ilgili benzer bir durumda tek tek şehirlerin hızlı büyümesi ile ilgilidir. Sanıldığının aksine hızlı büyüyen şehirlerin hepsi düşük gelirli ülkelerin şehirleri değildir. Dünyanın en hızlı büyüyen şehirlerinin genellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika'ya ait olduğu kabul edilir. Oysa Amerika Birleşik Devletleri'ndeki birçok şehir 1950–2000 yılları arasında dünyanın en hızlı büyüyen şehirleri arasındadır. Kenya'nın başkenti Nairobi sık sık en hızlı gelişen şehirlere bir örnek olarak verilir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nden Miami ve Phoenix, 1900 yılında her üçü de küçük bir yerleşim birimi olmasına rağmen, 2000 yılında Nairobi'den daha fazla nüfusa sahiptir. Çok daha dikkat çekici bir örnek olarak, 1900 yılında ABD'den Los Angeles'ın nüfusu Hindistan'dan Kalküta'nın nüfusunun onda biri olmasına rağmen, 2000 yılında metropolitan alanında Kalküta ile aynı nüfusa sahip olmuştur.[130]

(Çevrimiçi) www.un.org/esa/population/populations/wup2001/wup2001_CH6.pdf , 15 Ocak 2005.
[128] Satterthwaite, **a.g.m**., s.17.
[129] Satterthwaite, **a.y.**
[130] **A.e.,** s.18.

Son olarak, gelişmekte olan ülkelerin şehirleri sanki tarih sahnesine ilk kez çıkmışlar gibi gösterilmekte ve bir 'şehir patlaması'ndan, 'mantar şehirler'den bahsedilmektedir. Oysa gerçekler böyle değildir. Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki birçok şehir yüzyıllardır önemli birer şehir merkezidirler. 2000 yılında nüfusu 1 milyon ve üzerinde olan 388 şehirden beşte üçü 200 yıl önce bile önemli şehir merkezleri idiler. Bunların dörtte biri ise, en az 500 yıldır önemli şehir merkezleridir. Oysa özellikle Kuzey Amerika'nın bugünkü bir milyon ve üzeri nüfuslu şehirleri 1800'den önce ya hiç yoktur ya da önemli birer şehir merkezi değildirler.[131]

Bununla beraber, bugün araştırmaların hızlı şehirleşme ile ilgili örneklerinden birinin Los Angeles değil de Kalküta olmasını; hızlı şehirleşen ülke örneklerinden birinin de gelişmiş ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri yerine gelişmekte olan ülkelerden mesela Hindistan veya Somali olmasını, birincilerin ikincilere göre çok daha iyi bir refah ortamı sağladığı ve ikincilerin sorunları çözmekten çok sorun ürettiği gibi kolaycı bir düşünce ile açıklamak son derece yetersizdir. Meselenin derininde daha köklü bakışlar söz konusudur. Bunlardan iki tanesini tespit etmek mümkündür. Birincisi, şehirleşme üzerine yapılan çalışmalar diğer bilimsel faaliyetlerde olduğu gibi ekseriyetle gelişmiş ülkelerde yapılmakta ve bu ülkelerin bakışını, kültürünü yansıtmaktadır. Bu bakışa göre, gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen günümüz şehirleşmesi daha önceki şehirleşmeleri tekrar etmelidir. Bunun dışında bir şehirleşme örneği (pattern) izlemek, şehirleşme adına bir sapmadan ibaret olacaktır. Oysa daha önce de değinildiği gibi, her toplum kendi kültür ve imkânlarının, deyim yerindeyse maddi ve manevi dünyasının şehirleşme örneğini üretmektedir. Bilimsel çalışmalar çoğunlukla bunu anlamakta zorluk çekmektedir. Bu demek değildir ki, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeler sorunsuzdur, ne fakirlik ne evsizlik ve nede sosyal adaletsizlik vardır. Fakat unutmamak gerekir ki, bu türden sorunlar özellikle ilk sanayileşen ülkelerin şehirleşmelerinde de hiç eksik olmayan sorunlardır. Dolayısıyla sorun farklı, sorunu tanımlama farklıdır. Çalışmalar, şehirleşme örneklerinin kültürle, yeryüzü ve iklim

[131]Satterthwaite, **a.g.m.,** s.17.

şartlarıyla, medeni tecrübe ve maddi imkânlarla sıkı bir ilişki içinde olduğu unutularak yapılmaktadır. Bu durumda göze batan da, gelişmekte olan ülke şehirleşmeleri olmaktadır.

İkincisi ise, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin küresel bir akım haline dönüşmesi ve oluşan şehir ağı sayesinde Batı tipi şehir örgütlenmesi örneğinin model olmaktan çıkması, bunun gelecekte hayatın diğer alanlarında da Batılı model ve anlayışların örnek olmaktan çıkmasına, dolayısıyla Batı'nın dünyanın büyük kısmı ile hayatın hemen her alanında ayrışmasına sebep olabileceği, en nihayetinde bununda gelişmiş ülkelerin dünya üzerindeki kolay hâkimiyetini zora sokacağı hatta bitirebileceği ihtimalidir. Günümüz gelişmekte olan ülkelerindeki şehirleşme örnekleri, sömürge devrinde olduğu gibi, Batılı esasları değil, kendi kültür, medeniyet ve imkânlarını yansıtan bir şehirleşmeyi üretme yolundadır. Bu süreç bugün çok sıkıntılı geçmekte olsa bile, gelecekte pekâlâ makul çözümler sunan şehirler üretebilir. Bu şehirler, küreselleşmenin en önemli araçlarından biri olan kapitalizmi dönüştürebilir veya bunu salt gelişmiş ülkelerin küresel hâkimiyet aracı olmaktan çıkarabilir. Bunu önce siyasi ve askeri, sonra da bilimsel ve sosyal alanlardaki hâkimiyetin gelişmekte olan ülkelerden yana değişmesi izleyebilir. Zira bugünün gelişmiş ülkelerindeki şehir nüfusu, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme devam ettiği taktirde ve her birinin genel nüfusuna oranı yaklaşık olarak eşitlendiği taktirde, gelişmekte olan ülkelerin şehir nüfusunun beşte biri seviyesine gerileyecektir. Bu denli dengesiz bir demografik yapı içinde gelişmiş ülkelerin dünya hâkimiyetlerini bugünkü kadar kolay yürütecekleri son derece tartışmalıdır.

Gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesine yönelen eleştirel ve olumsuzlayıcı bakışın, görünürdeki sebeplerin arkasında yatan bu asıl iki sebepten özellikle ikincisi dolayısıyla, gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesine bir çekidüzen verme düşüncesindedirler. Bu düşünce artık sadece yazılan ve ifade edilen bir düşünce olmaktan çıkmış, Birleşmiş Milletlerin İnsan Yerleşimleri Konferansları (HABITAT I ve II) çalışmaları ile birlikte, kuvveden fiile geçmeyi de başarmıştır. Görünen sebeplerden fakirlik, evsizlik, sosyal adaletsizlik ve altyapı eksikliği ile ilgili istatistikî bilgilerin abartılması ve sürekli gündemde

tutulması da bu ‘çekidüzen verme’ operasyonuna olabildiğince taraftar kazanmayı ve hatta gelişmekte olan ülkeleri de buna ikna etmeyi hedeflemektedir. Bugün için gelişmiş ülkeler bu amaca büyük oranda ulaşmış görünmektedirler.

II. BÖLÜM

KÜRESELLEŞME, ŞEHİR SOSYOLOJİSİ VE ŞEHİRLEŞME

A) Küreselleşme ve Şehir Sosyolojisi

1. Küreselleşme Sürecinde Şehir Sosyolojisinin Konumu

Şehir sosyolojisi alt disiplini, 19.yy.dan itibaren Batı'da genel bir toplumsal gelişme olarak baş gösteren şehirleşme olgusunu açıklayabilmek ve bu olgu çerçevesinde ortaya çıkan sorunlara çözüm bulabilmek üzere yapılmış çalışmaların sistemleştirilmesiyle teşekkül etmiş bir bilim dalıdır. Yani temel maksat, zamanın Batı toplumunu açıklayabilme ve sorunların çözümüne katkı sağlama gayesidir. Bu çalışmalarda Batılı toplumlar şehir merkezli bir incelemeye tabi tutulmuşlar ve şehirlerin gelişim seyri çeşitli şekillerde kuramsallaştırılarak, temelde Batılı toplumların gelişim seyri ve diğer toplumlardan farklılığı hatta üstünlüğü ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda en öne çıkan şehir teorileri M.Weber ve H. Prenne'in teorileridir. Diğerlerinde de olduğu gibi, bu ikisinde daha da vurgulu bir şekilde anlatılan, şehir merkezli Batı toplumsal gelişimi, farklılığı ve hatta üstünlüğüdür!

Batı kültürünün içinden yetişen bu bilim adamlarına göre Batı toplumunun sahip olduğu değer ve kurumların tür içerisinde çeşitliliği söz konusu değildir. Birebir karşılık bulmak mümkün olmamaktadır. Belki yakın işlevi gören ama tamamen farklı değer ve kurumlardan söz edilebilir. Bu durumu R. Stan şöyle örneklendirir: "Bizim milletimiz-onların kavimleri; bizim dinlerimiz-onların batıl inançları; bizim

kültürümüz-onların folklorü; bizim savunmamız-onların terörü gibi."[1] Durum böyle olunca, Batılı bilim adamları farklı ve üstün(!) olan kendi toplumları ile Batı dışı toplumları aynı bilimsel kavramlarla incelemeyeceklerdir. Kendileri dışında gördükleri dünyanın toplumlarını incelemek için başka bazı bilimsel sistem ve kavramlar geliştireceklerdir. Nitekim Antropoloji ve Oryantalizm Batılı bilim adamlarının bu duygularını tatmin eden en önemli iki bilimsel çalışma alanı haline gelmiştir. Wallerstein bu durumu şöyle dramatize etmektedir: "Yazısı olmayan "ilkel" toplumların incelenmesi antropolojinin alanı haline geldi. Yazısı olan "taş kesilmiş" toplumların (Çin, Hindistan, Arap dünyası) incelenmesi ise Oryantalizm'in alanı oldu." Wallestein bu ifadelerine her iki bilimsel çalışmanın yöntemine dair ifadeler de eklemektedir: "Her alan için akademik çalışmalar değişmeyen unsurlara ağırlık veriyor, fakat bunu uygulamalı, büyük ölçüde üniversitedışı bir toplum mühendisliği alanının eşliğinde yapıyorlardı."[2]

Çok bilinen Batılı şehir sosyologlarından veya daha doğru bir ifadeyle şehir sosyolojisi ile de meşgul olmuş, Batılı sosyal bilimci ve sosyologlardan M.Weber'in de, H. Prenne'in de, K. Marx'ın da, H. Lefebvre'in de, F. Tönnies'in de, G. Simmel'in de, R. Park'ın ve L. Wirth'ün de şehir incelemeleri temelde Batı toplumunu esas almıştır. En önemli ortak unsur ise, hepsinde de sanayileşme olgusunun ve sanayi toplumunun şehirle ilgili teorilerinde bulunuyor olmasıdır. Diğer bir ortak unsur da, yine hemen hepsinde modern Batı şehir ve toplumuna ulaşma sürecinin, feodal toplum aşamasının aşılması düşüncesi üzerine temellendirilmiş olmasıdır. Şehir sosyolojisini biçimlendiren olaylar Batı toplumuna ait olaylar olduğu gibi, bilimsel kuram ve metot da Batılı toplumların tarih, kültür ve tecrübelerine uygun gelişmiştir. Oysa şehirlerle ilgili bu çalışmaların yapıldığı devirde ne sanayileşme Batı-dışı toplumlarda yaşanan bir olgu olmuş ve ne de feodalizm tarihte diğer toplumlarda görülmüştür. Şehir teorilerinin dayandırıldığı bu olguların Batı ile sınırlı olgular olması, bu teorilerin Batı-dışını açıklayamamasına ve ancak Batı'yı açıklayabilecek teoriler olarak kalmasına sebep olmuştur.

[1] Robert Stam ve Ella Shohat, "İçiçe Geçmiş Tarihler: Avrupamerkezcilik, Çokkültürcülük ve Medya", Çeviren: Edibe Sözen, **Köprü**, Kış 2002, s.71.
[2] Immanuel Wallerstein, "Fransız Devrimi ve Değişmenin Normalliği", **Tarih Risaleleri**, Derleyen: Mustafa Özel, İz Yayınları, İstanbul 1995, s.112.

Gerçekten de 19.yy.dan itibaren hemen bütün Batı toplumlarında şehirleşme ortak bir toplumsal olgu ve ortak bir toplumsal trenddir. Buna ilave olarak Fransa'da, özellikle şehir toplumunun bir araya gelerek, B. Sezer'in de ifadesiyle 'kendi hesabına' olaylar çıkarıp bir kısım süreçler başlatması, Batı'da bilimsel çalışmaların dikkatini şehir toplumuna çekmiştir.[3] Fransız ihtilalinde ilk örneği yaşandığı üzere, artık toplumlar tarihe yön verebildiğine göre, en azından toplumların araştırılması, incelenmesi ve tanımlanması gereği ortaya çıkmış, hatta ileri aşamada bu toplumlara yön vermek suretiyle tarihe bile yön verilebileceği düşüncesi yankı bulmuştur. Batı'da ilk örneklerini veren şehir sosyolojisi ile ilgili çalışmaları biraz da bu bakış açısından değerlendirmek gerekir.

Batı'da şehir toplumuyla ilgili söz konusu gelişmeler "…mekân üzerinde gerçekleşen kitle hareketlerini disiplin altına alarak onları belli yerlerde toplamayı amaçlayan çalışmalar yeni bir bilimin doğmasına yol açmıştır. Toprak üzerindeki kitlelerin örgütlenmesi bilimi 1910'larda Fransa'da *Urbanisme* olarak isimlendirilmiştir ki etimolojik açıklaması şehirlerin düzenlenmesi bilimi…' anlamına gelmektedir."[4] Dolayısıyla, 'Şehirlerin düzenlenmesi bilimi' Batı'da ve Batı toplumunu esas alan bir çerçevede geliştirilmiştir. Sorunlar Batı toplumunun sorunları olduğu gibi, bunları araştırmak ve çözmek için geliştirilen yöntemler de aynı şekilde Batı toplumunu esas alan ve Batı toplum yapısına uygun olan yöntemlerdir. Dolayısıyla sonuçta şehir sosyolojisi alt disiplini çerçevesi, kuramı ve metodu ile Batı toplumuna göbekten bağlı bir bilim olarak gelişmiştir.

Daha önce de değinildiği üzere, sanayileşmenin ilk kez boy gösterdiği İngiltere'de bu olguya paralel olarak şehir nüfusu hızlı ve büyük bir artış kaydetmiştir. 19.yy.ın başında bu ülkedeki şehir ve kasaba nüfusu % 20 iken, bu oran yüzyıl içerisinde istikrarlı bir şekilde artmış ve 20.yy.ın başında nüfusun % 80'i şehir ve kasabalarda yaşamaya başlamıştır.[5] Londra ve Manchester'ın hızlı şehirleşmesinden daha önce bahsedilmişti. Söz konusu şehirleşme trendi, Avrupa'da İngiltere'yi takiben diğer Avrupa ülkelerinde ve dünya genelinde de Avrupa'yı

[3] Sezer, **a.g.e.,** s.10.
[4] G. Bardet'ten nakleden, Tuna, **a.g.e.,** s.64.
[5] Parlak, **a.g.m.**, s.71.

takiben Amerika ve Avusturalya gibi diğer kıtalarda tekrar etmiştir. Bu kıtalardaki şehirleşmenin hepsinde ortak olan itici güç ise sanayileşme olgusu olmuştur.

Sanayileşmeyle beraber dünyanın karşılaştığı sorunlar, toplumların o güne kadar hemen hiç karşılaşmadığı türden, tamamiyle yeni sorunlardır. Sorunlar her bakımdan yeni olunca, eski yaklaşımlarla çözülmesi de imkânsız olmuştur. Bu yaklaşımların en önemli unsuru da bilimsel çalışmalardır. Eski bilimsel faaliyetler bu yeni şehir problemlerini çözmekten uzak kalmıştır. Nispeten eski bilimsel disiplinlerden olan ne Felsefe, ne Güzel sanatlar, ne Coğrafya ve ne de İngiliz bilim adamlarının başını çektiği ve nispeten daha yeni bir bilim dalı olarak iktisat disiplini ile bu problemler çözülebilecek türdendir. İşte bu nedenle İngiltere sanayileşme olgusuyla ve işçi kitleleriyle daha önce tanışmasına rağmen, işçi hareketleri gibi toplumsal olaylarla başı çok fazla ağrımamıştır. Oysa İngiltere'nin aksine Fransa sanayileşme ile birlikte, daha önce değinilen karakteristik toplumsal yapısının da tesiriyle erken dönemde toplumun 'kendi hesabına' başlattığı hareketlerle çalkalanmaya başlamıştır. Tam da bu aşamadan sonra taklit edilmek suretiyle benzer olaylar diğer Avrupa ülkelerine de sirayet etmiştir. Nihayet öncülüğünü beklenen bir şekilde Fransız sosyal bilimcilerin çektiği sosyoloji bilimi ve bunun bir alt disiplini olarak şehir sosyolojisi kuramlaştırılarak sistemli bir disiplin haline getirilip, Batı'nın karşılaştığı şehir toplumuyla ilgili sorunlara çözüm bulmak üzere çalışmaya başlamıştır. Son bir cümle ile ifade edilecek olursa, şehir sosyolojisi, Batı şehir toplumunu açıklamak için kuramlaştırılmış ve yasaları buna göre dizayn edilmiş bir disiplindir. Bununla beraber dünyanın diğer ülkelerinde de şehirler ve şehirleşme süreçleri incelenmek üzere aynı bilim bu toplumlara da uyarlanmak suretiyle kendine başvurulan bir bilim olmuştur.

2. Şehirleşmenin Sanayileşmiş Batı'yı Aşarak Dünyaya Yayılması ve Şehir Sosyolojisinin Mahalliliği

Daha önce detaylı bir şekilde incelenip vurgulandığı üzere, şehirlerin ilk kez ortaya çıktığı yer Batı (Avrupa) değil, aksine Doğu'dur. Üstelik şehirlerin sürekliliği

de daha önce belirtildiği üzere, tarihte Batı'da değil, Doğu'da korunabilmiş bir toplumsal olgudur. Şehirlerle ilgili bu iki önemli Doğu gerçeğine rağmen, ilgili üçüncü bir gerçek vardır ki, Batı'ya aittir. Bu gerçek, toplumların şehirli toplum karakteri kazanmasıyla ilgilidir. Dünya üzerindeki toplumlardan tarihte ilk kez ülke nüfusunun çoğunluğu itabiriyle şehirli toplum karakteri kazananlar Batı'dakiler olmuştur. Bu karakterin kazanılmasında belirleyici faktör ise bilindiği üzere sanayileşmedir. Söz konusu karakterin kazanılması ile gerçekleştirilen üretim biçimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Sanayileşmenin üretim biçimine yepyeni bir çehre kazandırması söz konusudur. Daha önceki üretim tarzlarıyla finanse edilemeyen bu boyuttaki bir şehirleşmenin, sanayileşme ile beraber finanse edilebilir hale geldiği görülmektedir.

Daha önce anlatıldığı üzere, sanayileşmeyle beraber Batı'da çok hızlı şehirleşmeler meydana gelmiş ve tarihin en kalabalık şehirleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan Londra, Manchester ve Chicago örnekleri daha önce ayrıntısıyla dile getirilmişti. Bu şehirleşme trendi yüz yıllık bir süre içinde bütün Batı'da yaygınlık kazanmıştır. Avrupa'da, Amerika'da ve Avustralya'da gerçekleşen bu şehirleşme trendi, bu kıtalardaki toplumları aynı zamanda nüfusun en az yarısı veya yarısına yakını şehirlerde yaşayan, milli gelirinin çoğunu şehirlerin ürettiği birer şehirli toplum haline de getirdi. Değişen derecelerle beraber bu toplumların hepsinde şehirleşmenin ortak itici faktörü sanayileşme olmuştur.

Tarihte ilk kez şehirleşmiş toplum olmanın beklenmedik bir kısım külfetlerinden de bahsedilmelidir. Toplumdan topluma farklılık gösterebilmekle beraber, önemli problemler hepsinde ortaktır. Sanayileşme kaynaklı bu problemlerin bazıları, işçilerin kötü hayat koşulları, çocuk yaşta işçilerin çokluğu, fabrikaların kötü ortamları, evsizlik ve sokaklarda yatıp kalkan insanlar, kirli şehir ortamı ve son olarak ileri boyutlarda hava kirliliği şeklinde sayılabilir. Bu ve benzeri problemler, Batılı sosyal bilimcileri öncelikle toplumu tanımaya ve bu problemlere çözüm bulmaya itmiştir. Bu bilimsel yönelimin bir ifadesi de kuşkusuz şehir sosyolojisi olmuştur.

Batı'lı toplumbilimciler şehir sosyolojisi çalışmaları ile bir taraftan mevcut sorunlara çözüm perspektifi geliştirmişlerdir. Diğer taraftan da şehir toplumunu tanıma ve tanımlama çerçevesinde yeni bir şehir kuramı ortaya koymuşlardır. Sanayileşme olgusu bu kuramın tam merkezinde bulunmaktaydı. O derece ki, tarihte şehir süreci incelenirken bu süreç sanayileşme merkez alınarak tasarımlanmaktaydı. Bu anlamda kabaca sanayi öncesi, sanayileşmiş ve nispeten daha yakın zamanlarda sanayi ötesi-şehir yaklaşımı Batı'lı toplumbilimcilerde ortak bir şehir perspektifi olmuştur. Oysa daha önce de değinildiği üzere, bütün insanlar gibi bilim adamları da toplumsal olguları ve bu olguların tarih içindeki uzanışını, zamanın hâkim süreçleri paralelinde açıklama eğilimindedirler. Sanayileşme bir devrim gibi sunulup bütün toplumsal olgular buna göre yeniden yorumlanmıştır. Şehir sosyolojisi çerçevesinde yapılan şehir yorumları da böyledir. Neredeyse tarihin daha önceki zamanlarında gerçek anlamda şehirlerin hiç var olmadığı iddia edilecek olmuştur. Çünkü yaklaşıma göre, şehir gibi duran bu toplumsal örgütlenmelerin ne sanayi ile bir ilgisi vardır ve ne de bunlar modern sanayi şehrini üretebilecek bir dizi anahtar özelliklere sahiptir. M. Weber'in şehir kuramı bu anlamda en ileri giden örneklerden olmuştur. Batılı şehir sosyologları şehir kuramını sanayileşmeye göre yeniden dizayn ettikleri şehir anlayışına göre oluşturdular. Böylece şehir sosyolojisi, kuram ve kavramlarıyla merkezinde sanayileşmenin bulunduğu Batı'lı sanayileşmiş toplumların yapısına uygun bir bilim disiplini haline gelmiştir. Bunun bir anlamı da Batı-dışı toplumlara uygunluğunun tartışma götürür olmasıdır. En azından tartışma götürür bir içeriğe sahiptir. Çünkü bu kuramların hiçbiri ne Batı-dışı bir şehirleşme görülüp yaşanarak oluşturulmuş ve nede böyle bir durum hatta ihtimal göz önünde bulundurulmuştur.

Oysa ne yaklaşık yüz yıl önce şehir sosyolojisine ilham kaynağı olan Batı şehri bugünkünün aynısıdır ve ne de şehirleşmiş toplum olgusu bugün Batı ile sınırlıdır. Temel dinamiği yerel toplumun karakterine uygun bir sanayileşme olsun veya başka bir sebep olsun, bugün Batı-dışı dünya en az yüz yıl önceki Batı gibi hatta daha hızlı bir şekilde şehirli toplum olma yolunda ilerlemektedir. Dolayısıyla yaklaşık yüz yıl önceki sanayileşmiş Batı şehrini esas alan şehir sosyolojisi kuram ve kavramları, bugün özellikle Batı dışı şehirleri açıklayabilmekten uzak düşmüştür.

Mesela şehir sosyolojisi çalışmalarında ismi öne çıkan Chicago okulunun kuramlaştırdığı ve şehri merkezden muhite halkalara bölen şehir kuramı bugünün birçok Batı şehir gerçeğine ve Batı dışı şehir gelişimine hiçte uymamaktadır. Bir yazarın işaret ettiği üzere, bu şehir sosyolojisi ekolünde, şehir büyüme süreçleri tek bir şehir (Chicago) bağlamında açıklanmaya çalışılmış, kuramlaştırma da buna göre yapılmıştır.[6]

Şehirler arasındaki farklılıklar görülerek şehir teorisi üretilmesi günümüzde önem kazanan bir yaklaşım olmaktadır. Söz konusu farklılığa işaret etme bağlamında Chicago tipi bir şehirleşmeyi esas alan şehir sosyolojisi çalışmalarına alternatif yaklaşımlar yine gelişmiş ülkelerin şehirleşmelerini esas alan çalışmalardan gelmektedir. Bu bağlamda Los Angeles şehrinin gelişimini esas alan, Los Angeles Okulu'nun şehir sosyolojisi yaklaşımı zikredilmeye değerdir. Bu okul Los Angeles'ı, Chicago ve benzerleri gibi modern değil, postmodern bir şehir olarak kabul etmekte ve bütün şehirlerin Chicago gibi merkezden çevreye doğru geliştiği görüşüne karşı yeni bir yaklaşım getirmektedir. Bu yaklaşımda teorize edilen şehir Los Angeles'ı yansıtmaktadır. Buna göre, Chicago'dan farklı olarak çok merkezli, farklı etnik kimlikleri olan, sürekli artan kamu çalışanları ile hizmetler sektöründe öne çıkan, asgari ücretli ve yarı-zamanlı iş olanakları da sunabilen bir şehir teorize edilmektedir.[7]

Chicago Okulunda olduğu gibi, Los Angeles Okulu da belli bir şehri esas almaktadır. Bu durum ne kadar kaçınılmaz olsa da, sonuç itibariyle onun eksik olmasını engellememektedir. Belli bir şehri esas almak belki zorunlu olmakta ama bu durumda genel geçer bir şehir teorisi olması da o kadar azalmaktadır. Chicago Okulu ve Los Angeles Okulu belli bir şehri esas alan şehir sosyoloji ekollerinden en çok bilinen iki tanesidir. Benzer durum, şehir sosyolojisi teorisini, belli bir şehrin gelişimini esas alarak sistemleştiren diğer şehir sosyolojisi okulları için de geçerlidir.

[6] Rana. A. Aslanoğlu, "Globalleşme ve Dünya Kenti", **Toplum ve Bilim,** Sayı: 69, Bahar 1996, s.119.
[7] Thorns, **a.g.e.**, s.232.

Diğer taraftan ilk şehir sosyolojisi çalışmalarında şehirleşme ve sanayileşme birlikte ve Batı'ya özgü düşünülmüştür.[8] Bu düşünceye göre, Weber'in de işaret ettiği üzere, modern-sanayileşmiş şehri hazırlayan yerleşim tipini Batı toplumu üretmiştir ve sanayi ile şehirleşme ayrılmaz bağlara sahiptir. Bu durumda Batı dışı bir toplum modern şehri üretecek özel şartlara sahip olmadığı için sanayileşemeyecek ve dolayısıyla hiçbir zaman şehirli bir toplum olamayacaktır. Batı'ya özgücü bu yaklaşım, temelde Batı'nın bir kısım karakteristiklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle söz konusu yaklaşım, daha birçok disiplinde kendini belli eder. Batı'lı bilginin kendine mal eden ve kedisi ile sınırlandıran bu karakterinin varlığı, postmodern yaklaşımın üretilmesiyle itiraf edilmiştir. Hiçte tabii olmayacak bir tarzda bu perspektif gündeme getirilmiştir. Bu bir kompleksin ifadesidir. Şehirlerle ilgili söz konusu yaklaşım da belki bu manevra ile revize edilme imkânı bulacaktır.

Günümüzde Batı temelli teorilerin hegemonyasına başkaldırılar artmaktadır.[9] Bunun en temel sebebi, artık Batı dışında da bir dünyanın varlığını hissettirecek boyutta siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin yaşanıyor olmasıdır. Askeri, siyasi ve ekonomik olarak güçlenen Batı-dışı toplumlar, kendilerine ait teoriler üretme, kendilerini yine kendi özgün gelişimlerinden ilham alarak tanımlama ihtiyacı hissetmektedirler. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme devam ettiği takdirde kendini şehir sosyolojisi alanında etkili bir şekilde gösterecektir. Dünya üzerindeki şehirler arasındaki çeşitlilik fark edilmekte ve Batı şehirlerinin gelişimini esas alan teoriler reddedilmektedir. Dünyanın bir ucunda meydana gelen gelişmelerin aynısının, dünyanın başka bir ucunda da zorunlu olarak meydana gelmesinin gerekmediği düşünülmektedir. Şehirlerin benzer veya farklı gelişiminin tahmin edilerek değil, bizzat araştırılarak ortaya çıkarılabileceği yaygın bir kanaat olmaktadır. Ortaya çıkan yeni şehirleşme örneklerinin daha çok araştırılması ve incelenmesi gerekliliği kendini göstermektedir.[10] Bu düşünsel eğilimin devam etmesi

[8] Tuna, **A.e.**, s.70, Ayrıca bak. Anton C. Zijderveld, "Kentselliğin Parametreleri", **Doğu'dan-Batı'dan Uluslar arası Konferanslar Dizisi**, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.79, 85.
[9] Thorns, **a.g.e.,** s.232.
[10] **A.e.**,s.234.

halinde, gelişmekte olan ülkelerdeki şehir gelişimi Chicago veya Los Angeles Okulu'nu esas alan şehir teorileri ile değil, bizzat kendi şehirlerinin esas alındığı şehir teorileri üretilerek açıklanmaya çalışılacak ve ilk kez Batı-dışına ait bir şehir sosyolojisi yaklaşımı gelişebilecektir. Bu anlamda belki Singapur, Cakarta, Kuala Lumpur, Seul, Bombay veya belki İstanbul'un şehir gelişim modelinin esas alındığı şehir teorileri üretilecek ve bu merkezde yeni şehir sosyolojisi akımları öne çıkacaktır. Bu tarz bir Batı-dışı şehir sosyolojisi okulunun ortaya çıkması, ilk olarak Batı-dışı bir şehirleşme dinamiğine sahip olan şehirlerin varlığına bağlı olduğu kadar, ikinci olarak bu şehirlerin içinde bulunduğu ülke ve toplumların bilimsel faaliyetlerinin düzeyine de bağlı olacaktır. Bu anlamda Japonya, Kore, Malezya, Singapur ve Türkiye pekâlâ öne çıkma imkânı bulabileceklerdir.

Dolayısıyla şehir sosyolojisi özellikle günümüzün Batı-dışı şehirleşmesi söz konusu olduğunda kuram ve kavramlarıyla büyük ölçüde yetersiz kalmaktadır. Öncelikle günümüz Batı-dışı şehirleşmesi Weber ve benzerlerinin işaret ettiği Ortaçağ Batı şehrinin şartlarına belki hiçbir zaman sahip olmamıştır. İkinci olarak, Batı-dışı şehirler birçoğu itibariyle sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkmış değildirler. Üçüncü olarak, Batı-dışı şehirleşmenin ürettiği sorunlar Batı'dakinden daha farklı olmuştur. Bu maddeleri daha da uzatmak mümkündür. Bunun yerine ilgili bu üç madde üzerinde durmak daha doğru olacaktır.

Batı-dışı şehirlerin kökleri sürekliliği içinde Batı'daki gibi Ortaçağa değil çok daha öncesine uzanır. Bu anlamda bin yıllara dayanan bir şehir geleneği söz konusudur. Avrupa'daki gibi dramatik bir kesinti hiç olmamış, süreklilik büyük oranda muhafaza edilmiştir. Diğer taraftan Batı-dışı toplumlar 1950'lerden itibaren de olsa şehirlerin yaygınlaştığı toplumlar haline gelmişlerdir. Şehir sosyolojisinin kuramlaştırılmasının ve bir sosyoloji alt disiplini haline getirilmesinin hemen hemen son bulduğu 20.yy.ın ortalarına kadar Batı-dışı dünyada şehirleşme belki % 10'u geçmemişken, son yarım yüzyılda Batı'da olduğundan daha hızlı bir şehirleşme gerçekleştiği iddia edilmektedir. Özellikle Afrika ülkelerindeki şehirleşme böyledir. Gelişmekte olan bazı ülkelerde nüfusun şehirleşme oranı, söz konusu tarihten sonraki

her on yılda bir ikiye katlanmaktadır.[11] Bu şehirleşmede sanayileşme Batı'da olduğu gibi belirleyici bir faktör değil, daha karmaşık sebepler arasında belki sadece bir unsur olmuştur.

Dolayısıyla Doğu'da şehirlerin doğuşu ve sürekliliği ile ilgili temel süreçlerle, Batı şehirleşmesini esas alan bir bilim olarak, şehir sosyolojisi kuramları arasında bir uyumsuzluktan bahsetmek mümkündür. Üçüncü gelişmede bu karakter daha da belirgindir. Üçüncü gelişme üretilen sorunlarla ilgilidir. Batı-dışı şehirler Batı'dakilerden çok daha farklı sorunlar üretmişlerdir. Batı'da ilk sanayi şehirleri kitlesel ölçekte işçi sorunlarıyla karşılaşırken; Batı-dışı şehirler kitlesel ölçekte işsizlik problemiyle karşılaşmıştır. Birincide işçi sınıfının belirgin olduğu bir sınıf problemi yaşanmışken, ikincide böyle bir sorun belirgin olmayıp, fakir bir kitlenin varlığı söz konusudur. Birincide evsiz kitleler ve bunların sokaklardaki sefalet hayatı söz konusu iken; ikincide büyük boyutlu gecekondu problemi söz konusudur. Birincide parçalanmış aileler ve benzeri çözülmüş sosyal kurumlar görülürken; ikincide çeşitli şekillerde kırdaki geleneksel yapının şehirlere taşınması söz konusudur. Birincide endüstriyel kirlilik insan sağlığını tehdit ederken; ikincide altyapı sorunları ve özellikle kanalizasyon eksikliği ve içme suyu yetersizliği şehirli toplumun sağlığını tehdit eden önemli bir sorun olmuştur. Birincide şehir nüfusu işgücüne ihtiyaç nispetinde artarken; ikincide şehir nüfusu iş bulma ümidiyle veya kitle iletim/iletişim araçlarının özelliklede televizyonun uyandırdığı parlak şehir imajının tesiriyle köy hayatından bıkma, şehirdeki fakirliği köydeki fakirliğe, belki bazen zenginliğe tercih etme sonucu ve nihayet bazı etnik çatışmalar sonucu şehre göç eden kitlelerin sayesinde artmıştır. Birincide şehirlere göç eden kitleler bu yaşama alanına ekonomik olarak çok kuvvetli bağlarla bağımlı oldukları için olabildiğince kısa bir zamanda şehir kültürü tesis edilmiştir. İkinci de ise, şehirlere göçün sebepleri değiştiği ve iş imkânı sadece sıradan bir sebep düzeyine düştüğü için, şehre göç eden toplumlar, kırla bağlarını koparmayıp, yazdan yaza buradan getirdikleri gıda maddeleri ve nakdi kazanımlar dolayısıyla şehirlere ekonomik olarak kayıtsız şartsız bağımlılığı yıkmış, şehir kültürüne adapte olamamıştır. Daha

[11] Parlak, **a.g.e.**, s.71.

doğrusu kendisini buna mecbur hissetmemiştir. Bir ayağı kırda olan şehirli kitlenin şehir kültürüne en azından kısa zamanda adapte olması zaten beklenemez. Bu insanların önemli bir bölümü şehir ekonomisiyle çok ilgisi olmayan inşaat sektöründe çalışmakta, işportacılık yapmakta, bir kısmı şehrin kenar mahallelerinde hayvan beslemektedir. Geri kalan bir kısmı ise, çeşitli yardım dernek ve kurumlarının, vakıfların ve belediyelerin yardım fonlarından yararlanarak geçinmektedirler. Birçoğu kendilerine ait olmayan gecekondularda oturmaktadır. Oturduğu hane kendisine ait olmayan insanlar, bu hanenin çevresindeki insanları da, buradaki kültürü de geçici olarak görecek ve çevre değerlerden hiçbiriyle kaynaşmayacaktır. Dolayısıyla, Batı-dışı şehirleşmenin, kendi doğuşunu hazırlayan ve değişik sebeplere dayanan değişik bir geçinme sistemi ve ekonomisi vardır.

Bunun sonucunda gayet tabii olarak, istikrarlı ve bütünlüğü olan bir şehir kültürü değil, kolaj montaj bir kültür ortaya çıkmaktadır. Nihayet bu tip bir şehirleşmenin ve bu tip bir şehir toplum ve kültürünün ortaya çıkaracağı toplumsal dönüşüm Batı'daki şehir devriminin sonuçlarına benzemeyip, kendine has bir toplumsal dönüşüm üretecektir. Bir diğer ifadeyle, bu şehirler ne modernizmi kopyalayabilecek ve ne de onu yeniden üretecektir. Belki çok farklı yeni bir dünya tasavvuru ve buna uygun siyasi, sosyal ve ekonomik pratikler, sistemler geliştirecektir. Zira anlatılan şehir manzarası, üç beş şehirde değil, dünya nüfusunun üçte ikisinde gelişmekte ve bu oran gittikçe artmaktadır. Bu potansiyel dünyanın yeni bir şekil almasına da sebep olabilecektir. Çünkü daha önceleri de dünyaya şekil veren dünya anlayışları ve bunların sistemli pratikleri şehirlerde doğmuş ve buralardan dünyaya yayılmak suretiyle ona bir biçim kazandırmıştır.

Demek ki, Batı-dışı şehirleşmeyi ortaya çıkaran sebepler, Batı'dakinden siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik başta olmak üzere hayatın hemen her bakımından farklıdır ve farklı dinamiklere dayanmaktadır. Daha da uzatılabilecek bu liste bize Batı şehri esas alınarak kuramlaştırılan şehir sosyolojisinin Batı-dışı şehirleri incelemede Batı'daki kadar elverişli olmayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Şehir sosyolojisi Batı'lı şehir toplumuna mahsus ve bir anlamda mahalli kalırken; şehirli toplum karakteri Batı'yı aşarak bütün dünyaya yayılma karakteri göstermiştir.

Daha önce de detaylı bir şekilde değinildiği üzere, dünya şehirli bir topluma dönüşürken, şehir sosyolojisinin kuram ve kavramları Batı ile sınırlı kalmıştır. Çünkü bugünkü şehir sosyolojisinin kuram ve kavramlarından hemen hiçbiri Batı-dışı şehirleşmeleri de dikkate alarak kurulmuş değildir. Şehir sosyolojisi Batı'yla sınırlı kalırken, küreselleşmeyle beraber dünya toplumları başka bir forma bürünmektedir. Batı şehirleri ise bu sürecin tabir yerindeyse bir prototipi değil, sadece bir parçası olarak kalmıştır. Dolayısıyla Batı şehirleşmesini açıklamak üzere kuramsallaştırılan şehir sosyolojisi de günümüzün küresel şehir-toplum dönüşümlerini açıklayabilmekten uzak kalmıştır. Çünkü daha önce de değinildiği üzere bu bilim Batı-dışı şehirleşmesi de izlenerek kuramsallaştırılmış değildir. Ne Avrupa'daki şehir sosyolojisi çalışmaları ve ne de Amerika'daki şehir sosyolojisi çalışmaları böyledir.

Batı-dışı toplumların her biri kendi şehirleşme karakterine ve kendi toplum yapısına uygun şehir sosyolojisini kuramlaştırsalar bile, ilk olarak bu belli bir zaman alacaktır. İkinci olarak da bu durumda her topluma ve her şehirleşme tarzına göre farklı şehir sosyolojileri türeyebilecektir. Bu durum ise, toplumlar ve kültürler arası ilişkilerin tarihte en ileri seviyesine ulaştığı günümüzün küreselleşen dünyasında genel trendle ve sorunları çözme imkânıyla uyumsuz bir işlev arz edecektir. Farklı tip şehirleşme tarzlarına farklı kuramsal yaklaşımların gerekliliği bir tarafa, günümüz dünyasında küresel sebeplerin yol açtığı yerel sorunlar küresel bir yaklaşımı da gerekli kılmıştır. Her şeye rağmen, toplumsal farklılıkları esas alan bir şehir sosyolojisine alternatif olmamak ve hatta bunu da içermek üzere, günümüz küresel şehir sorunlarına belki yüzeysel ama acil bir çözüm arayışı olarak HABITAT çalışmaları gündeme getirilmiştir.

Şehir sosyolojisinin şehir problemlerine ulusal ölçekte getirdiği yaklaşımı, HABITAT küresel ölçekte getirmektedir. Şehir sosyolojisi Batı şehir toplumlarına has bir bilim dalı olarak mahalli kalırken, Batı-dışı toplumlarda şehir sosyolojisi çalışmaları hızlı şehirleşmeyi açık aralı bir gecikme ile takip etmektedir. Bu durumda bilhassa dünya toplumlarının en az üçte ikisini teşkil eden Batı-dışı toplumlardaki hızlı şehirleşmeye odaklanan ve bunlarla ilgili sorunlara çözüm üretmeyi ilke edinen HABITAT çalışmaları gündeme gelmektedir. Şehir sosyolojisini ve HABITAT'ı

ulusal ve küresel ölçekli bir tanımlamaya tabi tutacak olursak, şehir sosyolojisinin ulus toplumun şehirleşmesinin toplum kuramı olduğu ve HABITAT'ın da küresel şehir toplumunun sosyolojisi olduğu benzetmesini yapabiliriz. Yukarıda da değinildiği gibi, HABITAT henüz bir bilimsel disiplin değildir, fakat fili bir durumun adıdır. Diğer taraftan gelecekte bu fiili duruma uygun bir disipline dönüşmeyeceğini de kimse şimdiden iddia edemez. Bu ihtimal pekâlâ mümkündür ve gidişat orayı göstermektedir.

Küreselleşen dünyada ve dünyanın küresel ölçekte hızla şehirli bir toplum olma eğiliminde olduğu günümüzde Batı'ya özgü, küresel-altı ve bir anlamda mahalli kalan şehir sosyolojisinin açtığı boşluğu doldurmak üzere HABITAT çalışmaları öne çıkmaktadır. Küreselleşme ve şehirleşmenin karşılıklı sırasıyla yerel ve küresel etkileri söz konusudur. Küreselleşmenin hızlı bir şekilde yaşandığı günümüz dünyasında şehir sorunlarının küresel kaynaklarının olması ve şehirleşmenin ürettiği sorunların küresel etkilerinin bulunması küresel bir yaklaşıma fırsat vermekte, hatta buna ihtiyaç duyurmaktadır. Bununla beraber HABITAT sürecinin küresel şehir toplumunun, dolayısıyla toplumların ve ulusların geleceği ile ilgili ne tür fırsatlar ve sakıncalar doğuracağı tartışma konusudur. Bu tartışma, araştırmanın temel problematiği olup, ileride detaylı bir şekilde incelenecektir.

B) Küreselleşme, Şehir ve Şehirleşme

1. Küreselleşmenin Temel Mantığı

Dünya toplumları başından beri bir değişim içindedir. Tarihin kaydettiği en değişmez olgu yine değişimdir. Sürekli değişim kendi içinde bir istikrarı da barındırır. Toplumlar tarihten bugüne çatışmalı durumun sürekliliği anlamında bu 'istikrar' içinden geçerek gelmişlerdir. Tarih boyunca değişim toplumların kendi iç dinamikleri tarafından belirlenebildiği gibi; toplumlararası dinamikler tarafından da yönlendirilebilmiştir. Değişimin gittikçe daha belirgin bir şekilde toplumlararası

dinamikler tarafından yönlendirilmesi olgusu ile tarihin zaman içindeki akışı arasında bir paralellik ve bir doğru orantı vardır. Tarih ilerledikçe değişim daha fazla oranda toplumlararası dinamikler tarafından belirlenir olmuştur. Bu olgu, temelde toplumdan topluma geçmek suretiyle, toplumsal beşeri tecrübelerin her seferinde yeniden öğrenilmeksizin devam ettirilmesine dayanır. Bilim, teknoloji, ekonomi, siyaset ve kültür gibi alanlarda önceki toplumların tecrübelerini kendisinde toplamak suretiyle bunu güce dönüştüren toplumlar, toplumlararası değişim dinamiklerinin adresini de belirleyen toplumlar olmuşlardır.

Tarih içerisinde söz konusu güç merkezleri farklı aralıklarla sürekli değişmiştir. Son birkaç yüzyıldır Batı, dünya toplumlarına bilim, teknoloji, iktisadi sistem ve belli bir hayat tarzı ihraç etmek suretiyle dünya toplumlarının değişim dinamiklerini de büyük oranda belirlemektedir. Batı, benzer bir süreci, biten bin yılın başlarında Çin'den teknolojiyi, Hint ve İslam'dan bilim ve felsefeyi ithal ederken yaşıyordu. Bin yılın başında Doğu tarafından belirlenen Batı, bin yılın sonunda Doğu'yu da içine alacak şekilde hemen bütün dünyayı belirleyen bir konuma yükselmiştir. Böylece beşeri tecrübelerin akış mecrası da bir kez daha değişmiştir. Ne var ki, aktarılan bu tecrübelerin önceki boyutları ile bugünkü boyutları ve toplumlara mal olma derecesi farklıdır. Tarihte geriye gitmekten dolayı beşeri tecrübelerin boyutlarında bir daralma gerçekleşip, daha yüzeysel bir toplumsal nüfuza sahip olma söz konusu olacaktır. Bugün bir kavram olarak yeni yeni ortaya atılan ve tartışılan küreselleşme de aslında toplumsal değişmeyi belirleyen dış dinamiklerin olabildiğince kapsamlı son örneğidir.

Dünyayı küresel bir toplum olarak incelemenin nedeni, konuya toplumsal istikrarın kaynağı bakımından değil, toplumsal değişmelerin dinamikleri bakımından yaklaşma sebebiyledir. Bugün dünya toplumlarının büyük bölümünde toplumsal değişmelerin dinamikleri küresel etkilere dayanmaktadır. Waters, üçüncü bin yılda toplumsal değişmeyi açıklayacak anahtar kavramın *küreselleşme* olduğunu söyler.[12]

[12] Rana Aslanoğlu, **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Yayınevi, Bursa 1998, s.124.

Diğer bir tespite göre ise, küreselleşme, sosyal bilimlerde kurucu temel yaklaşımlardan biri haline gelmiştir.[13]

Küreselleşme, toplumsal değişmeyi belirleyen toplumlararası dinamikler sisteminin tarihsel süreç içerisindeki son örneği olması dolayısıyla, aynı zamanda en belirgin ve en yaygın toplumsal değişim sürecidir. Gerçekliği ise, toplumlara mal olması nispetinde belirginleşir. Geçmiş örneklere kıyasla bu anlamda da en yaygın toplumlar arası etkiye sahip olduğu söylenmelidir. O kadar ki, bu sefer bu değişim sürecinin içine hemen bütün dünya toplumları dâhil olmuştur. 'Küresel' nitelemesi biraz da bu kapsam gereğidir. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus şudur ki, küreselleşme her ne kadar bir kavram olarak yeni olsa da, özellikle toplumsal bir olgu olarak yeni değildir. Zaten toplumsal anlamda yeni bir olgudan bahsediliyorsa, aslında burada yeni bir tarzdan, yorumdan, yöntemden, ritimden ve katkıdan bahsedildiği anlaşılmalıdır. Dolayısıyla büsbütün yeni bir toplumsal olgudan bahsetmek mümkün değildir.

Bu anlamda küreselleşme dahi özünde yeni değildir. Ama yeni olan, kendine has birçok özelliği olduğu da su götürmez bir gerçektir. W. Van Vliet'nin de işaret ettiği üzere, öncelikle küresel ilişkiler daha önce olmadığı kadar hızlı gelişmektedir. İkinci olarak, küreselleşme etkilerini en sapa yerlerde bile hissettirip, etkilenmedik çok az insan bırakmak suretiyle, çok daha büyük bir boyutta gerçekleşmektedir. Üçüncü olarak, birçok küresel aktör arasındaki dolaysız etkileşim ve dinamikler, politika ve pratikler arasındaki ilişkilerde yeni ve karmaşık bir düzey yaratmaktadır.[14] Küresel toplum, küresel kültür, küresel ekonomi, küresel yönetişim, yeni dünya düzeni gibi kavramlaştırma ve yarı somut, yarı simgesel süreçler biraz da bu dinamikler arası etkileşimin tutarlı sonuçlarındandır.

---

[13] John R. Short v.d. "From World Cİties to Gateway Cities", **City**, 4, s.2. (Çevrimiçi) http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb41.html , 16 Ağustos 2003.
[14] Willem van Vliet, "Cities in a Globalizing World: From Engines of Growth to Agents of Change", **Environment&Urbanization**, Vol.14, No:1, April 2002.

Dolayısıyla küreselleşmeye A. Giddens'ın baktığı gibi, Modernitenin sonucu olarak bakmak mümkün değildir. Eğer küreselleşmeye bir şeylerin sonucu olarak bakılacaksa belki medeniyetler arası etkileşimin ve birikimin geldiği son nokta olarak bakmak daha doğru olacaktır. Dolayısıyla küreselleşme özellikle toplumsal yönü itibariyle bir süreçtir. Modernite ise, bilim, teknik, ekonomi, siyaset ve kültür gibi alanlarda bu sürecin son birkaç yüzyıldaki Avrupalı niteliğidir. R. Robertson'ın küreselleşmeye ısrarla atfettiği tarihi perspektif de temelde doğru ama N. Sugur'un tespit ettiği üzere Avrupa merkezci olması itibariyle eksiktir.[15]

Bir olgu olarak küreselleşmenin arka planı olabildiğince geri götürülebilir. Fakat bunun bir bilinç düzeyine yükselmesi ve bir düşünce olarak sistemleştirilip kavramlaştırılması oldukça yenidir. İlk popüler ifadesini yaklaşık elli yıl önce M. McLuhan'ın 'global köy' benzetmesinde bulur. Bundan sonra zamanla global ifadesi daha sık kullanılarak globalleşme (globalization)'ye yani 'küreselleşme'ye dönüşmüştür. Bugün en fazla yazılan konulardan biri olmuştur.

Küreselleşme çeşitli düşünürler tarafından insan, madde, bilgi ve sermayenin uluslar arasında ve dünya ölçeğinde, tarihin tanık olduğu en yüksek hızla dolaşması olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu unsurlar uluslar arası alanda ilk kez dolaşmamaktadır. Toplumlar arası dolaşım geçmişte de vardır. Fakat, geçmişe gittikçe bu dolaşma hızı yavaşlamakta ve dünyayı kapsama niteliği daralmaktadır. Bugün ise asıl değişiklik bu iki noktada olmuştur. Söz konusu unsurların dolaşımındaki 'hız'* artmış ve 'kapsam' hemen bütün dünya toplumlarını kapsayacak şekilde genişlemiştir. Dolayısıyla küreselleşme, söz konusu unsurların hız temelindeki toplumlar arası gidiş gelişlerinin bağımlı bir değişkenidir. Aktarılan unsurların gidiş gelişi hızlı olunca küreselleşme hızlı yaşanmakta ve tersi bir durumda da tarihteki gibi, tersi bir görüntü oluşmakta hatta belli belirsiz bir hale

[15] Nadir Sugur, "Küreselleşme Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme", **Birikim**, Sayı:73, Mayıs 1995, s.60.

* Yaklaşık yarım yüzyıl önce Hodgson'ın bugün yaşanmakta olan küreselleşme sürecinde en fazla paya sahip olan medeniyet çevresi olarak Modern medeniyetin en temel karakteristiklerinden birinin 'hız' olduğunu vurgulaması kaydadeğerdir. Geniş bilgi için bak. M. G. S. Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, Çev. Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan, Yayına Haz. Yücel Bulut, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2003, ss.314-320.

gelmektedir. Diğer yandan, unsurların gidiş gelişleri, tabir yerinde ise, sirkülâsyonu hemen bütün dünya toplumlarını kapsayınca küreselleşme olabildiğince belirgin ve dünya çapında bir olguya dönüşmektedir. Her iki durum da tarihin farklı zamanlarında yaşanmış bir toplumsal gerçekliktir.

Bu bilgilerden de hareketle küreselleşmeyi daha temel bir gerçeklik noktasından tanımlayabiliriz. Bu tanımlama, hemen bütün küreselleşme tanımlarını kapsayan bir yaklaşım olabilir. Toplumu esas alan bu yaklaşımda, toplumların günümüzde üç hususta geçmişe oranla çok daha hızlı ve kapsamlı imkânlara sahip olmaları dikkate alınır. Bu imkânlar toplumların sahip oldukları ulaşabilirlik, aktarabilirlik ve iletebilirlik işlevleri noktasında belirmiştir. Küreselleşme, toplumların bu işlevler itibariyle artan kabiliyetlerinin sonucudur. Birincisi, dünyanın hemen her yerinden insanın yine dünyanın hemen her yerine tarihin tanık olduğu en hızlı bir şekilde ulaşabilmesine işaret eder. Bu imkân son teknolojinin ürettiği en hızlı otomobiller, yolcu gemileri, yolcu trenleri ve uçaklarla toplumların hizmetine sunulmuştur. Bu sayede daha önce gidilemeyen yerlere gidilebilmiş ve gidilen yerlere de daha hızlı gitme imkânı doğmuştur. Üstelik bu gidip gelmeler kişisel ya da bir grup teşebbüsü olmaktan çıkıp kitlesel bir boyut kazanmıştır.

İkincisi, günümüz dünya toplumlarının her türlü madde taşımacılığını tarihin tanık olduğu en hızlı bir şekilde yapabilmesine işaret eder. Günümüz dünya toplumları, bu imkâna uluslar arası alanda faaliyet gösteren tır filoları, yük gemileri, yük trenleri ve kargo uçakları sayesinde kavuşmuşlardır. Bugün bu imkânlar işadamları, tüccarlar ve diğer elit grupları da aşmış ve topluma hitap edebilecek kadar yaygınlık kazanmıştır. Bu sayede dünyanın bir ucundan öteki ucuna tonlarla yük çok kısa sürelerde aktarılabilmiştir.

Üçüncüsü, günümüzde her türlü haber ve bilginin tarihteki örneklerinden çok daha hızlı bir şekilde dünya toplumları arasında iletilebilmesine işaret eder. Dünyanın bir ucunda gerçekleşen olaylar dakikalar içerisinde bilgi ve hatta görüntü olarak dünyanın öbür ucundaki toplumlara aktarılabilmektedir. Benzer şekilde banka ve borsa bilgileri yine çok kısa sürede dünyanın her yerine iletilebilmektedir. Bu

imkânları uydu erişim araçları, kıtalararası uzanan fiber optik kablolar ve benzeri teknolojiler sağlamıştır.

Bu üç kategoride de toplumlar gelişen son teknoloji sayesinde söz konusu imkânlara kavuşmaktadırlar. Böylece ekonomi küresel bir karakter kazanmakta ve toplumsal ilişkiler son derece yoğun bir hal almaktadır. Bu bakış açısından küreselleşmenin yakıtını gelişen teknolojiden aldığı kabul edilebilir. Teknolojik imkânlar, küresel ekonomiyi ön plana çıkarıp, küresel bir toplum ve küresel bir kültür ortamı üretmektedir. Küresel ekonomi bilişim ve iletişim alanlarındaki ileri teknolojilerin daha da ilerlemesini sağlamaktadır. Toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması hem yeni ve daha ileri teknolojilerin önünü açmakta ve hem de dünya ekonomisinin daha da gelişmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu süreçler bir zamanlar bir yerden her nasıl başlamış olursa olsun bugün bir birini destekleyen ve geliştiren birer paralel süreç haline gelmişlerdir. Bu haliyle küreselleşmenin yakıtının teknoloji, vitrininin dünya ekonomisi ve gövdesinin de yoğunlaşan toplumsal ilişkiler olduğu benzetmesi yanlış olmayacaktır.

Tarihte geriye doğru gidildiğinde görülecektir ki, bu imkânların hepsi de bir olgu olarak geçmişte mevcuttur. Ne var ki, bu nitelikte bir teknolojiye ve bu denli hızlı hareket kabiliyetine ancak sanayileşme sonrası ulaşılabilmiştir. Bu sayede bu üç hareket kabiliyeti, geçmişteki gibi elitlerin imkânı olmaktan çıkmış ve günümüzde bütün dünya toplumlarına hitabeden imkânlar olmuşlardır. Böylece bütün dünyada mesafeler önemsiz hale gelmiştir. İşte bu durum toplumlar arası ilişkileri yoğunlaştırmakta, toplumları bir birine yaklaştırmakta, kültürel ilişkileri sıklaştırmaktadır. Temelde teknolojiyle ve toplumsal ilişkilerle ilgili olan bu gelişme, küreselleşmeyi açıklayan iki temel kavrama indirgenebilir. Bunlardan birinci gelişmeyi ifade eden ‘küçülme’ ve ikinci gelişmeyi ifade eden de ‘yoğunlaşma’ kavramlarıdır. Bu iki kavram, küreselleşmeyi anlatan en temel iki kavramdır. Bunlardan birincisi teknik imkân ve işlevlere, ikincisi ise toplumsal işlevlere işaret eden kavramlardır. Yukarıda anlatıla gelen imkân ve işlevler sayesinde dünya küçülmekte ve bu küçülen dünya içinde siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alanlar başta olmak üzere, bütün bir toplumsal faaliyetlerde yoğunlaşma yaşanmaktadır.

Nihayet küreselleşme, bütün bu işlev ve etkileriyle, toplumları yeni bir dönüşüm dinamiğinin çemberine sokmaktadır. İşte bu dönüşüm çemberi içindeki belirleyici dinamikler, küreselleşmenin dönüştürücü mekanizmaları olarak isimlendirilmektedir.

Küreselleşmenin dönüştürücü mekanizmaları, ulus devletlerin sınırlarını aşan bir kuşatma alanına sahiptir. Küreselleşmenin bu özelliği yine kaçınılmaz olarak, ulus devletler içerisinde yer alan şehirlerde odaklanmaktadır. Küreselleşme, ironik bir şekilde ulus devletleri aşan işlevlerini, ulus devletler içerisinde yer alan şehirleri merkez edinerek yerine getirmektedir. Her bakımdan şehirler küresel işlevlerin merkezi konumundadır. Ne var ki, en önde gelen küreselleşme düşünürleri tarafından teorize edilen 'Dünya Şehirleri' ve 'Küresel Şehirler' tezleri, küreselleşme düşün ve yazınında önemli bir ağırlık teşkil etmiştir. Bu nedenle, diğer küreselleşme sosyolog ve sosyal bilimcilerinin genel anlamda şehir ile küreselleşme arasındaki ilişkiyi incelemesine ya engel olmuş veya bu inceleme yapılmışsa bile birinciler tarafından arka plana itilmiştir. Hatta bahsedilen bu tür popüler çalışmalar, küreselleşme ile şehir arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi sağlıklı bir şekilde tahlil edebilmeye engel teşkil etmiştir denebilir. 'Küresel' isminden de anlaşılacağı üzere, hem bütün küreyi saran bir olguya atıf yapılıp, hem de bu olgunun şehirler çerçevesindeki incelemesinin özellikle üç büyük şehir (Londra, New York, Tokyo) üzerinde yoğunlaşması temel bir çelişkiye işaret eder. Eğer bu üç şehirdeki küresel özellikler, diğer şehirlerde hemen hiç yoksa zaten bir küreselleşme olgusundan bahsedilemeyecektir. Değişen derecelerde de olsa, aksi bir durum varsa, bu durumda bütün şehirleri göz önüne alan bir değerlendirme yapılmalıdır. Bu çalışmada, J. R. Short'ün de işaret ettiği üzere, bütün şehirlerin küreselleşmeye tesir edip, karşısında ondan etkilenebileceği yönünde bir görüş benimsenmiştir. Bu şehirlerden az bir kısmı 'küresel' veya 'dünya şehirleri' olarak adlandırılabilirken, geri kalan büyük çoğunluğu da küreselleşme ile olan etkileşiminin değişen derecelerdeki yoğunluğuna binaen "geçiş şehirleri"[16] olarak adlandırılabilecektir. Geçiş şehirleri yaklaşımı sayesinde, küreselleşmenin şehirlerle ilişkisi noktasında küresel bir olgudan bahsedilmiş olacaktır.

[16] Short v.d. **a.g.m.**

Yukarıda bahsedilen ve günümüz toplumlarının tarihteki en yüksek hızla sahip oldukları üç temel işlevden hiçbiri de kırsalda gerçekleşme imkânına sahip değildir. Kırsal bu anlamda çok daha az gelişmiş imkânlara sahiptir. Dolayısıyla şehirler temel üç işlevden ulaşabilirlik, aktarabilirlik ve iletebilirlik işlevlerini gerçekleştirebilecek gerekli teknolojik altyapıya sahip olmakla, küreselleşmenin, etkileriyle dünyaya nüfuz ettiği merkezler olmaktadır. Daha da ilginci, yaşanan hızlı şehirleşme, küreselleşmeyle ilgili iki sonucu daha ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, bu sayede küreselleşmeyi besleyecek nitelikteki şehirlerin sayısı hızla artmaktadır. İkincisi, karşılıklı olarak, küreselleşmenin etkilerine açık ve küresel süreci etkilemeye aday kurum, dernek ve benzeri çatılar altındaki kitlelerin oranı hızla büyümektedir. Bu potansiyeli küreselleşme çerçevesinde daha iyi anlamlandırabilmek için, küreselleşme sürecinde şehirlerin konumuna göz atmak gerekir.

2. Küreselleşme Sürecinde Şehirlerin Yeri

Toplumların sosyal hayatına yön veren fikrî akımlar her zaman şehirlerden çıkmıştır. Kır bölgeleri bu anlamda etkili olacak dinamik insan unsuruna ya hiç sahip olamamış veya en az düzeyde sahip olmuştur. Bu nedenle geçmişten günümüze uzanan toplumsal süreçte dünya üzerindeki milletlerin toplumsal hayatını şehir kaynaklı fikir ve ideolojiler yönlendirmiştir. Modernizm dahi hemen bütün karakteristikleriyle şehir merkezli bir toplumsal değişim sürecidir. Nihayet bugün yaşanan bir süreç olarak küreselleşme de böyledir. Küreselleşme, ister modernliğin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan anlamında onunla ilgili, ister müstakil bir gelişme olarak düşünülsün, her iki durumda da şehir kaynaklı bir toplumsal değişim sürecidir. Tarihte toplumlara nüfuz edebilen yayılmacı bir kır anlayışı mevcut değildir. Kır ve bozkır tarihte kendini ancak isyanlar ve istilalarla gündeme getirebilmiştir. Orta çağ Avrupa'sındaki köylü savaşları birincisine ve Moğol istilaları da ikincisine dramatik birer örnek olabilir. Her ikisinin de düşünsel değil, fiziksel bir tesiri olmuştur. Bu

nedenle düşünsel bir akım meydana getirmek suretiyle uzun süre kalıcı olamazlar. Moğol istilaları bozkırdan çıkıp şehirli medeniyetlerle temasa geçince çok geçmeden dönüşmek zorunda kalmış ve asimile olmuştur. Oysa şehir çıkışlı olan ve düşünsel bir mahiyete de sahip bulunan İskender'in gücü ve meydana getirdiği akım, kültür ötesi coğrafyalarda uzun süreler yaşamış hatta buraları büyük oranda dönüştürmüştür (bak. I. Bölüm.). Dolayısıyla toplumsal ve düşünsel bir mahiyete sahip olan küreselleşmenin de Helenizm, Modernizm ve diğerlerinde olduğu gibi şehir merkezli bir akım olup gücünü buralardan alması tarihi tecrübenin tekrarı niteliğindedir. Şehirler küreselleşme sürecinde daha da önemli hale gelmişlerdir. Bugün bu anlamda bir 'Dünya Şehir Sistem'den bahsetmek mümkün olabilecektir.

Küreselleşmeyi üreten mekanizmalardan hepsi de somut olarak şehirlerde yer almaktadır. Bunun anlamı, küreselleşmenin toplumsal dinamiklerinin de şehirde yer aldığıdır. İsabetli bir şekilde ifade edildiği üzere, "şehirler küresel trendlerin kavşağıdırlar."[17] Dünya toplumlarının ulaşabilirlik, taşıyabilirlik (nakliyat) ve iletebilirlik gibi temel küresel nitelikli işlevlerini üreten teknolojik yapılar tamamıyla şehirlerde konumlanmıştır. Toplumlara, dünyanın her yerine ulaşabilme ve nakledebilme imkânı veren altyapılardan otoyollar da, limanlar da, havaalanları da şehirlerde yer alır. Bunlardan her hangi birisinin kırsalı merkez alması, düşünce olarak bile gündeme getirilmemiştir. Diğer taraftan yine toplumlara bütün dünyayla bağlantı kurma, haberleşme, bilgi iletme gibi hizmetleri sunan bankalar, komünikasyon, basın, yayın ve televizyon merkezleri gibi birimler de şehirlerde yer almaktadır. Dolayısıyla şehirler, dünya üzerinde insan ulaşımının, madde ve sermaye aktarımının, bilgi ve haber iletiminin, iletişim ağlarının en yoğun bir şekilde kesiştiği, çoklu küresel geçişlerin merkezi konumundadır. Dünya üzerindeki büyük şehirler bu anlamda en fazla küresel kesişmenin gerçekleştiği mekânlardır. Orta büyüklüktekiler ve küçük şehirler de büyüklükleri oranınca bu küresel ağları bünyelerinde barındırmaktadırlar.

[17] "Local Economic Development in A Globalizing World", s.9.
(Çevrimiçi) www.unescap.org/huset/hangzhou/paper/economic.htm , 10 Şubat 2005.

Bütün bu teknolojik altyapı imkânları, şehirlerdeki nüfusu her gün artan dünya toplumlarını bir birine ve dünyaya bağlamaktadır. İşte küreselleşme tam da bu noktada adeta kuvveden fiile geçmektedir. Toplumların hızlı ulaşım, taşımacılık ve iletim/iletişim imkânlarıyla bir birine bağlanması sonucu toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması, kültürel alışverişlerin artması küreselleşmenin toplumsal yönü ve en temel boyutudur. İşte bütün bu gelişmeler, şehirlerde sahnelenmektedir. Şehirler küreselleşmenin gücünü ve etkilerini kendisinde saklamaktadır. Bir tespitte ifade edildiği üzere, şehirler sadece küreselleşmenin basit bir alıcısı konumunda değillerdir. Süreç küreselden şehirlere olduğu kadar da, şehirlerden küresele yöneliktir.[18]

Küreselleşme temelde toplumsal bir olgudur ve toplumsal ilişkilerle anlam kazanmaktadır. Diğer yandan toplumsal yapıların en güçlü ve en örgütlü olduğu mekânlar da yine şehirlerdir. Dolayısıyla şehirler nasıl gelişiyorsa küreselleşme de bunu kendine temel bir mantık alarak yapılanır. Şehirlerin hafızası neye kurgulanıyorsa, oluşan sistemin şekli de ona benzemektedir. Bu anlamda küreselleşme, şehirlerin eseri olduğu kadar, şehirlerin açılımıdır da. Bu karşılıklı bağ gereği şehirler de, küresel sistemin bütün bilgi ve kabiliyetini göğsünde saklayan bir çekirdeğe benzetilebilir. Dolayısıyla küreselleşme, dünya üzerine serpilmiş şehirlerin ve özellikle büyük şehirlerin kendi içlerindeki ve aralarındaki işlevlerinin istikrarlı bütünüdür. Hızlı şehirleşme ve büyüyen şehirler, gelecekte küresel etkilerin daha da artacağına ve toplumsal ilişkilerin daha da yoğunlaşacağına kuvvetle işaret etmektedir. Dünya hızla bir 'Şehir Sistem'e doğru gitmektedir. Büyüklerden küçük olanlara doğru azalarak da gelse, küreselleşmede şehirlerin bu denli önemli bir rolü vardır.

Bugün dünyamız sadece küçülmemektedir. Karşıt bir şeklî süreç olarak aynı zamanda büyümektedir de. Küreselleşme süreci ile küçülen dünya, şehirleşme süreci ile de büyümektedir. Küreselleşme olarak nitelendirilen insan, bilgi, sermaye ve maddenin küresel ölçekte ve yüksek hızla akışı dünyayı küçültürken; şehirleşme

[18] Short v.d. **a.g.m.**, s.2.

sayesinde küresel dünya ekonomik, demografik ve sosyal birçok yönden büyümekte ve gelişmektedir. Dolayısıyla bugün dünyanın içinde bulunduğu iki önemli süreç olarak küçülme ve büyüme karşıt iki kavram olmakla beraber, birbiri ile ilgili iki süreç olan küreselleşme ve şehirleşme kavramları ile incelenmektedir. Bu iki kavram birbirini tamamlayan iki süreci ifade etmesine karşın, her ikisi de kendi içinde bir diğeriyle ters düşen nitelikler barındırmaktadırlar. Şehir ve küresellik bir bakıma karşıtlığın birlikteliği gibi bir yapı sergilemektedir.

Küresel ölçekte şehirleşme süreci net bir şekilde görülmektedir. Bu durum, bir şehir yüzyılının gelişini haber vermekte ve bununla şehirlerin rolünün daha da artacağı anlaşılabilmektedir.[19] Şehirler ve kasabalar sadece üretimin merkezleri değil, aynı zamanda küreselleşmenin en fazla etki ettiği yerlerdir. Bu nedenle şehirler ihmal edilmemesi gereken merkezlerdir. Değerinin ve öneminin altında bir ilgi, ülkelerin ekonomik ve sosyal geleceğini riske atabilecektir.[20]

Şehirlerin söz konusu önemi bağlamında en öne çıkanlar küresel şehirlerdir. Küresel şehir (dünya şehri) teorisi şehirleşmecilerin küreselleşme literatürüne kazandırdıkları en önemli terimdir. Ardından uluslar arası diğer büyük şehirler ve üçüncü aşamada da ulusal ölçekte önemli olan şehirler gelir. Bu kategorilendirme küreselleşmeye katkısı anlamında yapılmış olsa da, şehirler arası bir hiyerarşiye işaret eder. Bu tür bir hiyerarşiyi ise, ilk kez J. Friedman gündeme getirmiştir. Onun şehirlerle ilgili kategorilendirmesinde 'küresel finans merkezleri', 'uluslar arası merkezler' ve 'önemli ulusal merkezler'den oluşan üç kategori şehir gurubu vardır. Londra, New York, ve Tokyo küresel finans merkezleri olarak; Miami, Frankfurt, Amsterdam ve Singapur uluslar arası merkezler olarak ve Paris, Zürih, Madrid, Mexico City, Sao Paulo, Seoul ve Sidney ise önemli ulusal merkezler olarak belirlenmiştir.[21]

---

[19] Yue-man Yeung, "Globalization and The New Urban Challenge", s.4.
(Çevrimiçi) www.worldbank.org/wbi/urban/papersgoa.htm , 10 Şubat 2005.
[20] Tann vom Hove, "Urban Population is Growing by One Million People a Week", (Çevrimiçi) http://www.citymayors.com/society/urban_growth.html , 10 Şubat 2005.
[21] Peter Hall, "Globalization and the World Cities", **Globalization and World of Large Cities**, Ed. by. Fu-Chen Lo, Yue-Man Yeung, UN University Press, 1998., Ayrıca bak. David A. Smith ve

Bugün bu kategorilerde yer alan şehirlerin sayısı oldukça artmıştır. Daha sonraki birçok ilgili çalışmada kısaca küresel şehirler diye nitelendirilen New York, Tokyo ve Londra'ya Friedman'ın iki ve üçüncü kategori şehirlerinden katılanlar olmuştur. Aynı şekilde ikinciye üçüncüden ve hariçten, son olarak da üçüncüye hariçten birçok şehir dâhil olmuştur. Birinci kategoriye çok sayıda şehir ilave etmek pek mümkün olmasa bile, iki ve üçüncü kategoriye hızlı büyüyen Asya şehirlerinden Bangkok, Hong Kong, İstanbul, Singapur, Bombay, Cakarta, Pekin, Seul, Manila, Şanghay gibi en az on tanesini ilave etmek yanlış olmayacaktır. Bunlar bir sonraki zaman diliminde bir ve ikinci kategoriden şehirler arasına yükselecek ve bunlardan boşalan yerleri daha çok, şehirleşmenin yüksek olduğu Asya ve Afrika'dan birçok şehir dolduracaktır. Hatta şimdiden Uzakdoğu'da Singapur'un ve Seul'un da içinde yer aldığı Asya kaplanları diye nitelendirilen ülkelerin büyük şehirlerinin küresel şehir olduğunu dile getiren çalışmalar mevcuttur.[22]

Dünya şehirleri veya küresel şehirler diye nitelendirilen bu şehirler, küresel finans sisteminde, taşımacılıkta, telekomünikasyonda, hizmetlerde ve üretimde küresel sistemi oluşturmak üzere kilit rol almaktadırlar. Günümüz dünyası, işlevsel şehir sistemi diye resmedilebilir.[23] Diğer bir tespite göre, dünya şehirleri bir ulus-sonrası devlet yapısı sergilemektedirler.[24]

Küreselleşme ve özelliklede küresel ekonomi karşısındaki konumuna göre beş çeşit şehir tipi belirleyen yaklaşımlar mevcuttur. Bunlar: 1- Daha çok Kuzey Atlantik kenarında yerleşmiş olan Tokyo, Los Angeles gibi hizmetler üzerinde hâkimiyeti ve tüketim üzerinde temel bir etkisi olan şehirler, 2- Yeniçağın ortaya çıkardığı Pasifik

---

Michael Timberlake, "Conceptualising and Mapping the Structure of the World System's City System", s.7 **Urban Studies**, Mar95, Vol.32, Issue 2.

[22] Singapur için bak. Scot Baum, 'Social Transformations in the Global City: Singapore", **Urban Studies**, Jun 99, Vol.36, Issue7, s.4., Seul için bak. Richard Child Hill ve June Woo Kim, "Global Cities and Developmental States: New York, Tokyo and Seoul", **Urban Studies**, Nov2000, Vol.37, Issue 12, Ayrıca bak. Allen J. Scott, John Agnew v.d. "Global City Regions", Global City Regions-Trends, Theory, Policy-, Ed. Allen J. Scott, Oxford University Press 2001, s.23.

[23] Yeung, **a.g.m.**, s.9.

[24] Andy Thornley ve Peter Newman, "Globalisation, World Cities and Urban Planning", (Çevrimiçi) www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/algemein/html , 20 Temmuz 2003.

kıyılarında yerleşmiş olan Singapur, Taipey ve Honkok gibi şehirler, 3- Piyasa ekonomisine dönüşüm için mücadele veren sosyalizm sonrası Doğu Avrupa ve Orta Asya şehirleri, 4- Gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle Latin Amerika'da yer alan kısmen pazar ekonomisine geçebilmiş katı rejimleriyle, korunan sermayesiyle, elitleriyle ve fakir ile zengin arasındaki uçurumlarıyla karakterize edilen şehirler, 5- Marjinalize olmuş, küresel ve teknolojik gelişmelerden soyutlanmış olan Afrika ve dünyanın diğer bazı bölgelerindeki şehirler şeklinde sıralanmaktadır.[25]

Birinci kategorideki şehirler küreselleşme sürecinde en fazla dikkat çeken şehirlerdir. Zira bu şehirler küresel trendlerin en yoğun bir şekilde odaklandığı kavşak noktalarıdır. Küresel işlevleri, bütün çeşitlilik ve yoğunluklarıyla bu şehirlerde gözlemlemek mümkündür. Küresel işlevlerin bu denli yoğun bir şekilde bu şehirlere odaklanması, söz konusu şehirlerin ekonomik yapısını da etkileyebilmektedir. Bir yaklaşıma göre küreselleşme, gelişmiş ülkelerde şehir ekonomisini, bilgi üretimi üzerindeki etkisiyle, hizmet esaslı ekonomilere dönüştürmeye zorlamaktadır.[26]

Küresel ekonominin hâkim işlevlerinin sadece birkaç şehirde toplanmaya başladığı kabul edildiğinden beri temel ilgi dünya şehirlerini (küresel şehirler) anlama ve aydınlatmaya yoğunlaşmıştır. 2000'li yılların başında New York, Londra ve Tokyo küreselleşmenin en ileri boyutta ve en bütünlüklü bir şekilde tecelli ettiği yerleşim merkezleri olarak görülmüştür. Bugün bu kanaat genel geçer bir düşünce olmuştur. Bununla beraber, küresel şehirlerin geleceğiyle ilgili iki önemli soru mevcuttur. Bunlardan ilki New York, Londra ve Tokyo ile ilgili iken; ikincisi bunları da kapsayan ama daha genel bir sorudur.

İlk soru, bu üç şehrin en önemli küresel merkez olma niteliklerini ne kadar süre daha devam ettirebilecekleri hususundadır. Bu soruyu yöneltenlere göre, söz konusu üç şehrin en fazla küresel nitelik ve etkiyi içinde barındıran merkez olma vasfının ne

[25] Terry G. McGee, "Urbanization in an Era of Voletile Globalization: Policy Problematiques for the 21st Century", www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/Algemein/search-dse-mega-cities.htm , 08 Mart 2003.

kadar süreceği tartışmalıdır. Bunun bir sonunun olup olmayacağı, olacaksa nasıl olacağı son derece kayda değer bir meraktır. Konu, küresel hızlı şehirleşme ile yakından ilgilidir. Küresel şehirleşme trendi bu soruları aydınlatabilecek veriler sunmaktadır. Eldeki veriler New York, Londra ve Tokyo'nun söz konusu küresel merkez olma vasıflarını yeni teknolojik gelişmeler karşısında yeniden yorumlayarak yakın gelecekte de sürdürebilseler bile, bu konumlarını sürece katılan başka şehirlerle paylaşmak zorunda kalabileceklerine işaret etmektedir.[27]

İkinci soru, baş döndürücü bir hızla gelişen telekomünikasyon, bilişim ve ulaşım benzeri teknolojilerin daha da ilerlemesi durumunda, küresel şehirlerin önemini yitirip yitirmeyeceği noktasındadır. Söz konusu teknoloji, gelişen yeni ürünleriyle insanlara yeni imkânlar sunduğunda, şehirlere toplanmanın ne kadar anlamlı olmaya devam edeceği doğrusu son derece önemli bir sorudur. Bu soruya, gelişen son teknolojinin insanlara 'ofis ev' imkânı üreteceği ve dolayısıyla şehirlere toplanmanın, yüz yüze gelmenin bir anlamının kalmayacağı şeklinde cevap veren çevreler hiç de az değildir. E. Irwin bu yaklaşımı dile getirenlerden sadece biridir. Ona göre, iletişim, üretim ve taşımacılık teknolojisindeki küresel değişmeler şehirleşme üzerinde önemli etkilere sahiptir. Yüz yüze görüşme zorunluluğu bitmiş, madde aktarımı kolaylaşmıştır.[28]

Bu yaklaşımın geçerli olması halinde, gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşmenin ve büyüyen şehirlerin, bu güne kadar ki şehirleşmelerin işlevini devralabilecek dünya şartlarından uzak, teknolojinin yeni gelişimini göze almayan bir şehirleşme, bu teknolojiye göre gelişimini dönüştüremeyen bir şehirleşme olduğu iddia edilebilir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi, küresel şehirler üreterek küresel bir güç olma noktasında geç kalmış bir şehirleşmenin adresi olarak görülebileceklerdir.

---

[26] Irwin, **a.g.m.**, s.1.
[27] Thorns, **a.g.e.**, s.132.
[28] Irwin, **a.y.**

İkinci soruya ikinci bir yaklaşım vardır ki, gelişmekte olan şehirleşmenin küresel bir güç olma noktasında, kolayca geç kalmış ve yeni teknolojiye göre gelişimini dönüştürememiş şehirleşme etiketini vurmayı ortadan kaldırmaktadır. Bu yaklaşıma göre, 'ofis ev' düşüncesi ne kadar yaygınlaşırsa yaygınlaşsın, bu trendin işyerlerinde toplu çalışmanın yerini alması zordur. Bu fikri savunan düşünürlerden biri olan Fitzpatrick'e göre; "Kendi kendine yeten çiftliklerden internet yoluyla uzaktan çalışma, takım çalışması ve yaratıcılık gerektiren kişisel karşılıklı etkileşimin itici gücünün yerini alamaz. Bunlar profesyonel kişilerin işlerine değer katmalarının köşe taşlarıdır. Bunun yanı sıra, birinin gözlerinin içine bakıp güvenilir olduğunu internet yoluyla göremezsiniz."[29] İkinci yaklaşımın geçerli olması halinde, gelişen ileri teknoloji şartları ne kadar değiştirirse değiştirsin, gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi küresel şehirler üretmek suretiyle, dünya üzerinde beklenen etkiyi yine de gösterebilecektir.

Kaldı ki, gelişmekte olan ülkelerin üreteceği büyük boyutlu şehirler, farklı tarihsel, kültürel ve medeniyet tecrübeleri sayesinde, pekâlâ günümüz küresel şehir anlamının dışında yeni bir anlam ve güç üretebilirler. Belki küresel şehir olma vasıflarına böyle bir yeni boyut da ekleyebilirler. Asıl küresel etkiyi de belki o zaman yapacaklardır. En azından küresel şehir üretmeleri durumunda, bunun kolayca dünyanın geleceğinde söz sahibi olamayacak bir üretim tarzı olduğu şeklinde nitelendirilemeyeceğini belirtmek gerekir.

Bununla beraber, şehirleşme küresel şehirlerden ibaret değildir. Küresel şehirler diye nitelendirilen şehirlerin, küresel süreci ve küresel geleceği belirlemedeki baskın rolü tartışılmalıdır. Küreselleşme sanki birkaç şehirle sınırlanmış gibi, küresel şehirler tezi bizim küreselleşme kavrayışımızı sınırlandırmaktadır. Bu sınırlama nedeniyle, 'küresel şehirler' tezi, ilgili çalışmalarda küreselleşme, şehir ve şehirleşme arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde incelenmesini engelleyebilmektedir.[30] Oysa küresel şehirler teorisi yerine küreselleşmeyi 'geçiş şehirleri' teorisi ile anlamaya ve okumaya çalışmak daha

[29] T. Fitzpatrick, "A Tale of Tall Cities", The Guardian On-Line, 6 Şubat 1997'den aktaran, Thorns, **a.g.e**., s.88.

küresel bir yaklaşımdır. Bu teori sayesinde küreselleşmeye dünyanın her köşesinden, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerinden bakmak aynı derecede mümkün olabilecektir.

Geçiş şehri (Gateway City) düşüncesi Crant ve Nijman tarafından Afrika ve Hindistan'da yaptıkları çalışmaları sonrasında geliştirdikleri bir teoridir. Bu terim, bütün şehirlerin ekonomik, siyasi ve kültürel küreselleşme için geçiş olabileceği gerçeğine işaret etmek üzere kullanılmaktadır. Dünyada bir şehrin baskın olduğu stabil şehirlere sahip ülkeler olduğu gibi; şehirleri arasında rekabet olan, zaman içinde biri diğerine baskın çıkabilen geçiş şehirlerine sahip ülkeler de vardır. Buna en iyi örnek Avustralya'da Melborn ve Sydney, Almanya'da ise Berlin ve Hamburg'dur.[31]

Günümüz şehirlerinin hızlı gelişme trendi, küreselleşmeyi de her geçen gün daha fazla hissedilir hale getirmektedir. Çünkü bu şehirlerin hepsi küresel işlevleri içinde barındıran mekânlar olarak kendi aralarında bir ağ meydana getirmekte ve yine her biri kendi hinterlandını bu ağ sayesinde hızlı bir şekilde küresel dünyaya eklemlemektedir. Bu eklemlenme, dünya yüzeyine yayılmış merkez şehirler tarafından gerçekleştirilince, küresel işlevlere sahip şehirlerin, kendilerinden başka bir de yakından uzağa kendi çevrelerini küresel sürece katma işlevleri ortaya çıkmaktadır. Bu ise, küreselleşmenin gerçek manada küresel anlamda bütün toplumlara mal olma vasfını pekiştirmektedir. Toplumlara ulaşım, aktarım ve iletim noktasında imkân tanıyan şehirler dünya yüzeyine ne kadar fazla yayılırsa, küreselleşme de o nispette dünya toplumları arasında yaygınlaşacaktır. Bu şehirlerin dünya üzerinde çoğalması, küreselleşme süreci gibi, aslında bilinen süreçlerin ötesinde önemli dönüşümlere de kapı açacağı unutulmamalıdır. Habitat II Küresel Eylem Raporu geçiş şehirlerinin çoğalmasının önemine şu ifadelerle dikkat çekmektedir: "Hızlı kentleşme, kentsel nüfusun büyük kentlerde yoğunlaşması, kentlerin daha geniş coğrafi alanlara yayılması ve megakentlerin hızla büyümesi insan yerleşmelerinin geçirmekte

[30] Ayşe Öncü-Petra Weyland, "Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri", **Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, Derleyenler: Ayşe Öncü-Petra Weyland, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.18.
[31] Short v.d. **a.g.m.**, s.5.

olduğu en önemli dönüşümler arasındadır."[32] Şehirleşme düşünürleri de bu konuya dikkat çekmektedirler. Bunların en önemlilerinden biri olan M. Castels bu tür şehirlerin çoğalmasını, tarım ekonomisinden endüstri ekonomisine geçiş kadar önemli ve köklü bir dönüşüm olarak nitelendirir.[33] Zamanla bu dönüşümün ekonomik sınırları aşıp toplumsal ve kültürel bir dönüşüme öncülük edeceği düşünülebilir. İşte geçiş şehirlerinin küreselleşmedeki yeri asıl bu noktadan sonra toplumbilimsel bir niteliğe bürünmektedir. Bugünden dile getirilen küresel toplumbilimsel bir yaklaşımın önemi o gün daha fazla hissedilebilecektir.[34]

Küreselleşmeyi fiili anlamda yansıtan mekânlar şehirler olduğu için, küreselleşmenin en temel işlevlerinin aranacağı yerler de yine şehirler olacaktır. Bir şehrin küreselleşmeyi yansıtmadaki en ileri boyutu, onun küresel işlevleri en ileri boyutta içermesine bağlıdır. Bugün dünya üzerinde bütün büyük şehirler, kendi bölgelerindeki küresel işlevlerin merkezi olma adına kıyasıya bir yarış içerisindedirler. Her hangi bir şehrin, bu yarışta öne çıkması onun küresel kazanımlar noktasında da en fazla paya sahip olacak şehir olmasını sağlayacaktır. Bu nedenle dünya üzerindeki büyük şehirler arasında ulaşım, aktarım, iletişim, bilişim, finans gibi küresel işlevler noktasında büyük bir rekabetin yaşanması anlaşılır bir durumdur.

Mesela Asya'da Bangkok ve Singapur arasında havayolu aktarım merkezi olma adına gözle görülür bir rekabet vardır. Singapur, köy nüfusu olmayan şehir devleti olarak bir dizi avantaja sahiptir. Endonezya Singapur'la olan yakınlığından dolayı buranın uluslar arası finans tecrübesinin küresel genişlemesinden istifade etmektedir.[35] Küresel niteliklerin en yüksek düzeyde temsil edilmesi, şehirlere büyük küresel kazanımlar sağlarken, bölgedeki yakın şehirlere de bu küresel kazanımdan paylar düşmektedir. Nihayetinde dünya üretim ve ticareti sınırlıdır. Bu sınırlı faaliyete mevcut küresel merkez şehirlerin (küresel şehirler) yanı sıra, dünyanın başka bölgelerindeki başka bir kısım merkez büyük şehirlerin ortak olması, söz

[32] Habitat II Küresel Eylem Planı, Paragraf: 99.
[33] Castels'ten aktaran, Hall, **a.g.m**.
[34] Sugur, **a.g.m**, s.62-63.
[35] McGee, **a.g.m.**

konusu küresel kazanımların aslan payını elde etmiş ülke ve şehirlerin temsil ettiği dünyada bir tedirginlik yaratabilecektir.

Küresel güç dengeleri noktasında durum bu iken, W. Van Vliet'nin de işaret ettiği gibi, günümüzde şehirlerin, küreselleşmenin imkânlarını da kullanarak hızla büyümeleri ve küreselleşmeye olumlu veya olumsuz tesir edebilecek sosyal, ekonomik ve teknolojik yapılar ortaya koymaları küresel bir trend haline gelmiştir.[36] Bu durum, küresel güçlerin dünya üzerindeki hızlı şehirleşmeyi küresel bir anlayışla ele alması sonucunu getirmiştir. Habitat Toplantılarını biraz da bu gelişmenin ürünü olarak görmek gerekir. Bu toplantılar, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerin küreselleşmeye olan katkısını denetleyebilecek kapsam ve derinlikte bir organizasyondur. Bu anlamda şehir sosyolojisinin güdük kalarak meydana getirdiği boşluğu, pratiğe yönelik bir yaklaşım olarak Habitat'ın dolduracağı düşünülebilir. Yukarıda da görüldüğü üzere, Habitat söz konusu kontrol altına alma işleviyle Singapur ve Bangkok gibi şehirlerin küresel işlevler edinmesini, bu sayede küresel kazanımlar elde etmesini ve bu kazanımları bölgenin diğer şehirlerine de yaymasını engelleyebilecek veya en azından geciktirebilecek bir organizasyondur.

Diğer taraftan şehirler, dünyanın ekonomik ve demografik kaynaklarını barındırmak ve kullanmak bakımından da küreselleşmenin en önemli merkezleri konumundadırlar. Şehirler dünya yüzeyinin sadece % 2'sini kaplamasına rağmen, dünya nüfusunun % 55'ini barındırmakta ve dünya kaynaklarının da % 75'ini kullanmaktadırlar.[37] Nüfus küreselleşmenin toplumsal tabanını oluştururken, ekonomik kaynaklar da dünya ekonomisinin temel işlevleri olan üretim, tüketim, ihracat, ithalat ve finans gibi işlevlerin kaynağını oluşturur. Dolayısıyla ekonomik ve toplumsal yönleri itibariyle de küreselleşmenin üsleri dünyaya dağılmış olan yüzlerce irili ufaklı şehirlerdir.

---

[36] Vliet, **a.g.m.**

[37] "Population and Landuse-Urbanization", s.91.
(Çevrimiçi)www1.kas.de/international/konferanz020617/allgemein/html 30 Temmuz 2003.

Küreselleşme sürecinde hem kültürel homojenleşme ve hem de kültürel heterojenleşme eğilimleri yine gücünü şehirlerden alan iki karşıt süreçtir. Ekonomik ve teknolojik aygıtları güçlü olan kültürler şehirleri kullanarak dünyaya açılırken, mesela çevreci guruplar, etnik guruplar, dindar anlayışlar, ırkçı guruplar, küreselleşme karşıtı guruplar ve azınlık guruplar gibi ulus devlet içinde çok kere hareket alanı bulamayan veya dar bir hareket alanına sahip olabilen guruplar, yine şehirler üzerinden küresel sürece katılarak seslerini dünyaya duyurma imkânı bulmaktadırlar. Dolayısıyla şehirler, küreselleşmenin bir boyutu olan, karşıt ve marjinal kültürel hareketlere kaynaklık etme bakımından da küreselleşmenin en önemli merkezleri konumundadırlar.

Günümüzde çevre kirlenmesinin küresel bir boyuta ve insan hayatını tehdit eder bir düzeye ulaşması da şehirleri en önemli merkezler olarak gündeme getirmiştir. Çünkü söz konusu kirlenmenin kaynağı ve dünyaya yayıldığı yer şehirlerdir. Kırsal bu anlamda sadece edilgen bir durumdadır. Sanayi ve endüstri her ebat ve aşamasıyla şehirlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla çevre kirliliği de toprağa, suya ve atmosfere şehirlerden yayılmaktadır. Bu küresel tehdide yerel mantık ve organizasyonlarla bir çözüm bulmak ise hemen tamamen imkânsızdır. Çünkü kirlenme özellikle nehir ve deniz suyuna katışmak, atmosfere salınmak suretiyle sınırları aşmakta ve şehir veya devlet sınırı tanımamaktadır. Çözüm arayışlarının küresel olması gerekmektedir. Her ikisini de BM'nin düzenlediği bu küresel çözüm arayışların ilki 1972'de Stockholm'de ve ikincisi de 1992'de Rio de Janeiro'da yapılmıştır. Her iki toplantının da, şehirlerin ve hızlı şehirleşmenin dolaylı da olsa küresel ölçekte gündeme gelmesinde büyük rolü olmuştur.

Şehirler ve küreselleşme süreci karşılıklı bir anlamlı kılma konumu içindedirler. Short ve Kim'in de belirttiği gibi, şehirler küreselleşmeyi cisimleştirirken, küreselleşme de dünyaya ancak şehirlerden yansır. Küresel süreçler, şehirlerde değişimin dinamikleri olurken, şehirler de küreselleşmeye yer verir ve ona çalışırlar. Çağdaş şehir dinamikleri, küreselleşmenin özel bir ifadesi iken, şehirlerdeki değişimler de küreselleşme sürecini yeniden şekillendirmekte ve yapılandırmaktadır. Küreselleşme şehirlerde, özelliklede küresel işlevler edinmiş

büyük şehirlerde teşekkül etmektedir. Şehirler küresel bir dünyanın stratejik üsleri olduğu müddetçe, şehirleri incelemek küresel süreçler hakkında daha somut değerlendirmeler yapma imkânı vermeye devam edecektir.[38]

Küreselleşmeyi ve küreselleşmenin dinamiklerini şehirlerden bağımsız incelemeye imkân yoktur. Çünkü küreselleşme somut gerçekliğiyle şehirlerde görülen ama tesirleriyle bütün dünyada hissedilen, şehirler anlamında yerel bağlantılı küresel bir olgudur. Şehirler, küresel ekonomi, bilim, teknoloji ve bilişim alanlarındaki dönüşümlerde olduğu gibi, toplumsal dönüşümlerde de merkezi konumunu devam ettirmektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı küreselleşme, küresel nitelikli büyük şehirler, hızlı büyüyen şehirler ve bütün dünyada yaşanan hızlı şehirleşme ile bir arada incelenmek durumundadır. Şehirleri hesaba katmayan bir küreselleşme çalışması, küreselleşmeyi toplumsal ve kültürel bir tabana oturtamayan, ancak söylem ve slogan düzeyinde yürüyebilen bir inceleme olacaktır. Oysa küreselleşmede toplumsal taban, ilk olarak, tartışmayı sadece bir söylem olmaktan çıkarıp ekonomik ve teknolojik boyutların yanı sıra en önemli gerçeklik boyutuna kavuşturacaktır. İkinci olarak, küresel toplum niteleme ve düşüncelerine olabildiğince makul bir açıklama getirme imkânı verecektir.

3. Şehirleşme Sürecinde Küresel Dinamiklerin Yeri

Şehirler, işlev ve yapıları itibariyle küreselleşmeyi destekleyen ve onun içini dolduran bir karaktere sahiptirler. Benzer şekilde küreselleşme de şehirleşmeyi destekleyen bir süreçtir. Küreselleşmenin, şehirleşmeyi destekleyen bir kısım dinamiklerinden bahsetmek mümkündür. Bir olgu olarak şehirleşmenin küresel bir olgu haline gelmesi ancak küreselleşme dinamiklerinin sürece dâhil edilmesi ile açıklanabilir.

[38] John Rennie Short ve Yeong-Hyun Kim, **Globalization and The Cities**, Longman, New York 1999. s.9.

1860'da 1 milyon olan Londra'nın, bugünkü istikrarlı nüfusu olan 9 milyona ulaşması ancak 100 yıl sonra 1960'da mümkün olmuştur. Oysa Mexico City 1 milyondan, bugünkü nispeten istikrar bulmuş olan nüfusuna, yani 15 milyona sadece 50 yılda ulaşmıştır. Mexico City, Londra gibi 9 değil, 15 sefer büyürken; buna onun gibi 100 yılda değil, bu sürenin yarısı bir zamanda ulaşmıştır. Bu durum sadece daha hızlı bir şehirleşme örneği ile açıklanamaz. Çünkü bunun gibi daha birçok örnek vardır. Bu durum ise, değişen şehirleşme dinamiklerinin etkin rolünden önemle bahsetmeyi gerektirir. Benzer şekilde Latin Amerika'nın 1970'de %57 olan şehirli nüfusunun 1994'de %74'e yükselmesi aynı türden bir açıklamayı gerekli kılmaktadır. Latin Amerika'nın hızlı şehirleşmesi devam etmekte ve 2025 yılında bu oranın %85'e yükselmesi beklenmektedir.[39]

Şehirleşmedeki bu yükseliş, İngiltere'deki sanayileşme dönemi şehirleşme dâhil, geçmişteki diğer bütün örneklerden daha hızlıdır. Olayın daha da dikkat çeken yönü şudur ki, bugün bu türden bir hızlı şehirleşme sadece Latin Amerika ile sınırlı değildir. Aynı durum biraz daha düşük oranlarla Asya, özellikle Pasifik Asya'da ve biraz daha lokal olmak üzere Afrika'da da geçerli bir durumdur. Daha önce de ifade edildiği gibi tarihin başka bir zaman diliminde bu türden bir hızlı şehirleşme gerçekleşmemiştir. Neden geçmişte değil de bugün? Şehirleşmeyi geçmiştekinden çok daha hızlı hale getiren ve geçmişte olmayıp bugün olan faktörler nelerdir?

Küresel nitelikli bu hızlı şehirleşme, ancak küresel dinamiklerin süreci desteklediği hatta teşvik ettiği düşüncesi ile tam olarak açıklanabilir.

Muhakkak ki, daha önceki hızlı şehirleşme süreçlerinde geçerli olan dinamikler bugün de vardır ve geçerlidir. Fakat bu dinamikler bugün temel itici güç ve temel belirleyici faktör olma rolünü yitirmiş, bunların yerine başka güç ve faktörler öne çıkmıştır. Şehirleşmeyi besleyen önceki dinamiklerden sanayileşme ve endüstriyel üretim bugün de geçerli faktörlerdir. Fakat bu faktör, bugünkü şehirleşme sürecini açıklama noktasında kısmi bir dinamik konumunda kalmıştır. Asıl açıklayıcı

[39] "Urbanization and Global Change-Background Information"
(Çevrimiçi) http://www.aag.org/HDGC/www/urban/units/unit1/html/unit1frame.html, 05 Ocak 2005.

konumdaki dinamikler ise, küreselleşme ile eş zamanlı olarak gelişen küresel dinamiklerdir. Bunlardan da belki en önemlisi, küresel iletişim ve medya araçlarının yaygınlaşması sonucunda 'parlak şehir ışıkları' (bright city lights) imajıdır. Bu imajın dünyanın hemen her yerinde, en uzak ve en küçük köylere kadar yaygınlaşması belki en önemli dinamiktir. 'Parlak şehir ışıkları' düşüncesi, günümüz hızlı şehirleşmesini açıklamakta kullanılan belli başlı bir teori olmuştur. Bu teoriye göre kırsal nüfusu şehirlere çeken en önemli dinamik 'parlak şehir ışıkları' imajıdır.[40] Daha iyi bir hayat adına göç eden kır insanı için, Tokyo'dan Cakarta'ya şehirlerin parlak ışıkları umut vermektedir.[41]

Birinci dinamik kendi içinde iki alt dinamiğe daha ayrılabilir. Bunlardan birincisi 'çekici faktör' (the pull factor) ve ikincisi de 'itici faktör' (the push factor) olarak adlandırılır.[42] İlki daha iyi bir hayat ümidiyle şehirlere göçü anlatır. İkincisi ise, tarımsal bölgelerde gelişen teknoloji nedeniyle çift işinde insan gücüne ihtiyacın azalmasından kaynaklanan yüksek işsizliği anlatır. Her ikisi de günümüzde küresel faktörler olup, kırdan şehirlere göçü tetiklemekte ve hızlı şehirleşmelere sebep olmaktadır.

İkinci dinamik, en az birinci kadar temel bir faktör olan, geleneksel yaşama çevresi olarak köy hayatının cazibesini yitirmesi ve tarım toplumundan kopuş sürecinin küresel bir realite haline gelmesidir. Bu süreçte de yine medya gibi çağdaş küresel aygıtların temel bir rolü olmuştur. Tarımdan kopuş süreci bugüne dek iki belirgin periyot halinde yaşanmıştır. Birincisi, sanayileşme ile kırdan şehirlere göçün kitlesel oranda gerçekleşmesi ile yaşanmış ve ikincisi de son yarım yüzyılda özellikle 'parlak şehir ışıkları' imajının yardımıyla yaşanmıştır. Birincide çekim sanayileşmeden, ikincide 'parlak şehir ışıkları'ndan gelmiştir. Birincide yaşanan

---

[40] David Satterthwaite, "The Ten And A Half Myths That May Distort The Urban Policies of Governments And International Agencies", s.7 (Çevrimiçi) www.ucl.ac.uk/dpu-projects/21st_Century/myths/pdf%20myths/Myths_comlete_doc.pdf, 10 Şubat 2005.

[41] Werner Fornos, "Bright Lights, Megacities", **Christian Science Monitor**, 6/3/96, Vol.88, Issue 131 s.1.

[42] "Getting the Best form Cities" s.110, (Çevrimiçi) www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_environment/pdf_Sustainability/WorldBank_dvlpt_Report_2003_C6.pdf , 20 Temmuz 2003.

şehirleşme bugünün gelişmiş ülkelerinin şehirleşmesini meydana getirirken; ikincide meydana gelen şehirleşme günümüz gelişmekte olan ülkelerinin şehirleşmesini ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber her ikisinde de temel belirleyici faktör, geleneksel yaşama alanı olarak köyden ve yaygın toplum biçimi olarak tarım toplumundan kopuştur.

Tarihte toplumlar genellikle kırsal alanda yaşama sürekliliğini, tarım yaptıkları veya tarımsal üretimle uğraşmaya değer bir artı ürün ortaya koyabildikleri için değil, atalarından kalan toprakları, yaşama çevresini ve hayat tarzını bırakmak zor geldiği ve/veya bu durum olumsuz karşılandığı için korumuşlardır. Toplumlar bu çerçevede bir hayata devam etmeyi neredeyse kutsal bir gelenek kabul etmişlerdir. Bunu atalarına ve geçmişe saygının bir ürünü olarak görmüşlerdir. Bunun karşısında, bu kutsal geleneği yıkıp şehirlere göç etmek ise, sakıncalı, en azından vefasızlık hatta bazen kuşaklar boyunca sürdürülen ataların geleneğine bir ihanet gibi karşılanmıştır. Oysa iletişim araçları ve her çeşidiyle medya bu düşünceleri zayıflatmış ve zamanla aşılabilir bir hale dönüştürmüştür.

Bu süreç sonucunda köy toplumları, kuşaklar boyunca yaşaya geldikleri ve atalarından yarı kutsal bir miras olarak devraldıkları köy yaşama çevresinin ve tarımsal geçim yönteminin terk edilemez olma vasfını, diğer bir ifade ile bu kırsal tabuyu aşmışlar ve yeni yerlerde yaşamayı, yeni yöntemlerle geçim sağlamayı bizzat hayata geçirmişlerdir. Bu durum, bir zihniyet dönüşümüne işaret eder. Temel belirleyici faktör bu dönüşüm olurken; 19.yy.da bugünün gelişmiş ülkelerindeki şehirleşmenin çekim gücünü sanayileşme, bugünün gelişmekte olan ülkelerinin şehirleşmesinin çekim gücünü de ‘parlak şehir ışıkları’ imajı temsil etmiştir.

Üçüncü küresel dinamik, toplumlar arası ilişkileri kolaylaştırıp, yoğunlaştıran ulaşım imkânlarının bütün dünyada yaygınlaşmasıdır. Bu sayede kır toplumunun bir ayağı da şehir ve kasabalarda olmuştur. Kır toplumu ilk örnekte, değişimi daha çok isteyen genç kuşakların öncülüğünde şehirlere yerleşirken; ikinci örnekte kışın şehirde yazın köyde olmak üzere mevsimsel bir şehir hayatı geliştirmiştir. Her ikisi

de geçiş süreci olup, bu sürecin sonucunda kır toplumları kitlesel boyutta şehirlere akın etmişlerdir.

Dördüncü dinamik, küresel sermaye akışlarının direkt yabancı yatırım şeklinde lokal bölgelerde ekonomik canlanmaya ve şehirlerin büyümesine destek olmasıdır. Sermaye devamlı daha verimli olabileceği ve daha fazla kâr üretebileceği bölgeler arar. Küreselleşme, sermayeye bu arayışta önemli kolaylıklar sağlamıştır. E. Irwin'e göre sermayenin kitlesel akışı ve direkt yabancı yatırımlar (Foreign Direct Investment-FDI) birçok ülkede şehir ve kırsalı dönüştürmektedir. Mesela FDI Çin'de İnci Nehri Deltasının kırsal ekonomiden, endüstri temelli bir ekonomiye dönüşümüne öncü olmuştur. Bu dönüşüm ise, kırsaldan buraya kitlesel bir göç başlatmıştır.[43]

Dünya genelinde gelişmekte olan ülkelerin çektiği direkt yabancı yatırım oranlarının artışı daha fazladır. Gelişmekte olan ülkelere yönelen bu yatırımlar 1995 yılında 231 milyar dolarla rekor bir seviyeye ulaşmıştır.[44] Bu yatırımlar kırsala değil, belirgin bir şekilde kasaba ve şehirlere yapılmaktadır. Bu küresel eğilim ise gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeyi destekleyen bir faktör işlevi görmektedir.[45] Küçük şehirler büyümekte, büyükler daha da büyüyerek mega-şehirlere dönüşmektedir. Bölgesel yeni büyük ve mega-şehirlerin ortaya çıkması ise, bu şehir ağları etrafında ve dünya ekonomisi içinde yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasına öncü olmaktadır.

Beşinci dinamik, küçük kasabaların şehir boyutuna ve küçük şehirlerin orta ve büyük şehir boyutuna dönüşmesinde ufuk açan bir süreç olarak kardeş şehir (sister city) uygulamasının küresel ölçekte yaygınlık kazanmasıdır.

---

[43] Irwin, a.g.m., s.1.
[44] "Urabinzation in Developing Countries",
(Çevrimiçi) www.isted.com/pole-ville/urban_cooperation/coop_ch1.pdf , 10 Şubat 2005.
[45] Allen J. Scott, "Global City-Regions and the New World System", s.1,
(Çevrimiçi) www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/algemein.html , 20 Haziran 2003.

Sınırlar-aşırı şehirler arasında yükselen kardeş şehir benzeri uygulamalar, şehirlerin yönetiminde benzer politikaların benimsenmesine de vesile olmaktadır. 1950'den beri 159 ülkenin şehirleri arasında 11 bin çift kardeş şehir birliği oluşturulmuştur. Uygulama çağımız şehirleşmesinde o kadar yaygın bir hal almıştır ki, birçok şehrin girişinde yol kenarında yer alan tabelalarda kardeş şehirlerin listesini görmek artık alışıldık bir uygulama olmuştur. Kardeş şehir uygulamaları, geçiş şehirlerinin ve bölgesel şehirlerin küresel ölçekte rekabet edebilir hale gelmesini de sağlamaktadır. Lokal yönetimlere, ulusal yönetim ve ulusal ticaret ile yetinmek yerine, küresel dünya ile de temasa geçme şansı vermektedir. Yeni telekomünikasyon teknolojisinin imkânlarıyla dönüşen finans ve ticaret sektörü, kardeş şehir uygulamasının söz konusu küresel dünya ile temasını sıkılaştırmaktadır. Kardeş şehir uygulamasını özendiren ve şehirler arasındaki koordinasyonu sağlayarak şehirleşme sürecine katkıda bulunduğunu söyleyebileceğimiz bir diğer faktör de, 1913'de kurulan Uluslar arası Yerel Yönetimler Birliği'dir. Bugün birçok yerel yönetim biriminin uluslar arası organizasyonlarla desteklenen sınırlar ötesi bağlantıları vardır. Bu tür bağlantılar hem kardeş şehir sürecini desteklemek suretiyle ve hem de direkt olarak şehirleşmenin küresel bir trend haline gelmesine katkıda bulunmaktadır.[46]

Bu sayede, şehirler birbirini model edinip, yardımlaşarak ve bazen rekabet ederek gelişme hızlarını artırmışlardır. Böylece şehirler daha yaşanabilir bir hale gelmiş, bu da şehirlerin büyümesine ve daha fazla insan barındırabilir hale gelmesine sebep olmuştur. Bu sürecin küresel bir trend haline gelmesi, şehirleşmeyi dünya ölçeğinde destekleyen ve özendiren bir faktör haline getirmiştir.

Bu beş küresel süreç, temelde tarım toplumundan kopuşu getiren geleneksel zihniyetin dönüşümü sayesinde bütün dünyada hızlı bir şehirleşmenin günümüzdeki en geçerli sebepleri olmuşlardır. Bugün şehirleşme küresel bir olgu haline gelmiştir ve küreselleşme ile şehirleşme arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu nedenle küreselleşme ve şehirleşme günümüzde beraber yaygınlaşmaktadır.

[46] Short v.d. **a.g.m.**, s.2 , Ayrıca bak. Thorns, **a.g.e.,** s.192-193.

C) Küreselleşme Sürecinde Küresel-Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Dönüşümler

1. Küresel Çağda Şehir, Şehirleşme ve Ekonomik Sosyal Gelişme Olgusu

Şehir, şehirleşme ve iktisadi sosyal gelişme olgusu arasında karşılıklı sıkı bir ilişki vardır. Bir taraftan iktisadi ve sosyal gelişme şehirleşmeyi doğuran bir etki yaparken; şehirleşme de iktisadi ve sosyal gelişmeyi destekleyen bir etki gösterebilmektedir. Geçmişte bunun birçok örneği yaşanmıştır. Belli başlı ekonomik ve sosyal gelişmişlik örneklerinden sırasıyla Helen dünyası, Roma, İslam dünyası, modern küresel dünya bunlardandır. Hepsinde de şehirlerin ve şehirleşme süreçlerinin, iktisadi ve sosyal gelişme düzeyi ile karşılıklı sıkı bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Tarihin en ileri sosyal ve ekonomik ilerlemelerinin kaydedildiği bu dönemler, aynı zamanda şehirlerin ve şehirleşmenin de zamana göre en ileri örneklerinin verildiği dönemler olmuştur. Bu dönemlerde karşılıklı olarak, şehirler yükselişe geçince ekonomi de yükselmiş ve ekonomi irtifa kaybedince şehirlerde sönmeye durmuştur.

Roma İmparatorluğunun yıkılmasını takiben bu ilişkiyi çok canlı bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Roma'nın bir nevi devamı sayılabilecek Marovenj hanedanı döneminde bölgenin ekonomisi nispeten canlılığını devam ettirmiştir. Şehirlerin de buna bağlı olarak hepten sönmediği görülmüştür. Takip eden Karolenj hanedanı döneminde ise, ekonomi ve şehir hayatı karşılıklı bir içine çökme girdabına girmiştir. Bu dönemde Marovenj döneminin Roma geleneğini devam ettirerek kullanmayı sürdürdüğü ve altın olarak basılan 'solidus' para birimi yerine gümüş para 'denier' basılmak zorunda kalınmıştır. Üç dolara karşılık gelen altın paranın yerine gelen gümüş sadece sekiz buçuk sentlik bir değere sahipti. Bu oran otuzda birlik bir değer kaybına işaret etmekteydi. Ekonomideki bu çöküş, şehirlerin çöküş

derecesini de en iyi bir şekilde anlatıyordu. Bir zamanların milyonluk nüfusuyla, Roma dünyasının kudretli başkenti Roma şehrinin nüfusu, bu karşılıklı çöküntü sürecinin sonucunda dramatik bir şekilde 25 bine kadar gerilemiştir. Viyana on yıllarca tarih sahnesinden silinmiştir. Diğer şehirler de bu nispette bir dramatik çöküş yaşamışlardır. Roma İmparatorluğunun bu döneminde ekonominin bitişine işaretle para biriminin çöküşü ile şehirlerin çöküşü birbirini gayet net bir şekilde andırmaktadır.[47]

Tam karşıt bir süreci yine Orta çağda bu kez İslam dünyasında gözlemlemek mümkün olmaktadır. Doğuda Türkistan'dan batı'da Endülüs'e kadar Ortaçağ İslam dünyası şehir adalarından oluşan bir medeniyettir. Ekonomi olabildiğince gelişmiş, refah düzeyi son derce yükselmiştir. Eski dünya üzerinde ticarete Müslümanların para birimi yön verir olmuştur. Diğerlerinde olduğu gibi, Samani sikkeleri Finlandiya'ya kadar gitmiş ve ticaretin yönünü belirlemiştir. Selçuklu devletinde Tebriz eyaletinin bütçesi, aynı dönemde Fransa'nın bütçesine baskın gelmiştir. Bu refah düzeyini getiren ilerleme, merkezde iki milyonluk Bağdat ile çevrede onlarca yüz binlik yıldız kümelerini andıran şehirlerin karşılıklı birbirini geliştirdiği bir ilerlemeydi. Roma'dakine benzer bir şekilde, Ortaçağ İslam dünyasının gelişimini en iyi şehirlerde gözlemlemek mümkündür.[48]

Ekonomik sosyal refah ile şehirler arasındaki sıkı ilişkiyi geçmişten günümüze uzanan diğer örneklerde de gözlemlemek mümkündür. Bu ilişki tabii bir süreç olup, zamana uygun kısmi değişikliklerle günümüzde de devam etmektedir.

Habitat II Küresel Eylem Planında şehirlerin ekonomik rolü üzerinde şu ifadelerle durulmaktadır: "Kent ekonomileri ekonomik dönüşüm ve gelişim sürecinin ayrılmaz parçalarıdır. Bu ekonomiler istihdam yaratabilecek çeşitlendirilmiş bir ekonomik temel yaratılmasının ön koşuludur. …Kentler geleneksel olarak ekonomik merkez işlevini görmüş ve başlıca hizmet üreticisi olmuşlardır. Ekonomik büyümenin ve kalkınmanın motoru olarak çevrelerindeki yarı

[47] Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri**, Çeviren: Şadan Karadeniz, İletişim Yayınevi, İstanbul 2002, s.34.
[48] Maurice Lombart, **İslam'ın Altın Çağı**, Çeviren: Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul 2002, s.71-74, 167.

kentleşmiş alanlarda ve mücavir kırsal alanlarda yer alan bir destek ekonomik faaliyetler ağı içerisinde işlev görürler."[49]

Ekonomik gelişme ve şehirleşme arasındaki ilişkiyi irdeleyen sayısız yaklaşımdan birinde, ekonomik büyüme ve şehir gelişimi arasındaki ilişkinin karşılıklı çalıştığı ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, şehirler ekonomik büyümenin pasif bir alıcısından ibaret değildirler. Şehirler ekonomik gelişme için ön şartları hazırlarlar. Bunlar yoğunluk, insan kaynakları, bilgi, karşılıklı bilgi ve değer, tüketici talebi, sosyal organizasyon, altyapı, kültürel canlılık, kurumlar, seri örnekler, politik bilinç gibi ön şartlardır.[50]

Öncelikle şehirleşmenin iktisadi gelişme üzerindeki etkisi incelenecek olursa, çok genel olarak şunlar söylenebilir. Şehirleşme, her şeyden önce kıra göre çok daha büyük ve toplu bir nüfusa işaret eder. Nüfus ise, iktisadi gelişmenin en temel değişkenlerinden birisidir. Nüfus olmaksızın üretim anlamsız ve tüketim de imkânsızdır. Dolayısıyla, nüfusun olmadığı yerde arz ve talepten de bahsedilemeyecektir. Arzın doğmadığı ve talebin oluşmadığı bir iktisadi ortam ise, gelişmeden uzak, durağan bir ortamdır. Oysa nüfusun olduğu yerde tüketim olacak ve bu da en azından bir zaman sonra üretime kapı açabilecektir. Üretimin nitelikli bir şekilde artması ise, nitelikli nüfusa bağlıdır. M. Uzair'e göre nitelikli nüfustan kasıt ise, yüksek eğitim seviyesi, çalışkanlık, disiplin ve dürüstlük gibi özelliklere sahip insanlardır.[51] Var olan nüfus nitelikli bir hale getirilebilir ama olmayan veya nicel olarak yetersiz bir nüfus için büyük boyutlu ekonomik projeler geliştirmekten bahsedilemeyecektir. Bu durumda nüfusun iktisadi gelişme için asgari gerek-şart olduğu açıkça görülmektedir. İşte şehirler bu nüfusu kıra nispetle çok daha yüksek oranda toparlayabildiği için iktisadi gelişmenin temel bir fonksiyonuna ev sahipliği yapmış olurlar. Şehirlerdeki nüfus ve girişimci yoğunlaşmaları vergi toplamayı ve kamu hizmetlerinin bedelini karşılamayı kolaylaştırır. Şehirlerde daha geniş bir gelir

[49] BM, **Habitat II Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 155-156, s.54.
[50] Ce'line Sachs-Jeantet, "Cities of The Future: Managing Social Transformations", **International Social Science Journal**, March 1996, p.13.
[51] Mohammad Uzair, "Population and Economic Development", (Çevrimiçi) www.dawn.com/2002/08/05/ebr12.htm, 14/01/2004.

tabanı, talep ve hizmetlere ödeme yapma kapasitesi mevcuttur. Birçok şehir bu temel fonksiyonlar sayesinde, ülke ekonomisine nüfus oranına düşen paydan çok daha yüksek oranda katkıda bulunur. Seul, Şanghay, Metro Manila, Taipei, Cakarta, Bangkok bunlardan bazılarıdır.

Güney Asya'da hızla gelişen, şehirleşen ve mega şehirler üreten Çin, Kore, Singapur, Tayland, Malezya, Endonezya fakirliği 1970'lerdeki %30-40 seviyesinden, 1996'da %10-16 seviyesine indirmiştir. Bu gelişmede büyük şehirlerin ülke ekonomisine katkısının nüfus oranlarının üstünde gerçekleşmesinin büyük rolü olmuştur. Zira bir tespite göre, genellikle şehirleşme düzeyi ne kadar yüksekse, mutlak fakirlik seviyesi de o kadar düşüktür.[52] Hemen bütün ülkelerde şehirler ülke ekonomisinin %50'den fazlasını üretmektedir. Bu oran Latin Amerika ve Avrupa gibi şehirleşmiş ülkelerin bulunduğu kıtalarda %80'lere varmaktadır.[53] Farklı bir istatistiki bilgiye göre, milli gelirin düşük gelirli ülkelerde %55'i, orta gelirli ülkelerde %73'ü ve yüksek gelirli ülkelerde % 85'i şehirlerde üretilmektedir.[54] Şehir düzeyinde incelenecek olursa, örneğin Metro Manila ülke nüfusunun %14'üne sahip olmasına rağmen, ülke ekonomisinin %33'ünü üretmektedir. Bangkok %10'luk nüfusuna rağmen, %74'lük üretim yapmaktadır. Hindistan'ın şehirleri nüfusun %27'sini barındırmalarına rağmen ülke ekonomisinin %55-60'ını üretmektedirler.[55] Benzer şekilde Mexico City ülke nüfusunun üçte birini barındırırken; ulusal katma değerin %62'sini üretmektedir.[56]

[52] UNCHS (HABITAT), 'Cities as Solutions in an Urbanizing World', An Urbanizing World : Global Report on Human Settlements 1996, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996, pp.417-421. in : **Sustainable Cities**, Ed. David Satterthwaite, Earthscan Publications Ltd. London 1999, s.56.
[53] Tann vom Hove, (Çevrimiçi) http://www.citymayors.com/society/urban_growth.html , 10 Şubat 2005.
[54] Mila Freire ve Richard Staren, "The Challenge of Urban Government-Policies and Practices", **World Bank Institute Development Stadies**, s. XVII.
[55] "Local Economic Development in A Globalizing World", s.2.
(Çevrimiçi) www.unescap.org/huset/hangzhou/paper/economic.htm , 10 Şubat 2005, Manila ve Bankok için ayrica bak: Gavin W. Jones, "Studying Extended Metropolitan Regions in South-East Asia", (Çevrimiçi) http://iussp.org/Brazil2001/s40/S42_02_Jones.pdf, 31 Aralık 2005.
[56] Hove, **a.g.m.**

Aynı şekilde 1990 verilerine göre, hepsi nüfus oranından çok daha fazlasına tekabül etmek üzere, Barselona ulusal gelirin %7'sini, Sydney %19'unu, Seul %23'ünü, Bangkok %43'ünü, ve Tokyo %18'ini üretmektedir.[57]

Bunlardan Tokyo'nun ülke içindeki ağırlığı sadece ekonomi ile de sınırlı değildir. Tokyo birçok alanda ülke geneline egemendir. Mesela ülkedeki perakende ve toptan satışın %25'i, yatırılmış sermayenin %60'ı ve üniversite öğrencilerinin %50'si Tokyo'dadır.[58]

Daha geniş ölçekli bir veri olarak, Asya kıtasının ekonomik büyümesinin %80'i Asya şehirlerinden kaynaklanmaktadır. Oysa nüfusun sadece %33'ü şehirlidir. Asya'nın 10 milyonluk şehirlerinin (mega-şehirler) yoğunlaştığı bölgeler, buranın yeni bin yıldaki ekonomik gelişmesinde anahtar rol oynayacaktır.[59]

Şehirler kırsala göre kişi başına gelirde çok daha fazla verimlidirler. Bu durum hem daha önce sanayileşmiş ülkeler için ve hem de gelişmekte olan ülkeler için doğrudur. Mesela Sao Paulo'nun kişi başına üretimi (productivity per capita) 1990'da (4.694$) ile ulusal kişi başına üretimden (2.797$) 1.7 defa büyüktü. Yine 1990'da Kalküta'daki kişi başına üretim (953$), ülke genelinin kişi başına üretiminden (299$) üç kere daha fazlaydı.[60]

Buraya kadar verilen değerler, şehirleşme ve ekonomik gelişmenin sıkı bir ilişki içinde olduğunu göstermeye yetecek değerlerdir. Bu gerçeklerden hareketle bazı yaklaşımlar bu ilişkiyi kaçınılmaz bir ilişki olarak nitelendirmektedir.[61] Şehirlerin formu ile ekonomik performansı arasında da sıkı bir ilişki olduğu belirtilmektedir.[62] Benzer şekilde bir diğer tespite göre, şehirler, birçok olayda

---

[57] Yue-man Yeung, "Globalization and The New Urban Challenge", s.9
(Çevrimiçi) www.worldbank.org/wbi/urban/papersgoa.htm , 10 Şubat 2005.
[58] Thorns, **a.g.e.**, s.54.
[59] "Local Economic Development in A Globalizing World", s.2.
[60] "Urabinzation in Developing Countries", s. 7 .
(Çevrimiçi) www.isted.com/pole-ville/urban_cooperation/coop_ch1.pdf , 10 Şubat 2005.
[61] Irwin, **a.g.m.**
[62] Robert Cervero, "Efficient Urbanisation: Economic Performance and the Shape of the Metropolis", **Urban Stadies**, Sep2001, Vol.38, Issue 10. s.2.

gözlendiği üzere, ulusal ekonomilerden daha fazla oranda büyümenin motorudurlar. Şehirlerin ulusal refaha katkısı, küresel ekonomik sürece bağlı olarak değişebilir. Fakat şehirlerin, birçok ülkede toplam gelirin yarıdan fazlasını sağlayan rolü devam edecek ve önemi artacaktır. Hatta ülkelerin ekonomilerinin geleceği, şehir temelli ekonomik faaliyetlerinin üretkenlik derecesindeki yükselişe bağlıdır denebilir.[63] Hatta USIAD's Global Environmental Center başkanı D. Hales bunu daha açık bir şekilde şöyle ifade etmektedir: "Birçok ülkenin geleceğinin şehirlere bağlı olduğu açıktır".[64]

M. Cohen bu ifadeleri doğrulayacak şu bilgilere yer verir: 1960 yılında Kore ve Hindistan'ın kişi başına geliri eşit düzeydeydi. 40 yıl sonra, insan kaynaklarına, teknolojiye ve altyapıya yaptığı muazzam yatırımlarla Kore'nin dünyadaki en büyük ekonomilerinden biri olduğu hususunda şüphe kalmamıştı. Kore'deki bu gelişmenin büyük bölümü ise, şehir temelli endüstri ve ticaretten geliyordu. Bunun aksine, daha yavaş bir büyüme gerçekleştiren Hindistan ise, kırsal fakirliğin çamuruna saplanmış ve etkili özel yatırımları cesaretlendirecek şehir politikalarını geliştirmekten uzaktı. Benzer şekilde, 1957 yılında Gana Kore'den daha zengindi. Ne var ki, tarımsal fazlasını insana, daha önemlisi, şehirdeki insana yatırıma dönüştürmekte başarısız kaldı.[65]

Küresel ölçekte, şehirleşme ile ekonomik gelişme arasında genel bir örtüşme söz konusudur. Ülkelerdeki şehirleşme oranı yükselince ekonomik gelişme de hızlanmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde daha da belirgindir.[66]

---

[63] Michael Cohen, "The Impact of the Global Economy on Cities", The Challenge of Urban Government Policies and Prectises, Ed. Mila Freire ve Richard Stren, World Bank Institute Development Stadies, s.5-6., Ayrıca bak. Harvey Molotch, "The City as a Growth Machine," **The American Journal of Sociology**, 1976.

[64] Ruth Eckdish Knack, "HABITAT II: Mission Implausble", **Planning**, Jun 96, Volum 62, Issue:6, s.3.

[65] Cohen, "The Impact of the Global Economy on Cities", s.6.

[66] Vernon Henderson, "How Urban Concentration Affects Economic Growth", (Çevrimiçi) http://wbln0018.worldbank.org/research/workpapers.nsf/bd04ac9da150d30385256815005076ce/8ad085e1e30cf428852568d300514199/$FILE/wps2326.pdf , 11 Şubat 2005.

Yue-man Yeung Pasifik Asya'da 14 tane dünya şehri bulunduğunu varsayar. Avustralya da bu bölgeye ilave edilirse sayı 18'e çıkar ki, kendi ifadesiyle pekâlâ Amerika ile rekabet edebilecek bir kapasitedir. Yine kendi ifadesiyle küresel şehirler, dünya üzerinde 'gelişme üçgenleri' üretmişlerdir. En fazla gelişmiş olan şehir koridoru Pasifik Asya'daki Pekin, Seul, Tokyo koridorudur. Her birinin nüfusu 10 milyondan fazladır. Bunlar ayrıca etrafındaki birçok şehri dünya ekonomisine bağlamaktadırlar. Dünya şehirlerinin belli bir bölgeye kümelenmesi o bölgede bir ekonomik hareketlilik doğurabilmektedir. Bugün dünya üzerindeki üç önemli ekonomik bölgenin aynı zamanda üç büyük şehir kümelenmesinin bulunduğu yerler olması hiçte tesadüfi değildir. Bunlardan Kuzey Amerika, Avrupa ve Pasifik Asya aynı zamanda dünyada en fazla büyük şehrin kümelendiği bölgelerdir.[67]

Asya ve Asya içinde de Pasifik Asya şehirleri dünya üzerindeki ekonomik odaklardan biri olma yolunda hızla ilerlemektedir. Bu durumu gösteren son derece kayda değer bilgiler vardır. Bunlardan biri şehirler arasındaki havayolu trafiğinin yoğunluğudur. Dünya üzerinde şehirler arasında havayolu trafiğinin yoğunlaşmaya başlaması, bu şehirler arasında bir ekonomik canlanmaya işaret etmektedir. Son yıllarda bu türden bir canlanma Asya, özellikle de Pasifik Asya'da gözlenmektedir. Kaynaklara göre, 1983 ile 1994 rakamları itibariyle, dünyanın önemli şehirleri arasında gerçekleşen havayolu yolcu akışında yıllık artış miktarının açık ara ile en fazla olduğu şehirler Asya'da yer almaktadır. Bunlardan da sırasıyla Singapur-Tokyo arası ve Jakarta-Singapur arası uçuşlardaki yolcu artışı dikkat çekmektedir.[68]

Günümüzde dünya şehirleri, küresel şehirler veya mega şehirler diye nitelendirilen büyük şehirlerin bir bölgede toplanması o bölgede büyük bir ekonomik faaliyete ortam hazırlayabilmektedir. Söz konusu büyük şehirlerin ekonomik olarak etki alanları bir birine kavuştuğu zaman bölgede güçlü bir ekonomik sinerji oluşabilmekte ve bu sinerji üretime, ihracata ve büyük ölçekli ekonomik kâra

---

[67] Yue-man Yeung, "Asia Pacific Urbanism Under Globalization", **New Challenges for Development and Modernization - Hong Kong and the Asia-Pacific Region in the New Millennium**, Ed. Yue-man Yeung,. Hong Kong: The Chinese University Press, 2002, s.6-7-8.

[68] John Rennie Short ve Yeong-Hyun Kim, **Globalization and The Cities**, Longman, New York 1999. s.43.

dönüşebilmektedir. Bugün Kuzey Amerika ve Avrupa bu türden bir ekonomik etki alanlarının birleşmesinden daha büyük bir sinerjinin ortaya çıktığı yerler olduğu gibi, dünyada üçüncü ekonomik odak olma yolunda hızla ilerleyen Pasifik Asya da tam anlamıyla bu türden bir şehir kümelenmesinin ürünüdür. Pasifik Asya'da belli başlı büyük şehirlerden Tokyo, Hong Kong, Bangkok, Cakarta, Metro Manila, Singapur, Pekin, Şangay ve Seul'un ürettiği ekonomik sinerjinin boyutları bir diğerine kavuştuğu, bölgedeki daha küçük birçok şehri dünya ekonomisine başaralı bir şekilde bağlayabildiği için Pasifik Asya'da bölgesel bir ekonomik sinerji oluşmuş ve bu da bölgeyi dünyanın üçüncü büyük ekonomik noktası haline getirmiştir.

Benzer bir bölgesel ekonomik sinerji, biraz daha güçlenmeleri durumunda Ortadoğu'da veya daha doğru bir ifade ile batı Asya'da Kahire, Bağdat, Tahran, Şam, Baku, Kiev, İzmir, Adana, Gaziantep ve İstanbul arasında meydana gelebilecektir. Bunların her biri kendi ulusal ekonomileri içinde güçlü ekonomiye sahip şehirler olmakla beraber, bu ekonomik güçleri bölgesel bir ekonomik gelişme etki alanı yaratacak şekilde, ulusal sınırları aşıp birbirine kavuşabilmiş değildir. Söz konusu şehirlerin her birinin ekonomik güç sınırlarının bir diğerine kavuşması ve bölgesel bir ekonomik gelişme etki alanı oluşması durumunda bölgesel bir ekonomik canlanma yaşanabilecek ve güçlü şehirleriyle Türkiye'nin merkezinde bulunduğu bu ekonomik coğrafya dünyanın dördüncü büyük ve belki en dinamik ekonomik merkezi haline gelebilecektir.

Yine buna benzer bir şehir merkezli ekonomik canlanma Afrika şehirleri arasında tesis edilebilecektir. Afrika'nın önemli şehirlerinden Lagos, Fas, Tunus, Cezayir, Cape Town, Yohannesburg, Hartum ve diğerlerinin kendi ekonomik güçlerini canlandırmaları, aradaki daha küçük çok sayıdaki şehri dünya ekonomisine başarılı bir şekilde bağlayabilmeleri ve bunlar arasında ortak bir ekonomik gelişme etki alanı oluşturabilmeleri durumunda benzer bir ekonomik yapılanma Afrika'da da meydana gelebilecektir.

Dünyanın ekonomik geleceği adına geliştirilen bu türden örnekler dünyanın ekonomik ve siyasi geleceği adına farklı çevrelerin farklı gördüğü örneklerdir. Dünya ekonomisini elinde tutan ekonomik siyasi güçler bu türden bir ekonomik serpilmeyi

tabiatıyla soğuk karşılayabileceklerdir. Bu türden örneklerin gerçekleşmemesi için çeşitli önlemlere başvurabileceklerdir. Dünyanın ekonomik ve siyasi yapılanmasının Yeni Dünya Düzeni adı altında yeniden şekillendirilmeye çalışılması bu türden bir amaca hizmet edebileceği gibi; müstakil veya birincinin içinde düşünülebilecek bir proje olarak, şehirleri kontrol etmek suretiyle toplumları ve siyasi ekonomik yapıları kontrol etme imkânını da beraberinde getirebilecek Habitat çalışmaları da pekâlâ bu türden bir amaca hizmet edebilecektir.

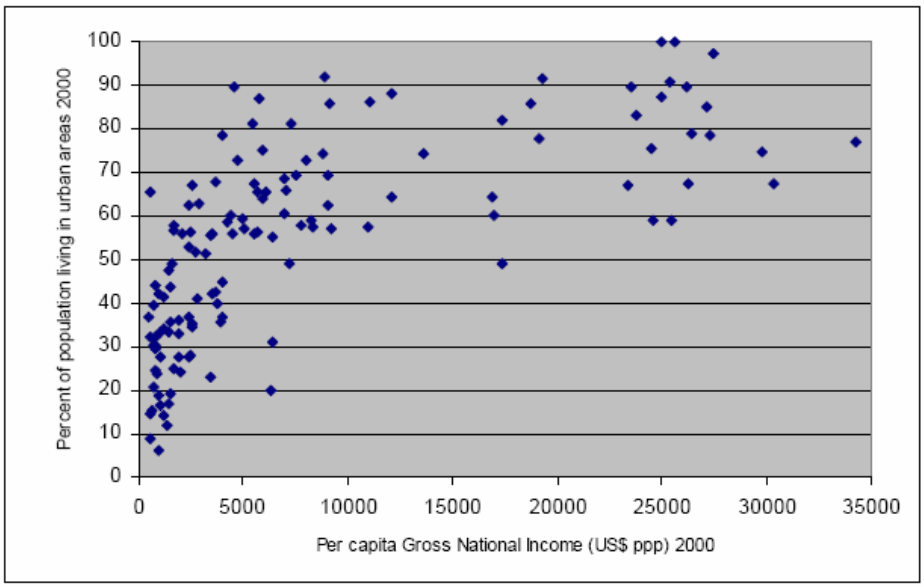
Dünya ekonomik üretiminin canlı ve büyük şehirlerin kümelendiği yerlerde artması ve bu artışın bölgedeki şehirlerin niteliği nispetinde artıp azalması bu tür düşünceleri destekleyen gelişmelerdir.

1950-1992 yılları arasında dünyanın geliri 4 trilyon dolardan 23 trilyon dolara yükselmiştir. Özel yatırımların gelişmekte olan ülkelere akışı 1970-1993 arasında 5 milyar dolardan yaklaşık 160 milyar dolara yükselmiştir. Bu akışın üç çeyreği ise, çoğu doğu Asya ve Latin Amerika'da bulunan 10 ülkeye gitmiştir.[69] Bu iki bölgedeki söz konusu on ülke hızlı şehirleşen ve dünyanın en büyük şehirlerine sahip olan iki bölgedir. Bu bölgelere yönelen yabancı yatırımların dünya üretiminden çok daha hızlı artış göstermesinin çok önemli bir anlamı vardır. Bu ise, üretilen ekonomik kazancın yatırım olarak başka bir bölgeye kaymasıdır. Gelişmiş ülkelerde üretilen ekonomik kazanımlar, gelişmekte olan ülkelerin yolunu tutmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki büyük şehirler, bu yönelimin adresi olmaktadır. Bunun başka bir anlamı da, gelişmiş ülkeler en iyi halde mevcut ekonomik düzeylerini korurken; gelişmekte olan ülkeler kendilerine yönelen yabancı sermaye sayesinde çok daha hızlı büyümekte ve gelişmiş ülkelerle arasındaki gelişmişlik farkını hızla kapatmaktadır. Sermayenin bu operasyonu hemen tamamıyla gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme ile yani sermaye için cazip yeni bölgelerle ilgilidir. Bu durum ise, küresel güçlerin hiçte hoş karşılayabileceği bir durum değildir. Bunu engellemenin yolu, gelişmekte olan ülkelerin küresel sermayeye yeni cazip ortamlar sunan şehirleşmesini kontrol

[69] Yeung, **a.g.m**., s.9.

altına almaktır. İleride de görüleceği üzere, bu amacı gerçekleştirmenin bugün için en güçlü aracı Birleşmiş Milletler çatısı altında yapılmakta olan Habitat çalışmalarıdır.

D. Satterthwaite'a göre, genellikle bir ulus ne kadar şehirleşmişse, ekonomisi de o kadar güçlü ve üretkendir. Ona göre geçtiğimiz birkaç on yılda en başarılı ekonomiye sahip ülkeler, genellikle hızlı bir şehirleşmeye sahne olmuş ülkelerdir. Şehirleşmesi en az düzeyde olanların çoğu da, ekonomik başarısı en düşük düzeyde gerçekleşmiş olanlardır. Ulusların kişi başına gelir ortalaması ile onların şehirleşme seviyeleri arasında sıkı bir ilişki vardır. (bak. Şekil 1.1.).

(Tablo 1.1. Ülkelerde şehirleşme seviyesi ile kişi başına gelir arasındaki ilişki.)[70]

Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de dünyanın en güçlü ekonomileri, aynı zamanda dünyanın en büyük şehirlerini de içlerinde barındırmaktadırlar. Milyonluk şehirlerin ve mega-şehirlerin (nüfusu en az 10 milyon ve üzerinde olan şehirler) ekseriyeti büyük ekonomiler içinde yer almaktadır (bak.Tablo.1.2).

[70] Satterthwaite, **a.g.m.**

Veriler dünyanın en geniş şehir yoğunlaşmalarının en gelişmiş ekonomilerinde bulunduğunu göstermektedir. [71]

Dünyadaki büyük şehirler küresel ekonomiyi de şekillendirmektedirler. Teknolojik avantajlar, bilgiye kolay ulaşım şehirlere daha verimli üretim yolları sunmakta, daha ucuz hammadde kaynaklarına ulaşma imkânı sağlamaktadır.[72]

NATIONS	No of 'million' cities	No of cities with 5-9.99 million inhabitants	No of mega-cities (cities with 10 m. plus Inhabitants)
The world's five largest economies			
USA	37	1	2
China	91	3	2
Japan	6	0	2
India	32	3	3
Germany	13	1	0
The next five largest economies (France, UK, Italy, Brazil and Russian Federation)	37	3	2
The next five largest economies (Mexico, Canada, Republic of Korea, Indonesia, Australia)	32	1	2
The next five largest economies (Turkey, Argentina, Netherlands, South Africa, Thailand)	17	2	1
The world's other 187 nations and territories	123	9	2
TOTAL (for the world)	388	23	16

(Tablo 1.2. 2000 yılı itibariyle, dünyanın büyük şehirlerinin büyük ekonomiler içindeki dağılımı.)[73]

2000 yılında dünyanın en büyük 5 ekonomisi (ABD, Çin, Japonya, Hindistan ve Almanya), dünyanın en büyük 16 şehrinden 9 tanesini ve bir milyon ve üzeri nüfuslu şehirlerin de yaklaşık yarısını kendi içinde barındırmaktaydı. 2000 yılında mega-şehirlerin ikisi hariç, geriye kalan 16 mega-şehirden 14 tanesi ve nüfusu en az 1 milyon olan şehirlerin üçte ikisinden fazlası dünyanın en büyük 20 ekonomik gücü olan ülkelerde yer almaktaydı. Benzer bir şekilde, dünyanın her bir bölgesinde, en büyük şehirlerin çoğu, en büyük ekonomilerde yoğunlaşmış durumdadır. Mesela Brezilya ve Meksika Latin Amerika'da, Çin, Hindistan, Endonezya ve Kore Asya'da,

[71] UNCHS (HABITAT), 'Cities as Solutions in an Urbanizing World', An Urbanizing World : Global Report on Human Settlements 1996, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996, pp.417-421. in : **Sustainable Cities**, Ed. David Satterthwaite, Earthscan Publications Ltd. London 1999. s.55.
[72] Fu-Chen-Lo ve Yue-Men Young, "Urbanization and Globalization", (Çevrimiçi) http://www.unesco.org/culture/worldreport/html_eng/wcrb23.shtml , 10 Şubat 2005.
[73] Satterthwaite, **a.g.m.**, s.6.

en büyük şehirlerin yoğunlaştığı ülkelerdir. Büyük şehirlerin dünya üzerindeki dağılımı ise, ekonomik avantajların değişen biçimini yansıtmaktadır.

Dünyada büyük şehirleri olan gelişmemiş veya az gelişmiş ülkeler bulunabilmekte ama büyük şehirleri olmayan büyük ekonomiler bulunmamaktadır. Bu genel gerçeklik dahi şehir ve şehirleşme ile ekonomik ve sosyal gelişme arasındaki ilişkiyi çok kaba bir tarzda da olsa ortaya koymaktadır.

Şehirler ve şehirleşme iktisadi gelişmede olduğu gibi, sosyal gelişmeyi de olumlu yönde etkileyebilmektedir. Şehirlerdeki yoğun nüfus sayesinde sosyal hizmetlerin birim maliyeti düşmektedir. Bu da beraberinde sosyal hizmetlerin daha nitelikli hale gelmesini sağlamaktadır. Mesela şehirlerdeki yoğun nüfus sayesinde her ev için döşenecek olan su borusunun ve kanalizasyon sisteminin, yol ve kaldırımın mesafesi azalmakta, benzeri altyapı hizmetlerinin maliyeti düşmektedir. Benzer şekilde okul, okul öncesi merkezlerin ve çocuk gelişim merkezlerinin hizmete sunulmasının, hastane, toplu taşıma ve çöp toplama gibi hizmetlerin, itfaiye ve ambulans benzeri acil hizmetlerin de maliyetini önemli oranda düşürebilmektedir. Bu ise ulusal ekonominin verimliliğini artırabilmektedir.

İnsanların kasabalarda ve şehirlere toplanması insan toplulukları ve kültürlerinin gelişimi üzerinde çok temel bir etkiye sahiptir. Şehirleşme, ticaretin, siyasetin, örgütlü dinin, eğitimin, teknolojinin, sanatın ve bilimin yükselmesine kapı açmıştır.[74]

Şehirlerde hayatın kalitesini geliştiren ve değişimi destekleyen, onların sosyal ve ekonomik çeşitliliğidir. Şehir, sosyal dönüşümü ve yenilenmeyi getirir. Tarihsel olarak şehirler öğrenimin ve yeniliğin merkezleridirler.[75] Kırdan şehirlere göç eden

[74] "World Urbanization", (Çevrimiçi) www.geog.ouc.bc.ca/conted/onlinecourses/geog_210/210_10_1.html,10 Şubat 2005. Ayrıca bak. Selman Ergüden, "Cities For All", (Çevrimiçi) http://www.unhabitat.org/HD/hdv4n4/intro.htm , 09 Şubat 2005

[75] "Getting the Best From Cities" s.109, (Çevrimiçi) http://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_environment/pdf_Sustainability/WorldBank_dvlpt_Report_2003_C6.pdf , 20 Temmuz 2003.

insanlar çoğunlukla geride kalan komşularından daha iyi durumdadırlar. Şehirlerde daha iyi bir eğitim ve uzun vadede şehirli olma imkânı elde ederler.[76]

Şehir bireyle devlet arasında ve vatandaşla demokrasi arasında etkili bir bağdır.[77] Kırdaki insanlar da şehirlere gelerek devletle temas kurarlar. Şehirler çeşitli kamu kurumlarıyla devletin vatandaşıyla yüzleşip temas kurduğu yerdir. Aynı şekilde vatandaşın demokrasiyi hissetmesi, yaşaması ve işletmesi de ancak şehirde mümkün olur. Kırsal bölgeler demokrasinin çok fazla hissedilmediği, açıkçası bunun çokta aranmadığı, belli tabii düzeni bulunan yerlerdir. Oysa şehirler bu anlamda demokrasi ve vatandaşın kaçınılmaz buluşma yeridir. Bu itibarla şehirler siyasi ahlakın edinildiği, siyasi anlamda hak arama yollarının öğrenildiği ve toplumsal sorumlulukların çok daha ileri düzeyde hissedildiği yerler olarak da kıra nispetle çok daha gelişmiş sosyal mekânlar olarak öne çıkmaktadır.

Bugün 21.yy'ın başında, şehirler sistemi dünyanın sosyal, ekonomik, kültürel ve politik düzeninin oluşum yeri (matrix) olma noktasında en önemli araç olmuşlardır. Şehirler gittikçe yükselen oranda, siyasi kurumların uygunluğunun, yönetim araçlarının verimliliğinin, sosyal mahrumiyetle savaş programının başarısının ölçüldüğü ve insani gelişimi destekleme ve çevreyi koruma ve düzeltmenin merkezi olarak belirmektedir. Diğer yandan, şehirleşme ile ulusal insani gelişim arasında olumlu ve sıkı bir ilişki vardır.[78]

M. Cohen'e göre, şehirleşme, son 25 yılda gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek gelir artışında ve hayat standardında temel bir faktör olmuştur. Birçok ülkede ekonomik üretimdeki artış, okuryazarlığın yükselmesi, sağlık standardı ve ortalama

[76] "Getting the Best From Cities" s.109,
[77] "Humanizing City", http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001037/103738e.pdf ,15 Temmuz 2003.
[78] "A World of Cities An Urbanized World", (Çevrimiçi) www.unchs.org/istanbul+5/10-11.pdf , 10 Şubat 2005.

yaşama süresinin uzaması şehir kaynaklı ekonomik kazanımdan kaynaklanmaktadır.[79]

Dolayısıyla, şehirler ve şehirleşme, ekonomik ve sosyal gelişmenin motorudurlar. Şehirleşmiş toplumlar, genel olarak şehirleşmemiş olanlara nispetle daha gelişmiş bir ekonomiye ve sosyal imkâna sahip olabilmektedirler. Toplam ve kişi başına milli gelir yüksek olduğu gibi; su, kanalizasyon, sağlık, acil hizmetler, eğitim ve kültür hizmetleri de daha gelişmiş niteliktedir. Hatta bazen şehirler sürpriz bir şekilde çevrenin daha iyi kullanımını bile sağlayabilirler. D. Satterthwaite'ın da belirttiği gibi, şehirlerin nüfusu bir yerde yoğunlaştırmaları, toprak kullanımını da daha az düzeye indirir. Aynı noktaya Habitat II Küresel Eylem Planı da işaret etmektedir. Küresel Eylem Planına göre, "Kentsel yerleşmeler, bir yandan yüksek sayıda insanı barındırırken diğer yandan onların doğal çevre üzerindeki etkilerini sınırlandırmak suretiyle, insan gelişimi ve dünyanın doğal kaynaklarının korunması ümidini vermektedir."[80] Her ne kadar verimli tarım alanları şehirlerin gelişmesiyle kayboluyorsa da, şehir ve kasabaların toplam alanı birçok ülkede ulusal alanın %1'inden daha azdır. Bu alan dünya genelinde kabaca Senegal veya Umman'ın yüzölçümüne eşittir. [81]

Ekonomik ve sosyal gelişmede bu denli etkili olabilen şehirler ve şehirleşme günümüzde gelişmekte olan ülkelerde yoğun olarak görülen bir olgu ve trenddir. Bu durum küresel sermayenin faaliyet alanını değiştirmesine sebep olacak kadar etkili bir süreçtir. Oysa küresel güç merkezleri, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin her bakımdan önüne geçmesine sebep olabilecek bu sürece hiç de sessiz kalma niyetinde değillerdir. Bunun en açık bir ifadesi Birleşmiş Milletler çatısı altında faaliyet gösteren İnsan Yerleşimleri Konferansı olarak da bilinen HABITAT organizasyonu ve onun faaliyetleridir.

---

[79] Michael Cohen, "The Impact of the Global Economy on Cities", The Challenge of Urban Government Policies and Prectises, Ed. Mila Freire ve Richard Stren, World Bank Institute Development Stadies, s.5.
[80] Habitat II Küresel Eylem Planı, Paragraf: 101, s.36.
[81] Satterthwaite, **a.g.m**, s.2

2. Küreselleşen Dünyada Küresel Toplum Düşüncesi ve Şehirlerin Rolü

Küreselleşmenin toplumsal boyutu nasıl ifade edilmektedir? Bu toplumsal boyutun sınırlarını neler belirlemektedir? Çağımızın hala en güçlü toplum biçimi olan ulus toplumla küresel toplum arasındaki ilişki nasıl olacaktır? Küreselleşen dünyada ve küresel dinamikler karşısında yeniden şekillenmekte olan toplum kavramının biçimlenmesinde, sayıları ve nüfusları hızla artan küresel nitelikteki irili ufaklı şehirlerin rolü ne olacaktır?

Tarihin farklı devirlerinde toplumları tanımlama biçimi farklı olabilmiştir. Siyasi, ekonomik ve bazen dini bir kısım yeni süreçler, yeni bir kısım toplumsal biçimlenmelere ve bazı toplumsal açıklamalara ihtiyaç duyurabilmiştir. Ne var ki, hemen hiçbir devirde ömrünü dolduran toplumsal tanımlama biçimi tamamıyla ortadan kalkmamıştır. Aksine yeni tanımlar içinde eski hallerine göre daha az belirgin bir şekilde de olsa, toplumları tanımlamaya devam etmişlerdir. Basit bir örnekle, çok zaman kabile yapıları devlet oluşumlarının belirlediği toplum biçimi içinde, bunlar dini birlikteliklerin belirlediği toplum biçimi içinde ve bunlar da ulus devletin belirlediği toplum biçimi içinde toplumları tanımlamaya devam etmişlerdir. Bununla beraber, her zaman için en geçerli toplum tanımlama biçimi değişen dünya şartlarına göre en son ortaya çıkıp, diğerlerine baskın gelen toplum biçimi olmuştur. Mesela kabile yapıları, ümmet yapıları ve siyasi yapılar karşısında ulus devlet sürecinin baskın toplum tanımlama biçimi olan ulus toplumu böyle değerlendirmek gerekir. Önceki yapılardan kabile, kavim ve ümmet yapıları, ulus toplum yapısı içinde yeniden yorumlanmış ve yeniden kendine bir yer belirlemiştir. Bugün küreselleşmeyle birlikte, toplum yapısında da bir değişiklik olacak mıdır? Bu değişiklik yeni bir tanımlamayı getirecek midir? Bu tanımlamada şehirlerin belirleyiciliği ne kadar olacaktır?

Toplum tanımlama biçimlerinde en ortak özellik, temel birim olarak kabul edilebilecek yerelin her yeni toplum tanımlaması içinde yeniden yorumlanması olmuştur denebilir. Etnik olsun, dini, kültürel, coğrafi veya siyasi olsun, yerel olan daima yeni toplum tanımlaması içinde yeniden yorumlanmış ve kendine yeni bir konum edinmiştir. Modern dönemde yerellik ulus toplum içinde yeniden yorumlanmış ve uygun bir yere koyulmuştur. Küreselleşen dünyada yerelliğin içinde yorumlanacağı toplum ise, küresel toplum olacak gibi görünmektedir. Bu yeni toplumun biçimlenmesinde, yerelliği belirleyecek en belirgin yapı da şehirler olarak ortaya çıkmaktadır. Şehirler küresel toplumu eşzamanlı olarak hem homojenleştirmekte ve hem de heterojenleştirmektedir. Bu anlamda gerilim noktaları şehirler olarak belirmektedir.

Küreselleşen dünyada ulus devletlerin katı sınırları geçişli bir hale gelmekte ve yıpranmaktadır. Uluslar arası şirketler, uluslar arası televizyon kanalları ve ajanslar için ulusal sınırların önemi gittikçe daha önemsiz hale gelmektedir. P. Virilio, ulusal sınırların bilgi ve iletişimin içinden akıp gittiği 'ozmotik' (geçişli) sınırlar hale geldiği yorumunu yapar.[82] Gerek iletişim teknolojisinin gerek yeni ekonomik işlevlerin sürece büyük etkisi söz konusudur. Bu ve benzeri durumlar, ulus toplumların küresel dünyada en kararlı ve en anlamlı toplumsal biçim olma konumunu da aynı şekilde zaafa uğratmaktadır. Yine aynı şekilde ulusal kültürler de, aynı zincirleme zaafa uğrama sürecine maruz kalmaktadırlar. Ulus toplumların, ulusalcılığın ve ulusal kültürlerin hemen hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmayacağını söyleyebiliriz. Fakat küreselleşen dünyadaki geçerliliklerinin alışılmış modern dünyadaki geçerliliğine göre sürekli bir değer yitirimi içinde olduğu da söylenmektedir. Küresel toplum olgusu yükselen, ulus toplum sıradanlaşan kavramlardır. Bu durumda, küreselleşen dünyada bugün veya yakın gelecekte, toplumsal ve kültürel çözümleme için en uygun toplum birimi ne olacaktır?

Modernitenin dönüştürücü mekanizmaları, ulus devleti ve ulus toplumu üretmiştir. Günümüzde küreselleşmenin dönüştürücü mekanizmaları ise, en azından

[82] David Morley ve Kevin Robins, **Kimlik Mekânları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997, s.111.

oluşmakta olan bir gerçeklik ve güçlü bir söylem şeklinde, bir küresel toplum üretme yolundadır. Bu küresel toplumun mekânı şehirlerdir. Şehir kültürü de küresel kültürü oluşturmaktadır. Bu ifadelerden tek biçimli bir küresel toplum ve tek tip bir küresel kültür ortaya çıkacağı anlaşılmamalıdır. Küreselleşme homojen ve heterojen süreçleri bir arada barındırmaktadır. Ulus devlet siyasi formunun bütün dünyada geçerli ve cari olması, ulus toplumları aynı veya benzer kılmadığı gibi; şehirlerin bütün dünyada küresel toplumun mekânı olması da buralarda yaşayan toplumları tek tip ve homojen yapmayacaktır. Birincide ulusal toplum ve ulusal kültürler hemen her farklı ulus devlette farklılaşırken; şehirlerde de ulusal kültürlerin yanı sıra çeşitli alt sosyal ve kültürel guruplar da küresel platformda öne çıkma imkânı bulacaklardır.

Küresel toplum diye dünyaya dağılmış, belli ortak özellikleri olan ama bir mekânı bulunmayan toplum şekli düşünülemeyeceğine göre, somut mekânsal gerçekliği olan bir yapılanmadan bahsetmek gerekecektir. Bu somut mekânsal gerçekliği ulus toplumun sınırları olan ulus devletin sınırları da veremeyecektir. Çünkü küreselleşme, dünyanın her ülkesine aynı ölçüde giremediği gibi, her ülkenin her köşesine de aynı ölçüde nüfuz edememiştir. İlk olarak, İngiltere'deki küreselleşme ile Türkiye'deki küreselleşme aynı düzeyde değildir. İkinci olarak, Türkiye'nin İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi küresel işlevler edinmeye başlamış şehirleri ile henüz sadece ulusal bir şehir olan Erzurum ve Kırklareli gibi şehirlerindeki küreselleşme de aynı düzeyde değildir. Küreselleşen dünyada ABD, Japonya ve İngiltere gibi küresel özelikleri en yüksek düzeyde olan ülkeler bulunduğu gibi; henüz Çad, Bolivya ve Afganistan gibi büyük oranda geleneksel toplum düzenini ve tarımsal üretim tarzını yaşayan ülkeler de bulunmaktadır. Diğer taraftan İstanbul, Mexico City ve Şangay gibi küresel nitelikli şehirleri bulunan Türkiye, Meksika ve Çin'in bu şehirleri ile kıyaslanamayacak derecede geri kalmış şehirleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla küresel toplumun mekânı olarak ne bütün dünya ülkelerini ve ne de az çok küreselleşmiş olarak bilinen ülkelerin bütün şehirlerini esas almak imkânı vardır. Bunun için ortalama bir küreselleşmişliğe ulaşmış dünya şehirlerini esas almak en isabetli yol görünmektedir.

Asgari küresel şehir niteliklerini edinmiş bu şehirlere sadece S. Sassen'in küresel şehirler dediği New York, Londra ve Tokyo'yu değil, belki çok daha fazla sayıdaki şehri dâhil etmek gerekecektir. J. Friedman bu anlamda 14 şehirden bahsetmiştir. Oysa bugün bu asgari vasıfları taşıyan en az 100 kadar şehirden bahsetmek mümkündür. Çünkü Friedman'ın bu çalışmasının yapıldığı yaklaşık on yıl öncesine göre (1990'lar) küresel işlevler çok daha fazla yaygınlık kazanmıştır. En basitinden on yıl önce dünyada sadece 30 milyon internet kullanıcısı bulunurken, Türkiye'de halk tabakasından hemen hiç kimse kullanıcı değildi. Oysa bugün bu sayı dünya genelinde 400 milyona ve Türkiye'de de iki milyona yükselmiştir.[83] Küreselleşmenin diğer işlevleri de neredeyse aynı hızla dünyaya yayılmaktadır. Bu yaygınlaşmanın merkez üssü de tabi ki öncelikle şehirler olmaktadır. Dolayısıyla, asgari küresel niteliğini kazanmış ve kazanmakta olan şehirler bugün geçmişe oranla çok daha fazladır. En azından asgari bir küreselleşmeye ulaşmış bu şehirler dünya üzerinde dağılmış olup, kendi aralarında sıkı bir ilişkiler ağına sahiptirler. Bu ağ içerisinde ulaşım, taşıma ve iletim işlevleri yani insan, sermaye, madde ve bilgi akışı olabildiğince hızlı ve yoğundur. Bazı yaklaşımlar, küreselleşmeyi tamamen bilgi, insan ve maddenin dünya üzerindeki hız temelli dolaşım kabiliyetinin yükselişi ile açıklamaktadırlar.[84] Küresel şehirler arasındaki bu yoğun ve hızlı temas, toplumsal ilişkilerin de yoğun ve hızlı gerçekleşmesini getirmektedir. Bu yönüyle küresel şehirler toplumsal ve kültürel bir homojenleşme de denebilecek, bir tür bir birine benzemeye sebep olabilecektir. Daha çok gündelik hayatta kendini hissettirecek olsa da, benzer kültürel motifler ve benzer toplumsal tutumlar bu şehirlerin ayrı din, dil ve etnik kökenden insanları arasında ortak birer unsur haline gelebilecektir. Mesela internet kullanıcılarının önemli bir çoğunluğu internet dili olarak İngilizce'yi tercih etmektedir. Dilin bu kullanım alanında dünya üzerinde önemli bir tek tiplilik söz konusudur. Buna da küresel araçlar sebep olmaktadır. Aynı araçlar, hayatın diğer alanlarında da benzer bir tek tipliliği desteklemektedirler. Bu durum ise daha çok şehirlerde yaşanan bir süreçtir. R. Aslanoğlu bu duruma, "bugün dünyada egemen olan bir kentli yaşam biçiminden söz edilebilir" ifadesiyle işaret etmektedir.[85]

[83] Mustafa Akgül, (Çevrimiçi) http://www.ntvmsnbc.com.tr/news/43038.asp erişim: 31/01/2005.
[84] Nevzat Kösoğlu, **Küreselleşme ve Milli Hayat**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2002, s.104.
[85] Aslanoğlu, **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Kitabevi, Bursa 1998, s. 94.

Diğer taraftan, bu küresel şehirlerin her biri hinterlandındaki birçok küresel işlevlerden uzak ve küçük olan şehir, kasaba ve kırsal yerleşimleri de dünyaya bağlamakta ve kendi aralarındaki küresel ağ sayesinde bunları toplumsal yapıları, inanışları ve ideolojileriyle dünya gündemine taşıyabilmektedirler. Küresel şehirler bu ikinci işlevleriyle, ulus toplumların ve ulus devletlerin içinde sıkışıp kalmış etnik yapılara, azınlıklara, dini cemaatlere ve çeşitli sosyal guruplara küresel ölçekte hareket kabiliyeti ve faaliyet alanı sağlamaktadırlar. Bu yönüyle küresel şehirler, küresel bir heterojenleşmeyi de beraberlerinde getirmektedirler. Bu hem toplumsal hem de kültürel bir heterojenleşme sürecidir.

A. Giddens, U. Hannerz gibi küreselleşme düşünürleri, küresel dünyada kültürün daha çok bir homojenleşme eğiliminde olduğu düşüncesini paylaşırlar. Bu düşünürlere karşın, R. Robertson, S. Hall, I. Wallerstein ve J. Abu Lughod gibi diğer bir gurup küreselleşme düşünürü ise, dünya üzerindeki kültür ve toplumların küreselleşme süreciyle daha da artan oranda heterojenleştikleri kanaatini paylaşırlar.[86]

Geleneksel tarım toplumlarında şehirlerin en önemli özellikleri askeri, siyasi, ticari, dinsel ve eğitimseldir. Modern toplumlarda ise, eski şehir karakteristikleri de devam edebilmekle beraber ekonomik, ticari ve sınaî özellikleri daha öne çıkmıştır. Küresel dünya da ise, şehirlerin en önemli özellikleri tarihteki askeri ve siyasi özellikleri dışarıda kalmak üzere, diğer bütün özellikleri devam ettiren ama ilave ve yeni olarak öne çıkan işlevler ulaşım, iletişim ve bilişimle ilgili işlevler olmuştur. Bu işlevleri bünyesinde toplayabilen şehirler, günümüzün en önemli merkezi şehirleri olarak öne çıkmaktadır. Bu şehirler, toplumsal ilişkileri dahi, öne çıkan bu işlevleri doğrultusunda yönlendirmekte ve toplumları biçimlendirmektedirler.

[86] Anthony D. King, **Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, (Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Husrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, Ayrıca bk. Aslanoğlu, **a.g.e**, s.173. Ayrıca bak. David C. Thorns, **Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, Çevirenler: Esra Nal ve Hasan Nal, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004, s.84.

Diğer taraftan geleneksel toplumlar dini inançların, rahiplerin ve siyasi önderlerin örgütlediği toplumlardı. Modern toplumlar ise, modernliğin dönüştürücü mekanizmaları sayesinde ulus toplumlar halinde biçimlenmişlerdir. Anderson'un dediği gibi, ulusal toplum, modernliğin dönüştürücü mekanizmalarının hayal ettiği bir cemaatti.[87] Geçmişteki her süreçte tecrübe edildiği üzere, küresel sürecin de bir toplumsal biçiminin olması beklenmelidir. Bugün yoksa bile, en azından oluşma halindedir ve gelecekte belirginleşecektir. Çünkü küreselleşmenin, geleneksel ve modern toplumlarda olduğu gibi güçlü dönüştürücü mekanizmaları bulunmaktadır. Bu mekanizmalar, sadece ekonomik hayatı, gündelik bireysel tutumları ve estetik duyguları belirlemekle kalmayacak, zamanla kültürü de içeren bütün bir toplumsal hayatı biçimlendirme imkânına kavuşacaktır. Dolayısıyla, küresel şehirlerin görünür kıldığı küreselleşmenin, zaman içinde bir 'cemaat' üretmesi tarihsel tecrübeye son derece uygun düşmektedir. Dünya üzerinde belli işlevleri ile ortak niteliklere sahip istikrarlı mekânlar halinde sıralanan küresel şehirler küresel cemaatin hayal edilebileceği en uygun mekânlardır. Küresel şehirler, küreselleşmenin hayal ettiği bu cemaate mekân olmakla, küresel toplumu da üretmiş olacaktır. Zira küresel işlevlerle aralarında bir ağ meydana getiren söz konusu şehirler bu kez, aynı işlevlerin dönüştürücü gücüyle belli tepkiler veren, belli simetrik veya asimetrik özelliklere sahip olan bir küresel toplum üreteceklerdir. Bu toplum tarihin en karmaşık toplumu ve bu toplumun kültürü de tarihin en heterojen kültürü olmaya eğilimlidir. Bu durumda küresel toplumun ve küresel kültürün küresel karakterinin ise, bütün unsurlarıyla birbirine benzer, paralel ve simetrik olmasından değil, küresel bir kısım duyarlılık ve boyutlara sahip olmasından kaynaklanacağını belirtmek gerekir.

Küresel şehirler tarihin toplum, kültür ve medeniyetle ilgili farklı tecrübelerini belli kodlar halinde derinlerinde barındırmaktadırlar. Böylece küresel şehirler tarihin en girift mekânları olmuş ve bu sayede tarihin en karmaşık toplumu küresel toplum ve en karmaşık kültürü olan küresel kültürü üretmeye koyulmuştur. Zira toplum da kültür de bir dereceden sonra mekânın ürünüdür. Onunla etkileşimin sonucudur. Şehirlerin hafızası neye kurgulanmışsa, şehir merkezli oluşan sistemlerin şekli de ona

[87] Aslanoğlu, **a.g.e**, s.169.

göre biçimlenmiştir. Bu nedenle küresel şehirler, küresel sistemin bütün bilgi ve şifresini içinde saklayan bir çekirdek yapı işlevi görürler. Hayal edeceği cemaat ve üreteceği kültür de bu paralelde olacaktır.

Küreselleşme dünyayı yeniden inşa etmenin aracı olduğu gibi, şehirler de bu inşa sürecinin somut ve dinamik merkezleridir. Küresel toplum, kültür, ekonomi, bilimsel çalışmalar, üretim-tüketim mantığı, devlet sistemleri, siyasi, askeri yapılar ve nihayet bütün bir küresel düzen burada inşa edilecek, buralardan her birinin hinterlandına ve bütün dünyaya nüfuz edecektir.

Ne var ki, her sistem zamanla alternatifini yine kendisi üretir. Sistemin güç kaynağı ona alternatif üreten bir yapı haline gelir. Her şeye rağmen gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, hızlı şehirleşme, hızlı büyüyen ve gelişen şehirler, küreselleşmenin, küresel toplum, kültür ve düzenin geleceğini öngörülenden daha farklı bir mecraya ve sanılandan daha erken bir zamanda çekebilir. Çünkü küresel şehirlere katılan yeni mekânların tarihsel bilgi birikimi farklı kökenlerden beslenmektedir. Bu sonkilerin çoğu, modern dönemi ya hiç yaşamamış veya kısmen yaşamış geleneksel toplum ve kültürlerin şehirleridir. Sorunları ve bu sorunları üreten tarihi sosyolojik yapıları çok farklıdır. Bu durum onların, küreselleşmenin imkânlarını da kullanarak siyasi, ekonomik ve kültürel temel problemlerine çözüm bağlamında değişik bir anlam ve kavramlar dünyası inşa etmelerine sebep olabilir.

Bu süreçte, farklı gelişme çizgilerinin ortaya çıkması beklenebilir. Böyle bir değişikliğe yukarıda sayılan sebeplerin hepsi sebep olabileceği gibi bizzat küreselleşme de sebep olabilir. Bir yoruma göre, küreselleşme ve yerelleşme sayesinde şehirler ve bölgeler önemli oranda otonom hale geleceklerdir. Bu ise, gelişmenin modelini değiştirebilecek bir süreç olarak görülmektedir.[88] Bu değişikliğin, yukarıda sayılan sebeplerden dolayı, gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkması beklenir.

[88] Shahid Yusuf, "Where the World is Heading Toward-Globalization, Localization and the Pattern of Development", World Bank, DECRG, 2000.

Oysa küreselleşmenin erken temsilcisi ve üreticisi konumundaki kültür ve toplumlar, modern dünyanın fikri arka planını silip atmayan ama geliştirerek yeniden üreten bir dünya düzeni kurmayı planlamaktadır. Bu durumda küresel sürece yeni katılan toplum, kültür ve dünya tasavvurlarını şehirler aracılığıyla biçimlendirmek ve amaca uygun bir gelişim çizgisine çekmek gerekecektir. Bu misyon günümüzde açık bir niyet ve biçimde olmasa da, uzun soluklu tabii bir seyir halinde Habitat Toplantılarına yüklenmiş gözükmektedir. Dolayısıyla küreselleşen dünyada şehirlerin ve şehirleşmenin muhtemel geleceğini görmek için Habitat'ı Yeni Dünya Düzeni (YDD) söylem ve planı bağlamıyla ilişkilendirmek gerekecektir.

3. Yeni Dünya Düzeni ve Habitat Toplantıları

Yeni Dünya Düzeni (YDD) daha önce dünyanın tanık olduğu diğer periyodik akımlarda olduğu gibi, bütünüyle yeni olmaktan çok, yeni bir yorum, yeni bir ritim, katkı ve yeni bir sunumun eseridir.

YDD'nin üç ana karakteri vardır. Bunlardan birincisi iktisadi, ikincisi siyasi ve üçüncüsü de sosyal karakterlerdir. İktisadi karakter, neo liberal adı altında daha önce tecrübe edilen liberal politikalara yeniden dönüşün eseridir. Bu anlamda YDD, ulusal sermayelerin değil, çok uluslu şirketlerin dünya piyasasının tek hâkimi olduğu bir dünyadır. YDD'nin bu karakteri gereği, kapitalist dünya ekonomisi yeni bir yapılanmanın içerisine girmiştir. Bu yeniden yapılanmanın küreselleşme ile yakın bir bağı vardır. Küresel akışlar YDD'ni üreten en önemli faktördür.

YDD'nin siyasi yönü ise, tek kutuplu dünyaya işaret eder. Bu tek kutuplu dünya, iki kutuptan birinin düşmesinden sonra kalan tek kutuplu dünyaya birebir eşit değildir. Bunu da içeren ama daha kapsamlı ifadeyle tek düşünce ve ideolojinin, tek askeri gücün, tek dünya tasavvurunun hâkim olduğu bir dünyaya işaret eder. Bu

durumu tek bir zihniyetin hegemonyası olarak özetleyenler de vardır.[89] Dünya siyaseti eskisinden daha fazla oranda ideolojik bir karakterden, kapitalist bir karaktere bürünmüştür. YDD bu anlamda da küresel bir yaklaşıma ve küreselleşme ile yakın bağlara sahiptir. İsabetle belirtildiği üzere, YDD küresel bir düzen olup, ekonomik ve siyasi birimi tüm dünyayı kapsar.[90]

YDD'nin üçüncü karakteri olan sosyal karakter ise, dünyada en azından şimdilik ulusal yapılardan ve demokratik toplumlardan oluşan tek toplum tipinin, tek tip şehirleşmenin, tek tip çevreciliğin, tek popüler kültürün, tek tip küreselleşmenin v.b. hâkim olduğu bir dünyaya işaret eder.

Gerek iktisadi karakterin, gerek siyasi ve gerek sosyal karakterin belirgin hale gelmesinde Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının büyük bir rolü vardır. Artık toplumları ve dolayısıyla dünyayı ideolojiler ve diğer değer sistemleri değil, sadece liberal kapitalizm yönetecektir. Yeni dünya artık değerleri olanların değil, iktisadi zenginlikte en ileri olanların söz sahibi olduğu bir dünyadır. Bu yeni dönemde despot rejimler değil, demokratik söylemler revaçtadır. Çok uluslu sermayenin ulus devletlere baskın gelen uluslar üstü işlevleri, ulus devletlerin gelecekteki öneminin bu yeni dünya düzeninde daha da azalacağına işaret etmektedir. Bugün için prensipte ulus devletlerle bir çatışma yoksa da, uluslar arası tahkim ve benzeri yollarla ulus devletlerin egemenlik sınırlarının çok uluslu şirketler tarafından taciz edilmesi gibi ulus devletler adına fiili bir negatif sürecin varlığı özellikle belirtilmelidir. Bu sürecin gelecekte daha kapsamlı ve daha etkili bir hal alabileceği ihtimali oldukça yüksektir.

Küresel işlevler dünya toplumlarını her alanda yeni bir yapılanmaya kanalize etmiştir. Askeri alanda, siyasi, ekonomik, toplumsal alanda ve kültürel hayatta bir kısım yeni düzenlemeler yapılması gerekmiştir. Çünkü önceki periyodun geçerli askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal biçimleri bu hızla küreselleşen dünya periyodunda yeterince uygun biçimler olmaktan uzaklaşmışlardır.

---

[89] Mustafa Ökmen, **Kent, Çevre ve Globalleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul 2003, s.182.
[90] Necla Yıkılmaz, **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, t.y. s.44.

Askeri alanda ulusal savunma güçlerinden, uluslar arası ve uluslar üstü savunma sistemlerine, konvansiyonel silahlardan caydırıcı stratejik silahlara doğru bir geçiş olmuştur.

Siyasi alanda ulus devletlerin sınırları dar ve kabiliyetleri yetersiz gelmeye başlamış. Bunun sonucu olarak Avrupa Birliği (AB) benzeri bölgesel ulus devlet üstü yapılanmalara ihtiyaç duyulmuştur.

Ekonomik alanda, ulus devlet merkezli ulusal ekonomilerin, dünya ekonomik gelişimine gerekli manevra alanı sağlamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Bunun üzerine ulus devlet üstü hükümet örgütleri kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), IMF, Dünya Bankası'dır. Bunların yanı sıra ayrıca OECD, NAFTA, G-7 (Rusya'nın katılımı ile G-8) gibi uluslar arası ekonomik işbirliği örgütleri kurulmuştur. Ekonomik alandaki üçüncü bir diğer açılım, uluslar arası veya çok uluslu şirketler (ÇUŞ) diye de ifade edilen ve şirket evliliğine giderek devasa boyutlara ulaşan şirketlerle sağlanmıştır. Bütün bu süreçlerden sonra ulus devletlerin kendi ulusal ekonomilerini yine kendi ulusal hükümetleri ile idare edemez ve düzenleyemez hale geldikleri görüşü de konunun ilgili bir başka kayda değer yönüdür.[91] YDD'nde ulus devlet ile ekonomi arasında önemli bir ayrışma yaşanmaktadır. Bir yoruma göre, bu ayrışmanın sonucu YDD'nde ulus devletin ekonomik araçları gittikçe azalmaktadır. [92] Bunun karşısında küresel ekonomik güçlerin, yani çokuluslu şirketlerin yerel siyasi bir destekçi anlamında ulus devlete ihtiyacı minimum bir seviyeye inmektedir. Bu süreçte ulus devletlerin daha az egemen yapılar olacağı ve ulus üstü kurumlarla daha çok çalışmak zorunda kalacağı dile getirilmektedir.[93] Diğer yandan küresel sermaye ise, ulus devletleri atlayarak direkt yerel yönetimlerle temasa geçebilecektir.[94]

---

[91] Asato Saito, "Küresel Kent Stratejisi: Tokyo Kıyısı Altmerkez Geliştirme Projesi", (Çev. Ertan Zibel), **Kent Gündemi**, TMMO, Ocak 2004, s.115.
[92] Ökmen, **a.g.e.**, s.175.
[93] Yıkılmaz, **a.g.e**, s.140.
[94] Erdal Kandemir, "Küreselleşme, Kentleşme ve Sosyal Sorunlar", s.1, (Çevrimiçi) www.sosyalhizmetuzmani.org/kuresellesmekentlesme.htm , 15 Ocak 2005.

Toplumsal yapıda ve kültürel hayatta ise, ulusal toplum yapısı ve ulusal kültürlerin, küresel akışlarla birlikte toplumu ve kültürü anlama, inceleme ve çözümlemede en uygun toplumsal ve kültürel birim olma vasıflarından her geçen gün bir şeyler kaybetmeye başladıkları görülmüştür. Çünkü yeryüzündeki toplumsal ve kültürel değişimler, dönüşümler, çözülmeler ve bütünleşmeler sadece ulus toplum perspektifinden bakılarak çözülemez olmuştur. En azından bu yaklaşımın değişen şartlarla beraber artık eksik bir anlama, algılama ve çözümlemeye sebep olduğu görülmüştür. Ulusal toplum yapısı ve ulusal kültürler bu durumda iken, küresel akışlar farklı iki birimi bir anlama, inceleme ve çözümleme aracı olabilecek bir şekilde gün yüzüne çıkarmıştır. Bu iki birimden ilki, hızla büyüyen ve küresel işlevler edinen şehirlerin toplumları ve ikincisi de, bu şehir toplumlarının küresel akışlar sonucu ortaya çıkardığı, aynı zamanda hem homojenleşme ve hem de heterojenleşme eğilimi içeren kültürleridir. Küreselleşen dünya süreci bu alanı da diğerlerinde olduğu gibi, ulus üstü bir yapılanmayla düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. Özellikle şehirleri düzenleme yoluyla toplumları ve kültürleri biçimlendirme, en azından kontrol altında tutma noktasında ortaya çıkan küresel proje Habitat Toplantıları olmuştur.

İşte küreselleşen dünyanın bir gereği olarak, hayatın her alanında ortaya çıkan yeni yapılar ve bunlara yüklenen dünya toplumlarının kültür, ekonomi ve siyasetini düzenleme misyonunun bütününe YDD demek yanlış olmayacaktır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, YDD'nin, fiili (de facto) bir durum ve söyleme dayanan bir akım olarak ortaya çıkmasındaki eşik noktası, başka bir dünya düzeni olan soğuk savaş periyodunun bitişi olmuştur. Soğuk savaşın bitişi, başka bir periyodun başlamasını temsil eder. Soğuk savaşın bitişi ise, ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla somut bir hal almıştır.

II. Dünya Savaşından, Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar geçen 45 yıl, dünyada soğuk savaş dönemi olarak bilinir. Bu döneme çift kutuplu dünya dendiği gibi, soğuk savaş periyodu veya soğuk savaş dünya düzeni de demek mümkündür. Aslında bu dönemde çift kutup olan sadece ortada iki büyük süper güç devletin

bulunması ve bunların aralarında rekabete girişmeleri değildir. Kutuplaşma aynı zamanda bu iki süper gücün temsil ettiği iki ayrı dünya blok devletleri arasındaki siyasi, askeri, ekonomik, ideolojik, toplumsal ve kültürel alanlardaki farklılıklar ve bu farklılıkların rekabeti şeklinde tezahür etmiştir. Soğuk savaş süresince her iki blok da kendi yandaşlarını daha sıkı bir şekilde kendine bağlama ve bunların sayısını artırma gayretine girişmiştir.

Bu iki bloktan biri komünist ve diğeri de antikomünist blok olarak belirginleşmiştir. Diğer kimlikler ve diğer uluslar üstü sınırlar bunlardan daha az önemli olmuş ve dünya siyasetinde daha az hissedilir bir kimlik tanımlamasına kaynaklık etmişlerdir. Gerek komünist ve gerek antikomünist blok içindeki Müslüman, Hıristiyan gibi dini ve İngiliz, Alman, Türk gibi ulusal tanımlamalar siyasete dünya ölçeğinde ikinci dereceden etki eden kategoriler olabilmişlerdir.

Bu dönemde antikomünist blok açısından en büyük korku, komünist blokun ideolojik coğrafyasını[*] genişletmesi korkusu olmuştur. Komünist blok dışındaki dünya, bu yayılma ihtimalini işçi, çiftçi, memur ve emekli gibi toplum tabakalarına geniş sosyal haklar tanıyarak en aza indirmeye çalışmışlardır. Bunda büyük oranda başarılı olunduğu da söylenmelidir. Ne var ki, komünist blok dağıldıktan ve Sovyetler Birliği çöktükten sonra, bu geniş sosyal hakların devlet politikası olarak devam ettirilmesine ihtiyaç kalmamıştır. Komünist ideolojinin yayılma tehlikesi bitince sosyal hakların sosyal devlet anlayışı ile sunulmaya devam ettirilmesi düşüncesi önem ve önceliğini yitirmiştir. Diğer taraftan, çok uluslu şirketler bu politikaların terk edilmesi için ulus devletlere baskı yapmaya başlamışlardır. Çünkü devletlerin kullandığı sosyal fonlar, çok uluslu büyük şirketler tarafından daha fazla zenginleşme önünde engelleyici bir unsur olarak görülmüştür.[95] İşte komünist blokun dağılmasından ve komünist ideolojinin genişleme ihtimali hemen tamamen bittikten sonra beliren YDD'nde en önemli değişimlerden biri devletlerin sosyal fonları kısması olmuştur. Bunu devletin kamu alanından tamamen çekilmesini isteyen

[*] 'İdeolojik coğrafya' ifadesiyle, her hangi bir ideolojinin devlet ideolojisi olarak benimsendiği ülkelerin kapsadığı coğrafya kastedilmiştir.

talepler ve hızlı özelleştirme süreci takip etmiştir. Söz konusu iktisat politikalarındaki değişimi çok uluslu büyük şirketlerin yönlendirmesi ile yapan devletler, yavaş yavaş sınırlarını ideolojinin belirlediği bir dünya düzeninden, ufkunu sermayenin çizdiği bir YDD'ne geçişi de kabullenmiş oldular. Bu yeni dönemde dünyanın büyük sermaye sahibi 200 kadar çok uluslu şirketi ulus devletlerin yanı sıra dünya siyasetini belirleyen en önemli ikinci unsur konumuna yükselmişlerdir. YDD'nde bu şirketlerin söz konusu yükselişinin devam edeceği kestirilebilir. Çünkü bu şirketler her yıl kârlarını artırmakta, bununla da yetinmeyip şirketler arası birleşmeye gitmektedirler. Sermayesi daha büyük, daha güçlü şirketler ise, çok uluslu büyük şirketlerin dünya siyaseti içinde artan rolünü daha da belirgin kılmaktadır. Sürecin böyle devam etmesi durumunda, ulus devletler yakın bir gelecekte dünya siyasetini belirleme noktasında çok uluslu büyük şirketlerin kullandığı birer araç konumuna düşebileceklerdir. Anlaşıldığı kadarıyla bu süreçte ulus devlet yapıları konumunu yeniden belirleyecek ve yeniden yapılanacaklardır. Dünya tarihi toplumların, kültürlerin ve devletlerin bindikleri dalı kesmelerinin örnekleriyle doludur. Bugün ulus devletler küreselleşme sürecine ve YDD periyoduna çaresiz bir şekilde destek vererek, bir kez daha tarihi tecrübeyi tekrar etmektedirler.

Ulus devletin muhtemel geleceğiyle ilgili olarak The Time dergisinde kaleme alınan Strobe Tablot imzalı makalede son derece kayda değer bir şekilde şöyle deniyordu: "iddia ediyorum ki önümüzdeki 100 yılda bizim bildiğimiz Ulus Devletçiliğin modası geçecek ve tüm Devletler tek bir küresel otoriteyi kabul edecekler. Böylece 20.yüzyıl ortalarında benimsenen hedef "Dünya Vatandaşlığı" da gerçekleştirilmiş olacak. Ulusal egemenlik ve bağımsızlık gibi kavramlar yeni dünya düzenine yakışmayan, ağdalı, abartılı kavramlar olacak. Bütün devletler aslında birer sosyal düzenlemeden ibarettir ve gerçekte tüm devletler geçici ve yapay olmuşlardır. GATT'ın ardından oluşturulan Dünya Ticaret Örgütü sınırsız bir dünyanın polisliğini üstlenecek ve üye ülkelerin iç olaylarına bile müdahale edebilecek bir güce sahip olacaktır."[96] Benzer ifadeler her geçen gün daha da çoğalmaktadır. YDD temelde ekonomik karakteri öne çıkan ulus devlet üstü bir dünya periyodu olduğuna göre, ulus devletlerin zayıflayan

[95] Gaye Yılmaz, "Kuralsız Bir Dünyaya Doğru: Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni", (Çevrimiçi) www.ceterisparibus.net/dunya/kuresellesme.htm , 26 Ocak 2005.
[96] Yılmaz, **A.y.**

hâkimiyetleri de öncelikle ekonomik alanda hissedilecektir. Buna da en başta çok uluslu büyük şirketler sebep olacaktır.

Çeşitli kaynaklar YDD'nin ulus devleti zayıflatan ama çok uluslu büyük şirketlerin konumunu güçlendiren karakterine işaret etmektedir. YDD'nin en yeni ve şüphesiz en güçlü kurumlarından biri olan DTÖ'nün, uluslar arası hakem rolüne sahip bir kurum olarak kendisine getirilen ticari anlaşmazlıkları genellikle büyük şirketler lehine çözmesi, çeşitli çevrelerce sürdürülebilir kalkınmanın sadece ticari yönünün işleyebildiği şeklinde değerlendirilmiştir.[97]

Forbes dergisi, dünyanın en zengin 500 şirketinin kârının 1993'te % 13.8'lik artışla 204 milyar dolara ulaştığını yazıyordu. 1982'den 1992'ye kadar, en zengin 200 şirket küresel GSMH içindeki paylarını %24.2'den %26.8'e çıkarmışlardır. Dünyanın en zengin ilk 10 şirketi ise, en zengin ilk 200 şirketin karının neredeyse yarısını almaktadır. Ne var ki, yükselen kâr yüksek üretimden ve satıştan sağlanıyor değildir. Kaynaklar dünyanın en zengin ilk 500 şirketinin kârlarını artırmalarına karşılık, son on yıl içinde yılda 400 binden fazla işçiyi işten çıkardıklarını göstermektedir. Benzer bir şekilde kârların satışlardan dört kat hızlı arttığı gözlenmiştir. Bu durum zayıf ekonomi, iyi kar şeklinde özetlenmektedir. Yükselen bu tarz bir ekonomik trend, YDD'nin önemli bir karakteristiği olarak görülmektedir.[98]

Benzer şekilde, günümüz dünya ticaretinin %70'ini çok uluslu şirketlerin kontrol ettiği belirtilmektedir. Çokuluslu şirketlerin toplam geliri, toplam dünya gelirinin %35'ini oluşturmaktadır. Dünyanın en büyük bin şirketi, dünya sanayinin beşte dördünü gerçekleştirmektedir.[99]

---

[97] Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu, TMMOB Yayını, Ankara, Mayıs 1996'dan Aktaran: Yıkılmaz, **a.g.e**, s.254.

[98] Noam Chomsky, **Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi**, Çev. Ali Çakıroğlu, Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000. s.270-271, Ayrıca ilgili geniş bilgi için bak. Cem Somel, "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", **Doğu Batı**, Sayı:18 s.141-150; Durmuş Özdemir, "Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler", **Doğu Batı**, Sayı:18 s.237-246.

[99] Yıkılmaz., **a.g.e**, s.182.

Günümüz dünyasında çokuluslu şirketlerin gücü birçok devletin ekonomik gücünü geride bırakmış durumdadır. Mesela Daewoo'nun yıllık geliri 72 milyar dolar iken, bu şirketin ait olduğu ülke olan Güney Kore'nin bütçesi 67 milyar dolardır. Benzer şekilde dünyanın en büyük ilk üç şirketi Exxon-Mobil'in 182, General Motors'un 178 ve Ford'un 154 milyar dolar olan gelirleri, ABD, Almanya, Japonya, Çin, İtalya, İngiltere ve Fransa hariç, dünyadaki 191 ülkenin her birinin gelirinden daha büyüktür.[100]

Çokuluslu şirketlerin bu şekil büyümelerinin bu araştırma ile ilgili en önemli iki sonucu vardır. Birincisi ulus devletlerin özellikle iktisadi mevzularda çokuluslu şirketlerin gerisinde kaldığı ve dünyada ikinci dereceden aktörler konumuna düştüğüdür. İkincisi ise, söz konusu büyük şirketlerin ve bunların dünyaya yayılmış binlerce şubesinin fabrika, yan sanayi, banka, borsa ve reklâmcılık gibi faaliyetlerin geçtiği asgari küresel işlevlere sahip büyük şehirlerin yükselişini desteklemesidir. Ulus devletler içine çekilmekte, şehirler dışa açılmaktadır. Ulus devletler bölgeselleşmekte, şehirler küreselleşmektedir. Bir yaklaşıma göre, şehirlerin bu açılımını küreselleşme ile yerelleşme arasındaki koordinasyon sağlamaktadır.[101]

Bu durum iktisadi olarak böyle olduğu gibi siyasi ve toplumsal, kültürel olarak da bu yönde gelişmektedir. Sivil toplum kuruluşları aracılığı ile şehir toplumları ve küreselleşen şehir kültürü aracılığı ile de şehirli kültürler ulus devlet, ulus toplum ve ulusal kültürü geride bırakma yolundadırlar. Batı dışındaki hızlı şehirleşme ve hızla küresel işlevler edinen büyük şehirler ve bu şehirlerde meydana gelebilecek toplumsal dönüşümler, YDD'nin tek tip iktisadi büyümesine, siyasi anlayışına ve toplumsal, kültürel hayatına ters düşebilecek birer yapıyı ortaya koyabileceklerdir. YDD özellikle Batı dışındaki dünyada, bu ihtimali ortadan kaldırmak için, büyümenin motoru olan şehirleri Habitat projesi çerçevesinde ele alarak toplumları biçimlendirme ve kontrol edilebilir bir hale sokma gayreti içine girmiştir. Her ne kadar YDD'nde yerel farklılıklara hoş bakılıp onlara ulus devlet sınırları dışında bir hareket kabiliyeti sunulsa da, şehirlerde meydana gelecek toplumsal dönüşümler gibi

[100] Yıkılmaz., **a.g.e**, s. 183-184.
[101] Yusuf, **a.g.m.**

etkileriyle bütün dünyayı şekillendirebilecek potansiyel güçlere iyi gözle bakılmamaktadır. Bu durum YDD'ni tehdit eden muhtemel bir gelişme olarak görülmektedir. Bu nedenle tabir yerinde ise bir kaşık suda adeta fırtına kopartılarak, Batı dışındaki şehirleşmenin nüfus artış hızı ve yakın bir gelecekte erişeceği nüfusun büyüklüğü çok yüksek gösterilmiş ve Habitat Toplantıları çerçevesinde bu şehirler kontrollü bir gelişme yörüngesine oturtulmak istenmiştir.

YDD periyodundaki bir diğer politika değişikliği ideoloji noktasında olmuştur. Komünist blokun varlığında önemli olmayan sistem altı farklılıklar, ondan sonra önemsenmeye hatta karşıt ideoloji ihtiyacını giderecek bir farklılık olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda en öne çıkan farklılık, dini bir kimlik birimi olarak İslam olmuştur. S. Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezinde sık sık vurguladığı üzere, komünist blokun dağılmasından sonra tek süper güç kalan Amerika'nın karşısında duran ve onun 'ötekisi' vazifesini gören bir ideolojik meydan okuma olarak İslam bütün versiyonlarıyla (İslami terör, fundamentalist İslam v.b.) ideoloji boşluğunu dolduracak en önemli farklılık olarak ortaya çıkmıştır. YDD'nin önceki periyottan bir diğer farkı da vaktiyle önemli olmayan hatta komünizme karşı 'yeşil kuşak' projesi ile desteklenen İslam'ın bugün terörle mücadele gibi çeşitli isimler altında hedef noktasına konması ve 'öteki' yapılmasıdır. Bu politika değişikliklerini belirleme, YDD'nin çehresini belirleyebilmeyi de sağlayacaktır.

YDD'nde en önemli son değişik uygulama, toplumsal alanda kendini gösterir. Bu politika gereği, toplumlar ulus devletlerin öncülüğünden çok sivil toplum kuruluşları öncülüğünde muhatap alınmak istenir. İlki 1976 yılında toplanan Habitat I Toplantısında hükümetlerle çalışma esas alınmışken, yirmi yılda YDD adına çok şey değişmiş olmalı ki, 1996 yılındaki Habitat II Toplantısında bu kez sivil toplum kuruluşları ile eşgüdümlü bir çalışma şekli esas alınmıştır. Sivil toplum teşkilatları ile çalışma düşüncesi, tamda Sovyetler Birliği'nin çökmesi sonrasına dek gelen ve hala BM'nin devletler düzeyinde organize ettiği en geniş katılımlı toplantısı olan 1992 Rio de Janerio Dünya Çevre Zirvesi'nin ürünüdür. Bu durum dahi YDD'nin getirdiği yeniliklerin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, son birkaç on yılda sivil toplum kuruluşları hem sayıca artmış ve hem de genel olarak daha güçlü

hale gelmişlerdir. Toplumu küresel boyutta temsil etme noktasında hareket kabiliyetleri gelişmiş ve alanları genişlemiştir. Ne var ki, çok zaman olduğu gibi, bu süreç de ikili bir gelişme seyri izlemektedir.

Birinde YDD'nin ulus devletleri daha kolay aşıp isteklerini bu kuruluşlar sayesinde hayata geçirebilmesini, en azından prensip olarak kabul ettirebilmesini sağlarken; diğerinde aynı veya benzer kuruluşlar YDD'nin uygulamalarına küresel bir dayanışma ile karşı çıkmakta ve bu uygulamaları engellemeye çalışmaktadırlar. Habitat Toplantılarında alınan kararların sivil toplum kuruluşları, kozalar, kent konseyi, gençlik meclisi, kadın meclisi gibi birlikteliklerle hayata geçirilmeye çalışılması YDD sürecinde sivil toplum kuruluşlarının birinci işlevine tanıdık bir örnektir. Hatta bazı yaklaşımlara göre, YDD bu tür toplumsal katılımları olabildiğince yüksek olmasını sağlayarak, Habitat benzeri büyük organizasyonlarının ulus devletler nezdindeki meşruiyet sorununu aşmaya çalışmaktadır.[102]

Aynı süreçte sivil toplum kuruluşlarının tam karşıt işlevine verilebilecek en kayda değer örnek şüphesiz, söz konusu kuruluşların küresel bir dayanışma ile Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ, World Trade Oraganization WTO)'nün önce OECD ülkelerine imzalatmaya çalıştığı gizli ve ulus devletlerin ekonomi üzerindeki hâkimiyetini by pass eden Çok Taraflı Yatırım Anlaşması-MAI (Multilateral Agreement on Investment)'nı Paris'teki OECD merkezi önünde protesto etmek suretiyle anlaşmanın imzalanmasını engellemeleri örneği olmuştur. Bu anlaşma ile DTÖ küresel sermayeye tek tip bir anayasa hazırlayıp ulus devletlerin bu anayasaya uymalarını sağlamayı ummuştur.[103] Bu sayede YDD'nin, 'dünya sadece zenginler tarafından ve zenginler için yönetilir' şeklinde özetlenen nihai amacı tam anlamıyla hayat bulacaktı. Ne var ki, anlaşma metninin dışarıya sızması sivil toplum kuruluşlarını harekete geçirmiş ve dünyanın yeni patronları toplantıyı sonuç alamadan kapatmak zorunda kalmışlardır.

[102] Yıkılmaz, **a.g.e.,** s.205-206.
[103] Gaye Yılmaz, "Kuralsız Bir Dünyaya Doğru: Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni", (Çeverimiçi) www.ceterisparibus.net/dunya/kuresellesme.htm , 26 Ocak 2005.

Benzer bir diğer örnek DTÖ'nun Seattle Toplantısı öncesinde yaşanmıştır. 87 ülkeden 1114 sivil toplum örgütü toplantı öncesi bir deklarasyon imzalayarak ve kendi ülkelerinde çeşitli etkinlikler düzenleyerek ulusal ve dünya kamuoyunu bilgilendirmiş ve toplantı sürecine önemli bir etkide bulunmuşlardır. Sivil toplum kuruluşları buna benzer karşıt etkinlikleri YDD'nin önde gelen kurumlarından IMF, Dünya Bankası, Dünya Ekonomik Forumu (Davos) ve DTÖ'nün hemen her zirvesinde tekrarlamaktadırlar.[104] Sivil toplum kuruluşlarının bu ikinci tip işlevi aynı zamanda birinci tip işlevine zıt bir anlam içerir. YDD sivil toplum kuruluşlarını (STK) kullanarak ulus devletleri ekonomik yönetimin dışına itmeye çalışırken, aynı STK'lar bu kez YDD karşısında ve kendi geleceklerinin iyiliği adına ulus devleti sahiplenen bir rol üstlenmişlerdir. STK faaliyetlerinin yaygınlaşan benzer örnekleri, ulus devlet ve YDD arasındaki karşıt bu iki rolü, YDD'nin toplumla ilgili öne çıkan önemli bir boyutudur.

Konunun toplumsal boyutunun en önemli bir diğer yönü de dünyadaki hızlı şehirleşme ile gün yüzüne çıkmaktadır. YDD iktisadi ve siyasi alanda olduğu gibi, toplumsal alanda da alternatif bir küresel süreç üretmeyen ama küresel altındaki farklılıkları da birer renklilik olarak karşılayan bir tek tiplilik arzular. Bu anlayış çerçevesinde eğer İslam gibi, Amerika şahsında tek kutuplu dünya yani YDD'ne meydan okuyorsa tehdit olarak algılanır. Ama Hinduizm gibi kendi halinde bir faaliyetse renkliliktir hatta desteklenmeye değer bulunur. Diğer taraftan, bir ülke silahlanmayı ve nükleer güce sahip olmayı İran gibi savunma denklemini Amerika'nın şahsında tek kutuplu dünyaya karşı kurarak sürdürüyorsa tehdit olarak algılanır. Ama İsrail gibi 'teröre' karşı kendini savunma düşüncesiyle sürdürüyorsa masumdur, hatta desteklenmeye değerdir.

YDD'nin aynen bu çelişkilerinde olduğu gibi, her alanda tek tip bir dünya düşüncesinden kaynaklanan bir diğer kayda değer çelişkisi de hızlı şehirleşme ve hızlı küresel işlevler edinme ile ilgilidir. YDD'nin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) önderliğindeki aktörleri hızlı şehirleşme ve bu şehirlerin hızla küresel işlevler

[104] Yıkılmaz., **a.g.e**, s.206.

edinmesi olgusunun geçmişte Batılı ülkelerde en dramatik örnekleriyle gerçekleşmiş olması hakkında hiçbir yorum yapmaz ve hiçbir özeleştiride bulunmazlar. Hatta bu süreçle her zaman onur duyarlar. Bu dönemde şehirleşme ve hızlı büyümenin her bakımdan zararsız ve hatta dünya için faydalı bir biçimde gerçekleştiği kabul edilir. Ama benzer gelişmeler bugün Batı dışı ülkelerde meydana gelince, aynı aktörlerden BM, Dünya Bankası, UNESCO ve DTÖ gibi küresel hükümet örgütlerince bu durum *dünyanın ortak geleceği*[*] adına büyük bir tehlike olarak görülür.

İlkine en önce Londra ve New York gibi zaten YDD'nin baş aktörlerine ait dünyalardan ve Tokyo, Singapur gibi YDD için siyasi, askeri ve ideolojik olarak bir tehdit üretecek durumda olmayan dünyalardan şehirler örnek verilir. Bunları yine aynı dünyalardan olan ve hızla benzer küresel işlevleri edinen Sydney, Chicago, Paris ve Hamburg gibi şehirler takip eder. Söz konusu dünyalara ait şehirlerin her bakımdan büyümesi ve küresel işlevler edinmesi dünyanın ortak geleceği için tehdit olarak kabul edilmez. Hatta bu şehirler küresel sermayenin, zenginliğin, refahın ve mutluluğun önemli birer aracı olarak görülürler. Bu şehirlerde her hangi bir gelişme stratejisi izlemeye gerek duyulmaz. Çünkü bu şehirlerin toplumları söz konusu zararsız gelişmeyi zaten başarabilecek insanlar ve toplumlar olarak kabul edilir. Bu insanlar dünyanın kıt kaynaklarını zaten en verimli şekilde değerlendiriyorlardır. Dünyanın geleceği için hep olumlu ve yapıcı bir çizgide ilerlerler.

Oysa aynı durum gelişmekte olan Batı dışı ülkelerde ve özellikle Doğulu toplumlarda söz konusu olmaya başlayınca, meseleye bakış birden bire değişiverir. Hızlı şehirleşme, şehirlerin hızlı gelişmesi ve nihayet bunların hızla küresel işlevler edinmeleri durumu, kendi haline bırakıldığı takdirde, dünyanın ortak geleceği için bir tehdit olabilecektir. Gerek demografik olarak, gerek ekonomik olarak büyüyen, gelişen ve küresel işlevler kazanan bu şehirler eşitlik ve adaletin tesis edilebildiği, sürdürülebilir ve yaşanabilir şehirler olmaktan hızla uzaklaşacaklardır. Çevreyi ve dünyanın kaynaklarını hor kullanan ve tahrip eden birer zararlı şehirleşme örneği

[*] "Dünyanın ortak geleceği" ifadesi, BM Çevre ve Kalkınma Komisyonunun 1987'de çevre ile ilgili olarak hazırladığı ve bu tarihten sonra büyük bir belirleyiciliği olan Ortak Geleceğimiz Raporu'na istinaden kullanılmıştır.

sunacaklardır. Buralarda yaşayan şehirli toplumlar ise, gerçek manada şehirli olmayıp, fakirliğin şehirlere taşınmasını, gecekondulaşmayı, karmaşayı ve nihayet terör gibi dünya için zararlı faaliyetlere merkez olabilecek yerleşim bölgelerini temsil edeceklerdir. YDD'nin küresel anlamda tek tipliliği öngören yaklaşımına karşı bir tehdit oluşturacaktır. Bu olası tehdit ise yine küresel bir yaklaşımla zararsız hale getirilecektir. İşte bu görevi yerine getirecek olan uluslar arası kurum da Habitat organizasyonudur. BM'in siyasi problemleri, IMF, Dünya Bankası ve DTÖ'nün ekonomik meseleleri küresel bir anlayışla ele alıp çözmesi gibi, Habitat organizasyonu da söz konusu toplumsal sorunu yine küresel bir yaklaşımla ve YDD'nine yakışacak bir tek tiplilikle çözecektir.

Burada önemli bir soru belirmektedir. Batı dışı dünyalarda, daha doğru bir ifadeyle gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen bu hızlı şehirleşme ve gelişen, küresel işlevler edinen şehirlerin farklı gelişim seyri neden YDD'nin diğer bazı alanlarda olduğu gibi renklilik, çeşitlilik, zenginlik olarak karşıladığı gelişmelerden değil de, tehdit olarak karşılanan gelişmelerden biri olmuştur? Bu sorunun cevabı, şehirlerin siyasi, ekonomik ve toplumsal gücünde gizlidir. Şehirler geçmişte olduğu gibi, bugün de etkileri bütün dünyayı sarabilecek siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümlere merkez olabilirler. Bu potansiyelin şehirlerin doğasında saklı olduğu geçmişte defalarca tecrübe edilmiştir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı bir şehirleşme, bugün de dünyayı saracak ve onun dengelerini sarsacak benzer dönüşümlere uygun merkezler haline gelebilir. Edinilen küresel işlevler ve imkânlar bu merkezlerde, yine bu coğrafya, toplum ve kültürlerin farklı dünya tasavvuru ile yoğrularak bambaşka toplumsal dönüşümlere ortam hazırlayabilir. Etkileriyle bütün dünyayı sarabilecek ve hatta dünyanın cari askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel dengelerini sarsabilecek bu muhtemel gelişme, potansiyel küresel bir meydan okumadır. İşte bu potansiyel meydan okumadan dolayı YDD söz konusu şehirleri, sistem altı bir çeşitlilik olarak değil, sistemi sarsabilecek ciddi bir tehdit olarak görmüştür. Bu tehdidi ise, Habitat Toplantıları çerçevesinde ve toplumsal sonuçları itibariyle kontrol edilebilir hale getirebilmenin gayreti içerisindedir. Sürdürülebilir şehirleşme, sürdürülebilir kalkınma, yapabilir kılma, yaşanabilirlik, konut hakkı, eşitlik, adalet v.b. prensipler ışığında siyasi, ekonomik ve toplumsal

gelişmenin motoru olan şehirler, kendi tarihi, siyasi, ekonomik, kültürel kaynaklarından tabii bir şekilde beslenerek kendi özgün gelişimini ortaya koyamayacak ama en iyi ihtimalle Batı tarzı şehirlerin işlevlerini tekrar eden, düzenlenmiş ve kontrol altına alınmış güdük şehirlere dönüşeceklerdir. Şehirlerin üretkenliği önlenmiş, gelişimi bir programa bağlanmış olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu hızlı şehirleşmeyi kendi haline bırakmak, gelişmiş ülkeler için ciddi bir risk almakla eş değerdir. Ne var ki, Habitat Toplantıları ile YDD'nin toplumsal boyutu küresel bir yaklaşımla kontrol altına alınmış ve dünyanın 'ortak geleceği' güvene kavuşturulmuş olacaktır. Böylece, dünyanın gelişmiş ülkelerin 'elinden kaçıp gitmesine' müsaade edilmeyecektir.[105]

Gelişmiş ülkeler 19 ve 20.yy.daki kendi şehirleşmelerinden doğan zararları telafi etme adına, zenginliklerinden bugünkü Batı-dışı şehirleşmelere, çevreye zararsız bir gelişme için yardım etmek ve ödenek ayırmak yerine, bu şehirleşme örneklerini belli kavramlarla belirlemeyi ve kıpırdayamaz hale getirmeyi yeğlemektedirler. Oysa dünyanın bugün baş başa kaldığı çevre sorunları bugünkü şehirleşmenin değil, daha çok geçmişteki şehirleşmenin ve aynı şekilde, gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin eseridir. Mesela atmosfere yayılan ve sera etkisi yapan gazların %25'ini ve karbondioksitin ise % 36'sını ABD tek başına salmaktadır. Dünya karbondioksit üretiminin üçte ikisini Kuzey ülkeleri yani gelişmiş ülkeler yapmaktadır. Bu ülkeler söz konusu kirlenmeye sebep olan yapıları ise, son birkaç yılda değil, son iki yüz yılda gerçekleştirdikleri ve dünyanın ortak geleceği için zararlı olan bir şehirleşmeyle ve doymak bilmez bir üretim ve tüketim duygusuyla ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla çevreyi kirletmek suretiyle bunu küresel bir tehdit haline getiren bugünün Batı-dışı şehirleşmesi değil, son iki yüzyılın Batılı şehirleşmesidir. Hal böyleyken Amerika, karbon gazlarında indirime gitmeyi öngören ve bugüne kadar 174 ülkenin imzaladığı Kyoto Protokolünü imzalamamakta direnmektedir.[106]

---

[105] Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çeviren: Osman Akınhay), Alfa Yayınevi, İstanbul 2000, ss.14-16.
[106] Yıkılmaz, **a.g.e**, s.302-303-304.

Diğer taraftan BM'nin çıkardığı bir hesaba göre, yeryüzünde bütün toplumların temel eğitim hizmetlerine kavuşabilmesi, yeterli düzeyde beslenebilmesi, temiz içme suyuna kavuşabilmesi ve genel olarak sağlıklı altyapı imkânlarına kavuşabilmesi için gerekli olan yıllık harcama miktarı 40 milyar dolardır. Oysa aynı hesaba göre, bugün dünyada silahlanmaya ayrılan miktar 800 milyar dolardır.[107] Bu miktar birincinin tam yirmi katıdır. Silahlanma için büyük miktarlarda bütçeler ayıran devletlerin yine aynı gelişmiş ülkeler olduğu göz önüne alınırsa durumun çelişkisi daha net olarak ortaya çıkacaktır. Yeryüzünün gelişmiş ülkeleri 19 ve 20.yy.da, bugün gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinden çok daha yoğun bir şekilde çevreyi kirleterek ve insanları şehirlerde aç, susuz ve sefil bir şekilde çalışmaya mahkum ederek sağladıkları gelişmeyi, bugünün gelişmekte olan ülkelerine yakıştıramamaktadırlar. Üstelik bu yoğun kirletme ile elde ettikleri gelişmeden sağladıkları refah düzeyinden silahlanmaya ayırdıkları miktarın yirmide birini bile temel altyapı harcamaları için vermeye yanaşmamaktadırlar. Bunu yaparak bir anlamda dünyadan özür dileyip, hatalarını telafi etmeye çalışmak yerine, Habitat Toplantıları ile gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesini çeşitli kısıtlamalarla durdurmaya en azından sınırları belirlenmiş bir yörüngeye oturtmaya çalışmaktadırlar. Bunun temel sebebi daha önce de vurgulandığı üzere, dünyanın ortak geleceğinin güvenliğini sağlamak değil, Batı-dışı şehirleşmelerde meydana gelip, dünyanın siyasi, sosyal ve kültürel yapısını değiştirebilecek toplumsal dönüşümleri kontrol altına almaktır. Çünkü birçok çağdaş çalışmada nitelendirildiği üzere, şehirler gelişmenin ve medeniyetin motorudurlar.

Batı-dışındaki toplumlar tarımla uğraşıp, köyde yaşarken, tipik bir köy toplumu iken, Batının sürdürülebilir kalkınma, sürülebilir şehirleşme, dünyanın ortak geleceği vb. gibi hiçbir derdi yoktu. Batı-dışındaki toplumların köylerdeki fakirliğine, sefaletine vb. siyasi, sosyal sorunlarına çare aramak aklından bile geçmiyordu. Eğer bu toplumlar bugün olduğu gibi, hızlı bir şekilde şehirlere akın edip, hızla şehirleşmeseler, gelişmiş ülkeler yinede bu konularla ilgilenmeyeceklerdi. Ne var ki, Doğu'lu ve Güneyli toplumlar da denen, Batı-dışı toplumlar hızla şehirleşmeye başlayıp dünyanın şehir manzarasını ve şehirleşme sürecini bambaşka bir zemine

[107] Thorns, **a.g.e.,** s.149., Ayrıca bak. Yıkılmaz, **A.e**, s.335-336.

oturtunca, Batılı gelişmiş ülkeler bir anda alarma geçtiler. Ardı ardına raporlar hazırladılar ve ardı ardına küresel kapsamda toplantılar düzenlediler. Tarımsal üretim yaparken ve köyde yaşarken hiçbir sorunu önemsenmeyen gelişmekte olan ülkeler, şehirleşmeye başlayınca, yine Batı tarafından belirlenip kavramlaştırılan şehir problemleriyle alelacele mercek altına alındılar. Köydeki kısmının sorunlarıyla hala ilgilenmek pek içlerinden gelmiyordu. Şehirlerdeki problemler belirlenip kavramlaştırıldıktan sonra hükümetlerle, yerel yönetimlerle ve sivil toplum kuruluşları ile bu sorunlara çare aranmaya çalışıldı. Bu toplumlar köyde yaşarken kendi derdinde olan Batı, neden aynı toplumlar şehirleşmeye başlayınca harekete geçmiştir? Çünkü şehirler gelişmenin ve uygarlığın motorudurlar. Batı, gelişme sürecine girmekte olan bir Doğu'ya seyirci kalamazdı. Bu toplumlar köyde yaşarken, ne küreselleşmenin nimetlerinden yararlanabilir ve ne de küreselleşme sürecini etkileyebilirlerdi. Oysa şehirlerde yaşamaya başlamaları her iki sürecin de başlaması demektir. Batı-dışı toplumlar, özelliklede klasik Doğu toplumları sadece Batıyı tekrar etmekle yetinmeliydiler. Çünkü Batılıların gözünde Doğu özne değil, her zaman nesne olagelmiştir! Şehirleşme konusunda da bu böyledir. Batı tipi bir şehirleşme tekrar edilmeli ve sadece Batı tipi bir şehir toplumu ve kültürü üretilmelidir. Batı, ancak bu sayede kendi dünya sisteminin geleceğinden emin olabilirdi. Eğer Doğu'lu toplumlar bu düşüncenin sınırlarını zorlayacak bir yapılanma içine girdilerse, bir şeyler üretmeye, kendi başlarına bir şeyler yapmaya özendilerse, hızla yine eski durumlarına yani nesne konumlarına geri döndürülmeliydiler. İşte Habitat çalışmaları, şuuraltında biraz da bu aşağılayıcı düşüncelerin bulunduğu bir bakışın ürünüdür.

Batılı gelişmiş ülkeler, zaman zaman Batı dışı gelişmekte ülkelere Habitat benzeri çalışmalarla hedef göstermeyi ihmal etmezler. 'Sürdürülebilir şehirleşme', 'sürdürülebilir insan yerleşimleri' ve 'yaşanabilir şehirler' şeklinde ifade edilen kavramlar temelde bu düşüncenin eseri kavramlardır. Gelişmiş ülkelerin güdümündeki küresel örgütler bu konuda bazı söylem farklılıkları yaşamaktadırlar fakat temel düşünce aynıdır. Bu temel düşünce, Batı dışı gelişmekte olan ülkelere yol göstermektir. Bu anlamda bir 'taş' da UNESCO atmıştır. Bu kurum Habitat çalışmalarıyla temelde aynı düşüncenin eseri olarak 'İnsancıl Şehir' (Humanizing

City) diye bir kavram geliştirmiştir. Bu kuruma göre, insancıl şehir, geniş ağaçlı yollar, köprüler, geçitler, parklar ve kamusal alanlar inşa etmekten çok öte bir şeydir. Aynı şekilde 'insancıl şehir', herkese konut sağlamaktan, şehri iyi bir altyapı ile donatmaktan, kamu binaları ve hızlı ulaşım ağı ile donatmaktan fazla bir şeydir.[108] Bu olgu adeta Batı dışındakilerin ulaşamayacağı ama ulaşmak için hep akıllarında bulundurmaları gereken, şehirle ilgili çalışmalarını buna göre düzenlemeleri gereken 'öte' bir hedeftir.

Batı dışında da, Batı'dakilerden geri kalmayacak şehirler ortaya çıkmaya başlayınca, Batı, diğer kavramların yanı sıra, ortaya 'insancıl şehir' diye bir kavram atmıştır. Daha önce kısmen değinildiği üzere, bununla iki amaca ulaşılmak istenmektedir. Birincisi, Batı ulaşılmaz bir gelişmişliğe sahip olduğunu bununla ifade etmek istemiştir. İkicisi ise, Doğu'ya bir hedef verilmiştir. Zira o gideceği yeri seçmekten acizdir. İzleyeceği yolu belirleme kudretinden yoksundur. İşte hedef ve izlenmesi gereken yol anlamında, Batılı gelişmiş ülkelerin, Batı dışı gelişmekte olan ülkelere empoze etmeye çalıştıkları en önemli proje Habitat projesidir. Bu hedef ve ilkelerin değişen bütün versiyonlarının ortak amacı, palazlanmaya çalışan Batı dışı gelişmekte olan ülkeleri, YDD çerçevesinde bir yere oturtmak ve onları kontrol altında tutmaktır.

Sınırsız kar güdüsü ile dünyanın her yerine ve bu arada köylere kadar pazarlanan televizyonlar ve benzeri kitle iletim/iletişim teknolojileri sadece Batı'ya para kazandırmak gibi bir yönlü işlememiştir. Doğu'lu toplumları şehirlerin parıltılı imajına çeken ve geleneksel yaşama çevresinden kopmasını sağlayan bir yeni anlayışa da sebep olmuştur. Şehirlere doluşan Doğu'lu toplumlar ise, dünyanın şehir manzarasını, şehirleşme ve gelişme sürecini Batı ekseninden Doğu eksenine çevirebilme potansiyeline kavuşmuşlardır. Çünkü şehirler, toplumları köydeki ve tarım toplumundaki kanaat eden durağan topumlar olmaktan çıkarıp, dinamik ve gelişmek isteyen bir formata sokacaktır. Dokunmadıkça halinden şikayet etmeyen bir toplumsal yapıdan, sürekli isteyen, daha iyisini talep eden ve küresel kaynakların

[108] UNESCO, Note, "Humanizign City", p. 4. (çevrimiçi) www.unesco.org/most/humaniser.pdf , 07 Temmuz 2003.

paylaşımının adilce olmasını talep eden bir konuma getirecektir. Toplumların gözü açılacak, elindekiyle yetinmeyecektir. Dünyanın kaynakların sınırlı olduğu bir ortamda gelişmek ve daha iyi bir hayat standardına sahip olmak isteyeceklerdir. Sorunlarına çare arayışına girecek ve her alanda üretmeye başlayacaktır. Kısacası şehirler gelişmenin ve uygarlığın motorudurlar. Dolayısıyla, Doğu toplumları bu hızlı şehirleşmeyle beraber, bir kez daha dünyayı değiştirme potansiyeline sahip olabileceklerdir. İşte Batı'yı harekete geçiren de bu potansiyel olmuştur.

BM'in bir süreli yayınında, şehirlerin potansiyeli ile ilgili yukarıdaki cümleyi teyit edecek şekilde, "medeniyet şehirlerin hikayesidir" denmekte ve ardından bir dizi çarpıcı ifadeye yer verilmektedir. Bu bakış açısına göre, eğer küresel trendler devam ederse geleceğin şehirleri hayatın kâbusu olabilecektir. Gelişmekte olan dünyanın birçok büyük şehrini aşırı nüfus ve fakirlik karakterize etmektedir. Sosyal bünye, şehir merkezlerine yönelen göç dalgalarıyla tahrip edilmiş ve altyapı bozulmuştur. İnsani emellerden yoksun şartlar suç, hastalık, yabancılaşma ve sefalet üretmektedir. Bu ifadeler bütün bütün yanlış değildir. Fakat aynı metnin devamında bu manzara için 'tehdit' nitelemesi yapılmaktadır ki, bakışın niteliğini değiştiren tamda bu ifadedir. Oysa Batı, bu şehirleşme ve gelişme sürecini, dünyanın ortak geleceği adına çok daha yıkıcı bir şekilde yaşamış olup, bugün de bu zararlı gelişme bitmiş değildir. Batı, dünyanın ortak geleceğini güvene kavuşturmak üzere önce kendine çekidüzen vermek ve ardından Batı-dışı şehirleşmenin çevreye ve asgari insani yaşama şartlarına zarar vermeksizin gelişebilmesi için, haksız bir şekilde toplumları sömürerek ve dünyanın kaynaklarını kötü kullanarak elde ettiği refah düzeyinden ödenek ayırmak yerine, gelişmekte olan ülkeleri hiçte samimi olmayan düşüncelerle geri kalmışlığa mahkûm etmeye veya en azından kontrol edilebilir bir gelişme yörüngesine çekmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda aynı BM yayınının devamında gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi 'tehdit' olarak nitelendirildikten sonra, bu sorunun çözümü için son derece dikkat çekici ifadelere yer verilmiştir. Bu ifadelere göre, söz konusu 'tehditle' sadece hükümetler veya bir toplum sektörü başa çıkamayacaktır. Bu nedenle hükümetler, özel sektör ve çok yönlü kuruluşlar için yaratıcı bir şekilde beraber çalışma gereği vardır. Ev, ulaşım, su ve sürdürülebilir çevre altyapısına ihtiyacı olan şehirler; uluslar arası destek ve finans enstitüleri,

hükümetler, yerel otoriteler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları, gerekli hayati operasyon için ağır ağır ilerlemelidirler dendikten sonra, Habitat'ın kavgasının da zaten bunu sağlamak olduğu açıklanmaktadır.[109] Söz konusu bakış, Habitat'ın daha baştan itibaren sağlıksız bir bakış açısıyla işe koyulduğunu açıkça göstermektedir. Bununla beraber çözüm arayışlarının gelişmekte olan toplumlarla ve dünyanın geleceğiyle ilgili muhtemel sonuçlarını öngörebilmek için Habitat sürecinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekecektir.

[109] UN, **Chronicle**, Sipring96, Vol.33, Issue 1, p.1.

III. BÖLÜM

HABITAT TOPLANTILARI VE ŞEHİR

A) Geçmişten Günümüze Habitat Toplantıları

1. HABITAT'ın Anlamı ve Gelişimi

"Habitat" kelimesi bir Biyoloji terimidir ve herhangi bir canlının yaşadığı tabii çevre, o canlının hayat alanı anlamına gelir. Kelime bitki ve hayvan türleri dışında insanlar için kullanılıp sosyal bir anlam yüklendiğinde ise, oturulan, yerleşilen ve yaşanılan yer anlamını kazanır. 'Habitat' kelimesi Latince kökenli olup, bazı durumlarda 'hane', 'ev' kelimesiyle aynı anlamda da kullanılabilmektedir.[1]

Kelime ve terim anlamıyla ilgili olacak şekilde Habitat aynı zamanda Birleşmiş Milletler (BM)'in düzenlediği ve insan yerleşimlerini ele alan seri toplantıların da adıdır. Yirmi yılda bir yapılan Habitat Toplantılarının diğer adı 'Dünya İnsan Yerleşimleri Konferansı'dır.

Bugüne kadar ana toplantılar iki kez yapılmış olup, ilki 1976'da Kanada'nın başkenti Vancouver'da ve ikincisi de 1996'da Türkiye'nin İstanbul şehrinde toplanmıştır.

Birinci toplantının ardından, 19 Aralık 1977'de merkezi Kenya'nın başkenti Nairobi'de bulunacak bir BM birimi kurulmuştur.

Habitat II Küresel Eylem Planında Kenya'nın başkenti Nairobi'de bulunan Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Merkezi (UNCHS-HABITAT)'nin birincil işlevi herkese yeterli konut ve insan yerleşmelerinin sürdürülebilir gelişmesi

[1] Ömer Dinçer, "Birleşmiş Milletler Konferansları ve Habitat II Hazırlık Çalışmaları Üzerine Bir Tartışma", **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 1996, Sayı: 8, s.74.

konularında ilgili diğer hükümetler arası organlara maddi hizmetler sağlamak şeklinde tanımlanmaktadır.[2] Habitat'ın işlevi ile ilgili Eylem Planının diğer maddesinde, Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Merkezi (Habitat), ilgili diğer kuruluşlarla birlikte, kentleşmede belli başlı eğilimlerin ve kentsel politikaların etkilerinin analizine ve izlenmesine uygun bir sürecin oluşturulmasından sorumlu olacağı şeklinde bir ifade yer almaktadır.[3]

Habitat toplantılarının temel yapılma nedeni Habitat II Küresel Eylem Planında çok açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bu ifadeye göre toplantıları motive eden gereklilik şöyle ifade edilir: "Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı kentleşme ve kamu sektörü ile özel sektör kaynaklarının yoğunlaştığı kasaba, kent ve megakentlerin büyümesi hem yeni bir meydan okumayı hem de yeni fırsatları temsil etmektedir: Kırsal alandan kentsel alana göç dâhil, bu olguların kökündeki nedenlerin ele alınması gerekmektedir."[4] Bu ifade çalışma içerisinde ileri sürülen temel argümanları haklı çıkarmaya yetecek kadar netlik arz etmektedir. 'Tehdit' ve 'imkân' ifadeleri çeşitli şekillerde anlaşılabilir. Küresel tehdit ve imkânlara işaret edebileceği gibi, küresel tehdit ve sadece yerel imkânlara da işaret edecek şekilde anlaşılabilir. Bu yerel imkânların gelecekte gelişmekte olan ülkeleri, gelişmiş ülkelerin önüne geçirebilecek bir potansiyeli ifade etmesi de mümkündür. Habitat toplantılarının arkasındaki güç olan küresel gelişmiş ülkeleri asıl tedirgin edenin de bu potansiyel olma ihtimali son derece güçlüdür. Nihayetinde Habitat projesi her türlü ihtimali göz önüne alarak şimdiden çalışmalarına başlamıştır. En objektif ihtimali en öne koyarak, gelecekteki en özel ihtimal için şimdiden gelişmekte olan ülkelere müdahale altyapısını oluşturmaktadır.

Birleşmiş Milletler teşkilatı Habitat Toplantılarıyla bütün dünyada konut, konutun içinde bulunduğu mahalle ve mahallenin içinde yer aldığı şehirleri, hükümetlerden sivil toplum kuruluşlarına kadar toplumların her kesiminden aktörlerin katılımıyla ve yeni bir anlayışla ele almayı ve yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir. Bu hedefe göre konuttan şehre yerleşim süreci, kişisel veya kültürel ihtiyaca, ekonomik imkâna göre şekillendirilmesinin ötesinde, küresel bir kısım

[2] BM, **Habitat II Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 229. (Çevrimiçi) www.toki.gov.tr 01 Mart 2004.
[3] BM, **Habitat II Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 239.

zaruretler göz önüne alınarak şekillendirilen bir süreç olacaktır. Bununla beraber BM teşkilatı bu hedefler için her ne kadar belli bir merkez ve belli prensipler belirlemişse de, birinci ve ikinci Habitat toplantıları arasında geçen yirmi yılda bazı anlayış, taktik ve prensiplerde bir takım değişikliklere gitme gereği hissedilmiştir.

2. Birinci Habitat Toplantısı

I. Habitat toplantısı 31 Mayıs- 11 Haziran 1976 tarihleri arasında Kanada'nın başkenti Vancouver'da yapılmıştır. 134 ülke ve 9 bin delegenin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Toplantıda "İnsan Yerleşimleri Deklarasyonu" ve "Eylem Planı" adı altında iki belge hazırlanmıştır. Bu belgelerde I. Habitat toplantısının ana ekseni olan üç konu üzerinde durulmaktadır.

Bunlardan birincisi, yerleşme sorununun bir insanlık hakkı olarak kabul edilmesi konusudur. Toplum ve birey düzeyinde, insanların barınak sorunu temel insan hak ve ihtiyaçlarından biri olarak görülmüş ve yeterli miktarda konut ile ilgili hizmetlerin insan onuruna yakışır bir şekilde sağlanması gerekliliği üzerinde mutabakata varılmıştır.

İkinci ana gündem, yerleşme sorunlarının çözümünde devletlerin birinci dereceden sorumlu kılınması konusu olmuştur. Buna göre, merkezi hükümetler sorunun çözümünde yetki ve sorumluluk bakımından en önde gelen aktörler olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede amaca ulaşabilmek için kapsamlı yerleşme planlarının hazırlanması teklifi de gündeme getirilmiştir.

Üçüncü ana gündem sorunun çözümünde merkezi hükümetlerin yetersiz kalması durumunda uluslar arası yardımlaşmaların harekete geçirilmesi ve uluslar arası devletler topluluğunun desteğinin sağlanması konusudur.

---

[4] BM, **Habitat II Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 54.

Bu gündem maddesi gereği merkezi hükümetlerin yetersiz kaldığı noktada gelişmiş ülkelerin teknik ve mali açıdan onlara yardımcı olması ve uluslar arası toplulukların bu konuda sorumluluk üstelenmesi karara bağlanmıştır.[5]

Bir diğer kaynağa göre, Birinci Habitat Toplantısında üzerinde en çok durulan üç konudan ilki herkesin yaşanabilir bir eve sahip olması, ikincisi su kaynaklarına ulaşma ve üçüncüsü de sağlık hizmetlerine ulaşma gerekliliği şeklinde sıralanır.[6] Bu üç gündemi yukarıdaki birinci gündemin içinde değerlendirmek mümkündür.

Bu sorunlar, ilk toplantı yıllarındaki iki devletin sorunlarına paralellik göstermektedir. Bunlardan birincisi İsrail ve ikincisi de Hindistan'dır. İlk sorun daha çok bir konut en ucuza nasıl maledilir şeklinde ele alınmıştır. Bu ise İsrail'in o yıllardaki en büyük sorunudur. İsrail'e göç eden dünyanın çeşitli ülkelerinden gelmiş Yahudiler için acilen ve en ucuz yoldan konut ihtiyacı söz konusudur. Bu yerel sorun dünyanın gündemini meşgul etmiştir. İkinci sorun olan su kaynakları ve sağlık hizmetleri ise Hindistan'ın sorunudur. Hindistan kalabalık nüfusuyla enerji sıkıntısı çekmekte ve su, sağlık sorunları yaşamaktadır. Bu sorunlar da aynı şekilde sanki dünyanın ortak sorunlarıymış gibi, Habitat I'de ağırlıklı olarak gündeme gelmiş ve bu toplantıyı karakterize eden konular olmuşlardır.[7] Habitat toplantılarının ikincisinde de benzer eğilimler bulmak mümkündür. Burada gündemi proje hazırlayıcılarının belirlemesinden kaynaklanan temel bir sorun söz konusudur. Bu sorunun, toplantıların yapısal tarzından kaynaklanan bir niteliği vardır.

3. Rio Yeryüzü Çevre ve Kalkınma Zirvesi ve Gündem 21

"Yeryüzü zirvesi" olarak bilinen toplantı 1992 yılının Haziran ayında Birleşmiş Milletler tarafından Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde gerçekleştirilen Çevre ve

[5] Dinçer, **a.g.m**, s.74-75.
[6] Editorial, "Future Cities and Habitat II" **Environment & Urbanization**, Vol.8, No:1, April1996.
[7] Turgut Cansever, **Kubbeyi Yere Koymamak**, Yayına Hazırlayan: Mustafa Armağan, İz Yayıncılık, İstanbul 2002, s.332,333.

Kalkınma Konferansıdır. Rio zirvesi o güne kadar en yüksek katılımlı BM konferansı olma hüviyetine sahiptir.

Konferans sonucunda uluslar arası beş belge kabul edilmiştir. Daha sonra bunlar arasında en çok bilinecek olanı "Gündem 21' adlı belge olacaktır.

Söz konusu uluslar arası beş belgeden ilki "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi"dir. İkincisi "İklimsel Değişiklikler Sözleşmesi"dir. Bu iki belge uluslar arası bağlayıcılığı olan belgelerdir. Bağlayıcı olamayan diğer üçünden ilki "Ormanların Sürdürülebilir Yönetimi Konusundaki İlkeler Bildirimi", ikincisi "Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirgesi"dir. Beşinci ve en öne çıkan belge ise, "Gündem 21" olarak tanınan belgedir.[8]

Gündem 21, Rio Zirvesinin en önemli kavramı olan 'sürdürülebilir kalkınma' kavramını hayata geçirme amacına yönelik hazırlanmış bir 'küresel eylem planı' niteliği arz eder. Rio Zirvesinde 21.yy.da sürdürülebilir gelişme ile ilgili izlenecek ilkeleri içeren metin daha sonra "Gündem 21" olarak anılmaya başlanmıştır. Habitat toplantıları dâhil daha sonraki birçok sosyal içerikli toplantının atıf yaptığı bir metin olan Gündem 21'i ortaya çıkaran etkinliğin Rio Zirvesi olması bu konferansı son derece önemli kılmıştır.

Gündem 21 dört kısımda toplanan 40 bölüm içermektedir. İlk üç kısım temel tartışma konularını ve hedefleri içerirken; dördüncü kısım daha çok bu hedefleri gerçekleştirme ile ilgili yöntemleri içeren tamamlayıcı kısım durumundadır. Dolayısıyla Gündem 21'in ilk üç kısmı ve buradaki ilk 32 bölüm en önemli kısımdır.

Birinci kısım Rio Zirvesinden sonraki Habitat Toplantılarının konusu olacak sosyal ve ekonomik konuları içermektedir.

İkinci kısımda çevre ile ilgili konular geniş bir şekilde ele alınmaktadır.

[8] Detaylı bilgi için bak. (çevrimiçi) www.toki.gov.tr , 13.5.2004.

Üçüncü kısımda devletler dışındaki sosyal gurupların mesela Sivil Toplum Kuruluşlarının, özel sektör ve sendikalar gibi sosyal oluşumların bu tür küresel faaliyetlerde rollerinin artırılması gereği işlenmektedir.

Dördüncü bölümde ise, bu hedeflere ulaşmayı kolaylaştıracak yöntemler yer almaktadır.

Habitat toplantıları ve Habitat misyonu açısından en kayda değer kısımlar ise, birinci ve üçüncü kısımlardır.

Birinci kısımda özellikle 7. bölüm doğrudan ikinci Habitat toplantısının misyonu ile ilgilidir. Bu bölüm "Sürdürülebilir insan yerleşimleri gelişmesinin desteklenmesi" başlığını taşımaktadır. Yine bu bölümün ele aldığı konulardan birincisi de "herkese yeterli konut" hedefini içermektedir. Bu bölümün diğer maddeleri de II. Habitat toplantısı ile paralellik arz eder.

Burada son derece kayda değer olan şudur ki; Habitat toplantılarının hedef ve ilkeleri hazırlıksız bir şekilde ortaya atılmış yeni fikirler değildirler. Hepsinin belli bir geçmişi vardır. Son derce planlı ve düzenli bir çalışmanın ürünü olarak, gittikçe artan tesir ve yoğunlukta dünyanın gündemine getirilmektedir. Bu denli planlı bir sürecin, sadece toplanıp dağılan bir toplantılar, konferanslar dizisinden ibaret kalıp, gerçek hayata tesir etmemesi düşünülemezdi. Dünya toplumları tedricen belli bir sürece sokulmakta ve şekillendirilmektedir. Habitat toplantıları misyonu gereği bunu şehirleri merkez alarak yapmaktadır.

Gündem 21'in II. Habitat toplantısı ile yakından ilgili olan ikinci bir başka kısmı da " Temel Gurupların Rollerinin Geliştirilmesi" başlığını taşıyan üçüncü kısımdır. Bu kısım 23. ve 32. bölümler arasındaki dokuz bölümü kapsamaktadır. Bunlardan 24. bölüm "Sürdürülebilir ve hakkaniyetli gelişme yönünde kadınlar için küresel eylem" başlığını taşımaktadır. Kadınların ekonomik ve politik gelişme ve kalkınma faaliyetleri esnasında karar alma sürecine aktif bir şekilde katılımlarının

sağlanması gereğini vurgulamaktadır. Bu bölüm BM'nin daha sonra 4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Pekin'de yapılacak olan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nın zihinsel hazırlığı mahiyetindedir. Toplantılar farklı isimler ve öncelikli başlıklar altında yapılmakta fakat ayrıntıda hepsinin bir biri ile son derece eşgüdümle sıralandığı anlaşılmaktadır.

Bu kısmın 25. bölümünde ise yine Habitat II'nin yönetişim ilkesine uygun ve ona bir zemin hazırlayacak şekilde, kadınların yanı sıra karar alma sürecine dâhil etmeyi amaçladığı gençleri konu edinmektedir. Bu bölümde gençlerin, Gündem 21'in uygulanması dâhil, BM'in tüm faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmalarını ve hükümet kararlarına ilişkin görüşlerini ifade edebilmelerini sağlayacak mekanizmaların oluşturulması gereği üzerinde durulmaktadır.

Son derece önemli bir başlık başlık 27. bölümde yer almaktadır. Bu bölüm "Hükümet-dışı kuruluşların rolünün güçlendirilmesi: Sürdürülebilir gelişme için ortaklar" başlığını taşımaktadır. Hükümet-dışı kuruluşların yani Sivil Toplum Kuruluşlarının katılımcı demokrasinin hayata geçirilmesi bakımından sürece dâhil edilmelerinin son derece önemli olduğundan bahsedilmekte ve söz konusu gruplardan Gündem 21'in hayata geçirilmesinde dikkat çekici bir şekilde "ortaklar" olarak görülmeleri gereğinden bahsedilmektedir. Hatta bir adım daha ileri gidilerek, BM ve hükümetler politika üretme, karar oluşturma ve uygulama süreçlerine bu grupları etkin bir şekilde dâhil edebilmek üzere kurumlaşmış mekanizmaların gözden geçirilmesi gerektiği vurguyla ifade edilmektedir. Ulusal ve uluslar arası boyuttaki kurumlaşmış sistemlerin yeni bir anlayışla yeniden yapılandırılması tazyikinde bulunmaktadır.

Değinilmesi gereken son bir diğer bölüm de, 28. bölümdür. Bu bölüm "Gündem 21'in desteklenmesinde yerel yönetimlerin girişimleri" başlığını taşımakta ve küresel düzeyde bütün yerel yönetimler, planlama, karar alma ve uygulama süreçlerine kadınların ve gençlerin etkin olarak katılımını sağlamaya davet edilmektedir. Genel olarak yerel yönetim anlayışının "katılım" çerçevesinde yeniden şekillendirilmesi ve uygulanması istenmektedir.

Habitat II toplantısından dört yıl önce küresel düzeyde yapılan bu çağrı ve yönlendirme gayretlerinin hükümetler ve yerel yönetimler üzerinde hiçbir tesir icra etmediğini söylemek mümkün değildir. Üstelik Habitat II toplantısıyla bu süreç daha da etkili bir şekilde pekiştirilmeye çalışılacaktır.

4. İkinci Habitat Toplantısı

İkinci Habitat Toplantısı 3-14 Haziran 1996 tarihleri arasında İstanbul'da yapılmıştır. Toplantıya 170 ülkeden 3 bini aşkın delege katılmıştır. Yine bu toplantıya 2 bin 500'ün üzerinde Sivil Toplum Teşkilatı (NGO) iştirak etmiştir.[9]

Bu konferansın en önemli özelliği, I. Habitat toplantısının yapıldığı 1976 yılından II. Habitat toplantısına kadar geçen 20 yıl süresince yapılan benzer birçok toplantının birlikte yorumlanacağı sentez toplantı olmasında gizlidir. Habitat II hem Vancouver'ı hem Rio Zirvesini ve hem de diğer toplantıları kapsayacak ortak hedef ve ilkelerin gündeme getirildiği 20.yy.ın önemli son toplantısıdır.

Toplantının ana gündemini belirleyen başlıklar "Herkese Yeterli Konut" ve "Sürdürülebilir İnsan Yerleşimleri" şeklindedir. Bununla beraber, toplantının gündemini daha iyi anlayabilmek, bu hedeflerin yanı sıra, onları gerçekleştirme yolunda izlenecek yöntemleri ifade eden ilkelere de göz atmayı gerektirmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, toplantının iki ana hedefi bulunmaktadır. Birincisi, "Herkese Yeterli Konut" ve ikincisi de "Sürdürülebilir İnsan Yerleşimleri"dir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için takip edilecek ilkeler ise,

[9] UNESCO'S Massage at Habitat II-THe City Summit, "Humanize The Urban Environment", **UNESCO International Science, Technology&Environmental Education Newsletter**, Sep.96, Vol.21, Issue 3. Habitat sitesinde ise toplantıya katılan ülke sayısı 171 olarak verilmektedir. (Çevrimiçi) http://www.unhabitat.com/about/history.asp, 24/10/2005. Başka bazı kaynaklarda Habitat II'ye katılım ülke bazında 180 ve delege bazında 20 ila 30 bindir. Özellikle katılımcı delege sayısındaki bu büyük fark, resmi bürokratik katılımcılarla, bürokrasi dışı (sivil toplum kuruluşları v.d.) katılımcılar arasındaki sayı farkından kaynaklanmaktadır.

Fakirliğin Azaltılması, Ailenin Güçlendirilmesi, Hemşehrilik şuuru oluşturma, Adil Olma, Yaşanabilirlik, Yapabilir Kılma, Sürdürülebilirlik ve Yönetişim olmak üzere başlıca sekiz başlık altında toplanabilir. Bu ilkelerden en öne çıkanlar ise, Yönetişim ve Sürdürülebilirlik ilkeleri olmuştur.

Bununla beraber bir iddiaya göre, II. Habitat toplantısında gündemi belirleyen maddelerden birisi olarak eğer "Yaşanabilirlik" ilkesi kabul edilip gündeme alınmasaydı, bu toplantı, kendisinden dört yıl önce yapılan Rio Zirvesinin bir devamı niteliğinden öteye geçemeyecekti.[10]

Hatırlanacağı üzere, II. Habitat toplantısının insan yerleşimleriyle ilgili en bilinen ve üzerinde en çok durulan maddelerinden biri 'Sürdürülebilir İnsan Yerleşimleri'dir. Bu konu ise, daha önce Rio Zirvesi başta olmak üzere, birçok BM Konferansının gündeminde zikredilmiş bir maddedir. Bununla beraber insan yerleşimlerinin niteliğini belirleyen bir madde olarak, sürdürülebilirliğin yanı sıra yaşanabilirliğin gündeme alınmış olması farklı bir yaklaşıma işaret eder. Zira önceki toplantıların hiç birinde bu madde gündeme gelmemiştir. Türkiye açısından önemi ise, bu maddeyi ev sahibi ülke olarak Türkiye'nin önermiş olmasıdır.

İçeriğin kapsamı hariç tutulursa, II. Habitat toplantısının birinciden en kayda değer farkı, seçilen hedefleri gerçekleştirmede farklı aktörlere öncelik verilmesinde yatar. I. Habitat toplantısında hükümetlere ve uluslar arası iş birliğine öncelikli görev verilirken; zaman içinde hükümetlerin ne tek başlarına ve ne de beraberce bu hedefleri gerçekleştirmede başarılı olamadıkları görülmüştür. Buna istinaden II. Habitat toplantısında hükümetlere değil, yerel yönetimlere ve sivil toplum kuruluşlarına öncelikli bir rol biçilmiştir.

Bu süreç içerisinde hissedilmesi gereken önemli ayrıntı şudur: I. Habitat toplantısından sonraki 20 yıl zarfında uluslar arası projelerin uygulanmasında en önemli eksiğin bu projelerin toplum tabanının olmadığı ve toplum nezdinde

[10] İlhan Tekeli, "Habitat II İstanbul Konferansından Ne Türdeki Beklentiler Gerçekçidir", **Yeni Türkiye** Habitat Özel Sayısı, Mart-Nisan 1996, Sayı: 8, s.69.

meşruiyet kazanmadığı hususu olduğu anlaşılmıştır. Toplumun sahip çıkmadığı bir projeyi ise, ne hükümetler ve ne de uluslar arası kuruluşlar tam anlamıyla tatbik edemeyecektir. Nitekim zaman içinde bu eksik anlaşılmıştır. Bu eksik gereğince, 1990'lardan itibaren ve özellikle Rio Zirvesinden sonra Sivil Toplum Kuruluşlarına önem verilmeye başlanmıştır. Bütün dünyada yerel yönetimlerin ve sivil gurupların süreci meşrulaştırmasını sağlamak üzere, toplumsal boyutu tamamlamak üzere, II. Habitat toplantısında önceki toplantıya göre farklı bir yapı öngörülmüştür.

5. Son Toplantılar

Bugüne kadar sadece iki Habitat toplantısı yapılmıştır. İlki 1976'da ve ikincisi de 20 yıl ara ile 1996'da toplanmıştır. Üçüncüsünün ise 2016 yılında yapılması beklenmektedir. Bununla beraber BM Habitat merkezinin bugünden kararlaştırdığı bir üçüncü Habitat toplantısı gündemde yoktur. İlgili en önemli alınmış karar 2006 Haziranında Kanada'nın başkenti Vancouver'da bir Şehir Kongresi (Urban Forum) toplanmasıyla ilgilidir. İlk toplantıdan günümüze kadar geçen süre içinde iki Habitat toplantısına ilave olarak onların gündeminden bazı maddeleri paylaşan bazı BM toplantıları daha olmuştur. Bu toplantıların her biri Habitat Konferansının kapsamlı gündeminden bazı maddeleri kendi özel gündemine aldığı ve Habitat bütün bu konferansların gündeminin bir arada tartışıldığı ortak bir çalışma olduğu için söz konusu bu ara toplantıların da Habitat'la birlikte zikredilmesi gerekli olmuştur. Ancak bu takdirde gündem konusunun önemi ve ciddiyeti daha iyi anlaşılabilecektir.

1990'da New York'ta toplanan "Dünya Çocuk Zirvesi", 1992'de Rio de Janiro'da yapılan "Çevre ve Kalkınma Konferansı", 1993'te Viyana'da toplanan "İnsan Hakları Dünya Konferansı", 1994'te Kahire'de yapılan "Uluslar arası Nüfus ve Kalkınma Konferansı" ve son olarak yine 1995 yılında Pekin'de yapılan "Dünya Kadın Konferansı" bunlardandır. Her ne kadar I. Habitat toplantısından önce yapılmış olsa da, konusunun önemi, ilk oluşu ve sonraki toplantılara etkisi dolayısıyla 1972 yılında Stockholm'de yapılan İnsan ve Çevre Konferansı'nın da bu toplantılar zincirine dâhil edilmesi gerekir. Hatırlanacağı üzere sürdürülebilirlik

kavramına temel teşkil eden düşünce ilk kez bu toplantıyla dünya gündemine gelmiştir. II. Habitat toplantısından sonra da ilgili toplantılar yapılmıştır. Bunlardan biri Şehir Sempozyumu denebilecek olan uluslar arası 'Urban Forum' toplantılarıdır. İlki 29 Nisan 3 Mayıs 2002 tarihleri arasında Niarobi'de, ikincisi 13-17 Eylül 2004 tarihleri arasında Barcelona'da yapılmıştır. Üçüncüsü ise 19-23 Haziran 2006 tarihleri arasında Vancouver'da yapılması planlanmaktadır.[11]

B) Habitat II'nin Hedef ve İlkeleri Karşısında Şehirler

1. Hedefler

a) Sürdürülebilir İnsan Yerleşimleri (Şehirleşme) ve Kalkınma

Gelişmiş ülkeler, maddi gelişmenin tatmin ediciliği ile tabii çevrenin tahribatına göz yumma arasında kritik bir noktaya geldikleri 1970'li yıllardan itibaren gelişmeyi ve çevre tahribatını sorgulamaya başlamışlardır. Ulusal ve uluslar arası düzeyde çeşitli kurullar, konseyler kurulup, konferanslar düzenlenerek bu olgular bilimsel bir tarzda ve gelecek sorumluluğu ile yeniden ele alınmıştır. İşte bu sorgulama sürecinin en önemli fikri ürünü olarak sürdürülebilir gelişme, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir insan yerleşimleri ve sürdürülebilir şehir-şehirleşme gibi sürdürülebilirlik esasına dayanan kavramlar dünya gündemine gelmiştir.

Gelişmişliğin tabii çevre üzerindeki tahribat boyutunu ilk kez ciddi bir şekilde ele alan metin, 1972 yılında Roma Kulübü'nün hazırlattığı "Büyümenin Sınırları" adlı rapor olmuştur. Bununla beraber, sürdürülebilirlik düşüncesini bizzat sürdürülebilirlik kavramıyla ilk kez dünya gündemine getiren rapor bu olmamıştır. Zira söz konusu rapor bu anlamda çok daha radikal bir içeriğe sahiptir. Gelecekte de yaşanabilir bir çevre için, gelişmenin yavaşlatılması ve durdurulması gerektiği vurgulanmakta, hatta "sıfır büyüme" önerilmektedir. Bu öneri özellikle gelişmekte

[11] (Geniş bilgi için bak.) (Çevrimiçi), http://www.unhabitat.org/wuf/2004/default.asp, 29 Aralık 2005.

olan ülkeler tarafından sert bir tepki ile karşılanınca, söylem de dünya gündeminde tutunmak için yeterli taraftar bulamamıştır.[12]

Raporun, gelişmiş ülkelerin çevre üzerindeki tahribatının faturasını gelişmekte olan ülkelere kesmeye çalıştığı yorumları yapılarak, dünyanın geniş kesimlerince olumlu karşılanmamıştır.[13] Bununla beraber söz konusu raporun, gelişme düzeyi ile tabii çevrenin korunumu arasındaki ilişkiyi sorgulamak anlamında dünyanın duyarlı kesimlerini harekete geçirmeyi başardığı muhakkaktır.

Gelişmiş ülkelerdeki söz konusu 'tartışmalı duyarlılık', aynı yıl Stockholm'de Çevre Konferansı'nın toplanmasını sağlamıştır. Bu konferansta ise, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, çevre sorunlarının sanayileşmiş ülkelerin ürettiği sorunlar yumağı olduğu ve bu sorunu onların çözmesi gerektiği eleştirisini yöneltmişlerdir. Aynı ülkeler, 'çevre koruma' söyleminin gelişmiş Kuzey ülkelerinin bir oyunu olduğunu dile getirmişlerdir. Hatta bağlantısızlar bloku, Kuzeyin 'çevre koruma' düşüncesini 'yeni sömürgecilik' olarak nitelendirmiş ve uygulanamaz bulmuştur. Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerin, bu konferansla, aynı çevre koruma düşüncesine biraz daha alıştırıldıkları da söylenmelidir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, bir aşamadan sonra kendi gelişmemişliklerinin de büyük çevre sorunları doğurduğunu kabul etmişlerdir.[14]

Gelişmiş ülkelerin çevre ile ilgili 'hassasiyeti' devam etmiş ve bu süreçte belli başlı üçüncü aşama olarak 1983 yılında BM bünyesinde "Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu" (World Comission on Environmet and Development-WCED) kurulmuştur. Komisyonun başkanlığına ise, Gro Harlem Brundtland getirilmiştir. Aynı komisyon 1987 yılında "Ortak Geleceğimiz" (Our Common Future) adlı bir rapor yayımlamıştır. Gelişme ile çevre koruma düşüncesi arasındaki ilişkiyi

[12] Yıkılmaz, **a.g.e**, s.111-112.
[13] **A.e**, s.112.
[14] **A.e**, s.112-113.

sorgulayan uluslar arası çalışmaları olumlu bir sürece sokan ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramından ilk defa bahseden metin işte bu rapordur.[15]

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu söz konusu raporunda sürdürülebilir kalkınmayı; "Bugünün ihtiyaçlarını karşılamak olan gelişmeyi, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama imkânını tehlikeye atmaksızın yapmak"[16] şeklinde tanımlamaktadır.

Bazı uzman ve düşünürlere göre sürdürülebilir kalkınmanın üç temel ilkesi vardır. Bunlardan ilki "Kuşaklar Arası Eşitlik" (Intergenerational Equity), ikincisi "Sosyal Adalet" (Social Justice) ve üçüncüsü de "Sınırlar Ötesi Sorumluluk" (Transfrontier Responsibility)'tur.[17] Bu yaklaşıma göre, kendi kuşağının, kendi çevresinin ve kendi sınırlarının ötesini de düşünemeyen bir gelişme sürdürülebilir olarak nitelendirilmemektedir. Bir çağın, bir ülkenin, bir zümrenin ve bir imkân sahibi toplumun kendisi için istediğini ve elde ettiğini gelecek çağın insanı, başka ülkelerin toplumu ve kendi ülkesinden elinde imkânı olmayanlar için de istemedikçe, bunun için çalışmadıkça ne sürdürülebilirlik düşüncesinden ve ne de sürdürülebilir gelişmeden bahsetmek mümkündür.

Sürdürülebilir kalkınma düşüncesi WCED raporundan sonra 1992 Rio Zirvesinde tekrar gündeme getirilmiştir. Kalkınma ve çevre ilişkisini sorgulayan sürdürülebilir gelişme düşüncesine ilk kez bu toplantıda uluslar arası bir destek sağlanabilmiştir. Bu Zirveden sonra sürdürülebilir kalkınma düşüncesi geniş bir uluslar arası destek bulmuş, dünya ekonomik gelişiminin bu düşünceye uygun bir tarzda seyretmesi gerektiği ilkesi prensip olarak kabul edilmiştir.[18] Bu konferansın eylem planı niteliğindeki Gündem 21 adlı metninin özellikle dikkat çektiği sürdürülebilir kalkınma düşüncesi kısa bir süre sonra, 1996'da İstanbul'da toplanan Habitat II'nin gündeminde de ağırlıklı yerini korumuştur. Habitat II toplantısında sürdürülebilir kalkınma kavramı, sürdürülebilir insan yerleşimleri şeklinde

[15] Yıkılmaz, **a.g.e**, s.114.
[16] David Clark, "The Furute Urban World", **The City Reader**, s.582.
[17] G. Houghton ve C. Hunter'ın "Sustainable Cities"den aktaran, David Clark, **a.g.m**, s.582.

şehirleşmeye de tatbik edilmiştir. Sürdürülebilir şehirleşme, Habitat II'nin en önemli hedefi ve sürdürülebilirlik de en önemli şehirleşme ilkelerinden biri olmuştur.

Görüldüğü gibi, sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin farklı söylemlerle dile getirildiği ve çevrenin korunması gereği karşısında kalkınmayı eleştiren ilk aşama olarak 1972 tarihli "Büyümenin Sınırları" adlı rapor gelişmiş ülkeler tarafından geniş kabul görmüş, gelişmekte olan ülkeler tarafından ise sert bir tepki ile karşılanmıştır. Aynı düşünceyi aynı yıl tekrar dünya gündemine getiren ve ikinci aşamayı temsil eden Stockholm Çevre Konferansı, aynı şekilde gelişmiş ülkelerce geniş kabul görmüş fakat gelişmekte olanlardan ilkini aratmayacak tarzda tepki toplamıştır. Üçüncü aşama olarak, 15 yıl sonra 1987'de yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" raporu, söz konusu düşünceye 'sürdürülebilir kalkınma' adı altında ilk kez gelişmekte olan ülkelerde asgari bir destek bulmayı başarmıştır. Dördüncü aşama olan ve ilk girişimden 20 yıl sonraki bir tarihi imleyen 1992 Rio Zirvesi yani Gündem 21 ile sürdürülebilir gelişme düşüncesi uluslar arası bir konsensüsle desteklenen düşünce olmuştur.

Uluslar arası kamuoyu için kısa denebilecek bir sürede gelişmiş ülkeler gelişmekte olanları sürdürülebilir gelişme düşüncesine ikna etmişlerdir. Bu tarihten sonra, sürdürülebilirlik düşüncesi kapsamını genişleterek Habitat II'de sürdürülebilir insan yerleşimleri ve sürdürülebilir şehir-şehirleşme şekline de dönüşmüştür. Hatta bu kez bir adım daha ileri gidilerek, söz konusu düşüncenin tatbiki, gelişmekte olan ülkeler ve bunların yerel yönetimlerine, sivil toplum teşkilatlarına ihale edilmiştir. 24 yıl içerisinde meydana gelen bu dönüşüm, dünyanın geleceği adına da son derece önemli fikirler verebilmektedir.

Habitat II'nin en önemli hedeflerinden biri, temelinde bir zamanlar gelişmekte olan ülkelerin asla kabule yanaşmayıp, yeni bir sömürge biçimi olarak nitelendirdikleri 'gelişme'nin çevre koruma adına dizginlenmesi düşüncesini farklı bir şekilde ifadeden başka bir şey olmayan 'sürdürülebilir gelişme' hedefidir. Bu

[18] Yıkılmaz, **a.g.e.**, s.116.

hedef gerçekleştirilmek üzere, bugün ve gelecekte Habitat II organizasyonu çatısı altında öncelikle gelişmekte olan ülkelerin merkezi hükümetlerine, yerel yönetimlerine ve sivil toplum teşkilatlarına görev olarak tevdi edilmiştir. Gelinen bu noktada gelişmekte olan ülkeler 24 yıl önce kabule yanaşmadıkları bir düşüncenin baş aktörü olmuşlardır. Bugün bu uluslar arası ikna etme süreci aynı paralelde gelişerek devam etmektedir. Bu durum dünyanın gelecekteki şekillenmesi ve bu şekillenmenin aracı konumundaki şehirler adına, bu şehirlerin niteliği adına son derece dikkat çekicidir.

b) Herkese Yeterli Konut

Habitat II Eylem Planı'nda 'herkese yeterli konut' hedefi şöyle açıklanmaktır: "Yeterli konutun anlamı, başını sokacak bir dam ile sınırlı değildir. Aynı zamanda yeterli mahremiyet; yeterli mekân; fiziksel erişilebilirlik; yeterli güvenlik; yeterli yararlanma güvencesi; yapısal sağlamlık ve dayanıklılık; yeterli aydınlatma; ısıtma ve havalandırma; su, atık su ve katı atık yönetimi gibi yeterli temel altyapı; uygun çevresel kalite ve sağlık ile ilgili faktörler; iş ve temel kolaylıklar açısından yeterli ve erişilebilir konum; ve bütün bunların uygun fiyatla edinilebilmesi demektir. Yeterlilik kavramı, gelişme olasılığı göz önünde tutularak, ilgili kişilerle birlikte saptanmalıdır. Yeterlilik kavramı genellikle ülkeden ülkeye değişir, zira özgül kültürel, sosyal, çevresel ve ekonomik faktörlere bağlıdır."[19]

Habitat II Konferansının iki ana hedefinden birincisi olan "Sürdürülebilir İnsan Yerleşimleri" maddesine daha çok gelişmiş ülkeler vurgu yaparken; ikincisi olan "Herkese Yeterli Konut" maddesine daha çok gelişmekte olan ülkeler sahip çıkmışlardır.

Bu eğilimin aşırı bir örneği olarak, ABD konut hakkının uluslar arası düzeyde kabul edilmiş bir insan hakkı olmadığını ileri sürerek, Habitat II Toplantısı metinlerinde bu haktan bahsedilmesi durumunda karşı oy kullanacağını açıklamıştır. ABD'yi bu çıkışında sadece Güney Kore ve Japonya desteklemiştir. ABD'yi rahatsız

[19] BM, **Habitat II Küresel Eylem Planı**, Paragraf 60.

eden en önemli hususun, BM konut raportörünün ABD'de artan evsizlerin durumuna dikkat çekmesi olmuştur. Ne var ki, kısa bir süre sonra Habitat II Eylem Planının uluslar arası hukuk açısından bir bağlayıcılığı olmadığı anlaşılınca ABD bu maddeyi de kabul etmekte bir beis görmemiştir. Oysa uluslar arası belgelerin birçoğunda olduğu gibi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 25/1'inci maddesinde konut hakkına işaret edilmektedir. Habitat II Eylem Planı da bu hususa dikkat çekmektedir.[20]

Gelişmekte olan veya geri kalmış ülkelerin bu hedefe gelişmiş olan ülkelerden daha fazla sarılmaları için fazlasıyla sebepleri vardır. Zira evsizlik sorunu büyük oranda gelişmekte olan ülkelerin sorunudur.

Şehirlerdeki barınak imkânlarının yetersizliği küresel bir sorun halini alırken, 2015 yılında en büyük 10 şehrin mekânı olacak olan Asya, Afrika ve Latin Amerika'da durum daha da kötüleşmektedir. Şehir çevrelerinin tahribine bağlı olarak, dünya üzerinde 500 milyondan fazla insan, ki bunların yarısı çocuktur, standartların altındaki evlerde yaşamakta veya bir eve hiç sahip olamamaktadırlar. Benzer şekilde, 1996 Habitat küresel raporuna göre, sağlıksız su ve yetersiz sağlık hizmetlerini içeren barınak kıtlığı ve kötü mesken şartları her yıl dünyada 10 milyon insanın ölümüne sebep olmaktadır. Evsizlik küresel bir sorun olmuştur. Londra'da evsizlerin ortalama ömürleri ulusal seviyeden 25 yıl daha düşüktür.[21] Gelişmiş bir ülke ve küresel bir aktör olan İngiltere'nin başkenti Londra'da durum bu ise, gelişmekte olan ülkelerdeki evsizliğin ve yetersiz konut durumunun insanları ne derece sefalet içine sürüklediği daha iyi tahmin edilebilecektir.

[20] **A.e.**, Paragraf 61.
[21] UN, "Habitat II: City Summit to Forge The Future of Human Settlements in an Urbanizing World", **UN Cronicle**, Spring 1996, Vol.33, Issue 1.

2. İlkeler

a) Yaşanabilirlik

Yaşanabilirlik ilkesi Habitat II Konferansının sürdürülebilirlik hedefi ile birlikte, bir kalkınma veya şehirleşmenin sahip olması gereken en temel iki niteliğinden biridir. Kalkınmış bir bölge veya şehir aynı zamanda yaşanabilir olmalıdır. Hayatın her alanında insani ihtiyaçların tatminine imkân sunabilmelidir.

Yaşanabilirlik ilkesi, Habitat II Küresel eylem palanında şöyle tanımlanmaktadır: "Yaşanabilirlik, insanların kişisel ve toplu iyilik duygusuna ve belli bir yerleşmenin sakinleri olmanın verdiği hoşnutluk hissine kendine özgü bir katkıda bulunan mekânsal, sosyal ve çevresel özellik ve nitelikleri ifade eder. Yaşanabilirlik özlemleri bir yerden ötekine değişmekte, zamanla evrime ve değişikliğe uğramakta ve ayrıca toplumu oluşturan değişik topluluklar arasında da farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, yaşanabilir insan yerleşmeleri için gerekli koşullar, kahlım, kentli bağlılığı ve kapasite oluşturma mekanizmalarının kurumsallaşhğı, işleyen bir demokrasiyi öngörmektedir."[22]

Bazı yorumlara göre, ne birinci Habitat Konferansında ve ne de benzer diğer toplantılarda gündeme gelmeyen bir ilke olarak yaşanabilirlik ilkesinin Habitat II Konferansında benimsenmiş olması, onu Rio Zirvesinden ayıran en önemli özelliktir. Eğer bu ilke benimsenmemiş olsa idi, Habitat II Konferansı bir yerleşmenin biçimini belirleyen ilke olarak, Rio Zirvesinin de ana gündemi olan sürdürülebilirlik ilkesi ile ufkunu sınırlandırmış olacaktı. Bu durum ise, Habitat II Konferansının Rio Zirvesinin bir devamı veya uzantısı olmasına sebep olabilecekti. Yaşanabilirlik ilkesi sayesindedir ki, Habitat II Konferansı özgün bir konferans olarak öne çıkabilmiştir.[23]

[22] BM, **Habitat Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 135.
[23] Tekeli, **a.g.m**, s.69.

b) Fakirliğin Azaltılması

Habitat II'nin bir diğer ilkesi de fakirliğin azaltılmasıdır. BM'nin belirlediği standartlara göre, günde bir dolardan daha az bir para ile geçinmek zorunda olan toplumlar yoksulluk sınırının altında yaşayan toplumlardır. Bütün düzeyleriyle fakirlik ise, sürdürülebilir bir gelişme ve şehirleşmenin önünde en büyük engeldir. Bu nedenle yoksulluk ve çevre ikileminin yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde büyümenin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü bu düşünceye göre, yoksulluk insanların kaynakları sürdürülebilir biçimde kullanma yeteneğini azaltırken, çevre üzerindeki baskıları da arttırıcı bir etki yapmaktadır.[24]

Habitat II Küresel Eylem Planına göre, Yoksulluk, evsizlik ve yetersiz konut dâhil olmak üzere, çeşitli biçimlerde kendini göstermektedir. Adalet üzere olan, sosyal açıdan zengin imkânlara sahip bulunan istikrarlı insan yerleşimlerinin özendirilmesi, yoksulluğun yok edilmesi ile ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Bu düşünceden hareketle ilk planda, yoksul insanların, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatın bütün alanlarına kendi istekleri ile katılmaları sağlanarak güçlendirilmeleri gereğinden bahseder.[25]

Eylem Planının bir diğer ilgili ifadesinde, yoksulluğun kökünün kazınmasının sürdürülebilir insan yerleşimleri için elzem olduğu vurgulanmakta, bu ilkenin BM'nin Sosyal Gelişme Zirvesine ve diğer büyük konferanslarına dayandığı belirtilmektedir.[26]

c) Ailenin Güçlendirilmesi

Küresel Eylem Planında Ailenin güçlendirilmesi ile ilgili temel yaklaşım şu şekildedir: "Aile toplumun temel birimidir ve bu nedenle güçlendirilmeli ve kapsamlı bir biçimde

[24] Hasan Ertürk, "Sürdürülebilir Kentler", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.176.
[25] BM, **Habitat Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 115.
[26] BM, **a.g.e.,** Paragraf 28.

korunmalı ve desteklenmelidir. Değişik kültürel, politik ve toplumsal sistemlerde çeşitli aile biçimleri bulunmaktadır. Evliliğe taraflar tamamen özgür iradeleri ile karar vermeli ve ailede karı ile koca eşit ortaklar olmalıdır. Aile bireylerinin hak, yetenek ve sorumluluklarına saygı gösterilmelidir. Yerleşmelerin tasarım, gelişim ve yönetiminde ailenin yapıcı rolü, insan yerleşmelerinin planlanmasında göz önüne alınmalıdır. Toplum, ailenin yeterli konut içinde temel hizmetlerden ve sürdürülebilir geçim kaynaklarından yararlanarak bütünleşmesi, yeniden bir araya gelmesi, korunması, gelişmesi ve güvenliğinin sağlanması için gereken tüm koşulları yerine göre kolaylaştırmalıdır."[27]

Sosyal hayatın çekirdeği ve toplumun temel birimi aile olduğu için, sürdürülebilir insan yerleşimleri, sürdürülebilir şehirleşmenin hayata geçirilebilmesi adına ailenin güçlendirilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Her aileye yeterli konut sağlanmalı ve aile hayatı koruma altında olmalıdır. Aynı şekilde her ailenin temel hizmetlerden istifade ettirilmesi gerekmekte, kaynaklara ulaşım kolaylaştırılmaktadır.

Modern kapitalist hayatın aile hayatını deformasyona uğratmak gibi kötü bir etkisinin olduğu iddia edilmektedir. Bu iddialardan birine göre, kadın çalışanların artması aile içi sıkıntılara yol açmış ve boşanma oranları yükselmiştir. Bunun sonucu olarak, tek ebeveynli ailelerin sayısı belkide hiç olmadığı kadar artmıştır.[28] ABD'de gerçekleşen her iki evlilikten birinin boşanma ile sonuçlandığı artık sıradan bir bilgi haline gelmiştir. Bu trent her ne kadar gelişmekte olan ülkelerde henüz bu boyuta ulaşmamışsa da, hızla yükseldiği de bir gerçektir. İşte bu gibi aile sorunları Habitat'ın gelişmekte olan ülkelere yönelen ilgisinin sebeplerinden birini teşkil etmektedir.

d) Hemşehrilik Bilinci Oluşturma

Hemşehrilik bilinci ve şehir bağlılığı açısından da günümüz şehirleşmesi klasik çağlardakinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Günümüzde şehirlerin önemli bir

[27] BM, **A.e.,** Paragraf 31.
[28] Paul Harrison, "Şehirleşme, Batılılaşma, Küreselleşme: Kültürel Çeşitliği Kurtarabilir miyiz?", **İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Habitat II Kent Zirvesi-İstanbul'96 Uluslar arası Bilimsel Toplantılar**, İstanbul Büyük şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.191.

nüfusu, son birkaç onyılda oraya dışarıdan, özellikle kırsal hinterlanttan göçen insanlardan oluşur. Şehre yeni gelmiş bu insanların bir birleri ile olan dayanışmaları ve içinde yaşadıkları şehre aidiyet duygusu, sürdürülebilir nitelikli bir şehirleşme için son derece büyük önem arz etmektedir.

Bugün dünya üzerindeki büyük şehirlerin birçoğunda nüfusun önemli bir kısmı şehir dışında doğmuş insanlardan oluşmaktadır. Bazı şehirlerde ise, ülke dışında doğanların oranı bile önemli bir yekûn teşkil eder. Mesela New York'da yaşayanların %28'i ülke dışında doğmuş insanlardan oluşur.[29] Bununla beraber bu tür şehirler dünya üzerinde fazla değildir. Oysa büyük şehirlerin hemen hepsinde ortak bir özellik olarak, nüfusun önemli bir bölümü ülke içinden de olsa, başka şehirlerde veya doğrudan doğruya kırsalda doğmuş insanlardan oluşur. Bu oranın İstanbul'da %50'yi bulacağı rahatlıkla söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerin hemen hepsinde durum bunun bir benzeridir. Bu ise, önemli bir sorun olan ve şehir sakinlerinin burayı kalıcı memleketi olarak görmemesine sebep olmak şeklinde tezahür eden yaşadığı yeri hem nimeti ve hem de külfeti ile sahiplenmeme sorununa sebep olmaktadır. Oysa sürdürülebilir bir şehirleşmeyi belirleyen faktörlerden biri bütün şehirli nüfusun orada doğmuş olması gereği değil, şehirde yaşayan her bireyin kendini o şehre ait hissetmesi, diğer şehirli bireylerle bir şehirli dayanışması içinde olmasıdır.

Aynı düşünceyi paylaşan UNESCO'ya göre, bir şehir kültürünün ortaya çıkışını desteklemek ne uluslar arası kültürün standardize olması için nede etnik, dini ve sosyal gruplar üzerine bina olan karşıt silsileler içindir. Şehir kültürü, topluluğa ve bölgeye ait olma duygusunu besleyecek dayanışma duygusunu desteklemek içindir.[30]

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi bu ihtiyaca binaen, çalışma kadrosunda üniversitelerden bilim adamlarının da yer aldığı ve "Kentim Projesi" adını taşıyan bir çalışma yapmış ve bunu bir sempozyum ile sonuçlandırmıştır. Benzeri çalışmaların

[29] Richard Child Hill ve June Woo Kim, "Global Cities and Developmental States: New York, Tokyo and Seoul", **Urban Studies**, Nov2000, Vol.37, Issue 12, p.10.
[30] UNESCO, Note, (çevrimiçi) www.unesco.org/most/humaniser.pdf , 07 Temmuz 2003.

dünyanın diğer büyük şehirlerinde de yine yerel yönetimlerce yapıldığı muhakkaktır. Bütün bunlar Habitat II'nin ilgili hedefi doğrultusunda yapılan çalışmalardır.

e) Yapabilir Kılma

Birinci Habitat Konferansında seçilen hedefleri gerçekleştirmek üzere devletlere ve hükümetlere rol verilmesi sonuç vermeyince, BM'nin 1980'lerde benimsediği yaklaşım olan yapabilir kılma ilkesi Habitat II Konferansında da benimsenme ihtiyacı duyulmuştur.

Bu ilke ile ilgili temel düşünce, devletlerin toplumlarını yapabilir kılmak için gerekli hukuki düzenlemeleri yapması ve sosyal imkânlar sunmasıdır. Böylece toplumun tüm kesimleri harekete geçirilerek konut, barınma, yerleşme ve şehirleşme gibi alanlarda toplumun birincil aktör olarak devletin önüne geçtiği bir yapı sağlanacak ve hedeflere güçlendirilmiş elbirliğiyle ulaşılacaktır.

Habitat II Küresel Eylem Planında bu mevzu ile ilgili olarak şu ifadeye yer verilmektedir: "Yapabilir kılan bir stratejinin, kapasite oluşturulmasının ve kurumsal gelişmenin amacı tüm ilgili tarafları, özellikle de yerel yönetimleri, özel sektörü, kooperatif sektörünü, işçi sendikalarını, sivil toplum kuruluşlarını ve semt kuruluşlarını, konut ve insan yerleşimlerinin planlama ve yönetiminde etkin bir rol oynayabilir kılacak gibi yetkilendirmek olmalıdır."[31]

Eylem Planının diğer bir maddesinde, Habitat Gündemini uygulama konumunda olan bütün kurumların güçlendirilmesi görevi hükümetlere verilmektedir. Yapabilir kılıcı olarak hükümetler, her ülkede kadınlar, gençler, yaşlılar, özürlüler, korunmasız ve muhtaç gruplar, yerli halk ve topluluklar, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile etkin ortaklıklar yaratmak ve güçlendirmekle yükümlü görülmektedirler.[32]

[31] BM, **Habitat Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 178.
[32] **A.e.,** Paragraf:213.

Bununla beraber, toplumları yapabilir kılmanın, devletleri yapabilir kılmaktan geçtiğini ileri süren bazı görüşler, bu konuda uluslar arası toplumun ve BM gibi uluslar arası kurumların üzerine düşeni yapmadığını ileri sürerek, sürece eleştiri yöneltmektedirler.[33]

f) Adalet Üzere Olma

Bu madde ile temelde anlatılmak istenen düşünce, nitelikleri belirlenen insan yerleşimlerine ulaşmaya ve onu gerçekleştirmeye koyulan toplumun bütün gurup ve fertlerine devletler ve yerel yönetimler tarafından ayrımcılık yapılmaksızın eşit fırsatların sunulması düşüncesidir. Bununla beraber, Küresel Eylem Planı, birçok kez dile getirdiği üzere, yoksulluğun yok edilmesi bahsinde de mutlak anlamda adil olabilmenin mümkün olamayacağını vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. Bu yaklaşıma göre, "…adil olarak uygulanabilecek hiçbir evrensel çözüm yoktur."[34]

Bununla beraber, Küresel Eylem Planında Adalet üzere olma ilkesi 'hakçalık' şeklinde geçmekte ve bu konuda en kapsamlı ifade şöyle yer almaktadır: "Hakça insan yerleşmeleri, içinde yaşayan herkesin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik ya da başka görüşler, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü gözetilmeksizin konut, altyapı, sağlık hizmetleri, yeterli besin ve su, eğitim ve açık mekânlardan yararlanabildiği yerlerdir. Ayrıca böyle yerleşim birimleri üretken ve serbestçe seçilmiş geçim kaynaklarında eşit fırsat; miras hakkı, arazi ve diğer mülkleri edinme hakkı, kredi alma hakkı, doğal kaynaklara ve uygun teknolojilere erişim gibi ekonomik kaynaklardan eşit yararlanma hakkı; eşit kişisel, manevi, dini, kültürel ve sosyal gelişme fırsatı; kamusal kararlara eşit katılma fırsatı; doğal ve kültürel kaynakların kullanılmasında ve korunmasında eşit hak ve yükümlülükler; ve bu hakların ihlal edilmemesini sağlayan mekanizmalara eşit erişim sağlarlar. Kadınların yetkilendirilmesi ve toplumun bütün alanlarında, ister kentsel ister kırsal kesimde olsun, tam katılımlarının sağlanması, sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişmesi için temel bir gereksinimdir."[35]

[33] Aydan Erim, "15 Haziran 1996 ve Sonrası", **Yeni Türkiye**, Sayı: 8, s.99-100.
[34] BM, **Habitat Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 115.
[35] BM, **a.g.e.,** Paragraf: 27.

g) Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik ilkesinin ortaya çıkışı ile ilgili olarak daha önce bilgi verildiğinden, burada kısaca değinmek yeterli olacaktır. Bu ilke anlatılmak istenen, gerek hane ve konutların, gerek şehirlerin her bakımdan çevre ile uyumlu bir tarzda gelişmesi düşüncesidir. Ne çevreyi, tabii dokuyu tahrip edecek bir konut inşası ve şehirleşme, ne de temel toplumsal ihtiyaçlardan mahrum kalma arzulanmaktadır. Her alanda bu ikisinin ortasında makul bir gelişme çizgisi amaçlanmaktadır. Üretim ne tabiatı kirletme pahasına sınırsız olmalı ve nede tabiatı koruma kaygısıyla temel insani ihtiyaçların karşılanması engellenmelidir. Benzer şekilde, tüketimde ne aşırıya gidilip çevreyi de kirletecek, sınırsız zevk güdüsünü tatmine dayalı bir tüketim sergilenmeli ve ne de bu kaygı ile sağlık, savunma ve eğitim gibi ihtiyaçlar ihmal edilmelidir. Anlaşılacağı üzere, birinciler daha çok gelişmiş ülkelerin durumuna ve ikincilerde gelişmekte olan ülkelerin durumuna işaret etmektedir. Gelişmiş ülkeler sürdürülebilirliği daha çok tüketimi ve tüketim ahlakını sorgulamak yönünde anlamaları gerekirken; gelişmekte olan ülkeler bu üretimi gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalama ve onları geçme hedefi doğrultusunda değil, temel insani ihtiyaçları karşılama amacına yönelik algılamalı ve ona uygun bir gelişme çizgisi belirlemelidirler.

h) Yönetişim (Governance)

Habitat'la birlikte bütün dünya yerel yönetim yapılarında, yönetim anlayışından, yönetişim anlayışına geçilme ihtiyacı duyulmuştur. Habitat bu süreci teşvik etmiştir. Amaç daha iyi bir yönetimdir. BM'nin bakışına göre, kötü olan şehirleşme değil, kötü şehir yönetimidir. İyi bir şehir yönetimi ülke ekonomisine katkı sağlayabilirken; kötü olanı da birçok sorunu beraberinde getirip, hayat standartlarının çürümesine sebep olabilmektedir.[36] Günümüzde gerek BM ve gerek

[36] UN, "Habitat II: City Summit to Forge The Future of Human Settlements in an Urbanizing World", **UN Cronicle**, Spring 1996, Vol.33, Issue 1. p.40.

diğer uluslar arası kurumlar tarafından iyi bir yönetimin ortak adı yönetişim olarak belirlenmiştir. Bu kurumlardan birinin bu konulardaki görüşü diğerinden çok fazla farklılık arz etmemektedir. Habitat çalışmalarının konu edindiği alanlarda ise, BM ve Dünya Bankası karşılıklı bilgi alışverişi ve paralelliğine özellikle özen göstermektedirler.

Bu nedenle, Dünya Bankasının, Habitat'ın yönetişim anlayışına da ışık tutan ilgili görüşü hakkında bilgi edinmek faydalı olacaktır. Bu kurum iyi bir şehir yönetişimini, sürdürülebilirlik, âdemi merkezileşme, eşitlik, verimlilik, şeffaflık, sorumluluk, sivil dayanışma ve vatandaşlık ile karakterize etmektedir.[37]

Dünya Bankasının iyi bir şehir yönetişimi için ilk prensip olan sürdürülebilirlik, diğer ifadeyle, bütün yönleriyle sürdürülebilir şehir gelişimi tanımına göre, bu ilke, bugünün ve yarının kuşaklarının sosyal, ekonomik ve çevre ile ilgili ihtiyaçlarını dengelemelidir.

İkinci ilke olan ademimerkeziyetçilik (desentralizasyon), otorite ve kaynakların yerel yönetimlere sorumluluğunu hissettirecek şekilde dağıtılması olarak açıklanır.

Üçüncü ilke olan eşitlik, hakkaniyet (equity), kaynaklara ulaşım ve paylaşımında, güç paylaşımının adaletli olmasını öngörür. Karar alıcı süreçlerde, kadın ve erkeğin eşit temsili sağlanmalıdır.

Dördüncü ilke, yerel ekonomik gelişmeyi desteklemede ve kamu hizmetlerinin dağıtımında verimlilik (efficiency) esasına riayet etmektir. Şehriler finansal olarak sağlam ve kaynakların gelir ve giderlerinin yönetiminde fayda-maliyet ölçüsüne, hizmetlerin dağıtımına dikkat etmeli, resmi ve yarı resmi toplulukların şehir ekonomisine katkıda bulunmasına imkân tanımalıdır.

---

[37] World Bank, "Making Cities Work For All-Global Action Plan for City Development Strategies", s.9.
(Çevrimiçi) www.worldbank.orghtmlfpdurbancity_streds_ap.pdf , 15 Ocak 2005.

Beşinci ilke, şehirdeki bütün yerel yönetimin ve karar alma sürecinin şeffaf ve sorumluluk sahibi olması (Transparency and Accountability)'dir. Yerel otoritelirin vatandaşlarına karşı sorumlulukları en önemli kaygı olmalıdır. Şehirlerde çürümeye, deformasyona tahammül edilemez. Şeffaflık ve sorumluluk, halkın ve sivil toplumun, yerel yönetimin faaliyetlerine dâhil olabilmesini sağlar. Bu süreçte küresel bilgi akışları vazgeçilmezdir.

Altıncı ilke, sosyal bütünleşme ve vatandaşlık (Civic Engagement and Citizenship)'tır. İnsan, sürdürülebilir bir gelişmenin hem nesnesi ve hem de anlamıdır. Sosyal birliktelik demek, pasif bir şekilde bir arada yaşamak demek değildir. İnsanlar aktif bir şekilde şehirdeki ortak hedeflere katkıda bulunmalıdırlar. Özellikle kadınların karar alma sürecindeki rollerini güçlendirmelidirler.

Yedinci ve son ilke, fertlerin güvenliği ve onların yaşama alanının yaşanabilir olması (Security of individuals and their living environment)'dır. Her fert yaşama hakkına ve kişisel güvenlik hakkına sahiptir. Bundan mahrum edilemez. İnsanların şehirlerde hastalıklardan, doğal afetlerden, suç ortamlarından korunması gerekir. Ayrıca fertlerin malını istediği gibi tasarruf etme güvenliği de esastır. Sağlık imkânları, eğitim fırsatları ve ev sahibi olma hakkı en temel güvenlik unsurlarıdır.[38] Görüldüğü gibi, Dünya Bankası yönetişim ilkesinin niteliklerini ayrıntılı bir şekilde incelemekle ilke hakkında önemli fikirler vermektedir. Fakat dikkat çekeceği üzere, bu nitelikler arasında 'katılım' hususuna hemen hiç vurgu yoktur. Bu nedenle yaklaşım bu yönü itibariyle eksik kalmıştır. Bu bilgilerin üzerine biraz da bu hususa yoğunlaşmak faydalı olacaktır.

Daha önce de belirtildiği üzere, Habitat II Konferansının amaçlarına ulaşma adına izleyeceği yol ve takip edeceği ilkelerden en dikkat çekeni Yönetişim (Governance) ilkesidir. Yönetişim, yerel veya merkezi hükümet yönetimlerinin karar alma sürecinde, bu kararın uygulanması halinde bundan etkilenecek bütün tarafların

[38] World Bank, **a.g.m.**, s.17-18.

söz konusu karar alma sürecine katılımını esas almaktadır. Görüldüğü gibi, yönetişim ilkesinin en önemli karakteri 'katılım'dır.

Katılımla ilgili Küresel Eylem Planında şu ifadelere yer verilmektedir: "Habitat Gündeminin etkin uygulanması, yerel yönetimler, semt kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının eğitim, sağlık, yoksulluk, insan hakları, sosyal bütünleşme, altyapı, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, yardım ve rehabilitasyon alanlarında güçlendirilmesi ve politikaların üretilmesine ve uygulanmasına yapıcı bir biçimde katılabilir kılınmasını gerektirmektedir."[39]

Sadece sivil toplum kuruluşları (STK)'nı gözeten çeşitli toplum kesimlerine duyarlı bir ilke olmanın ötesinde, cinsiyete duyarlılıkla kadınların, yaş guruplarına duyarlılıkla özellikle gençlerin sürece katılımını gerekli gören bir ilkedir. Nitekim bazı yazarlara göre katılımcı kalkınma, toplumsal ve ekonomik olarak marjinalleştirilmiş insanlara kendi hayatları üzerinde karar vermeye katılımlarını artırmak şeklinde açıklanır.[40] Katılım ilkesini savunanlara ve tabiatıyla Habitat'a göre bu marjinalleştirilmiş guruplardan maksat öncelikle kadınlardır. Ardından gençler gelmektedir. Almanya'nın Hamburg şehrinde bir gençlik kozasına federal mecliste kanun teklifi sunma yetkisi verilmiştir. Bu örnek, Habitat'ın söz konusu yönlendirmesinin dünyada ne derece etkili olmaya başladığını göstermesi bakımından son derece kayda değerdir. Üçüncü aşamada ise, STK'lar, çocuklar, özürlüler ve yaşlılar gibi toplumun diğer kesimleri gelmektedir.

Habitat II Küresel Eylem Planında cinsiyete duyarlılıktan, cinsiyete duyarlı veri, bilgi, imkân, alan, faaliyet ve her türlü yeni uygulamadan maksat, büyük oranda, kadınla ilgili olanlardır. Bu metinde cinsiyete vurgu yapan ifadeler çoğunlukla şöyle başlamaktadır: "cinsiyete duyarlı etki değerlendirme…", "cinsiyete duyarlı analiz…", "cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler ve bilgi toplamak, analiz etmek ve yaymak…", "sürdürülebilir mekanizmaların cinsiyet perspektifi ile bütünleştirilmesi…", "konut arzını ve talebini cinsiyete göre ayrıştırılmış temelde

[39]BM, **Habitat Küresel Eylem Planı**, Paragraf: 237.
[40] Bill Cooke-Uma Kothari, "Zorbalık Olarak Katılım Olgusu", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, s.20.

değerlendirmeli…". Bizzat kadınlara vurgu yapan maddeler ise şöyle başlamaktadır: "kadınların miras ve mülk edinme hakkı özendirilmeli", "yoksul insanlara özellikle kadınlara sermaye, kaynaklar, kredi, toprak, teknoloji ve bilgiye erişim hakkı sağlayarak…", "…özellikle kadınlar için tasarruf mekanizmaları kurmalı", "kadınların temel hizmetlerden eşit yararlanmasını önleyen, kullanım ve kredi güvencesine ilişkin olanlar dâhil, yasal engelleri ortadan kaldırmalı", "şiddete maruz kalan kadınlar için sığınma evleri…", "kadınların gereksinim ve becerilerinin tanınmasını…", "kadınlar için eşit iş olanakları ve ücretler sağlarken…", "yoksulluğun yükünü genellikle en fazla taşıyan kadınların ve çocukların gereksinme ve haklarına öncelik vererek…", "kadınların tam ve eşit katılımını sağlarken temsil edici nitelikte yapıları teşvik etmeli", "…kadınların kendi kooperatiflerini kurmalarını ve diğer kooperatiflere üye olmalarını teşvik etmeli", "…kadın işçilerin istihdam ve gelirleri üzerinde olumlu etki gösterecek ekonomi politikaları geliştirmeli ve kadınların işsizliğini…ele alacak özgün önlemleri almalı", "…kadınlar arasındaki mutlak yoksulluk konusunu ele alan programlar oluşturmalı", "…yerli kadınlar ve azınlıklara mensup kadınlar üzerinde araştırmalar ve verilerin toplanması…", "başta kadınlar tarafından geliştirilen ve kullanılanlar olmak üzere küçük ölçekli ve mikro işletmeler ile kooperatif sektöründeki işletmeleri desteklemek için kredi, finansman…", "kadınların afet planlamasına ve yönetimine aktif katılımı teşvik edilmelidir", "politika, planlama ve yönetim stratejilerine cinsiyet perspektifini kazandırmalı", "karar verme ve yönetim süreçlerine kadınları kazanmalı…".[41] Buraya alınmayan daha birçok ilgili ifade bulunurken; bunların ekseriyeti birçok kez metin içinde tekrar edilmektedir. Metin içerisinde 'erkek' tabiri bulunsun kabilinden dedirtecek tarzda, sadece on beş kez geçerken; 'kadın' kelimesi tam 122 defa tekrar edilmektedir. Bu rakam, 241 paragrafın yer aldığı Küresel Eylem Planında ortalama her iki paragrafta bir kez kadın konusunun işlendiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Habitat projesinin kadına çok önemli bir misyon yüklediği ortadadır. Habitat adeta bu cinsiyet gurubunu, gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal tabanı olarak belirlemiş durumdadır.

[41] BM, **Habitat Küresel Eylem Planı**, (muhtelif bölüm ve paragraflar).

Habitat I Konferansında hedefleri gerçekleştirme görevi hükümetlere bırakılıp bir sonuç alınamayınca, Habitat II Konferansında uygulama görevi hükümetlerden alınıp yerel yönetimlere ve sivil toplum kuruluşlarına verilmiştir. İkincilerin karar alma ve uygulama fonksiyonunu geliştirebilmek için de katılım ilkesi benimsenmiştir. Bu çerçevede bir taraftan cinsiyet ve yaş gurupları, diğer taraftan çeşitli toplum kesimleri farklı konsey, koza ve forumlar halinde Habitat II Konferansına katılmış ve geleceğin şekillenmesinde birer etkili aktör olarak öne çıkmışlardır.

Yerel yönetimler Habitat II'nin en önemli resmi kurumsal katılımcılarıdır. Habitat I Konferansında yerel yöneticilerin katılımı sadece çok az sayıda gerçekleşmekle kalmamıştı. Aynı zamanda katılan az sayıdaki bu yerel yöneticilerin yine çok azı demokratik bir seçimle belirlenerek iş başına gelmiş kişilerdi.[42] Dolayısıyla demokratik bir seçimle iş başına gelmiş yerel yöneticilerin geniş bir katılımla hazır bulundukları ilk küresel toplantı yine Habitat II olmuştur.

Diğer taraftan ilk kez Habitat II toplantısıyla beraber yerel yönetimler STK şemsiyesinden çıkarak bizzat kendilerini temsilen bir uluslar arası toplantıya iştirak etmişlerdir.[43]

Habitat II'nin bir diğer çok önemli ve yeni katılımcıları da STK'lar olmuştur. Bunların dünyada yaygınlaşmasının gerekli görülüp sürecin motive edildiği ilk uluslar arası etkinlik ise, 1972 tarihinde Stockholm'de yapılan "İnsan ve Çevre Konferansı"dır.[44] Rio Zirvesi'nin benzer eğilimi dünyada STK'ları canlındırmış ve sayılarını artırmıştır.[45] Bu arada sivil toplum kuruluşlarının doğrudan temsil edildiği ilk uluslar arası toplantı yine Rio Zirvesi olmuştur. STK'larla ilgili artan bu potansiyelin en ileri düzeyde temsil edildiği etkinlik ise şüphesiz Habitat II toplantısı olmuştur.

---

[42] Editorial, "Future Cities and Habitat II", **Environment & Urbanization**, Vol.8, No:1, April 1996.
[43] Haluk Alatan, "ISOCARP STK ve HABITAT II Üzerine", **Yeni Türkiye**, Sayı: 8, s.345.
[44] Erim, **a.g.m**, s.100. Ayrıca bak. Yıkılmaz, **a.g.e**, s.168.
[45] Yıkılmaz, **a.g.e**, s.169-170.

Sivil toplum kuruluşları Habitat II Konferansında en geniş katılımlarıyla temsil edilmişlerdir. Buradaki çalışmalarını kozalar, komisyonlar ve forumlar şeklinde örgütlemişlerdir. Bunlardan en öne çıkanlar en küçük birimi temsil eden kozalar olmuşlardır.

Kozalar aynı amacı güden birden fazla sivil toplum kuruluşunun bir araya gelerek oluşturduğu çalışma gurubunu temsil eder.[46]

Kozaların Habitat II Konferansında geniş bir etkinliği söz konusudur. New York'taki üçüncü hazırlık toplantısına Kadınlar Kozası, Gençlik Kozası, Sürdürülebilir Toplumlar Kozası, İnsan Yerleşimleri Kozası, Çocuk Hakları Kozası, Aile Kozası, Yaşlılar Kozası, İnsan Hakları Kozası, Değerler Kozası, Asya Kozası, Avrupa Kozası, Latin Amerika Kozası, Karaipler ve Pasifik Kozası, Ortadoğu Kozası, Kuzey Amerika Kozası, Kaynaklar Kozası, Afrika Kozası, Barış Kozası, Su Kozası, Enerji Kozası ve Sakatlar Kozasından oluşan 21 koza iştirak etmiştir.[47]

Bu kozaların her biri birden fazla STK'nın bir araya gelmesiyle oluştuğu için, söz konusu 21 koza bünyesinde dünyanın çeşitli yerlerinden yüzlerce, belki binlerce STK'nın temsil edildiğini söylemek mümkündür. Mesela Türkiye gençliği Habitat II'ye uluslar arası ortaklarıyla oluşturduğu 'Youth for Habitat II' adlı çalışma gurubunun bünyesinde katılmıştır. Bu çalışma gurubu ise, beş kıtada organize çalışan 300 gençlik organizasyonunun bir araya gelmesiyle oluşmuş ve BM tarafından tanınan bir guruptur. Bu çalışma gurubuna katılan her bir farklı ülkenin gençlik grubu ise yine kendi ülkesinde birden fazla gençlik gurubunun bir araya gelmesiyle kurulmuş guruplardır. Mesela bu guruba Türkiye'den iştirak eden temsilci gurup sekiz ilde faaliyet göstermekte olup, 25 gençlik kuruluşu ile 35 lise platformunun bir araya gelmesiyle oluşmuş ulusal bir çalışma gurubudur.[48]

---

[46] Editör, "Koza Nedir", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.353.
[47] Hüner Şencan, "Habitat II Küresel, Bölgesel, Ulusal, Yerel ve Başlıca Sivil Toplum Kuruluşlarının Ürettikleri Raporlar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", **Yeni Türkiye**, Sayı: 8, s.87-88.
[48] Editör, **a.g.m**, s.355.

Dolayısıyla kozalar, konseyler ve forumların hepsi bu şekilde, geniş bir katılım ile oluşturulmakta, bünyesindeki bu toplum önderlerinden güç alarak yerel ve merkezi yönetimlerin karar alma sürecine katılmakta ve uygulamaları yönlendirebilmektedirler. Habitat II'nin öngördüğü katılım ilkesi de böylece hayata geçmiş olmaktadır.

Habitat II Konferansında devlet ya da hükümet başkanlarının katıldığı oturumların yanı sıra bir de "Ortaklar Forumu" adı verilen toplantılar yapılmıştır. Bu forumlar başlıklar halinde, 'Yerel Yönetimler Forumu', 'Akademisyenler ve Meslek Sahipleri Forumu' 'Vakıflar Forumu', 'Özel Sektör Forumu', 'Sendikalar Forumu', 'Parlamenterler Forumu' ve nihayet 'Sivil Toplum Kuruluşları Forumu' şeklinde yedi kategori altında toplanmıştır.[49] İlgi alanlarına göre oluşturulan çalışma gurupları olarak kozaların bir araya gelerek düzenledikleri konferansa forum denmektedir. STK forumu bunlardan sadece biridir.

Bu forumların her biri bünyesinde yüzlerce kozayı, her bir koza bünyesinde onlarca, belki yüzlerce gurubu barındırmaktadır. Bütün bunların temsilcilerinin katılımı ile Habitat II Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferans bu denli geniş bir katılımla gerçekleşmiş, dünya toplumlarının her kesimine sıkı bir markaj uygulayan farklı bir küresel toplantıdır.

Habitat II Konferansı söz konusu bu hükümet dışı çalışma gruplarının güçlü bir kamuoyu oluşturmalarını ve toplumu bilinçlendirme, konferans hedeflerinden haberdar etme yoluyla yapabilir kılmaya ve nihayet sürdürülebilir insan yerleşimleri uygulamasına katılımlarını sağlamaya çalışmaktadır.

Konferansın anlatılagelen yapısını ve hedeflerini göz önünde bulunduran bir yoruma göre, Habitat II Konferansı, "…bir birinden ayrı olan sivil toplum kuruluşları veya bireylerin ortak iletişimlerinin sağlandığı kamusal alanlar yaratma ve bir kent

[49] Bilal Eryılmaz, "Kentleri Yönetilebilir Kılmak", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.180.

kültürünün yeniden inşası için önemli bir fırsat…" oluşturabilecektir.[50] Görüldüğü gibi, Habitat'ın toplumları küresel bir markaja alma misyonu yankı bulmuştur. Katılımcı STK temsilcileri "yeni bir şehir kültürünü inşa etme" fikrine şimdiden ikna edilmiş durumdadırlar. Bu şehir kültürünün niteliğinin modern, kaynağının Batılı gelişmiş ülkeler ve kapsamının da küresel düzeyde gelişmekte olan ülkeler olacağı aşikârdır. Niteliği batılı ülkeler tarafından kodlanan modern şehirler ise, Batılı gelişmiş ülkelerin geleceği için, küreselleşme için ve nihayet Yeni Dünya Düzeni için her hangi bir tehlike veya tehdit oluşturmaktan uzak olacaklardır. Habitat'ın nihai amacı da işte budur.

Bahsedilen forumlardan STK forumuna Türkiye'den iştirak eden diğer kozların oluşumunda olduğu gibi, Evrensel Değerler Kozası'nın oluşumu ve yapısı da bu türden bir 'fırsat' için uygun görüntü sunmaktadır. Toplumu her kesimiyle sıkı bir markaja alma söz konusudur. Diğerlerine örnek olmak üzere kısaca incelenmeye değerdir.

Şehirlerde maddi kaygıların ötesinde, insani, kültürel ve ahlaki şartların da altını çizmeyi hedef edinen İnsani Değerler Kozasını meydana getiren sivil toplum kuruluşları Habitat II öncesi her hangi bir şekilde bir araya gelmiş kuruluşlar değildir. Hatta kozanın oluşumundan önce bir birlerine önyargı ile bakan bu kimseler, Habitat II küresel organizasyonunun motive etmesi sonucu bir koza çatısı altında bir araya gelmiş ve bu çerçevede 23 toplantı yaptıktan sonra bir de büyük sempozyum tertip etmişlerdir. Üstelik bu toplantılarda alınan kararları tam bir mutabakatla almışlardır. Oysa bu kozayı meydana getiren gruplar son derce farklı alan ve görüşlerden gurupları temsil etmektedirler. Habitat II organizasyonunun STK'ları katılım noktasındaki motive gücünü aksettirmesi bakımından bu gurupları zikretmek faydalı olacaktır. İnsani Değerler Kozası'nı meydana getiren 22 gurup şöyle sıralanmaktadır: Atatürk Vakfı, Beyazıt Lions, Dostluk Derneği, Dünya Kardeşlik Birliği, Şehir Plancıları Temsilcisi, Sanat Tarihi Derneği, Diyanet Vakfı, Tasavvuf Fikirleri Derneği, Türkiye Felsefe Kurumu, Ahiler, Bahaî Topluluğu,

[50] Sezai Hazır, "Gençlik Kozası", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.357.

Fettullahcıları Temsil Edenler, Aydınlar Ocağı Temsilcisi, Gökküşağı Platformu, Pir Sultan Abdal Derneği, Tarihi Evleri Koruma Derneği, İfsak, Jaycee, bazen katılan eşcinseller, Sent Antuan Kilisesi rahibi, ateist bir mimar, Türk Rekreasyon Derneği temsilcileri ve Yıldız Teknik Üniversitesi mimarları.[51]

Habitat'ın bürokrasi dışı oturumlarını gerçekleştiren yerel yönetimler ve forumlar, forumları meydana getiren yüzlerce koza ve kozaları oluşturan binlerce sivil toplum kuruluşları, her biri geldiği ülkede Habitat gündemi adına kamuoyu oluşturmakta ve küresel bir Habitat gündeminin oluşumuna aktif hizmet etmektedirler. Dünya toplumları içinden çıkarak Habitat etkinliklerine katılan sivil toplum kuruluşları sürecin manipülasyonu sayesinde Habitat projesinin dünya toplumları içerisindeki uzantıları haline gelmektedir. Habitat projesi, çevreden toparladığı katılımcılar vesilesiyle yine çevreye yani dünya toplumlarına adeta kök salmaktadır.

Katılım ilkesi sayesinde bir anlamda Habitat misyonu devletleri aşan ve toplumlarla direkt muhatap olan bir kimliğe kavuşmaktadır. Bu aşamadan sonra ulus devletlerin yerel ve küresel işbirliği karşısında yapılana ayak uydurmaktan başka çaresi kalmayacaktır. BM küresel bir sevki idare mekanizmasını işlevsel kılma adına, yerel yönetimleri ve sivil toplum teşkilatlarını muhatap edinip güçlenmelerine çanak tutarken; ulus devletleri de aşama aşama devreden çıkarmaktadır. Bu süreçte gerek yerel yönetimlerin ve gerekse STK'ların en dinamik iki unsurundan biri kadınlar ve diğeri de gençler olmuştur. Biri cinsiyet, diğeri yaş gurubu olarak her iki gurup da gelişmekte olan ülkelerin sosyal yapısı gereği tabir yerindeyse atıl bekleyen iki önemli guruptur. BM, bunları kullanmak suretiyle toplumun bütününü harekete geçirmeye çalışmakta ve nihayet küresel bir yönlendirme mekanizmasının toplumsal tabanını oluşturmaktadır.

[51] Nazar Özsahakyan, "Evrensel Değerler Kozası", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.362.

3. Değerlendirme ve İlişkiler

Daha önce de zikredildiği üzere, Habitat II gündeminin iki temel amacından biri 'herkese yeterli konut' ve diğeri de 'sürdürülebilir insan yerleşimleri'dir. Bu iki temel amacı gerçekleştirmek üzere, bazıları aynı zamanda gerçekleştirilmesi gereken hedef içi hedefler olan sekiz ilke benimsenmiştir. Bunlar sırasıyla, adalet üzere olma, yaşanabilirlik, sürdürülebilirlik, yapabilir kılma, fakirliğin azaltılması, ailenin güçlendirilmesi, hemşehrilik şuuru oluşturma ve son olarak yönetişim şeklinde sıralanmaktadır.

Yaşanabilirlik ilkesinin kabul edilmesinin Habitat II'ye bir kimlik kazandırma bakımından önemli olduğu söylenebilecekse de, bu ilkeyi ev sahibi ülke olarak Türkiye'nin teklif etmiş olması, onun konferansla ilgili rol ve öneminin abartılmasına sebep olduğu söylenebilir.

Sürdürülebilirlik ilkesi her alan ve faaliyete uygulanmakla beraber, en çok genel anlamda gelişme ve şehirleşme ile birlikte anılmıştır. Sürdürülebilir gelişme ilkesi, gelişmekte olan ülkeler için her ne kadar daha önce sunulan "sıfır büyüme" söylemine göre daha kabul edilebilir bulunmuşsa da, tam bir destekten de yoksundur. Gelişmekte olan ülkeler, bu ilkenin kalkınma sürecini zaafa uğratacağını ileri sürerek, bu ilkenin "sürekli büyüme" gereği ile birlikte ele alınması gereği üzerinde durmaktadırlar. Diğer taraftan, gelişmiş ülkelerde bu ilkenin tüketim alışkanlıklarını sınırlayacağını düşünerek bu ilkeye sıcak bakmamışlardır. Bu karşıt iki bakış açısı bir kuzey-güney ikilemine dönüşmüş ve Habitat Konferansına da yansımıştır.

Bu ilke gelişmekte olan ülkelere açık anlamının altında bir gizli anlam olarak şu mesajı vermektedir: her ne kadar itiraf etmeseler de, gelişmiş kuzey ülkelerinin gelişmişliklerini bu seviyeye kadar çıkarmaları dünyanın tabii dengesinin bu denli bozulmasına yetmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin de aynı düzeyde bir gelişmeyi hedef edinmesi mümkün değildir. Bu, dünyanın sonu anlamına gelecektir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin hedefi bu değil, fakirliğin azaltılması, herkese

yeterli bir konut v.s. olmalıdır. Kuzeyin gelişmişlik düzeyi ise, bir bakıma bu anlamda 'tarihin sonudur' ve ne tekrarı ne de aşılması mümkündür.

Söz konusu mesaj neresinden bakılırsa bakılsın adil değildir. Çifte standart üzeredir. Prensipte gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere yönelik bir kısım sorumluluklar yüklese de, bunlar pratikte uygulanabilir değildir. Bu nedenle bütün ülkelere adil bir yükümlülük getirecek ilgili bir kavrayışa ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Üzerinde en fazla durulması gereken ilke ise 'yönetişim' ilkesidir. Habitat II'nin temel karakteristiği bu ilkede gizlidir. Daha önce tanımında da görüldüğü üzere, bu ilkenin esası 'katılım'dır. Her hangi bir merkezi veya yerel idarenin, her hangi bir karar veya uygulamasından etkilenecek bütün tarafların bu karar veya uygulama sürecine katılmalarını esas alır. Bu ilke genellikle 'katılımcı yönetim", 'katılımcı kalkınma' ve 'katılımcı planlama' şeklinde kullanılmaktadır.

Katılım, Habitat II'de olduğu gibi, BM'nin birçok projesinde ortak ve en önemsenen hedef gerçekleştirme yöntemlerinden biridir. Bununla beraber, yöntemin bütünlüklü bir 'kalkınma paradigması'na dönüştürülerek teorileştirildiği ve birden çok uygulama projelerinin hazırlandığı kurum Dünya Bankası olmuştur.

Dünya Bankası'nın özellikle Robert Chambers'a hazırlattığı ve kırsal kalkınmaya rehberlik etmesi umulan 'Katılımcı Kırsal Değerleme' (KKD) (Participatory Rural Apprisal-PRA) projesi bunların başında gelir. 1990'ların başında hazırlanan bu proje, Chambers tarafından 'yeni bir kalkınma paradigması' olarak adlandırılmıştır.[52] Nihayet Dünya Bankası'nın 1996'da yazılan ve kalkınmada rehber kitap haline gelen 'Katılım Kaynak Kitabı' (KKK)'nın oluşturulmasındaki en önemli etki R. Chambers'ın KKD projesine ait olmuştur. Bununla beraber, bu kitabın

[52] Frances Claver, "Kurumlar, Aracılar ve Kalkınmaya Katılımcı Yaklaşımların Sınırları", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, s.61.

hazırlanmasında esas alınan benzer 17 projenin bulunduğu da bilinmelidir.[53] Hepsinde katılım ilkesi ortak kalkınma aracıdır. 'Yeni bir kalkınma paradigması' olarak adlandırılan bu yöntem, birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir. Bu yöntemin baş mimarı ve en etkili ismi R. Chambers olduğu için onun projesiyle ve genel olarak yöntemle ilgili eleştiriler incelenmeye değerdir.

John Hailey, Habitat II'nin benimsediği yönetişim ilkesi gibi yöntemlere, sadece amaca hizmet eden araçlar olarak bakılması gerektiğine işaret eder. Bunların, projenin başarısını garanti etme gibi bir kesinlikleri asla söz konusu değildir. Hailey ilave olarak, Chambers'ın projeyi genel geçer bir nitelikte sunmasına karşın, "Üstelik her bir yaklaşımın uygulandığı topluluğun koşulları, kültürü ve siyasi iklimine bağlı olarak değişen kendi dinamikleri vardır"[54] itirazında bulunur. Bu itiraz birçok eleştirmende ortak bir noktadır. Dolayısıyla, bütün dünyada geçerli tek tip bir kalkınma paradigmasından değil, her farklı toplum için ayrı ayrı, farklı sosyal bünyelere en uygun ama bir birinden farklı yöntemlerden söz etmek daha gerçekçidir. Kültürel özellikler göz önünde bulundurulmadan hazırlanan tek tip "reçeteler" gerçek başarıya gitmek şöyle dursun, pekâlâ bunu engelleyebilecektir.

Bu fikri destekler nitelikte olmak üzere yine Hailey'in değerlendirmesi şöyledir: "…bir söylemde beden bulan bilginin evrensel bir doğruyu temsil ediyormuş gibi görülmemesi gerekmektedir; bunun yerine yalnızca iktidarın denemesi olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak, her hangi bir söylemin, söz gelimi katılımcı kalkınma söyleminin incelenmesi onu savunan "uzman"ların ideolojilerinin ve güdülerinin de araştırılmasını içermek zorundadır."[55]

Aynı şekilde Habitat II uzmanlarının katılım esaslı bir yönetim-yönetişimden tam olarak ne fayda bekledikleri nin, dolayısıyla yöntemi uygulayan toplumların bu faydadan isitfade edebilmelerinin kaçınılmaz şartı, uygulayıcı toplumların Habitat II

---

[53] Paul Francis, "Dünya Bankasında Katılımcı Kalkınma: Sürecin Örneği", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, s.117-118.

[54] John Hailey, "Reçetelerin Ötesinde: Güney Asya STK'larında Süreç ve Pratik", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, s.138.

[55] Hailey, **a.g.m.**, s.145.

uzmanlarının düşüncelerini şekillendiren kültürlere aşina olmalarıdır. Aksi halde projeleri hazırlayan uzmanlarla uygulayan toplumların kültür ve dünya görüşleri arasındaki temel farklılıklar, projenin uygulanması sonucunda ortaya çıkacak ürünlerden uygulayıcı toplumların istifade edebilme imkânını ortadan kaldıracaktır. Zira her ikisi arasında bir doku uyuşmazlığı olabilecektir. Uzmanların ve uygulayıcıların kültürleri arasındaki böyle bir aşinalığın tesisi imkânsız denecek kadar zordur. Bu durumda söz konusu projelerin uygulayıcı toplumlara faydalı olmasını beklemek de sonuçsuz kalabilecektir. Bununla beraber, gelişmiş ülkeler veya diğer bir ifade ile küresel güçler, katılım ilkesini esas alan projelerin sonuçları sayesinde, gelişmekte olan ülkeleri belli bir gelişme yörüngesine sokmayı başarmış olacaklardır. Toplumsal gelişme seyri belirlenip tanımlanmış, toplumlar da küresel düzene diğer adıyla yeni dünya düzenine alternatif geliştirmekten uzak olup, onun varlığı için bir risk teşkil etmeyeceklerdir. Habitat II, katılım ilkesini bu denli temel bir ilke olarak edinmekle, süreci de tabiatıyla bu tür bir sonuca doğru yönlendirmiş olmaktadır.

Hailey, uygulayıcısı toplum olan yöntemlerin, kültürlerle yakından ilgili olduğunu düşündüğü önermesini desteklemek üzere şöyle bir sorgulamada bulunmaktadır: "Katılımcı teknolojilerin birçoğunda içkin olan Batılı katılım ve demokrasi kavramları gerçekten başka farklı kültürel çevrelerin diline çevrilebilir mi (Blunt 1995)? Hofstede ve Trompenaars'ın çalışmaları hiç kuşkusuz öngörmektedir ki, kalkınmakta olan dünyanın bir özelliği olan kolektivist, yüksek iktidar mesafeli kültürler, kalkınmaya bakışları bireyselci, düşük iktidar mesafeli Batı kültürüyle karşılaştırıldığında oldukça farklıdır. Bu da kalkınma sürecinin evrensel olmadığını, tersine farklı toplumsal normlar ve kabuller bağlamında olumsal olduğunu göstermektedir."[56]

Bu tespitlerden çıkarılabilecek ilgili sonuç şudur: Habitat II'nin küresel bir organizasyon olarak, kalkınma ve şehirleşme ile ilgili benimsediği bir ilkeyi yine küresel ölçekte uygulamaya kalkması tabii bir süreç değildir. Dışarıdan ithal, üsten aşağı zorlama bir süreçtir. Sonucu ise, tabii bir kalkınma değil, kontrol edilebilir, kodu ve şifresi bilenen yapay bir kalkınma olacaktır. Bu tür bir kalkınmanın ise,

[56] Hailey, **a.g.m**, s.144.

ilerde küresel düzene 'kafa tutma' ihtimali ve alternatif geliştirme imkânı ortadan kalkmış olup, 'iyi huylu' bir gelişme olacağı ortadadır.

Katılımcı kalkınma projelerine bir başka eleştiri de, bu projelerin nihayetinde yine üsten aşağı olduğu, katılımın şeklî ve sadece meşrulaştırma aracı olarak kullanılacağı şeklindeki eleştirilerdir. D. Mosse katılım politikası sayesinde, normal şartlarda yapılamayan iki hususun toplumlara kabul ettirildiğini tespit etmiştir. Bunlardan ilkinde, "dışsal gündemler 'yerel bilgi' olarak" sunulabilmektedir. İkinci tespite göre ise, "halkın planlama süreci, proje özneleri tarafından doğrudan manipüle" edilebilmektedir. Bu yoruma göre, 'proje özneleri' denen uzmanlar, yerel bilginin üretilmesi ve planlanmasının edilgen yardımcıları değildir. Bu kimseler araştırma araçlarının 'maliki'dirler. Konuları seçer, enformasyonu kaydeder ve proje ile ilişkisine göre özetlerler. Süreçte uzmanlar belirleyici ve uygulama konumundaki toplumlar ise 'figüran' rolündedirler. Projeler açıkça toplumların 'ihtiyaçlarını' belirleme yolunu etkilemektedirler. Hatta çok kez bunu bizzat yapmaktadırlar. İhtiyaçlar açıkça toplumsal olarak belirlenmekte ve yerel bilgi hem yerel olarak baskın guruplarca ve hem de proje çıkarlarınca biçimlendirilmektedir. Bunlara ilave olarak, program kararları yerel olarak üretilmiş bilgiye hemen hiç atıfta bulunulmadan alınmaktadır. Bütün bu tespitler karşısında Mosse şu kanaate varır: "Retorik ne olursa olsun, gerçek, halkın, ajansların programına katıldığı ve tersinin doğru olmadığıdır."[57]

Paralel bir düşünceye göre, katılımcı faaliyet sürecinde 'yerel bilgi'nin, proje hedeflerini ve önceliklerini etkilemek ya da biçimlendirmekten çok, önceden belirlenen proje gündemini değişmez surette haklılaştırdığı ve meşrulaştırdığı savunulur.[58]

---

[57] David Mosse, "Halkın Bilgisi" Katılım ve Patronaj: Kırsal Kalkınmada Eylemler ve Temsiller", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, ss.38-44.

[58] Uma Kothari, "Katılımcı Kalkınmada İktidar, Bilgi ve Toplumsal Denetim", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, s.214

Habitat II'de de durum hemen tamamen farksızdır. Gündem Habitat uzmanlarınca belirlenmektedir. Toplumların ihtiyacı tespit edilmektedir. Buna göre toplumların 'sürdürülebilir gelişmeye, sürdürülebilir şehirleşmeye' ihtiyaçları vardır. Bu amaca ulaşmak için yöntem de yine uzmanlar tarafından belirlenmiştir. Katılımı esas alan bir çalışma olacaktır. Sivil toplum kuruluşlarına 'katılın' denmiştir ve daha önce hiç bir biri ile iletişim kurmamış, hiç bir araya gelmemiş, hiç böyle bir etkinlikte bir arada çalışmamış guruplar bir çalışma gurubu oluşturup projeye dâhil olmuş, 'katılmışlar'dır. Bu tamamen edilgen bir süreçtir. Katılım da aslında tepeden inmeci müdahalenin meşrulaştırma aracı olmaktan başka bir işleve sahip değildir. Bir yoruma göre, katılımcı yönetimin destekçisi ve finansörü olanların bu sayede ciddi bir denetim gücünü de ellerine geçirdikleri iddia edilmektedir.[59] Habitat projesi sayesinde de BM, küresel bir düzen adına, belki 'yeni dünya düzeni' adına bu denetimi fiilen tesis etmektedir.

Habitat projesinde gerek yerel yönetimler, gerek STK'lar, koza ve komisyonlar aracılığı ile kalkınmayı hem katılımcı kılmakta ve hem de bu faaliyeti yerel bilgiye dayandırmak suretiyle, küresel güçler adına denetimi, 'alanda' oluşmuş aracılarla daha uzun süreli kılma hedefi pratiğe dökülmektedir.[60]

Aynı şekilde Craig ve Porter'da katılımın, kalkınma profesyonellerinin elinde bir denetim aracı olduğunu savunurlar.[61] Taylor, bu iddiayı destekleyecek şekilde, 1950'lerde ABD'deki bir tecrübeyi aktarmaktadır. Buna göre radikal işçiler, katılım sayesinde uyumlu, yönetimce yönlendirilebilen işçilere dönüşmektedirler. Dolayısıyla, işgören dahli ve katılımı (İDK)'nın işyerinde kontrolü sağlama ile yakından ilgisi vardır. Katılım aslında bir söylem düzeyinde kalmakta ve gerçek işbirliğine dönüşmemektedir. İşgörenin katılımı ile güç işverene geçmekte, işgörene ise, söylem düzeyindeki bir katılımla avunmak düşmektedir. [62]

---

[59] Hailey, **a.g.m**, s.146-147.
[60] Kothari, **a.g.m**, s.201.
[61] Bill Cooke, "Katılımın Sosyal Psikolojik Sınırları", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, s.154.
[62] Harry Taylor, "Eleştirel Yönetim ve Emek Süreci Açısından Katılıma Bakışlar", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, ss.184, 186, 192-193.

Habitat projesi, dünya üzerindeki gelişmekte olan ülkeleri küresel bir işyerine ve bu ülkelerin toplumlarını da küresel ölçekli işgörenlere dönüştürmüş, mahalleye hatta haneye kadar sokulan bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışmanın günümüz dünyasında üstten aşağı, hiyerarşik otorite ile yürütülmesi imkânsızdır. Projelerin muhatapları ile alttan yukarı bir katılımla, yani meşru bir yolla, 'demokratik' bir tarzda götürülmesi gerekmektedir. Bu ise ancak, forumlar düzenleyen kozalara STK'ları dâhil etmekle mümkün olabilir. Habitat projesi bilinçli bir şekilde, bu süreci geliştirmeye çalışmaktadır. Habitat projesi katılımı, hedeflerini gerçekleştirmekte en önemli yöntem olarak kabul eden bir proje olmakla, eylem sürecine denetimi de kendiliğinden entegre etmiş olmaktadır. Habitat süreci, gelişmekte olan ülkelerde sosyal psikolojiyi ve toplumsal dinamizmi çeşitli araçlarla kontrol altına almakta ve gelişme ise, yine geri kalmış toplumların kendi sorunu olarak ortada kala kalmaktadır.

Taylor'a göre, "…katılım makyaj malzemesi olarak kullanılmaktadır, 'adı olup da kendi olmayan' bir katılım duygusu yaratmak için kullanılan saptırıcı bir araç rolünü yerine getirmektedir. Nerede katılım var ise, ulaşılması düşünülen hedeflerin belirlenmesinde kullanılmak yerine (kar, verimlilik, proje ürünleri, mali fonların geri kazanımı gibi) önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak için kullanılacak bir araç konumuna itilmiştir."[63] Habitat projesinde de benzer süreç yaşanmıştır. Katılım olgusu, Habitat projesinin hedeflerini belirlemek için değil, zaten belirlenmiş olan bir kısım hedeflere ulaşmak için sürece dâhil edilmiştir. Ne 'sürdürülebilir şehirleşme' amacını yerel yönetimler belirlemiş ve ne de 'herkese yeterli konut' amacını STK'lar hedef göstermiştir. Her iki hedefi de Habitat uzmanları belirlemiş, yerel yönetimlere ve STK'lara da buna iştirak edip süreci meşrulaştırmak düşmüştür. Oysa belki de yerel yönetimlerin ve STK'ların şahsında gelişmekte olan ülke toplumlarının eğitim gibi öncelikli başka sorunları vardı. Bunu çözmek için kendilerine göre yöntemleri vardı. Belki eksik olan sadece bunun için bir ilk mali imkânın ortaya açıkarılması idi. Nihayet yardım sadece bu noktada gerekliydi. Ne var ki, Habitat projesi böyle bir ihtimali hiçbir zaman gündemine almamıştır. Küresel

[63] Taylor, **a.g.m**, s.197.

denetim için bu ikincisi değil, şu an uygulanmakta olan birincisi işlevsel olacağı için, Habitat projesi onu tercih etmiştir.

Bugün Habitat projesi aracılığıyla 'katılım' ilkesi, gelişmekte olan ülkelerin en birincil gündemlerinden biri olmuştur. Katılım desteklenmekte ve bu süreç merkezi hükümetlerin güç deformasyonuna rağmen sürdürülmektedir. Adeta küresel bir denetim adına yerel yönetimler ve STK'lar güçlendirilmekte ve ulus devletler aşındırılmaktadır. Bu sürece işaret edecek şekilde Taylor'ın yorumu şöyledir: "…katılımın neden işlemediğinin, neden iktidar sahibi olanlarca desteklendiğinin ve neden çoğunlukla görünüşte kaldığının gerçekleri her iki alanda da katılımın var olan iktidar ilişkileri tarafından kontrol edilip, itaati güvence altına almak için kullanılan bir araç olmasıdır. Denetim, kontrol edilmesi gerekenlerin bağlılığını amaçlayan bir biçim alıp daha sonra onlara bir ölçüde sınırlar dâhilinde 'sorumlu otonomi' tanıyarak doğrudan baskıdan daha güç anlaşılır bir hal alır."[64]

Küresel güçlerin en başında gelenlerinden biri olan Dünya Bankasının raportörleri de yerel yönetimlerin ve katılımın daha iyi bir yönetim anlamında yönetişim için ulus devleti aşındırma pahasına küresel güçlerle sıkı bir koordinasyon içinde olmaları gereğinden bahsetmektedirler. Bu raportörlerden biri, söz konusu bağlamda şu ifadeye yer vermektedir: "Küreselleşme ve yerelleşme, daha iyi bir yönetişime öncülük edebilirler."[65]

Son olarak, katılım ilkesinin bir yöntem olarak, bünyesinde bazı paradoksal eğilimleri barındırdığı, bu nedenle uygulanmasının çok zaman verimli olmayacağı iddia edilmektedir. Bunlardan ilki 'Abilene Paradoksu' ve ikincisi de 'Grup Düşüncesi'dir. Her iki kavram da D. Harvey'e aittir.

Abilene paradoksu, toplumsal örgütlerin ve grupların sık sık yapmak istedikleriyle çelişkili eylemlerde bulunduğunu ve dolayısıyla ulaşmak istedikleri amaçları ortadan kaldırmaları şeklinde açıklanabilir. Hikaye, "…Texas'taki evlerinde sıradan bir öğleden sonra geçiren ailenin Abilen'e bir gezi önerisi yapıldığındaki tutumu hakkındadır.

[64] Taylor, **a.g.m**, s.197.
[65] Shahid Yusuf, "Where the World is Heading Toward-Globalization, Localization and the Pattern of Development", World Bank, DECRG, 2000, s.21.

Herkes bu öneriye katılmaktadır. Dört saatlik karmaşık ve sıkıcı bir geziden döndükten sonra, bir aile üyesi, gerçekten gitmek istemediklerini ve sadece herkesin gezi konusunda çok coşkulu olması nedeniyle karara katıldıklarını itiraf etmiştir. Bu noktada aile tartışmaya başlamış ve her aile üyesi bu geziye katılmak istemediğini, ancak yalnızca diğerlerini mutlu kılmak üzere bu kararı onayladığını söylemiştir." Cooke'un da ifade ettiği üzere, katılımcı süreçlerde, Abilene paradoksu biçiminde yanlış bir kısım uzlaşmaların ortaya çıkabileceği anlaşılmaktadır. [66]

Abilene paradoksu, katılımcı yönetim sürecinin yaşanması kaçınılmaz çelişkilerinden biri olarak görülebilir. Habitat Konferanslarının örgütlediği STK'lar tek başlarına onaylamayacakları birçok fikri, toplu hareketin manipülasyonu sayesinde, ne olduğu ve ne bittiği anlaşılmadan onaylamakta ve desteklemektedirler. Habitat projesinin üretici aktörleri bu sayede birçok uygulamaya toplumsal taban bulmakta ve süreci meşrulaştırmaktadırlar. Hepsinin sonunda da toplumların dinamizmini kendi kontrolü altında tutma imkânına kavuşmaktadır. Bu dinamizmin gelişmekte olan ülkelerdeki en somut görünümü bugün için hızlı ve dinamik bir şekilde gelişen şehirleşme olgusudur. Habitat süreci bu sayede gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeyi hem de meşrulaştırılmış bir şekilde kontrol altında tutmanın etkin bir aygıtına kavuşmuş bulunmaktadır.

Paradoksun bir diğer görünümünde, katılımcı fertler birbirlerini kandırma furyasına kapılırlar. Bu süreçte fertler ve guruplar gerçekten kendi inandıklarından çok başkalarının duymak istediklerini dile getirme, destekleme ve uygulama şaşkınlığına girerler.[67] Habitat sürecindeki katılım yöntemi tamda bu düşünceyi doğrulayacak nitelik ve pratiklere sahiptir. Dolayısıyla katılım ilkesinin, uygulayıcılardan çok, karar alıcıların çıkarlarına hizmet edeceğini söylemek mümkündür. Bu çıkarın en belirgin ve önemli şekli, birincilerin ikinciler tarafından denetimi şeklinde tezahür edecektir. Bu anlamda, katılımın esas alındığı bir proje olarak Habitat projesinin, BM merkeziyetçiliğinde yerelin küresel bir denetime tabi tutulduğu projeyi temsil ettiği söylenebilir.

[66] Cooke, **a.g.m**, s.160, 163.
[67] **A.e.,** s.163.

Katılımcı faaliyetlerin ikinci paradoksal eğilimi, 'Grup Düşüncesi' şeklinde ifade edilmektedir. Yine Harvey'e ait olan bu kavrama göre, bireyler gurup içi faaliyette kendi endişeleri konusunda sessiz kalırlar, hatta şüphelerinin önemini kendiliklerinden minimize ederler.[68] Habitat projesine iştirak eden yerel yönetim ve STK temsilcileri, gurup düşüncesinin sebep olduğu paradoksal eğilim sebebiyle, faaliyet içinde kendi kendilerine sansür uygulamaktan kurtulamamışlardır. Bu ise, katılım düşüncesinden beklenen faydayı bulmaya engel teşkil eden bir başka paradoksal durumdur. Habitat etkinliklerinde de bu paradoksal eğilim kendini hissettirmiş, yerel yönetimler ve STK temsilcileri, koza çalışmalarında olsun, forum toplantılarında olsun, Habitat'ın gündemini belirlemede etkisiz kalmışlar, sadece belirlenen hedeflerin hayata geçirilmesi ile ilgili neler yapabileceklerini ifade edebilmişlerdir.

Bu ikinci paradoksal durumun temelinde, söz konusu katılım 'hakkı'nın birilerince bahşedildiği düşüncesi vardır. Katılımcılara ise, bu 'ihsan'a karşı 'vefalı' olmak ve 'düzeni' bozmadan isteneni yapmak düşecektir. Habitat projesine katılan hemen bütün yerel yönetim ve STK temsilcilerinde bu duygu ve düşüncenin var olduğu muhakkaktır. Ortaya çıkan mahzara bu düşünceyi haklı çıkarmaktadır.

Oysa gelişmekte olan ülkelerin gelişim seyri ile ilgili küresel güçlerin yardımını esas alan faaliyetlerde daha farklı bir kısım yöntemler izlenmelidir. Bunun ne olduğu belki hemen ifade edilebilecek kadar kolay değildir. Bununla beraber, ne şekilde olmayacağı ortaya çıkmış bulunmaktadır. G. Mohan'ın işaret ettiği üzere, gelişmekte olan ülkelerdeki 'güçsüz' halk tabakasının, küresel güçler ve yönetici elitlerin gündemine göre güçlendirilmesi gibi tahakküm edici tutumların ötesine geçilmesi gerekmektedir.[69]

---

[68] **A.e.,** s.165.

[69] Giles Mohan, "Katılımın Ötesinde: Daha Derin Güçlendirim Stratejileri", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, s. 235.

Gelişmekte olan ülkelerle ilgili ne yapılabileceği hususunda, nasıl olmalı sorusunun cevaplarından en azından biri olabilecek şekilde, H. Henkel ve R. Stirrat kısaca şu öneride bulunmaktadırlar: projeler, gelişmekte olan ülkeler de diyebileceğimiz, 'yarar sağlayıcılar' tarafından planlanmalı ve uygulanmalı, küresel güçlerin uzmanlarınca hazırlanmış projeler, gelişmekte olan ülkelerin halkına empoze edilmemelidir.[70]

Aynı paraleldeki bir diğer yaklaşıma göre, dünya toplumları bir şekilde 'ekonomizm'i kırmalıdır. İnsana hizmette yeni bir şehir etiği (ahlakı) geliştirilmeli ve onu (şehri) yeniden kavramak için yerel imkânlar artırılmalıdır. Geleceğin şehri sadece uzmanlar tarafından değil, insanlar tarafından, kendiliğinden inşa edilmelidir. Esnek yöntemler, destekleme ve paylaşma politikası tesis edilmelidir.[71]

Son bir başka yorumda, ortak noktalara işaret etmek üzere, paylaşılan sürdürülebilir bir ortak gelecek için üç temel faktörün kabul edilmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bunlar sırasıyla eğitimin temel bir rolü, moral değerlerin önceliği ve yeniden yapılanmış bir kapitalizm şeklinde ifade edilmektedir.[72]

Bu iyi niyetli ve bir o kadar isabetli önerilerin gerçekleşebilmesi için aslında en temel yol, gelişmekte olan ülkelerin kendi toplumlarını eğitmelerinden geçmektedir. Eğer gelişmiş ülkelerden alınan maddi yardımlar, eğitimin niteliğini olumsuz yönde etkilemezse, gelişmekte olan ülkeler ancak bu sayede kendi sorunlarını yine kendilerini en iyi şekilde bilen kendi uzmanlarına hazırlattıkları projeler sayesinde, bu projelere iştirak edebilmek için yeterli eğitim düzeyine sahip kendi toplumlarının katılımıyla çözebilirler.

---

[70] Heiko Henkel ve Roderic Stirrat, "Manevi Görev Olarak Katılım; Güçlendirim ve Seküler Tabiyet", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, s. 244.

[71] Ce'line Sachs-Jeantet, "Cities of The Future: Managing Social Transformations", **International Social Science Journal**, March 1996, p.7.

[72] John Ratcliffe, "Imagineering Sustainable Cities: Using Foresight Through Scenarios to Future Proof Present City Planning Policy (Çevrimiçi)**,** http://www.dit.ie/DIT/built/futuresacademy/whoweare/Imagineering-Sustainable-Cities.doc, 03/07/2003.

Habitat muhakkak ki, bir takım iyi niyetlerle başlamış ama sonra siyasi bir hüviyet kazanarak bu mecrasından uzaklaşmış görünmektedir. Habitat projesi bahsedilen tarzda bir eğitim esaslı çözümü hemen hiç gündemine almamıştır. En azından böyle bir vurgusu yoktur. Oysa bir diğer uluslar arası kurum olan UNESCO bu hususta daha isabetli davranmakta, gelecek bir zamanda siyasi nitelik kazanarak amacından uzaklaşma potansiyeline rağmen, bugünden en temel çözüm olarak gelişmekte olan ülkelerde toplumun eğitilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

UNESCO'nun ilgili yorumunda, gelecekte gerek bireylerin ve gerek ulusların küreselleşme sürecini yakalayabilmelerinde en önemli faktörün eğitim ve öğretim olacağı öngörülmektedir. Bu yorumda, eğer 21.yy.ın şehirlerini şimdi inşa etmeye başlamak istiyorsak, hemen geleceğin şehir sakinlerini ve yurttaşlarını eğitmeye koyulmalıyız önerisi yapılmaktadır. UNESCO bu hedefe ulaşmak için çocukları ve gençleri kendine hedef kitle olarak belirlemiştir. Bu konuda çocuklara ve gençlere verilecek eğitimin odak noktasını ise üç başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki, 'yaşayan çevre olarak şehir düşüncesi için eğitim', ikincisi, 'demokrasi için önemli bir temel olarak şehir düşüncesi için eğitim' ve üçüncüsü de, 'bir miras olarak şehir düşüncesi için eğitim'dir.[73] Bununla beraber eğitimden toplumsal sorunların çözümüne katkı yapması beklenmelidir. Bu sorunların çözülmesi, küreselleşmeye katılma şeklinde de olabilir, pekâlâ küreselleşmeden uzak kalma şeklinde de tezahür edebilir. Bunun tamamen yerel toplumsal reflekse bırakılması gerekir.

UNESCO bu düşüncesi ile en temel noktaya vurgu yapmıştır. Gelecekte yaşanabilir şehirlerin de, yaşanabilir dünyanın da en temel gereği her ülkenin kendi toplumunu eğitmesinden geçmektedir. Daha sonra siyasallaşmamak kaydıyla, belki bu konuda bir uluslar arası yardımlaşma faydalı olabilir. Aksi halde gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olanlara rehberliğinde gerçekleşen, birincilerin ikincilere bilgi ve kaynak aktarımıyla yürüyen, ikincilerin belirlenmiş sürece katılımı sayesinde meşrulaşan bir proje ile ne geleceğin yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirleri ve nede geleceğin yaşanabilir ve sürdürülebilir dünyası tesis edilebilecek gibidir.

[73] UNESCO, (**Note)**, p.17-18. (çevrimiçi) www.unesco.org/most/humaniser.pdf , 07 Temmuz 2003.

C) Habitat'ın Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelen İlgisinin Sebepleri

Habitat Toplantılarının gelişmekte olan ülkelere yönelen ilgisini 'Küresel Sebepler' ve 'Özel Sebepler' olmak üzere iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Küresel Sebepleri 'Aşırı Nüfus Artışı', 'Plansız Yoğunlaşan ve Genişleyen Şehirler', 'Fakirliğin Şehirlere Taşınması', 'Çevre Kirliliği', 'Tarihi ve Tabii Dokunun Tahribi', 'Savaşlar', 'Göç ve Mülteci Problemi', 'Güvenlik Sorunu ve Terör Tehdidi' olarak sekiz başlıkta incelenebilir. Diğer yandan Özel Sebepler ise, 'Henüz baş gösteren Problemleri Çözmek Üzere, Belli Konularda Yardım Etme ve Küresel Düzeni Koruma Gayesi' ve 'Gelişme Potansiyeli Bulunan ve Gelişmekte Olan Ülkeleri Şehirler Vesilesi ile Kontrol Edilebilir Bir Gelişim Sürecine Sokma Gayreti' şeklinde iki temel başlık altında incelemek mümkündür.

Habitat toplantıları gelişmiş ülkelerin elinde belli bir amacı gerçekleştirmek üzere kullanılan bir enstruman haline geldiği için, 'Küresel Sebepler' diye zikredilen sebepler aslında süreci meşrulaştırma aracı olmaktan başka bir anlama sahip değildirler. Gelişmiş ülkeler bunları kendilerine açık birer sebep edinerek, 'Özel Sebepler' diye nitelediğimiz asıl maksadı kamufile etmektedirler. Sebepler açık, maksatlar gizlidir. Maksatlar ise iki aşamalıdır. İlkinde gelişmekte olan ülkelerin büyüyen sorunlarını bir nebze olsun hafifletmek ve bu sayede yerel sorunların küresel sorunlar haline gelmesini önlemek amaçlanır. İkincisinde ise amaç, gelişme potansiyeli bulunan veya bizzat gelişmekte olan ülkeleri kontrol edilebilir bir gelişme yörüngesine sokmaktır. Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşmenin sorunları sebep kılınarak bu şehirlerin kontrolsüz gelişmesinin önü alınacaktır. Zira şehirlerin bu tür kontrolsüz gelişmesi gelişmiş ülkeler için potansiyel bir tehdide de işaret eder. Şehirlerin gelişiminin ucu ülkelerin gelişmesine çıkar. Şehirli gelişim, ulusal gelişimi mobilize eden bir güce sahiptir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme, fakirlik, plansızlık, çevre sorunları, göç ve savaşlar gibi küresel sorun haline gelebilecek sorunlar sebep edinilerek planlanmak ve gelecekteki gelişmesi kontrol altına alınmak zorundadır. Habitat toplantılarının, dolayısıyla gelişmiş ülkelerin,

gelişmekte olan ülkelerle özellikle ilgilenmelerinin altında bu maksatlar yatmaktadır. Bu gizli maksatları, nadirende olsa resmi çevrelerin yanı sıra, bazende çeşitli resmi platformlar dışında, sivil araştırmacılar üstü kapalı bir şekilde dile getirmekten sakınmamaktadırlar. Konuyla ilgili birçok yazında bunu görmek mümkündür. Çalışma içerisinde kullanılan materyaller bunlardan sadece bir kısmıdar.

1. Küresel Sebepler

a) Aşırı Nüfus Artışı: Habitat toplantıları açısından önemli ve incelenmeye değer olan dünya nüfus artışı değildir. Asıl öneli olan, büyüyen dünya nüfusu içinde gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışı da değildir. Önemli bulunan gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmedir. Yani bu ülkelerdeki şehirlerin nüfusunun hızla büyümesi ve bu şehirlerin en azından nüfus itibariyle dünyanın en büyük şehirleri arasına girmesidir. Bu ülkelerdeki şehir nüfusunun hızlı artışı Habitat toplantılarının temel ilgi kaynağıdır. Zira söz konusu ülkelerdeki hızlı nüfus artışı, niteliği nasıl olursa olsun, aynı zamanda hızlı bir şehirleşmeyi de beraberinde getirmektedir. İşte gelişmekte olan ülkelerdeki bu hızlı şehirleşme olgusu, Habitat toplantılarının ilgi odağıdır. Daha ileri bir ifadeyle, Habitat toplantılarının yapılma sebebi de aslında gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşme olgusudur.

Gelişmekte olan ülkelerde öyle büyük bir nüfus şehirleşmektedir ki, bu nüfusun şehirleşmesi, ortaya çıkaracağı yüzlerce büyük şehir yapısı, bugüne kadar geçerli olan şehir imajını da, şehir teorilerini de derinden etkileyecek, belki alt üst edebilecek boyutlara sahiptir. Birkaç veriyle hatırlamak gerekirse, dünya nüfusu içindeki gelişmekte olan ülkelerin nüfus yükü %80'den fazla (5/6) olduğu için, gelişmiş ülkelere göre düşük düzeyli bir şehirleşme bile şehirli nüfusun ağırlığını gelişmekte olan ülkelerden yana dramatik bir şekilde değiştirecektir. Nitekim böyle bir durumda gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşme bugünkü düzey üzerinden ortalama % 40 kadar bile olsa, bu ülkelerin şehirli nüfusu, dünya şehirli nüfusunun

%70'ten fazlasını teşkil edecektir. Bu ise bugüne kadarki şehirle ilgili hemen bütün süreçleri etkileyebilecek bir boyuttur. Şehirle ilgili bilgiler, teknikler, sosyal süreçler ilgili her şey değişime zorlanabilecektir. Bu büyük değişimin ise, dünya üzerindeki siyasi, sosyal ve ekonomik hegemonyayı etkilemeyeceği düşünülemez. Dünya hegemonyasında da büyük değişimlere sebep olabileceği için, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı ve büyük boyutlu bu şehirleşmeye tarafsız kalmaları imkânsız olmaktadır. Hatta bu süreçle ilgilenmeyi, dünya üzerindeki hâkimiyetlerinin geleceği adına hayati bir ilgilenme olarak görmektedirler.

Kennedy'nin işaret ettiği üzere, Filistin'de 20 yaşından küçük çocuk ve gençlerin İsrail'e karşı taşlı intifada hareketini başlattıkları yerin, nüfus yoğunluğu kilometre kareye 1618 kişinin düştüğü (İsrail'de 204) Gazze'de başlamış olması kesinlikle bir rastlantı eseri değildir.[74]

Bu tür şiddet olaylarının sınırları sadece siyasi-askeri anlamda düşünülmemelidir. Ekonomik, sosyal ve kültürel şiddete örnek teşkil edebilecek hareketler de ortaya çıkabilecektir. Diğer taraftan bu şiddet olaylarını belli bir bölge ile sınırlı tutmak da mümkün olmayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin benzer karakteri, geriye kalan gelişmiş dünyanın içine nüfuz etmekte gecikmeyecektir. Gelişmiş dünya, ne kadar kalın duvarlarla bu dünyadan izole edilirse edilsin, gelişmekte olan ülkelerin bu şiddet dalgası gelişmiş ülkelerin de rahatını bozmaya yetecektir. 11 Eylül saldırıları buna en dramatik örnektir. Küreselleşme süreci her şeyi olduğu gibi şiddeti ve her türlü sıra dışı toplumsal çıkışları da küresel bir tabana kavuşturmuştur. Küresel dünyada artık birileri rahat içinde iken, diğerlerinin birincilerden çok uzak bir köşede acı ve sefalet içinde olması gibi bir ayrı dünyaları yaşama imkânı ortadan kalkmıştır. Hele hele sefalet içindeki toplumlar, dünya nüfusunun ve dünya şehirleşmesinin %80'ine yakın bir büyük kısmını teşkil ediyorlarsa izolasyona hiç imkân olmayacaktır. Tüm bu sebeplerden dolayı Habitat projesi gelişmekte olan ülkelerle ilgilenmeyi küresel istikbalin bir gereği olarak görmektedir. Tam da bu güzel küresel gelecekle ilgili olarak Küresel Eylem Planında

[74] Paul Kennedy, **Yirminci Yüzyıla Hazırlanırken**, Çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1996, s.42.

şu uyarıya yer verilmektedir: "İnsan yerleşmelerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için, ülkelerin içindeki ve aralarındaki nüfus hareketleri, bazı kentlerin çok hızlı büyümesi ve nüfusun bazı alanlarda bölgesel olarak dengesiz dağılımı dikkate alınmalıdır." [75] Yakın gelecekte, gerek Habitat projesinde ve gerek BM'nin diğer birimlerinde bu 'dikkate alma' eğiliminin daha da yoğunlaşacağını öngörmek mümkündür.

Gelişmiş ülkeler Habitat toplantılarını araç edinerek ve hızlı nüfus artışını sebep kılarak gelişmekte olan ülkelerle yakından ilgilenmektedirler. Nüfus artışı gibi çok somut bir gelişmeyi sebep edinerek bu ülkelerin şehirleşmesini düzenleme stratejileri geliştirmektedirler. Görünen sebeple görünmeyen maksadı gizlemektedirler. Çünkü hızlı nüfus artışını dizginlemenin şehirleri düzenleme ile direkt değil dolaylı bir bağlantısı vardır. Dolayısıyla nüfus artışını dizginlemek için şehirleri düzenleme stratejisi yerine başka yollar denenebilir. Oysa birincil maksat nüfusu dizginlemek değil, gelişmeyi kontrol altına almak olduğu için, nüfus artışı bahane edilerek şehirlerin düzenlenmesi ile ilgilenilmektedir. Çünkü kontrolsüz bir küresel şehirleşme, kontrolsüz de bir dünyaya işaret etmektedir. Gelişmiş ülkeler için bunu önlemenin en uygulanabilir yolu hızlı nüfus artışı benzeri süreçleri küresel birer tehdit olarak belirleyip, gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşmeyi düzenleyip, kontrol altına almaktır. Bu gayretin en somut tezahürü ise Habitat toplantıları olmuştur.

b) Plansız Yoğunlaşan ve Genişleyen Şehirler: Habitat toplantılarının gelişmekte olan ülkelere yönelen ilgisinin bir başka sebebi de şehirlerin plansız bir şekilde gelişmesi ve yoğunlaşmasıdır. Bu tür bir kontrolsüz yoğunlaşma ve gelişme, çeşitli sorunları da beraberinde getirebilecektir. Palansız şehirleşmenin en karakteristik özelliği gecekondulaşmadır. Bu sorun gelişmekte olan ülkelerin en önemli şehirleşme sorunlarının başında gelmektedir.

[75] BM, **a.g.e.,** Paragraf: 126.

Tabiatıyla Türkiye de bu sorunu yaşayan ülkelerden biridir. Bir gözleme göre, gecekondu alanları, şehirlerimize damgasını vuran, büyük şehirlerin üçte ikisini oluşturan boyutlarıyla giderek şehirlerimizin karakterlerinin belirleyicileri olmaktadırlar. Bugün İstanbul'da her gün yaklaşık 250 yasadışı konut yapılmakta ve bunlar toplam yapılaşmanın yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır. Bu sorunla ilgili son derece dikkat çeken özellik ise, İstanbul'da gecekondularda oturanların %75'inin ev sahibi değil, kiracı konumunda olmasıdır.[76] Benzer durumun diğer gelişmekte olan ülke şehirleşmeleri için de geçerli olduğunu düşünmek mümkündür. Bu bilgi, gelişmekte olan ülkelerdeki en büyük şehirleşme sorunlarından biri olan gecekondulaşma sorununun, toplumsal bir ihtiyacın gayri meşru yollarla giderilmesi olmayıp, düpedüz yönetim zaafından kaynaklanan bir rant hadisesi olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde toplumsal bir dönüşüm yaşandığı doğdur fakat bu dönüşümün sorunlu ve sancılı geçiyor olmasının sebebi sadece sürecin yoğunluğundan değil daha çok yönetim zaafından kaynaklanmaktadır. Yani bu ülkelerde sorunun derinleşmesinin sebebi toplumsal değil, siyasidir. Dolayısıyla kötü olanın şehirleşme olmayıp, kötü şehir idaresi olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Gecekondulaşma, plansız ve altyapısız şehirleşmenin en tipik görünümüdür. Plansız ve altyapısız şehirleşme ise, iki önemli sorun doğurmaktadır. İlki yetersiz evler veya hepten evsiz insanlar, ikincisi de bu durumdan kaynaklanan hastalıklar ve anormal ölümlerdir.

Dünyada her yıl dört milyon çocuk doğum suyundan ölmektedir. Çünkü hastalıklar kirlenmiş sularla taşınmaktadır.[77] Gecekondulaşmanın en önemli karakteristiği ise, su ve kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin yokluğu veya belirgin eksikliğidir. Bu çevrelerde kirli su ve kirli çevre en sıradan olgulardır. Bu ise insan hayatını tehdit eden en büyük faktörleden biridir.

[76] Editör, **TMMOB İstanbul Bülteni**, Sayı:21-22, Haziran-Temmuz 1996, s13, 16.
[77] Wally N'Dow, "The First Urban Century", **New Prespectives Quarterly**, Summer 96, Vol.13, Issue 3.

Diğer taraftan dünya üzerinde 600 milyon şehirli insan evsiz ya da kötü ev şarlarında yaşamaktadır.[78] İlgili başka bir veriye göre, dünyada 100 milyon insan evsiz olup, 1 milyar kadar insan da uygun olmayan evlerde yaşamaktadır.[79] Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşmenin diğer belirgin özelliği de sakinlerinin bir eve ya hiç sahip olamamaları veya kötü ev şartlarında yaşamalarıdır.

Şehir çevrelerinin tahribine bağlı olarak, dünya üzerinde 500 milyondan fazla insan ki bunların yarısı çocuktur, standartların altındaki evlerde yaşamakta veya bir eve hiç sahip olamamaktadırlar. Benzer şekilde, 1996 Habitat küresel raporuna göre, sağlıksız su ve yetersiz sağlık hizmetlerini içeren barınak kıtlığı ve kötü mesken şartları her yıl dünyada 10 milyon insanın ölümüne sebep olmaktadır. Evsizlik küresel bir sorun olmuştur. Londra'da evsizlerin ortalama ömürleri ulusal seviyeden 25 yıl daha düşüktür. Dünyanın en gelişmiş ülkesinin, en ileri imkânlarına sahip bir şehrinde durum bu ise, gelişmekte olan ülkelerdeki yeni ve hızlı şehirleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar ve bu sorunların insan hayatı üzerindeki etkisi daha kolay anlaşılacaktır. Şehirlerdeki barınak imkânlarının yetersizliği küresel bir sorun halini alırken, 2015 yılında en büyük 10 şehrin mekânı olacak olan Asya, Afrika ve Latin Amerika'da durum daha kötüleşmektedir. Dünyada 1 milyar insan, şebekesiz su ile yetinmek zorunda olan, elektriksiz, yolsuz ve sağlık hizmetleri olmayan yetersiz şartlarda yaşamaktadır. [80]

Bu gibi somut ve objektif sorunlar, Habitat toplantılarının gayet tabii karşılanacak bir şekilde, gelişmekte olan ülkelere yoğun bir ilgi göstermesine sebep olmuştur. Bu şartlar gelişmiş ülkelerin Habitat bağlamında gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeye müdahale etmeleri için son derece uygun sebepler olmaktadır. Plansız hızlı şehirleşmenin getirdiği sorunlar ileri sürülerek gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi belli projelerin konusu yapılmaktadır. Bu projeler sayesinde bu şehirlerin kendi ülke ve toplumları adına 'önemli' ama gelişmiş ülkeler

[78] Robin Knight, "A Mostly Urban World", U.S. News & World Report, 6/3/96, Vol.120, Issue 22.
[79] "Consequences of Urbanization", (Çevrimiçi) www0.un.org/cyberschoolbus , 07/01/2004.
[80] UN, "Habitat II: City Summit to Forge The Future of Human Settlements in an Urbanizing World", **UN Cronicle**, Spring 1996, Vol.33, Issue 1.

için ‘kontrolsüz’ denebilecek bir dinamizmi üretmesi engellenmiş olacaktır. Çünkü şehirleşme aynı zamanda güçlü bir toplumsal, siyasi, iktisadi ve kültürel dinamizme de ortam hazırlamaktadır. Gelişmiş ülkelerin bu dinamizmi kontrol-dışı bırakmaları düşünülemez. Bu kontrolü sağlamanın küresel ve en güçlü aygıtı bugün için Habitat toplantılarıdır. Şehirlerin plansız ve aşırı büyümesi gibi küresel nitelikli sorunlar ileri sürülerek gelişmekte olan ülkelerin özel durumu olan gelişme dinamiği, toplumsal harekteliliği ve iktisadi gücü kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır.

Bu gaye ilk kez uygulanmak istenen bir hedef değildir. Birinci bölümde de vurgulandığı üzere, bu düşüncenin tarihsel arka planda uygulanmaya çılışıldığı ve görece olarak başarıldığı zaman ve bölgeler söz konusudur. Helen, Roma ve sömürgelerdeki Avrupa uygulamaları bunlara en uygun örneklerdir. Aynı şekilde modern dönemin gelişmiş ülkelerinde de bu uygulamaya dek gelmek mümkündür. D. Harvey’e göre daha önce bu düşünce E. Hovard gibi fiziksel planlamacıların ‘tipik’ yaklaşımı olmuştur. Bu yaklaşıma göre, şehirlerin mekânsal biçimini, insan davranışlarının temel bir belirleyicisi olarak görmek mümkündür. Yine bu yaklaşıma göre, şehir ortamında “…tavırların oluşması belirli bir kentsel bağlamdaki belirli uyarı konfigürasyonlarına bağımlıdır.” Bu “mekansal çevresel determinizm”, şehrin mekansal çevresini değiştirerek yeni bir toplumsal düzen geliştirmeyi hedefleyen fiziksel planlamacıların kullandıkları en önemli varsayımlardan biri olmuştur. Bu düşüncedeki planlamacılar, şehrin mekânsal biçiminin değiştirilmesiyle toplumsal süreçlerin de belirlenebileceğini iddia etmişlerdir. Mekânsal biçimin toplumsal davranışları şekillendirmesine basit bir örnek olarak ABD’de otomobil satın alıp kullananların sayısının çok olmasının, bir ölçüde, başka seçenekler yerine karayollarına yönelik yatırım politikalarına bağlayan yaklaşım dile getirilebilir. Bu yasede şehirler ev, iş ve alış-veriş arasındaki mesafelerin yürünerek gidilip gelinebileceği yerler olmaktan çıkmakta ve şehir sakinleri mecburen otomobili vazgeçilmez bir şehirli toplumsal yaşama aygıtı olarak kabullenip, kullanmaktadırlar.[81]

[81] David Harvey, **Sosyal Adalet ve Şehir**, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 2003, ss.31, 47, 82, 53,

Harvey meseleyi biraz daha detaylı bir şekilde şöyle dile getirmektedir: "Eğer kentin mekânsal biçimini (konutları, taşıma ve ulaşım güzergâhlarını, iş olanaklarını, kirlilik kaynaklarını yeniden yerleştirerek) değiştirirsek, herhangi bir aile için erişilebilirliğin fiyatını ve yakınlığın maliyetini de değiştireceğimiz açıktır. Aynı şekilde bu fiyat ve maliyetlerin, psikolojik etkenlerin de bir rol oynadığını kabul edersek, yaygın toplumsal davranışların bir fonksuyonu olduğunu görebiliriz."[82] Konutların biçimini, yol ve toplu taşıma güzergâhları, iş olanakları gibi mekânsal biçimler, toplumsal davranışın önemli bir fonksiyonu olarak görülürse, bu aynı zamanda şehirlerin biçimlendirilmesinin de ulusların tutum ve davranışlarını belirleyici bir işlev göreceği anlamına gelir. Gerçekten de uygulamalar bu fikri destekler mahiyette ciddi deliller sunmaktadır. Gerek tarihsel arka planda Helenlerin, Romalıların ve Sömürge ülkelerindeki Avrupalı tecrübelerin, gerek günümüz şehir planlama yaklaşımlarının bu anlamda gündeme getirilmesi mümkündür. Habitat çalışmaları bu bağlamda geçmişi olan bir uygulamanın küresel güncel örneğini sunmaktadır.

Bu durum giyim sektöründeki modern bir yeniliğin geleneksel ahlakı nasıl etkilediğiyle benzerlik içermektedir. Modern tekstikl sektörünün içine girdiği ülkelerde toplumun terzilere giysi diktirme alışkanlığı hazır giyim yaygınlaştırılarak yok edilmiştir. Müşterisi azalan bu müessese esnafı ise yok denecek kadar azalmıştır. Ardından da son derece sorumsuz ve tahakkümcü bir yaklaşımla belli bir kumaş ve belli bir tarz giysiler toplumlara moda diye dayatılmak suretiyle geleneksel giyim ahlakı yozlaştırılmıştır. Bu yozlaşma arkasından diğer sahalardaki bozulmalarla takip edilmiştir. Bir zaman sonra toplumların değer yargıları bozulmaya ve mecburi bir sosyal değişmeyle yüz yüze kalınmıştır. Mesela Modernizmi olabildiğince gerilerden takip eden Iraklı insanların bu türden şikâyetlerine bizzat şahit olmak mümkündür.[83] İlgili şikayete göre, gerek Türkiye ve gerek diğer ülkelerde üretilip gelen giyim ürünlerinde, ne kot kumaştan başka kumaş ne de geleneksel tarza uygun giysi bulmak mümkündür. Toplum ister istemez bu ürünleri türketmek zorunda kalmaktadır. Bu ise, toplumun önce giyim ahlakını sonra da tutum ve davranışları içeren topyekün değer yargılarını değiştirebilmektedir.

[82] Harvey, **a.g.e,** s.58.
[83] Doktorasını İstanbul Teknik Üniversitesi'nde bitiren Erbilli bir Türkmen gözlemciden bu düşünceleri bizzat alma imkânım olmuştur.

Fertler için geçerli olan durum, toplum için de geçerlidir. Fertleri tek tip bir giyime tabi tutmakla dönüştüren ve belirleyen modern hayat, pekâlâ şehir toplumunu da tek tip bir meskene ve bunun tek tip çevresine özendirmekle dönüştürüp belirleyebilecektir. Habitat, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin biçimi üzerindeki müdahalesiyle, bu toplumların ahlak, tutum ve davranışları üzerinde de bir fonksiyon geliştirmiş olacaktır. Söz konusu bu fonksiyon geliştirme süreci, modernizmin veya yeni dünya düzeninin GOÜ toplumları üzerindeki belirleyiciliği şeklinde görülebilir. Daha da kısa bir ifadeyle, Habitat projesi, GOÜ'lerdeki plansız ve hızlı şehirleşmeyi fırsat bilerek, bu ülkelerin şehirleşme sürecine nüfuz etmekte ve getirdiği çözümlerle (!) bu ülkelerin dinamizmini Yeni Dünya Düzeni adına belirlemekte ve kontrol altında tutmaktadır. Habitat Projesi bu fonksiyon geliştirme sürecinin bir aracı olmaktadır.

c) Fakirliğin Şehirlere Taşınması: Dünya Bankasına göre şehir toplumunun %25'i fakirlik içerisindedir. Habitat II ajandasına göre ise, bu oran hatalı olup, özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika'da bu oran %50 civarındadır.[84]

21.yy.a girerken insanların yarısı şehirleri barınak edinecektir. Oysa şehir sakinlerinin en az % 40'ı güvenli bir içme suyu ve uygun bir sağlık hizmetinden yoksun durumdadır. Şehirli fakirlik bazı bölgelerde % 60'a varmaktadır.[85]

Şehirli fakir insanlar dünyanın diğer yerlerindeki insanlardan çok daha fazla sağlık riski taşımaktadırlar. Diğer taraftan, büyük şehirlerdeki yoğun nüfusun kaynaklar için rekabeti onların hayat tarzlarını değiştirmekte ve ileri fakirlik de yüksek suç oranlarına yol açmaktadır.[86]

Şehirler bir toplum için, hem daha fazlasının istendiği ve hem de bunun için rekabet edildiği bir yeri temsil eder. Bu durumda şehirlerdeki kıt imkânlar, buralarda yaşayan insanları her türlü şiddet ve hatta terör ortamına çekebilecektir. Küresel bir

[84] UNESCO (Report), "Cities of Future-Dream or Nightmare?"
[85] UN, **Cronicle**, Vol.33, Issue 1.
[86] "Consequences of Urbanization", (Çevrimiçi) www0.un.org/cyberschoolbus , 07/01/2004.

hızlı ve plansız şehirleşmenin ürettiği, küresel fakir şehirler, aynı zamanda küresel bir şiddete eğilim içindeki toplumun da habercisi demektir. Bu nedenle Habitat toplantıları gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesine ayrı bir önem vermektedir. Fakir kitlelerin sorunlarını çözme adına yapılacak çalışmalar bu büyük kitlenin dinamizmini kontrol altına almanın da küresel bir aracı olacaktır. Dinamizmi kontrol altına alınan bu toplumların kontrolsüz gelişmesi de önlenecektir. Gelişmiş ülkeler için bunun büyük bir önemi vardır. Çünkü Yeni Dünya Düzeninin geleceği gelişmekte olan ülkelerin büyük bir bölümünü teşkil eden fakir ve alt gelir grubuna mensup kitlelerinin biçimlenmesine bağlıdır. Bu kitleler gerek kendi ülkeleri ve gerek küresel şirketlerle bir çatışma içerisindedirler. Bu çatışmanın sebebi söz konusu kitlelerin hükümetlerinden daha iyi hizmet istemeleri ve büyük şirketlerin sömürüsüne karşı çıkmalarıdır. Yeni şehirlerin biçimlendirilmesi bu şehirlerin en büyük kesimini temsil eden fakir ve az gelirli gurupların biçimlendirilmesini de sağlayacağı için küresel bir amaca hizmet edecektir. Fakir ve alt gelir gurubuna mensup insanlar dünya nüfusunun büyük bir kısmını oluşturmakta ve bu kitleler hızla şehirleşmektedirler. İşin çok daha dikkate değer tarafı şu ki, şehirlere göç eden bu kitleler şehirlerde belli işleri yapmaya mahkûm olmakta ve bu nedenle finanse edebilecekleri azami uygun şartları haiz belli yerlerde yaşamaya mecbur kalmaktadırlar.

Bu durumu Harvey kırdan şehre göç eden insanların belli yeteneklere sahip olmalarına, buna karşın şehirlerin gelişmiş yetenek isteyen insanlara iş sağlayan bir mekânsal ve teknik dokuya sahip olmasına bağlamaktadır. Bu yaklaşımda farklı mekânsal biçimlerin farklı toplum kesimlerini nasıl etkileyebileceği şöyle dile getirilir: "Kırsal alanlarda yetişen kişiler genellikle kentle ve banliyöyle başa çıkacak gerekli bilişsel beceriden yoksun olurlar; benzer şekilde banliyöde yaşayan biri de kırsal kesim ya da iç-kentle başa çıkacak yeteneklerden yoksun olabilir; iç-kent insanı ise kırsal kesim ya da banliyöyle başa çıkamayabilir."[87] Kırsalda yetişip şehir ortamına göç eden insanların bilgi ve becerileri şehirde diğer şiherliler gibi bir iş sahibi olmaya ve geçinmeye uygun olmadığı için işgücünü genişletmek ve ücretleri düşürmek pahasına olabildiğince kendilerine uygun işlerde çalışacaklardır. Bu durum

[87] Harvey, **a.g.e**, s.80.

teknoloji yoğun yaklaşımlar eşliğinde çok az insan gücü ile yapılabilecek işlerin, yeterli bilgi ve tiknolojik altyapıya rağmen kaba işgücü ile istihdam edilmesini devam ettirecektir. Bu insanlar söz konusu işlerden olabildiğince düşük bir gelir elde edecekler ve bunu finanse edebilecek şekilde, şehir merkezindeki terkedilmiş ve kullanılmaz haldeki mekânlarda oturacaklardır. Böylece şehirler görünür bir fakir kültürün beslenip barındırıldığı mekânlar olacaktır. Sonuç itibariyle bu tür mekânsal dokular şehir ortamında sosyal kutuplaşmayı besleyecek, bunun devamı için altyapı oluşturacaktır. Zengin ve fakir arasındaki uçurumu sürdüren bir etki yapacaktır. Bu tür bir mekânsal sorunun beslediği sosyal sorunları günümüz GOÜ şehirleri yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu sorunlar Habitat toplantılarının GOÜ'lere yoğunlaşması için iyi bir malzeme sunmaktadır. Böylece Habitat süreci GOÜ şehirleşmesini biçimlendirmek için uygun bir açık sebebe kavuşmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşmenin biçimlendirilmesi aynı zamanda buralarda yaşayan toplumların dinamizminin de kontrol altına alınması anlamına gelecektir. Daha önce Harvey'den nakille işaret edildiği gibi, konutların biçimi, yol ve toplu taşıma güzergâhları, iş olanakları, kitlesel buluşma noktaları, eğlenme ve dinlenme yerleri, alış-veriş merkezleri gibi mekânsal biçimler, toplumsal davranışın önemli bir fonksiyonu olarak görülebilir. Bu durum aynı zamanda şehirlerin biçimlendirilmesinin toplumların tutum ve davranışlarını belirleyici bir işlev göreceği anlamına gelir. Yürürlükteki belli bir proje olarak Habitat toplantıları bu anlamda en işlevsel ve en küresel faaliyetleri temsil etemektedir. Dolayısıyla Habitat toplantılarının GOÜ'lerdeki şehirli toplumsal dinamizm üzerinde denetleyici bir fonksiyon geliştirdiği söylenebilir.

d) Çevre Kirliliği: Gelişmekte olan ülkeler, bir zamanlar bugünün gelişmiş ülkelerinin yaşadığı ve hızlı gelişmenin sebep olduğu çevreyi tahrip ederek gelişme sürecinin içinde bulunmaktadırlar. Plansız ve kaygısız bir gelişme trendi bu ülkelerde hayatı tehdit eden bir boyuta kavuşmuştur. Sağlıklı su kaynaklarından mahrum olma, kanalizasyon ihtiyacının eksikliği, temiz göl ve nehirlerin kirlenmeye başlaması, ekosistemin hızla zarar görmesi gibi durumlar öncelikli sorunları oluşturmaktadır.

1994 yılına ait BM resmi istatistiklerine göre, dünyada en az 280 milyon şehirli ve 800 milyondan fazla da köylü yerleşimci güvenli ve yeterli su kaynağından mahrum bulunmaktadırlar. Sağlık hizmetlerinde ise en az 590 milyon şehirli ve 2 milyardan daha fazla da köylü nüfus uygun sıhhi şartlardan yoksundur.[88]

Gelişmekte olan ülkelerde lağım sularının sadece %15'i göllere ve nehirlere karışmadan önce temizlenebilmektedir.[89] Bu oran son derece yetersiz bir teknik imkân ve toplumsal duyarlılığa işaret etmektedir.

Oysa sürdürülebilir bir kalkınma için çevrenin korunumu olmazsa olmaz bir şart konumundadır. Bu konuda Habitat II Küresel Eylem Planının ilgili yaklaşımlarından birisi şöyledir: "Ekonomik ve sosyal gelişme ile çevre koruma, sürdürülebilir insan yerleşimlerinin gelişmesinde karşılıklı bağımlılık içinde olan ve birbirini karşılıklı olarak güçlendiren öğelerdir. Sürekli ve hızlı kentleşme koşullarında insan yerleşmelerinin ekonomik açıdan canlı, sosyal açıdan hareketli ve çevre açısından sağlıklı olması, her düzeyde hükümetlerin giderek daha fazla toplumun önceliklerini yansıtma, yerel gelişmeyi teşvik etme ve yönlendirme, özel sektör, kamu sektörü, gönüllü sektör ve topluluk sektörü arasında ortaklıklar oluşturma kapasitesine bağlıdır."[90]

Diğer taraftan, meselenin gelişmekte olan ülkeleri kontrol altına alma boyutuna gelince, küresel çevre kirliliği kapsamındaki bu sebepler söz konusu amacı gizlemek için son derece kullanışlıdır. Tabii çevrenin tahribi küresel bir sorun haline gelmiştir. Bu küresel sorunun daha da büyümesi gelişmekte olan ülkelerin tavrına bağlıdır. Bu ülkelerden de özellikle şehirleşmenin biçim ve öncelikleri son derece önem kazanmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler hızlı şehirleşmenin meydana getirebileceği küresel boyutlu çevre kirliliğinin önünü alma iddiasıyla çok kolay bir şekilde gelişmekte olan ülkelerin şehirleşme politikalarına nüfuz edebilecektir. Şehirleşme sürecine müdahele etmek için en haklı sebeplerden birisi çevre kirliliği olmuştur. Bu sayede gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesini

[88] Editorial, "Future Cities and Habitat II", **Environment & Urbanization**, Vol.8, No:1, April 1996.
[89] N'Dow, "The First Urban Century".
[90] BM, **a.g.e.,** Paragraf: 177.

biçimlendirme hakkını kendilerinde görebilmişlerdir. 1992'de yapılan Rio Çevre ve Kalkınma Zirvesinin de bu sorunu konu edinerek toplandığı ve bu konferans ile ilk kez gelişmekte olan ülkelere 'Sürdürülebilir Kalkınma' adı altında kontrollü bir gelişme prensibi kabul ettirildiği hatırlanırsa, konunun ne derece güçlü bir etkiye sahip olduğu anlaşılacaktır. Ne de olsa dünya bütün insanlar için ortak bir yaşama alanıdır. Bu açık sebebe dayanarak maksat rahatça gizlenebilmekte ve gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi her yönüyle kontrol altına alınmaktadır. Çevre kirliliğine sebep olma durumuna binaen üretim biçimi belirlenmekte, yine aynı sebepten dolayı ticaretten eğlenceye, sivil toplumdan bilimsel çalışmalara birçok alanda kontrol edilebilir bir gelişmekte olan ülkeler şehirleşmesi ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir şehirleşmenin dinamizmi ise son derece güdük hale gelmiş olacaktır. Gelişmiş ülkeler için en az tehdit hissi uyandıracak olan da budur.

e) Tarihi ve Tabii Dokunun Tahribi: Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşme tarihi mirasın tahribini de beraberinde getirmektedir. Şehirlere yığılan büyük nüfus, bu şehirlerdeki tarihi eserler üzerinde büyük bir baskıya sebep olmaktadır. Daha geniş yol ihtiyacı, emlak değeri yüksek yerlerde yeni ve yüksek bina yapma arzusu, otopark ihtiyacı gibi sebepler çok zaman tarihi eserlerin ortadan kaldırılmasını beraberinde getirmektedir.

Genişleyen yollarla artan otomobiller için park ihtiyacı baş göstermekte bu da bazen eski ve nispeten sahipsiz kalmış tarihi evlerin ve benzer mimari eserlerin tahrip edilerek otoparklara dönüştürülmesine sebep olmaktadır. Mesela dünyanın en eski tarihe sahip şehirlerinden İstanbul'un dünya mirası listesindeki semtlerinden biri olan Süleymaniye'de son on yılda 30'a yakın tarihi ahşap ev şaibeli bir şekilde yanmış ve hemen arkasından da otoparka dönüştürülmüştür.[91]

[91] (Çevrimiçi), http://www.zaman.com.tr/?bl=haberler&trh=20041206&alt=&syf=butun, 14/10/2005.

Aynı yerle ilgili bir başka bilgiye göre, 1975 yılında 2 bin sivil mimari örneği barındıran Süleymaniye'de, bin 500 bina yakılmış, yıkılmış ve değiştirilmiştir.[92] Bu süreçte, tarihi çeşmelerin, ibadethanelerin, mezarlıkların, türbelerin tahrip edilerek otopark ve yola dönüştürülmesi veya yerlerine yeni ev ve işyerleri yapılması sıkça görülen örneklerdendir. Benzeri sorunlar gelişmekte olan ülkelerden hepsinin ortak sorunlarıdır. Bu sorunlar Habitat'ın ilgisinin bu şehirlere yönelmesi için açık bir sebep teşkil etmektedir.

Bu konu ile ilgili olarak Habitat II Küresel Eylem Planında şöyle denmektedir: "Tarihsel yerler, kültürel ve bilimsel, sembolik, manevi ve dini değerleri temsil eden nesne ve tezahürler, toplumların kültürünün, kimliğinin ve dini inançlarının önemli ifade biçimleridir. Bunların rolünün ve öneminin, özellikle de hızlı gelişen bir dünyada kültürel kimlik ve süreklilik gereksiniminin ışığında, geliştirilmesi gerekir. Manevi ve dini değerleri haiz bina, yer ve manzaralar istikrarlı ve insanca bir sosyal yaşamı ve topluluk gururunun önemli bir öğesini temsil ederler. Kentsel, kırsal ve mimari mirasın korunması, rehabilitasyonu ve kültürel açıdan duyarlı uyarlamalarla yeniden kullanılması da, doğal ve insan yapısı kaynakların sürdürülebilir kullanımı ile uyumludur. Kültüre ve kalkınmanın kültürel boyutuna erişim son derece önemlidir ve herkesin yararlanmasına açık olmalıdır."[93]

Diğer yandan gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesiyle yakından ilgilenmesine vesile olan bir başka sebep de, tabii dokunun hızla tahrip edilmesidir. Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşme, yerleşim yerlerinin yakınındaki binlerce dönümlük verimli tarım arazilerinin ve yüzyılların birikimi olan ormanların hızla tahrip edilmesini de beraberinde getirmiştir. Verimli tarım arazilerinin üzerine fabrika yapılmakta ve evler kurulmaktadır. Bu tür yapılaşmalar verimli tarım alanlarını ortadan kaldırdığı gibi, temiz su kaynaklarını da kirletmektedir. Yine İstanbul'dan bir vaka ile örneklendirmek gerekirse, bu şehre su sağlayan altı baraj gölünün etrafına yasal olarak küçük bir ev yapmanın bile yasak

[92] Editör, **TMMOB İstanbul Bülteni**, Sayı:21-22, Haziran-Temmuz 1996, s11.
[93] BM, **a.g.e.,** Paragraf: 152, s.51,52.

olduğu bir ortamda, buralara 41 adet sanayi tesisinin kurulduğu bilgisi son derece önemlidir.[94]

Tabii çevrenin çok boyutlu tahribatından bir boyut da ormanların tahribidir. Kaynaklara göre, ormanlar gelişmekte olan ülkelerin yakacak ihtiyacının %70'ini sağlamaktadır. BM'ye göre ormanlar en hızlı Brezilya ve Asya'da yok edilmektedir. Her iki yer, yakın gelecekte, dünya üzerindeki en büyük on şehrin yer alacağı bölgelerdir.[95] Bu veriler, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmenin tabii çevre üzerinde meydana getirdiği baskının boyutlarını biraz olsun gözler önüne serebilmektedir.

Sürdürülebilirliğin bir şartı da gelişmede gelecek nesillerin hesaba katılmasıdır. T. Cansever, Türkiye bir karış tarım toprağını bile yapılaşma için feda etmemelidir görüşündedir. Zira onun ifadesiyle tarım alanları gelecek nesillerin rızkıdır. Çözüm olarak, Türkiye'de devletin elinde tuttuğu ve tarıma kapalı olan hazine arazilerinin yerleşime açılması tavsiye edilmektedir. Yapılan hesaba göre, bu araziler toplam ülke arazisinin %62'sini teşkil etmektedir.[96] Yapılaşma için kullanılan tarım alanlarının tekrar tarım için kullanılabilecek şekilde geri dönüşümü hemen hemen imkânsızdır. Özellikle betonun ana malzeme olarak kullanıldığı yapılaşmalarda bu daha da imkânsız hale gelmektedir. Bu tür yapılaşmalar tabiatı bir daha eski haline dönüş olmaksızın tahrip etmektedir.

Bu tahribat, farklı boyutlara da taşmakta ve benzer durumlar bütün gelişmekte olan ülkelerde yaşanmaktadır. Geri dönüşümü tahrip etmesi kadar kolay olmayan bu ve benzeri durumlar, Habitat'ın bu ülkelerle ve onların bu sorunlarıyla da ilgilenmesini gerektirmektedir. Zira, tarihi miras dünyanın ortak varlığı olarak düşünüldüğü için ve tabii dokunun tahribatı sonuçları küresel boyutlu bozulmalara

---

[94] Olgu Çalışkan, "Türkiye'de Planlama Sorunsalına Genel Bakış ve Yapısal Çözüm Önerileri III", (Erten, 1999'dan aktaran), (Çevrimiçi) http://www.aydinlanma1923.org/sayi/37/37-08.htm, 14/10/2005.
[95] Werner Fornos, "Bright Lights, Megacities", **Christian Science Monitor**, 6/3/96, Vol.88, Issue 131 s.2.
[96] Cansever, **a.g.e**, s.381.

sebep olduğu için bu sorunlar dünyanın ortak sorunları olarak görülmektedir. Dolayısıyla gelişmiş ülkeler bu sorunları görünür bir sebep edinerek kolayca gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi sürecine müdahil olabilmektedirler. Tarihi ve tabii dokunun korunması adına yapılacak düzenlemeler gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesini belli bir biçime kavuşturmanın da aracı olacaklardır. Tek biçimli küresel bir şehirleşmenin üreteceği dinamizm de tek biçimli olacaktır. Batı tarzı bir biçim alan şehirler, Batı tarzı bir dinamizm üretecektir. Bu dinamizmin esin kaynağına muhalif bir tarzda Batıyı tehdit edecek bir medeniyet üretmesi ise hemen hemen imkânsızdır. Gelişmiş ülkelerin amacı ise tam da budur.

f) Savaşlar: Habitat II'nin koordinatörü olan Wally N'Dow'un şehirlerin savaşlarla ilişkisini açıklayan çarpıcı bir ifadesinden bahsedilir. Bu ifadeye göre, 21.yy.da savaşlar ülkeler arasında değil, şehirlerin içinde gerçekleşecektir. Buralarda insanlar bir birini 'boğazlayacaktır'. Bu faciayı önlemek için şehir meselesinin öncelikle gündeme getirilmesi gerekmektedir.[97]

Gelişmekte olan ülkelerdeki yerel ve ulusal savaşlar insanları kitlesel boyutta evsiz, yersiz ve yurtsuz bırakabilmektedir. Bir anda binlerce insan bir barınaktan yoksun kalabilmektedir. Savaşın üzerinden geçtiği şehirler ev ihtiyacının baş gösterdiği mekânlar olabilmektedir. Savaş durumu dolayısıyla benzeri sorunları çözmekten aciz düşen yerel ve ulusal yönetimlerin bu konudaki imdadına çeşitli kurumlarıyla BM gibi uluslar arası kuruluşlar koşmaktadır. Habitat da bunlardan biridir. En azından söylem ve görüntü bu yöndedir. Son onbeş yılda Somali'de, Bosna'da, Cezayir'de, Azerbaycan'da, Sudan'da, Afganistan'da ve Irak gibi daha birçok ülkede benzeri durumlar uluslar arası kuruluşları bu ülkelerle ilgili çeşitli projeler geliştirmek suretiyle, toplumların sıkıntılarını azaltma yoluna sevketmeştir. Söz konusu ülkelerdeki mesken sorunu, plansız şehirleşme ve sürdürülebilir bir gelişme-şehirleşme sorunlarının büyüklüğü ise Habitat çalışmalarını bu ülkelere yöneltmiştir. Savaşlar ve küresel terör tehdidi gelişmiş ülkeler için son derece

[97] Cansever, **a.g.e**, s.380.

kullanışlı sebepler olmuştur. Bunlar sayesinde gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeyi bir zamanlar Avrupalı devletlerin sömürge ülkelerindeki şehirleri biçimlendirdiği gibi biçimlendirme imkânı bulmaktadırlar. Savaş ve terör gibi son derece ciddi ve görünür sebeplerin arkasına gelişmekte olan ülkelerdeki şehirleşmeyi biçimlendirme niyeti koyulabilmektedir. Bu sayede gelişmekte olan ülkelerde küresel bir asayişin kolayca sağlanabilmesi için müsait bir şehirleşme amacına ulaşılmış olacaktır.

g) Göç ve Mülteci Problemi: Gelişmekte olan ülkelerde uluslar arası kuruluşların ilgisini çeken sorunlardan biri de göç ve mülteci sorunudur. Bu durum, ülke içi ve ülkeler arası olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Her iki şekline birden sebep olan faktör ise, yine iki tanedir. Biri çoğunlukla ülke içi gerçekleşen savaşlar ve diğeri de hızlı nüfus artışına bağlı olarak hızlı şehirleşme ve bu şehirlerde büyüyen toplumsal problemlerdir.

Günümüzde elli milyondan fazla insan, ülke içi ve ülkeler arası savaşlar nedeniyle yerinden yurdundan başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır.[98] Birçok ülke bu sorunu derin bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinden savaş nedeniyle göç eden bir milyon kadar insan çadır kamplarında aç ve sefil bir şekilde on yıldan fazla bir zamandır hayatlarını uluslar arası yardımlarla sürdürmeye çalışmaktadırlar. Benzer sorun dünyanın birçok yerinde mevcuttur. Kızılay, kızalhaç ve çeşitli yardım kuruluşlarının yanı sıra, BM'nin kendisi ve çeşitli yan kuruluşları bu ülkelerde mağdur olan insanların sorunlarına çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Bunlardan biride Habitat projesidir. Daha doğrusu Habitat toplantılarının bu ülkelere yönelmesinin bir sebebi de bu tür toplumsal boyutlu sorunlardır.

Hızlı şehirleşmenin sebep olduğu göçleri, gelişmiş ülkeler daha önce dramatik bir şekilde tecrübe etmişlerdir. Vaktiyle bu ülkelerde şehirlerin kısa sürede büyük nüfus baskısına sahne olması, şehirlerde ekonomik imkân ve kaynakların da daralmasına sebep olmuştur. Tek çıkar yol olarak ülke dışına göç etmeyi bulan

insanlar, milyonlar halinde ABD ve Avustralya gibi yeni dünyadan ülkelere göç etmişlerdir. Özellikle İngiltere bu göçü veren ülkelerin başında gelir. İlk ve en hızlı şehirleşmeyi yaşayan ülkenin İngiltere olması böyle bir sonuçta etkili olmuştur. Sanayileşmeye bağlı olarak hızlı şehirleşmenin yaşandığı 19.yy.ın başı ile 20.yy.ın başları İngiltere için dışarıya kitlesel göçlerin verildiği zaman aralığına işaret eder.

İngiltere'de 1820'den itibaren kitlesel dış göçler yaşanmaya başlamıştır. Bu yıllarda her yıl ortalama 200 bin insan ülke dışına göç ederken; 1930'lu yıllarda 600 bin kadar insan aynı yolu takip etmiştir. Bu sayı 1950'lerde iki buçuk milyonu bulmuştur. Neticede 1815 ile 1914 yılları arasında İngiltere'den toplam 20 milyon insan ülke dışına göç etmiştir.[99]

Benzer toplumsal hareketlilikleri çağın diğer sanayileşen dolayısıyla hızla şehirleşen ülkeleri de yaşamışlardır. Aynı şekilde bu sorunlar bugün gelişmekte olan ülkelerin hızla şehirleşen bölgelerinde baş gösterme potansiyeli taşımaktadır. Benzeri bir durum, evvelkinden çok daha büyük sorunlara yol açabilecektir. Çünkü daha önceki göçler yeni dünya denen boş ülkelere gerçekleşiyordu. Bugün ise, zaten nüfus itibariyle doymuş, ekonomik refahı iyi olmakla beraber kaynakları azalmış, ekonomik refahını kıt kaynakları yüksek bilgi, bilinç ve sorumluluk düzeyine sahip toplumları sayesinde devam ettirebilen Avrupa ülkelerine ve ABD'ye gerçekleşecektir. Bu eğilim zaten mevcut olup, sıkı sınır koruma tedbirleri ve ağır vize şartları ile geciktirilmeye çalışılmaktadır. Bu toplumların sorunları çözülmediği takdirde, bu baskı bitmeyecek ama gelişmiş ülkeler her geçen gün bu göçlerin artışına sahne olacaktır. Dolayısıyla, Habitat birazda gelişmiş ülkelerin bu sorununu çözme adına, gelişmekte olan ülkelere yönelmekte ve sorunlara çözüm önerileri sunmaktadır. Bu anlamda uluslar arası göçün olumsuz etkilerini ele almak üzere başka hususların yanı sıra teknik yardım, yönetim bilgisi ve bilgi alışverişini de içeren uluslar arası işbirliğini teşvik etmenin önemine dikkat çekmektedir.[100]

---

[98] Mim Kemal Öke, **Küresel Toplum**, ASAM Yayınları, Ankara 2001, s.60.
[99] Kennedy, **a.g.e**, s.7.
[100] BM, **a.g.e.,** Paragraf: 202(f).

Bunlar gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle ve bunların şehirleşmeleri ile ilgilenmelerini sağlayan açık sebeplerdendir. Göç ve mülteci problemi bugün küresel bir boyut kazanmıştır. Bu sorunun kaynağı ise genellikle gelişmekte olan ülkelerdir. Buralarda da hızlı şehirleşme söz konusu sorunu besleyen en önemli faktördür. Birleşmiş Milletler ve Habitat toplantıları bu görünür sebeplerin meşrulaştırmasıyla gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşme sürecine müdahil olabilmektedir. Bu sorunu önleme adına mortgage sistemi denen borçlandırma sistemini gelişmekte olan ülkelere yaymaya çalışmakta ve bu sistemin kredisini kendi bankalarıyla sağlamaktadır. Çoğunlukla bunu yapılacak evlerin şartlarının belirlenmesi takip edecektir. Dolayısıyla sistemi getiren süreci de belirlemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde geliştirilen bu ve benzeri sistemlerle Habitat'ın da iki temel amacından biri olan konut ihtiyacı belki giderilmiş ama şehirlerin ruhu da belirlenmiş olacaktır. Konut ve çevresi bir şehir için en temel birimlerdir. Bunlar bir şehrin ruhunun oluşumunda çok hayati bir role sahiptirler. Dolayısıyla bahsedildiği şekliyle ruhu belirlenen ve ele geçirilen şehirler gelişmiş ülkelerin tesis ettiği küresel düzeni bozacak her hangi bir güç ve süreç üretemeyecektir. Gelişmiş ülkeler tarafından koordine ve finanse edilen benzeri projelerin derinindeki maksat ise bundan başkası değildir.

h) Güvenlik Sorunu ve Terör Tehdidi: Gelişmekte olan ülkelerde son derece hızlı bir şehirleşme yaşanmaktadır. Bu süreç bazılarına göre, şehirleri gelecekte istikrarsızlığın, hastalıkların ve terörizmin saçıldığı birer merkez haline getirebilecektir.[101]

Hatta şimdiden gelişmiş ülkelerde şehir hayatının çeşitli etkiler sonucu bozulduğu düşüncesi genel bir kanaat olmaya başlamıştır. Bir uzman bu hususu şöyle dile getirmektedir: "Şehir hayatı bozuldu, bir zamanlar demokrasinin beşiği olan şehir, mahrumiyetle ve şiddetle eşanlamlı hale geldi."[102] Habitat II genel sekreteri

[101] P.H. Liotta- James F. Miskel, "Redrowing the Map of the Future", p.5, (Çevrimiçi) www.worldpolicy.org/journal/articles/wpj04-1/Liotta.pdf, 05/07/2003.
[102] Ce'line Sachs-Jeantet, "Cities of The Future: Managing Social Transformations", **International Social Science Journal**, March 1996, p.7.

Wally N'Dow ise kendi tespitini şöyle dile getirmektedir: "şehirlerimizde meydana gelen, uluslar arası barış ve güvenliğe yönelen tehditlerden herhangi birinden daha az bir şey değildir. Habitat II'nin görevi bu tehdidi bertaraf etmektir."[103] Söz konusu şikâyetlerin temelinde şehirlere ülke içi veya ülke dışından gerçekleşen göçler vardır. İkinci sebep ise, pek fazla dile getirilmeyen ve bizzat 'mutluluk' kaynağı olan kapitalizmin sistem içi problemleri, sistemin 'ekonomizm'i ve ahlaki yanının zayıflığıdır.

Avrupa'da birçok ülke, kır nüfusunun şehre göç etmemesi için buralardaki insanları sübvanse etmektedirler. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, kırdaki bu nüfusun şehirlere inince kaynaklar üzerinde yaratacağı baskı iken; ikincisi ve belki daha önemlisi, şehir ortamında yaşayacağı ekonomik, sosyal ve psikolojik sıkıntıların sonucu olarak içine düşeceği kanunsuz faaliyetlerdir.

Bu ikinci olgunun küresel ölçekte düşünülmesi mümkündür. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerden kendilerine doğru bir nüfus hareketi olmaması için bu ülkelere bilgi yardımı hatta gerektiğinde maddi kaynak yardımı yapabilmektedirler. Bunun sebebi, gelişmekte olan ülkelerden, gelişmiş ülkelere göç eden insanların, çoğunlukla bu yeni yerlerde ekonomik ve sosyal olarak doku uyuşmazlığı yaşamaları ve kanunsuz örgütlerin suç ağına düşebilmeleridir. Bu da gelişmiş ülkeler için birinci dereceden bir güvenlik tehdidi ve terör sorunudur.

Gelişmiş ülkeler için ikinci dereceden tehdit ise, gelişmekte olan ülke toplumlarının yetersiz ekonomik ve sosyal şartları sebebiyle bizzat kendi ülkelerinde huzursuzluk ve çatışma çıkarmaları, terör eylemlerine başvurmalarıdır. Bazen iç savaş olarak beliren bu durum, her ne şekilde olursa olsun, komşu ülkelere hatta dünyanın en uzak yerlerine kadar etki edebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşmenin söz konusu etkisi, bir yoruma göre her türlü huzursuzluğun saçılması şeklinde olabilecektir. En azından bu şehirlerin bir kısmı her biri kendi ulusal hükümetlerinin taşıyabileceği doğal kapasitenin çok ötesinde büyüme

[103] Meghan Cox Gordon, "UN Tries New Tack at Summit on Cities", **Christian Science Monitor**, 06/03/96, Vol. 88, Issue 131, p.2.

kaydedeceklerdir. Gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşen bu altyapısız şehirleşme örnekleri hem belediye sınırları içinde 'karanlık bir pakete ' sahip olacakları ve hem de ticari, iletişim ve ulaşım ağıyla dünyanın geri kalanına bağlı olacağı için ortaya ciddi bir güvenlik tehdidi koyacaktır. Başka bir ifadeyle, bu 'karanlık şehir paketi'ndeki guruplar için bu istikrarsızlığı ithal etmek kolay olacaktır. Artık 'ışıklı' şehirleri, 'karanlık' şehirlerden yalıtmanın bir imkânı kalmamıştır.[104]

Bu durum ise, gerek yakın ve gerek uzaklardaki gelişmiş ülkeleri, biraz da hızlı şehirleşmenin bir sonucu olarak, daha fazlasını ve daha iyisini istediği için kendi halkı ile çatışma halinde olan bu gelişmekte olan ülkelere yardım yapmaya mecbur etmektedir.

Söz konusu yardımın günümüzdeki küresel bizimlerinden biri de Habitat çalışmalarıdır. Daha çok bilgi tabanlı nitelikte gerçekleşen bu yardımın en önemli özelliği, katılım ilkesi ışığında bütün toplumu projeye dâhil etmesi ve süreci meşrulaştırmasıdır. Habitat çalışmalarının bir getirisinin de, bu ülkelerdeki güvenlik ve terör sorununun ne birinci ve nede ikinci dereceden gerçekleşme şekilleriyle olsun, gelişmiş ülkelere, hatta dünyanın diğer yerlerine sıçramasını engellemek veya en aza indirmek olacağı ümit edilmiştir.

Küreselleşme aygıtları sadece imkân sunmakla kalmamış, tehdit oluşturmanın da kaynağı olmuştur. İnternet üzerinden küresel karşı propagandalar, bilgi çalma ve virüs yayma gibi faaliyetler, 11 Eylül saldırılarında olduğu gibi, yolcu uçaklarının bir tehdit unsuru haline gelmesi bunlardan bilinen bazılarıdır. Gelecekte bu küresel imkânların daha ne tür tehditlere dönüştürüleceği bilinmemektedir. Bütün bunlar şehir insanının elinde tehdide dönüşen şehir imkânlarıdır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi ve şehir toplumu bu tehditlerin potansiyel olarak üretim yeridir. Bu nedenle güvenlikli bir küresel dünya için özellikle gelişmekte olan ülkelerin 'kontrolsüz' şehirleşmesinin ve bu şehirlerdeki 'kontrolsüz' kitlelerin denetim altına alınması gereği düşünülmüştür. Habitat bu amacı gerçekleştirebilecek

[104] P.H. Liotta- James F. Miskel, "Redrowing the Map of the Future", p.5, (Çevrimiçi) www.worldpolicy.org/jurnal/articals/wpj04-1/Liotta.pdf , 15 Ocak 2005.

en güçlü küresel aygıt konumundadır. Gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesini bizzat konut ve konutun yakından uzağa bütün çevresini şekillendirmek üzere köklü bir şekilde ele almaktadır. Konutun ve çeveresinin biçimi ile buralarda yaşayan insanların davranış kalıpları arasında sıkı bir ilişki vardır. Sosyal yapıyı denetleme ve sosyal davranışları yönlendirmenin en sağlam yolu içinde yaşanılan fiziki çevreyi sosyal bir anlayışla biçimlendirmektir. Habitat toplantıları bunu gerçekleştirebilecek bir formata sahiptir. Habitat'ın bu işleviyle gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinden kaynaklanabliecek güvenlik tehditlerini de en aza indirmiş olacaklardır.

2. Özel Sebepler

a) Henüz Baş Gösteren Problemleri Çözmek Üzere, GOÜ'lere Belli Konularda Yardım Etme ve Küresel Düzeni Koruma Gayesi: Gelişmekte olan ülkeler tabiatıyla sorunlar yumağı halindedir. Bu ülkeler, gerek yüzölçümü bakımından, gerek nüfus bakımından dünyanın %80'inden fazla bir kısmını temsil etmektedirler. İçinde bu kadar büyük bir bölümün sorunlarla boğuştuğu bir bütünün geri kalanında da tabiatıyla huzur kalmayacaktır. Bugün olmazsa yarın, ama bir gün mutlaka bu büyük bölümün sorunları bütün yapıyı bir ateş topu gibi sarabilecektir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerde kilometre kareye New York'takinin on katı insan yoğunluğu düşüyorsa, bunun karşısında gelir on kat daha azsa, bu şehirler küresel dünyada, ürettikleri problemlerle ne New York'u ve nede dünyanın başka köşesini kendi haline ve rahat bırakmayacağı, hatta bütün bir dünyanın istikrarını tehdit edebileceği rahatlıkla öngörülebilir. Daha dramatik bir öngörüde bulunmak gerekirse, bir zamanlar Avrupa'nın ve ardından bütün dünyanın çehresini şekillendiren Fransız İhtilalinin bir benzerinin de bu ülkelerden birindeki şehirde veya bir kaçında birden gerçekleşmesi bile olasıdır. Bu durumda ise, bir ülke veya gelişmekte olan ülkeler değil, bütün dünya bu gelişmeden büyük 'darbe'

alabilecektir. Bütün bu potansiyel 'tehditler', Habitat benzeri çalışmalar için görünür yeter sebeptir. En azından Habitat projesi, gelecekteki bu küresel sarsıntıların en aza indirilmesi doğrultusunda hızla çalışmaktadır. Daha geç olmadan, gelişmekte olan ülkelerdeki bu şehirleşme olgusu düzenlenmeli ve şehir nüfusu karmaşa ve kargaşa ortamından 'kurtarılıp' dünya tehlike sınırından uzaklaştırılmalıdır. Bu amacın en önemli aracı bugün Habitat projesidir.

Habitat projesi, gelişmekte olan ülkelere karşı sergilediği bu yaklaşımında temel nokta, gelişmekte olan ülkelerin hızlı şehirleşme ile yaşayacakları sorunların gelişmekte olan ülkelere doğru taşmasını engellemektir. Zararın sadece gelişmekte olan ülkelerle sınırlı olmasına gayret edilmektedir. Bu ülkelerdeki hızlı şehirleşmenin en fazla kendi ülkeleri içinde kalan bir problemler yumağı olması tercih edilmekte, her hangi bir şekilde dışarıya yayılmaması istenmektedir. Bu yaklaşımda, gelişmekte olan ülke şehirleşmesini düzeltmek veya herhangi bir amaç için kullanmak değil, zararından emin olacak kadar kötü durumda kalmasını sağlamak, daha fazla sosyal problemlere engel olmak söz konusudur. Kısaca ne kendine faydası olsun, ne de bize zararı dokunsun yaklaşımıdır. Ne var ki, bir toplumsal yapının ilelebet bu bozuk denge halinde süregitmesi düşünülemez. Dışarıdan müdahale nekadar olursa olsun, toplumlar, şehir ortamının verdiği dinamizmin de yardımıyla, bir gün mutlaka içindeki potansiyeli kendi sorunlarını kendi bünyesine uygun bir şekilde çözmek için kullanacak, bu dönüşümü başaracaktır. Bu potansiyel ise, dünyanın %80'ine yayılmış hâkim bir potansiyeldir. Söz konusu dönüşümün sağlanması halinde, gelişmiş ülkeler de dâhil, bütün dünyayı dönüştürmesi mümkündür. Gelişmekte olan ülke şehirleşmesinin bu potansiyeli sonsuza kadar pasif bir halde tutulamayacağı için, bir şekilde bu potansiyele açılım sağlamak gerekecektir. Bu ise, hedefe götürecek araçlar sağlam bir şekilde elde edildikten sonra, kontrollü bir gelişim süreci ile mümkün olabilecektir. Habitat toplantıları bunun bir aracı konumundadır. Habitat II Küresel Eylem Planında, Habitat Gündeminin özellikle tüm gelişmekte olan ülkelerde ve bilhassa Afrika ülkeleri ve en az gelişmiş ülkelerde **tam** ve **etkin** uygulanmasını öngören prensibi bu amaca işaret eden maddelerden sadece biridir.[105]

[105] BM, **a.g.e.,**, Paragraf: 204.

b) Gelişme Potansiyeli Bulunan ve Gelişmekte Olan Ülkeleri Şehirler Vesilesiyle Kontrol Edilebilir Bir Gelişim Sürecine Sokma Gayreti: Gelişmiş ülkelerin Habitat toplantıları vesilesiyle gelişmekte olan ülkelere yaklaşımını karakterize eden ikinci özel sebep, gelişmekte olan ülkelerin gelişme potansiyelini hızla gelişen şehirler aracılığı ile bu şehirleri kontrol altına almak suretiyle kontrol edilebilir hale sokma gayreti şeklinde açıklanabilir.

Gelişmiş ülkeleri bu hedefe götürecek en güçlü araç, gelişmekte olan ülkelerin son derece dinamik bir süreç yaşayan şehirleri olacaktır. Zira kontrol edilmesi gereken potansiyelde yine buralardadır. Gelişmekte olan ülke şehirleri kontrol altına alınarak, gelişmekte olan ülkelerin gelişme seyri de kontrol altına alınmış olacaktır.

Gelişmiş ülkeleri, gelişmekte olan ülkelerin dünyayı yeni baştan şekillendirme gücüne ulaşacakları potansiyelin 'tehdidinden' ancak böyle bir 'açılım' kurtaracaktır. Bu açılım kendi haline gerçekleşmesi halinde istenmeyen sonuçlar doğurabileceği için, Batı'lı gelişmiş ülkeler bunun kendi kontrollerinde meydana gelen bir potansiyel açılımı ve gelişme seyri olmasını arzulamaktadırlar. Bu ise ancak hızla gelişen şehirleşmenin kontrol altına alınması ile olabilir.

Habitat'ın gelişmekte olan ülkelere ilgisini açıklayan bu ikinci sebep, daha az belirgin olup, hedefi de daha uzun vadeye uzanan bir hedeftir. Gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesinin, öncelikle sorun ithal etmeyecek kadar problemli bir düzeyde tutulmasına çalışılacaktır. Bunun ardından toplumsal dinamiklerin patlama noktasına gelerek sorunlarına çözüm üretme kararlılığı gösterme halinden hemen önce, kontrollü bir gelişme süreci başlatılacaktır. Bunun için gerekli alt yapıyı ise, daha önceki aşamalarda tesis edilmiş olacaktır. Gerek yerel ve ulusal sorunların küresel problem ve felaketlere yol açmamsı için Habitat çerçevesinde yardım etme aşamasında ve gerek problemlerin dünyaya yayılmasına engel olacak kadar sorunları çözüme kavuşturma aşamasında Habitat projesi, gelişmiş ülkeler adına bu ülkelerde gerekli alt yapıyı fazlasıyla kurmuş olacaktır.

Bu çerçevede ilk olarak, yerel yönetimler ulusal merkezi hükümetlerin neredeyse kontrolünden çıkarılıp fiili otonom bir hale getirilecektir. Birleşmiş Milletler'in desteğini arkasına alarak merkezi hükümetlere bağımlılığını azaltma eğilimine gireceklerdir. BM ve Habitat projesi direkt bu yerel idarelerle muhatap olma ve daha rahat çalışma imkânına kavuşacaktır.

İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelerde toplumsal irade manipüle edilmek suretiyle, ulus devletin denetimi aşındırılacak, BM ve Habitat projesi ile direkt muhatap olması sağlanacaktır. Bu amaca özellikle kadınların ve gençlerin örgütlenmesi sağlanarak ulaşılacaktır. Gelişmekte olan ülkelerdeki gençlik ve kadın kozalarının gücü ve bunlara verilen Habitat merkezli önem buna işaret etmektedir. Kadın ve gençlerin seçilmesi rastlantı değildir. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş olanlara nispetle hala muhafazakâr yapılarını korumaktadırlar. Bu yapıya en hızlı muhalefet edecek iki toplum kesiminin biri kadınlar ve diğeri de gençlerdir. Kadınların sürece katılımı, mevcut istismardan ve geri plana atılmaktan kurtarılmak üzere sağlanacaktır. Gençlerin iştiraki ise, yeniliğe olan eğilimleri depreştirilerek elde edilecektir.

Bugün Habitat projesi gerek yerel yönetimleri ulusal hükümetlerin kontrolünden kurtarmak için ve gerek toplumun kadın ve gençlerden oluşan kesimlerini manipüle etmek için gerekli faaliyetleri aşama aşama yerine getirmektedir. Gelecek bir tarihte gelişmekte olan ülkeler toplumsal dinamiklerini kullanarak artık kendi sorunların kendileri çözmek isterlerse, Habitat projesi bu hazırlıkları sayesinde nispeten kolay bir şekilde bu toplumları kendi istediği doğrultuda bir gelişim seyrine sokabilecektir. Böylece gelişmekte olan ülkelerin, kendi tarihsel serüvenlerine, kendi toplumsal dinamiklerine, kendi kaynaklarının imkânlarına ve kendi jeo-stratejik konumlarının gereğine uygun bir gelişme sürecine girmeleri engellenebilecektir. Gelişme seyrinin niteliği belirlenmiş bir toplumlar gurubundan da sürpriz bir değişik gelişim biçimi ortaya çıkmayacaktır. Böylece gelişmekte olan ülkeler ne kendilerini özgün bir şekilde şekillendirecekler ve ne de dünyayı biçimlendirme gücüne kavuşabileceklerdir. Bu ise, gelişmiş ülkelerin dünya

hâkimiyetini bir müddet daha sorunsuz devam ettirmelerini sağlayacaktır. Gelişmiş ülkelerin uzun vadede elde edeceği ve bugünden altyapısı hazırlanan bütün bu kazanımlar, Habitat'ın toplumları şehirler aracılığı ile şekillendirme ve biçimlendirme imkânı veren müsait yapısı ve çalışma tarzı sayesinde elde edilecektir. Kısaca Habitat toplantıları, gelişmekte olan ülke toplumları anlamında, toplumları biçimlendirmenin güçlü bir aracı olacaktır.

SONUÇ

Şehirler ortaya çıktıkları günden beri medeniyetin üreticisi ve taşıyıcısı olmuşlardır. Bu durumu kısaca, 'şehirler medeniyetin motorudurlar' şeklinde ifade etmek yaygın bir kullanım haline gelmiştir. Bugüne kadar dünyada baskın olan sistem ve düzenler hep bu sistem ve düzenlerin merkezinde yer alan şehirlerin ürettiği ve etrafına yaydığı bir olgu olmuştur. Helen dünyası, Roma İmparatorluğu, İslam dünyası ve Modern Avrupa hep bu bağlamda değerlendirilebilecek yapılardır. Bu anlamda Helen dünyası, kültür ve medeniyetiyle Helen şehirlerinin ürünü olmuştur. Roma İmparatorluğu, hukuk sisteminden, yönetim yapısı ve diline kadar Roma şehirlerinin ahenkli bir tezahürüdür. İslam dünyası, bilimsel faaliyetlerinden askeri başarılarına kadar aynı şekilde kendi şehirlerinin ürünü olmuştur. Son olarak Modern bir Avrupa dahi modern şehirlerin sonucudur. Hepsinde şehirlerde gerçekleştirilen toplumsal dönüşümler, onları dünyaya hâkim sistem ve düzenler yapmıştır. En son 19.yy.da Avrupa şehirlerinde meydana gelen toplumsal dönüşümler, Avrupa'nın bütün dünyaya hâkim bir konuma yükselmesine vesile olmuştur.

Uzak ve yakın geçmişte şehirlerin tecrübe edilen bu işlevi bugün de geçerlidir. Şehirleşme bugün de pekâlâ küresel etkileri olabilecek bir takım toplumsal dönüşümlere beşiklik edebilir. Bu dönüşümün yaşandığı ülke veya ülkeler bütün dünyaya hâkim bir konuma yükselebilirler. Şehirler geçmişteki tecrübeyi pekâlâ bugün de tekrar edebilirler.

Bugün dünya üzerinde şehirleşme modern Batı'lı ülkelerde tamamıyla durmuşken; henüz tam anlamıyla modernleşip, dünya sistemiyle bütünleşmemiş GOÜ'lerde son hızla devam etmektedir. Gelişmekte olan dünyadaki bu hızlı şehirleşme, pekâlâ geçmişte yaşanan toplumsal dönüşümlerin bir benzerini de bu ülkelerde meydana getirebilir. Böyle bir dönüşüm bu ülkeleri bir anda dünyaya hâkim olacak bir güce ulaştırabilir. Bu ihtimal ise, gelişmiş ülkelerin tedirgin olması için yeterinden fazla bir ihtimali temsil etmektedir. Gelişmiş ülkeler böyle bir

ihtimale meydan vermemek için, şimdiden bu dönüşüme mekân olabilecek gelişmekte olan ülke şehirleşmesini kontrol altına alma gayreti içine girmişlerdir. Bu küresel mücadelenin kılıfı da Yeni Dünya Düzeni (YDD) şeklinde ifade edilmektedir.

Yeni dünya düzeni iki kutuplu dünyadan, tek kutuplu dünyaya geçiş şeklinde açıklanacak kadar basit bir süreç değildir. Komünist blokun yıkılıp Amerika'nın tek başına dünyaya hegemon bir güç olarak kalması, yeni dünya düzeninin olabildiğince kısa ömürlü, olabildiğince yüzeysel tarafıdır. Meselenin bu yönü siyasi karakteri baskın, kısa denebilecek bir zaman içinde değişmesi mümkün olan yönüdür. Yeni dünya düzeninin bu boyutunda en azından bugün için en önemli aktör, bir siyasi yapılanma, yani bir devlet olarak ABD'dir.

Oysa yeni dünya düzeninin dayandığı ve kendileri ile karşılıklı etkileşim içinde olduğu iki süreç daha vardır. Bunlardan birisi ekonomik süreç ve ikincisi de toplumsal süreçtir.

Yeni dünya düzeninin ekonomik boyutu, 1980'lerden sonra ulus devletlerin özelleştirme yoluyla ellerindeki ekonomik güç araçları olan iktisadi kurumları yerli ve yabancı özel sermayeye devretmeleriyle başlamış bir boyuttur. Bu süreç içerisinde ulus devletler, güç kaynaklarının önemli bir kısmından gönüllü bir şekilde ve bazen manipülasyonlar sonucu feragat etmek durumunda kalmıştır. Komünist blokun yıkılması, bir kısım devletleri dünya hegemonyasında güçten düşürmüştür. Bu olayın ivme kazandırmasıyla başlayan ve özünde özelleştirme bulunan yeni küresel sağ eğilimler, bütün dünyada ulus devletlerinin dünya siyasetinde eskiye nazaran daha az etkili olacak şekilde deforme olmalarına sebep olmuştur. Bu süreçte öne çıkan ve yeni dünya düzeninin ikinci önemli gücü olan aktör ise çok uluslu şirketler olmuştur.

Yeni dünya düzeninin üçüncü ve en belirsiz süreci toplumsal süreçtir. Bu süreçte ulus devletlerin, ulusal ekonomilerin verdiği güçle şekillendirilen ulus toplum yapıları, yeni bir tanımlanma sürecine sokulmuşlardır. Bu yeni sürecin en önemli karakteristiği, alt kimliklerin öne çıkarak küresel çapta hareket kabiliyeti edinmesi

olmuştur. Diğer önemli karakteristik ise, yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının, yaş guruplarından özellikle gençlerin, cinsiyet guruplarından ise özellikle kadınların siyasi, sosyal ve ekonomik alanda daha etkili olacak şekilde öne çıkmaları olmuştur. Daha önce ulus devleti şekillendiren ve onun altında yer alan bu toplumsal yapı ve guruplar, bu süreç içerisinde ulus devleti aşan ve daha üst bir kısım siyasi ve ekonomik kurumların toplumsal tabanı olmaya doğru evrilen yapılar konumuna gelmişlerdir. Söz konusu siyasi ve ekonomik kurumlardan en önemlileri Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası'dır. Bunların bütün dünyada toplumlarla en fazla iç içe olan faaliyeti ise BM'nin Habitat projesi olmuştur.

Ekonomik yapı, dünya ölçeğindeki ticaretin güçlenmesiyle, iki önemli küresel etkide bulunmuştur. Öncelikle, dünya üzerindeki siyasi yapıları temsil eden devletlerin sınırlarını eskisine nazaran daha az anlamlı kılmıştır. Daha sonra aynı ekonomik yapı, çok uluslu şirketleri ortaya çıkarmakla bu kez bizzat devletlerin kendilerini eskisine nazaran daha az önemli hale indirgemiştir.

Hem ekonomik yapıdaki dönüşüm, hem süreç içi etkileşim sonucu ulus devletlerin zayıflaması, ulus toplumları ulus altı yapılar seviyesinde daha yerel düşünmeye ve daha küresel hareket etmeye sevketmiştir. Yeni dünya düzeni içinde fiili süreçler ve fikri akımlar ele ele beraber yürümektedir. Bu küresel fiili süreçlerin altındaki fikri yapı birincide kapitalizm, ikincide küresel yeni sağ ekonomik politikalar ve üçüncüde yerelleşme ve yerel yönetimden yerel yönetişime geçiş düşünceleri olmuştur. Birincinin taşıyıcısı ulus devletler, ikincinin taşıyıcısı çok uluslu şirket (ÇUŞ)'ler ve üçüncünün taşıyıcısı da BM, DTÖ ve DB kurumları ve bunlar içinden de en aktifi BM'nin Habitat çalışmaları olacak gibi görünmektedir.

Habitat çalışmaları, yeni dünya düzenini karakterize eden üç sürecin etkileşiminin sonucu olarak, yerel yönetimleri, sivil toplum kuruluşları (STK)'nı ve kadın gurupları ile gençleri ön plana çıkarmaktadır. Yeni dünya düzeninin bir gereği olarak bu toplumsal yapılar, ulus devletlerden çok BM'nin yönlendirmesini kabullenmekte ve ulusal ekonomiden daha fazla, çok uluslu şirketlerin finanse ettiği

projelerin koordinatörü olarak Habitat programına bağımlı olma eğilimi göstermektedirler. Bu bağlamda BM, DB ve DTÖ'nün finanse ettiği şehir içi projeler ve yerel uygulamalar bütün dünyada revaç bulmaktadır. Habitat projesinin bu anlamda önemli bir mesafe kaydettiği ve küresel çapta toplumsal kurumsallaşmasını büyük oranda bitirdiği söylenebilir. Kozalar, konseyler ve forumlar bu kurumsallaşmanın önemli öğeleri olarak zikredilebilirler. Bu küresel araçlar sayesinde Habitat projesi istediği zaman dünyanın her hangi bir yerinde yerel bir noktada etkili olabilecek güce erişmiştir. Erişilen bu imkân, Habitat projesinin arkasında bulunan küresel güçlerden sırasıyla günün hegamon gücü olarak ABD'ye, küresel kurumlar olarak BM, DTÖ, DB'na ve son olarak küresel ekonomik güçler olarak çok uluslu şirket(ÇUŞ)'lerden oluşan küresel hegamonlar koalisyonuna büyük bir güç vermiştir. Söz konusu aktörler, bu yeni güç sayesinde yerel yönetimlerin, STK'ların, gençlik ve kadın örgütlerinin en iyi bir şekilde kurumlaştığı mekân olan şehirleri kısa vadede kontrol altında tutup, uzun vadede biçimlendirmek suretiyle bütün dünyaya istedikleri şekli verme imkânına kavuşacaklardır.

Daha önce de belirtildiği üzere, bu çalışmanın teorisini dayandırdığı küresel bir olgu ve genel kabul gören temel üç düşünce vardır. Küresel olgu son iki asırdır yaşanan ve hala devam eden şehirleşme sürecidir. Bu sürecin birinci periyodu 1950'li yıllara kadar dünya nüfusunun %20'sini teşkil eden gelişmiş ülkelerde yaşanan bir süreç olmuştur. Aynı sürecin ikinci periyodu ise, dünya nüfusunun geriye kalan %80'lik kısmının tecrübe ettiği bir süreç olmuştur. Çalışmanın teorisini dayandırdığı temel iki düşünceden ilki, 'şehirlerin medeniyetlerin motoru oluğu' şeklindeki düşüncedir. İkincisi, 19.yy.da Avrupa'nın şehirlerinde meydana gelen toplumsal dönüşümlerin, Avrupa ülkelerini bütün dünyaya hâkim kılan dönüşümler olduğu şeklindeki düşüncedir. Üçüncü ve son kabul ise, şehirlerin planlanıp, fiziki yapılarının biçimlendirilmesiyle o şehirlerin toplumsal dinamizminin de belirlenip, biçimlendirilebileceği şeklindedir. Çalışmanın bütünlüklü teorisini dayandırdığı küresel olgu ve temel üç bilgi bunlardır.

Bu küresel olgu ve temel iki bilgiye istinaden ortaya atılan teori üçayak üzerine kurulmuştur. Bu ayaklardan ilki bir ve özellikle ikinci genel geçer düşünceye

istinaden kurgulanmış olup, hatırlanacağı üzere, gelişmekte olan ülkelerin hızlı şehirleşmesinin dünyanın siyasi, sosyal ve ekonomik niteliğini bu ülkeler lehine değiştirip, yeni bir küresel süreci başlatabileceği teorisine dayandırılmıştır. Şehirlerin geçmişten günümüze uzanan süreçte lokal küreselleşmeler denebilecek medeniyetlerin niteliğini belirlemede çok hayati bir işleve sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu anlamda medeniyetler şehirlerin hikâyesidir. Günümüzde küreselleşme denen, medeniyetlerin siyasi, sosyal ve ekonomik etki sınırlarının birbirine kavuşması ve bunlardan en güçlü olanın baskın karakteri altında bütün dünyaya hâkim olması süreci de yine büyük oranda niteliğini şehirlerin belirlediği bir süreç olmuştur. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı şehirleşme bu ülkeler adına yeni bir küreselleşme süreci başlatabilecektir. Şehirleşme tarihindeki örneklerin bu iddiayı destekler nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan günümüzde gelişmekte olan ülkelerin hızlı şehirleşmesinin, hızlı bir ekonomik büyümeyi de beraberinde getirdiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda söz konusu ülkelerde fakirlik azaltılmış, kişi başına gelir artırılmıştır. Özellikle uzak doğu ülkelerinin bu anlamda oldukça aşama kaydettikleri anlaşılmaktadır. Bu teorinin gerçeklik bulması gelişmiş ülkelerin dünya hâkimiyetlerini ya yeni küresel güçlerle paylaşmalarını veya onu tamamıyla yeni küresel aktörlere devretmelerini zorunlu kılacaktır. Günümüz gelişmiş ülkelerinin buna göz yumması mümkün değildir. Dolayısıyla bu sürecin bir şekilde ince ayara tabi tutulması gerekebilecektir.

Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin hızlı şehirleşmesi ile yakından ilgilenmektedirler. Bu yakın ilginin altında şehirlere belli şekillerin verilmesiyle aynı şehirlerin toplumlarının da şekillendirilebileceği düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünce, gelişmiş ülkelerin ilgili yaklaşımına bir görev atfeden düşünce olarak, çalışmadaki teorinin ikinci ayağını teşkil etmektedir. Özellikle üçüncü genel geçer düşünceye dayanan bu teori, şehirlerin sosyal yapılarının biçimsel olduğunu, şehirlerin belli biçimlerde inşa edilmesiyle o şehirlerin sakinlerinin de belli sosyal kalıplara sokulabileceğini iddia etmektedir. Bu düşünceye göre, şehirler toplumları biçimlendirmenin, onları denetleme ve yönlendirmenin aracıdırlar. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin hızlı şehirleşmesi dünyanın egemen güçleri tarafından biçimlendirilmek suretiyle pekâlâ bu ülkelerin toplumlarının kontrol edilip,

denetlenmesine de hizmet edebileceklerdir. Çalışma içerisinde Helen, Roma ve Avrupa'nın sömürge şehirlerinde teoriyi destekleyen veriler aranmış ve bunların varlığı oldukça güçlü bir şekilde tespit edilmiştir. Benzer veriler günümüz gelişmiş ülkelerinin gelişmekte olan ülke şehirleşmesiyle ilgili yaklaşımlarında aranmıştır. Gelişmiş ülkelerin ilgili yaklaşımının en sistemli şeklini ise Habitat toplantılarının temsil ettiği ileri sürülmüş ve ilgili süreçte bu iddiayı dile gitirmek için güçlü sebepler olduğu görülmüştür.

Bu çerçevede tez çalışması içerisinde üçüncü teori gündeme gelmiştir. Bu teoriye göre, gelişmekte olan ülkelerin dünya hâkimiyeti bakımından son derece stratejik olan şehirleşmesini küresel bir proje ile güdük hale getirme süreci başlatılacaktır. Bunu yapacak olan ise en azından bugün itibariyle Habitat toplantılarıdır. Bu toplantıların özellikle sürdürülebilirlikle ilgili amaçlarının ve katılıma dayalı yöntemlerinin bu teoriyi güçlendiren bulgular içerdiği anlaşılmıştır. Gelişmiş ülkelerin dünya nüfusu içindeki %20'lik nüfuslarına rağmen, dünya kaynaklarının %80'ini kullanan, aynı nüfus ile dünya gelirinin % 81'ini elinde tutan ülkeler olarak gelişmekte olan ülkelerin gelişmesini masaya yatırmaları bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu ülkeler gelişmekte olan ülkelerin önce sıfır büyümeye, bu olmayınca sonra sınırlı bir büyümeye razı olmalarını tavsiye etmişlerdir. Bu görüşler tepki ile karşılanınca bu kez 'sürdürülebilir gelişme' tezi gibi muğlâk bir ifade ile gelişmekte olan ülkelerin gelişme seyrini denetlemek üzere meşru bir araç bulabilmişlerdir. Habitat projesinin en önemli yöntemlerinden biri olan 'katılım' ilkesinnin ise, süreci gelişmiş ülkeler lehine güçlendirmek üzere kullanılan bir yöntem olduğu tespit edilmiştir. Katılım yöntemi ile desteği alınan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, bağlı bulundukları ulus devletlerin altını hızla boşaltacak şekilde desteklemektedir.

Son tahlilde her üç teorinin de somut temelleri olduğu görülmüştür. Gerek gelişmiş ülkelerin, gerek uluslar üstü kurumların, gerek çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin incelenmesi onların, gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi ile ilgili fikir, faaliyet ve kaygılarının bu bağlamda değerlendirilebileceğini ortaya çıkarmıştır. Tarihteki sömürgeci şehirleşme örnekleri ve günümüzdeki Habitat çalışmaları ile

ilgili bulgular, gelişmiş ülkelerin gelişmekte oan ülkelerde cereyan eden hızlı şehirleşmeyi bu ülkelerin toplumlarını denetlemek ve geleceklerini belirlemek üzere bir denetim aracı olarak kullanmaya çılıştıklarını ortaya koymuştur. Bu çalışmayla beraber söz konusu bilgiler gerek gelişmiş ülkelerden gerek gelişmekte olan ülkelerden ilgili kurumların bakışına sunulmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu bilgilerle yakından ilgileneceği düşünülmektedir.

Sosyal bilimlerin işlevselliği teorisi bakımından bu bilgilerin son derce stratejik önemi bulunmaktadır. Sosyal bilimler gelişmiş ülkeler tarafından çoğunlukla gelişmekte olan ülkeleri denetlemenin araçlarından biri olarak görülmüşlerdir. Çeşitli sosyal mühendislik iddiaları bu bağlamda gündeme getirilmiştir. Bir zamanlar sosyolojinin bu anlamda kullanılması söz konusu iken; bugün Habitat projesi çerçevesinde aynı amaç küresel ölçekte uygulamaya koyulmaktadır. Habitat çerçevesinde yapılanlar yine gelişmiş ülkelerin güdümünde yapıldığı için sosyal bilimlerin işlevselliği bütün gücüyle iş başındadır. Bu anlamda şehir sosyolojisi modern ulus toplumların sosyolojisi olarak kalmış, Habitat çalışmaları ise gelişmekte olan ülkelerin fiili küresel toplumbilimi olarak öne çıkmıştır. Böylece gelişmiş ülkeler kendi toplumlarını inceledikleri toplumbilimin ayrıcalığını koruyabilmişlerdir. Diğer taraftan aynı ülkeler, GOÜ'lerin kendi toplumsal durumlarını inceleyen özgün bir toplumbilim üretebilmelerini engellemiş, en azından bunun şartlarını belirleyebilmişlerdir. Bir zamanlar kendi toplumlarını Sosyoloji ve Şehir Sosyolojisi ile inceleyen Batılı ülkeler, diğer toplumların yerel incelenişini Antropolojiye ve Oryantalizme bırakmışlardır. Bugün ise, küresel anlamdaki toplumbilim çalışmalarını aynı şekilde ayırma yoluna gitmişlerdir. Kendi toplumsal yapılarını küreselleşme söylemi adı altında inceleyen Batılı ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin toplumsal dönüşümünü Habitat toplantıları ile incelemeyi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla Habitat toplantıları, teorisinden pratiğine kadar GOÜ'lerdeki hızlı şehirleşme sürecini, şehirleri düzenlemek suretiyle bu toplumları kontrol altında tutmak için bir fırsata dönüştürmenin adı olmuştur. Nihai olarak Habitat toplantıları, bu fırsatı YDD adına hayata geçirmenin fiili seçilmiş aracıdır.

KAYNAKÇA

Akgül, Mustafa: (Çevrimiçi) http://www.ntvmsnbc.com.tr/news/43038.asp erişim: 31/01/2005.

Alatan, Haluk: "ISOCARP STK ve HABITAT II Üzerine", **Yeni Türkiye**, Sayı: 8, s.343-347.

Arslan, Abdurrahman: "Küreselleşme: Kuşatma Altındaki Dünya", **Köprü**, No: 77, Kış 2002, ss.20-32.

Aslan, Adnan: "Küreselleşme ve Din", **Köprü**, No: 77, Kış 2002, ss.32-49

Aslanoğlu, Rana A.: "Globalleşme ve Dünya Kenti", **Toplum ve Bilim,** Sayı: 69 Bahar 1996, s.108-127.

Aslanoğlu, Rana A.: "Kaos Teorisi, Postmodern Durum ve Kent", **Birikim**, S.68-69, pp.88-97.

Aslanoğlu, Rana A.: **Kent, Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Kitabevi, Bursa 1998.

Aydoğan, Ahmet: (Haz.), **Şehir ve Cemiyet**, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

Baum, Scot: 'Social Transformations in the Global City: Singapore", **Urban Studies**, Jun 99, Vol.36, Issue7, s.1095-1118.

Begel., Egon Ernest, "Kentlerin Doğuşu" Çev. Özden Arıkan, **Cogito**, Yaz 1996, s.10-13.

Benevolo, Leonardo: **Avrupa Tarihinde Kentler**, Çev. Nur Nirven, Afa Yayıncılık, İstanbul 1995.

Bloch, Marc: **Feodal Toplum**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yayınları, Ankara 1983.

BM, **Habitat II Küresel Eylem Planı**, (Çevrimiçi) www.toki.gov.tr 01/03/2004

Brodeau, Julie-Anne: "The "Urban Revolution": Terrorism, Security, Resistance", (Çevrimiçi)www.sgir.org/conference2004/papers/Boudreau%20-20The%20urban%20revolution.pdf , 15 Ocak 2004.

Canatan, Kadir: **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Cansever, Turgut: **Kubbeyi Yere Koymamak**, Yayına Hazırlayan: Mustafa Armağan, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

Cansever, Turgut: **Habitat II Konferansı İçin Şehir ve Konut Üzerine Düşünceler**, Hak-İş Araştırma Dizisi, İstanbul 1995.

Castels, Manuel: **Kent, Sınıf, İktidar**, Çev. Asuman Erendil, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1997.

Cavallier, G.: "Governing Council of the United Nations Environment Programme", (Çevrimiçi) www.unep.org/GC/GCSS-VII/Documents/K0260466.doc , 10 Ocak 2005.

Cavallier, G.: "Urabinzation in Developing Countries", s. 6.
(Çevrimiçi) www.isted.com/pole-ville/urban_cooperation/coop_ch1.pdf , 10 Şubat 2005.

Cervero, Robert: "Efficient Urbanisation: Economic Performance and the Shape of the Metropolis", **Urban Stadies**, Sep2001, Vol.38, Issue 10. s.1651-1672.

Chomsky, Noam: **Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi**, Çev. Ali Çakıroğlu, Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

Clark, David: "The Future Urban World" **The City Reader**, Ed. by. Richard T. Le Gates and Frederic Staut, Published by 1996 Routlage, p.579-589.

Claver, Frances: "Kurumlar, Aracılar ve Kalkınmaya Katılımcı Yaklaşımların Sınırları", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Cohen, Michael: "The Impact of the Global Economy on Cities", **The Challenge of Urban Government Policies and Prectises**, Ed. Mila Freire ve Richard Stren, World Bank Institute Development Stadies, 2000.

Cooke, Bill: "Katılımın Sosyal Psikolojik Sınırları", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Cooke, Bill -Uma Kothari: "Zorbalık Olarak Katılım Olgusu", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Cross, Malcolm – Robert More: "Globalization and the New City", **Globalization and The New City**, Editör: Malcolm Cross, Robert More, Pelgrave Publishers Ltd. 2002.

Çabuk, Suat: "Küreselleşme ve Metropolitan Kentler", Kent Yönetimi İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu 99, Cilt 1 (İnsan ve Kent), Editör: İzzet Özdemir, İsmail Kıllıoğlu, İSTAÇ Yayınları, İstanbul 1999, ss.237-244.

Çalışkan, Olgu: "Türkiye'de Planlama Sorunsalına Genel Bakış ve Yapısal Çözüm Önerileri III", (Erten, 1999'dan aktaran), (Çevrimiçi) http://www.aydinlanma1923.org/sayi/37/37-8.htm , 14/10/2005.

Çubuk, Mehmet: "Metropolitan Değişim Sürecinde Planlama: İstanbul Örneği", Türkiye'de 16. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumunda sunulmuş tebliğ metni, **İstanbul'un Kentsel Gelişme Sorunları ve Avrupa Metropolleri**, Cilt. 2. İstanbul, ty. pp.17-21.

Davis, Kingsley: "The Urbanization of the Human Population", **The City Reader**, Ed. R. LeGates & F. Stout, London 1996, pp.3-13.

Denisenko, Ludmila: "Habitat ve Yönetişim", **Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri**, Yayına Hazırlayan: Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 1999, ss.251-265.

Dinçer, Ömer: "Birleşmiş Milletler Konferansları ve Habitat II Hazırlık Çalışmaları Üzerine Bir Tartışma", Yeni Türkiye, Mart-Nisan 1996, Sayı: 8, s.74-84.

Duru, Bülent- Ayten Alkan, "20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce" **20. Yüzyıl Kenti**, Haz. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İmge Yayınları, İstanbul 2002.

Editör: **TMMOB İstanbul Bülteni**, Sayı:21-22, Haziran-Temmuz 1996, s13-16.

Editör: "Koza Nedir", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.353-354.

Editorial: "Future Cities and Habitat II", **Environment & Urbanization**, Vol.8, No:1, April 1996.pp.3-11

Editorial: "Globalization and Cities", **Environment&Urabanization**, Vol 14, No 1, April 2002, pp.1-6.

Erder, Sema: "Kentsel Gelişme ve Kentsel Hareketler-Gecekondu Hareketi", **Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri**, Yayına Hazırlayan: Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 1999, ss.293-313.

Ergüden, Selman: "Cities For All", (Çevrimiçi) http://www.unhabitat.org/HD/hdv4n4/intro.htm, 09 Şubat 2005

Erim, Aydan: "15 Haziran 1996 ve Sonrası", Yeni Türkiye, Sayı: 8, s.98-101.

Erkızan, Hatice Nur: "Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri Üzerine", **Doğu Batı**, Sayı: 18, 2002, ss.65-80.

Eroğlu, Nazmi: "Küreselleşmenin İki Yüzü", **Köprü**, No: 77, Kış 2002, ss.49-61.

Ertürk, Hasan: "Sürdürülebilir Kentler", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.174-178.

Eryılmaz, Bilal: "Kentleri Yönetilebilir Kılmak", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.179-185.

Fırat, Reha: "Küreselleşme: İmkan ya da Tehdit", **Köprü**, No: 77, Kış 2002, ss.61-70.

Fornos, Werner: "Bright Lights, Megacities", **Christian Science Monitor**, 6/3/96, Vol.88, Issue 131, pp.19-20.

Francis, Paul: "Dünya Bankasında Katılımcı Kalkınma: Sürecin Örneği", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Freire, Mila,- Richard Staren: "The Challenge of Urban Government-Policies and Practices", **World Bank Institute Development Stadies**, 2001.

Friedman, Jonathan: "Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernliğin Parametreleri", **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, Derleyenler: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara 1996, ss.81-113.

Giddens, Anthony: **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çeviren: Osman Akinhay), Alfa Yayınevi, İstanbul 2000.

Giddens, Anthony: **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özbal, Celal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara 2000.

Giddens, Anthony: **SOSYOLOJİ Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çev. M. Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, Birey Yayınları, İstanbul 1998.

Gurdon, Meghan Cox: "UN Tries New Tack at Summit on Cities", **Christian Science Monitor**, 06/03/96, Vol. 88, Issue 131, p.2-5.

Güler, Birgül Ayman: "Küreselleşme Döneminde Yerel Yönetimler", **Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri**, Yayına Hazırlayan: Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 1999, ss.133-165.

Gülöksüz, Yiğit: "Habitat II Kent Zirvesi", **İstanbul**, Ocak 1996, ss. 52-57.

Habitat II Türkiye Ulusal Raporu, Sürdürülebilir Kalkınma ve Yönetişim, IUlA-EMME Yayını, İstanbul 2002.

Haila, Anne: "Globalising Asian Cities: Guest Editor's Introduction", **Urban Stadies**, Nov2000, Vol.37, Issue 12.

Hailey, John: "Reçetelerin Ötesinde: Güney Asya STK'larında Süreç ve Pratik", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Hall, Peter: "Globalization and the World Cities", **Globalization and World of Large Cities**, Ed. by. Fu-Chen Lo, Yue-Man Yeung, UN University Press, 1998.pp.17-33.

Hamm, Bernd ve Pandurang K. Muttagi: "Sustainable Development and the Future of Cities: Introduction", (Çevrimiçi) www.uni-trier.de/soziologie/faecher/sups/PBSF%20Vorbereitung.doc , 22 Şubat 2004.

Hamnet, Chris: "Social Polarisation in Global Cities: Theory and Evidence", **Urban Stadies**, April 1994, Vol.31, Issue 3.

Harrison, Paul: "Şehirleşme, Batılılaşma, Küreselleşme: Kültürel Çeşitliği Kurtarabilir miyiz?", **İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Habitat II Kent Zirvesi-İstanbul'96 Uluslar arası Bilimsel Toplantılar**, İstanbul Büyük şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

Harvey, David: **Sosyal Adalet ve Şehir**, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

Haughton, Graham: "Cities of the Future-Dream or Nightmare?", (Çevrimiçi) www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/allgemein/html, 27 Temmuz 2003.

Hazır, Sezai: "Gençlik Kozası", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.355-358.

Henderson, Vernon: "How Urban Concentration Affects Economic Growth", (Çevrimiçi)

http://wbln0018.worldbank.org/research/workpapers.nsf/bd04ac9da150d30385256815005076ce/8ad085e1e30cf428852568d300514199/$FILE/wps2326.pdf , 11 Şubat 2005.

Henkel, Heiko,- Roderic Stirrat: "Manevi Görev Olarak Katılım; Güçlendirim ve Seküler Tabiyet", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Hill, Richard Child,- June Woo Kim: "Global Cities and Developmental States: New York, Tokyo and Seoul", **Urban Studies**, Nov2000, Vol.37, Issue 12, p.2167-2196.

Hodgson, Marshall G. S.: **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2003.

Hoffman, Marshall: "Cities Are The World's Future",
(Çevrimiçi) www.worldbank.org/htm/extdr/extme/citiespr.htm, 7 Haziran 2003.

Holton, R.J.: **Kentler Kapitalizm ve Uygarlık**, Çev. Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, İstanbul 1999.

Hove, Tann vom: "Urban Population is Growing by One Million People a Week", (Çevrimiçi) http://www.citymayors.com/society/urban_growth.html, 10.02.2005

Irwin, Elena: "Market Forces and Urban Expansion",
(Çevrimiçi) www.populationenvironmentresearch.org/papers/Irwin_contribution.pdf , 05Şubat 2005.

Işık, Oğuz: "1980'lerden 2000'lere Türkiye'de Kentsel Gelişme: Yeni Dengeler-Yeni Sorunlar", **Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri**, Yayına Hazırlayan: Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 1999, ss.279-293.

Işık, Oğuz: "Globalleşme Süreci ve Kentin/Kentliliğin Değişen Anlamları", **Birikim**, S.68-69. pp.99-105.

Kandemir, Erdal: "Küreselleşme, Kentleşme ve Sosyal Sorunlar",
(Çevrimiçi) www.sosyalhizmetuzmani.org/kuresellesmekentlesme.htm , 15 Ocak 2005.

Kılıçbay, Mehmet Ali: **Şehirler ve Kentler**, İmge Kitabevi, İstanbul 2000.

Kennedy, Hugh: "Antakya: Byzantium'dan İslama ve Dönüş", John Rich (Der.) **Geç Antik Çağda Kent**, Homer Kitabevi, İstanbul 1999.

Kennedy, Paul: **Yirminci Yüzyıla Hazırlanırken**, Çev. Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1996.

King, Anthony D.: **Kültür Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, (Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Husrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998,

Knack, Ruth Eckdish: "HABITAT II: Mission Implausble", **Planning**, Jun 96, Volum 62, Issue:6, pp.4-8.

Knight, Robin: "A Mostly Urban World", **U.S. News&Wold Report**, 6/3/96, Vol.120, Issue 22. p.12-12.

Kothari, Uma: "Katılımcı Kalkınmada İktidar, Bilgi ve Toplumsal Denetim", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Kozanoğlu, Hayri: "Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı", **Doğu Batı**, Sayı: 18, 2002, ss.55-65.

Kömeçoğlu, Uğur: "Küreselleşme, Modernleşme ve Modernlik", **Doğu Batı**, Sayı: 18, 2002, ss.9-27.

Kösoğlu, Nevzat: **Küreselleşme ve Milli Hayat**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2002.

Laçiner, Ömer: "Kentlerin Dönüşümü ve Yeni Kentlilik Bilinci", **Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne**, Editör: Ferzan Bayramoğlu Yıldırım, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 1996, ss.63-73.

Liotta, P.H., - James F. Miskel: "Redrowing the Map of the Future", p.5, (Çevrimiçi) www.worldpolicy.org/journal/articles/wpj04-1/Liotta.pdf **,** 05/07/2003.

Lo, Fu-chen, Yue-man Yeung: "Introduction", **Globalization and World of Large Cities**, Ed. by. Fu-chen Lo, Yue-man Yeung, UN University Press, 1998.

Lo, Fu-Chen- Yue-Men Young: "Urbanization and Globalization", (Çevrimiçi) http://www.unesco.org/culture/worldreport/html_eng/wcrb23.shtml , 10 Şubat 2005.

Lombart, Mourice: **İslam'ın Altın Çağı**, Pınar Yayınları, İstanbul 2002.

Liebeschuetz, Wolfgang: "Antik Kentin Sonu", **Geç Antik Çağda Kent**, (Der.) John Rich, Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999.

Martindale, Don: "Şehir Kuramı", Çev. Fırat Oruç, **Şehir ve Cemiyet**, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

Mendieta, Eduardo: “Invisible Cities”, (Çevrimiçi) www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/algemein/htm , 23 Temmuz 2003.

McGee, Terry G.: “Urbanization in an Era of Voletile Globalization: Policy Problematiques for the 21st Century”, www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/Algemein/search-dse-mega-cities.htm , 08 Mart 2003.

Mohan, Giles: “Katılımın Ötesinde: Daha Derin Güçlendirim Stratejileri”, **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Molotch, Harvey: "The City as a Growth Machine," **The American Journal of Sociology**, 1976. pp.22-37.

Morley, David, ve Kevin Robins: **Kimlik Mekânları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.

Mosse, David: “Halkın Bilgisi” Katılım ve Patronaj: Kırsal Kalkınmada Eylemler ve Temsiller”, **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Mumford, Lewis: “What is a City”, **The City Reader**, Ed. Richard T. Le Gates and Frederic Stout, Routledge 1996.

N’Dow, Wally: “The First Urban Century”, **New Perspectives Quarterly**, Summer96, Vol. 13, Issue 3, p.10-13

Nottridge, Harold E.: Çev: Şule İnankul, “Kent Sosyolojisi”, Türk Sosyoloji Dergisi, Sayı:3, Nisan 1997, s.20-34.

Owens, E. J.: **Yunan ve Roma Dünyasında Kent**, Çev: Cana Bilsel, Homer Yayınevi, İst. 2000.

Öke, Mim Kemal: **Küresel Toplum**, ASAM Yayınları, Ankara 2001.

Ökmen, Mustafa: **Kent, Çevre ve Globalleşme**, Alfa Yayınları, İsantbul 2003.

Öncü, Ayşe -Petra Weyland: “Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanları ve Kimlik Mücadeleleri”, **Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, Derleyenler: Ayşe Öncü-Petra Weyland, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Özdemir, Durmuş: “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler”, **Doğu Batı**, Sayı:18 s.237-246.

Özdemir, Ufuk: "Küreselleşme Tarihin Sonu mu?", **Köprü**, No: 77, Kış 2002, ss.13-20.

Özsahakyan, Nazar: "Evrensel Değerler Kozası", **Yeni Türkiye**, Sayı:8, s.362-367.

Parlak, Zeki: "Tarihsel Süreç İçinde Kentsel Dönüşüm", **Kent Yönetimi İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu'99**, Cilt: 1, İnsan ve Kent, Editör:İzzet Öztürk, Hikmet Özdemir, İsmail Kıllıoğlu, İSTAÇ Yayınları, İstanbul 1999.

Pirenne, Henri: **Orta Çağ Kentleri**, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Ratcliffe, John: "Imagineering Sustainable Cities: Using Foresight Through Scenarios to Future Proof Present City Planning Policy (Çevrimiçi) **"**http://www.dit.ie/DIT/built/futuresacademy/whoweare/Imagineering-Sustainable-Cities.doc **,** 03/07/2003,

Ravallion, Martin: "On the Urbanization of Poverty", (Çevrimiçi) www.worldbank.org , 17 Ocak 2005.

Rich, John., (Ed.) **Geç Antik Çağda Kent** Çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven, Homer Kitabevi, İstanbul 1999.

Robertson, Roland: **Küreselleşme**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara 1999.

Robertson, Roland: "Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homajenlik-Heterojenlik", **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, Derleyenler: Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara 1996, ss.113-139.

Sachs-Jeantet, Ce'line: "Cities of The Future: Managing Social Transformations", **International Social Science Journal**, March 1996, pp.6-13.

Saito, Asato: "Küresel Kent Stratejisi: Tokyo Kıyısı Altmerkez Geliştirme Projesi", (Çev. Ertan Zibel), **Kent Gündemi**, TMMO, Ocak 2004, s.113-119.

Sassen, Saskia: "The Spatiality and Temporality of Globalization", (Çevrimiçi) www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/Referententexte , 22 Temmuz 2003.

Satterthwaite, David: "The Ten And A Half Myths That May Distort The Urban Policies of Governments And International Agencies", s.8 (Çevrimiçi)

www.ucl.ac.uk/dpu-projects/21st_Century/myths/pdf%20myths/Myths_comlete_doc.pdf, 10 Şubat 2005.

Sen, Amartya: "Ten Theses on Globalization", (Çevrimiçi) www1.kas.de/international/konferenz02-06—17/allgemein/html, 8 Mart 2003.

Scott, Allen J., John Agnew v.d.: "Global City Regions", Global City Regions-Trends, Theory, Policy-, Ed. Allen J. Scott, Oxford University Press 2001.s.11-30.

Scott, Allen J.: "Global City-Regions and the New World System", (Çevrimiçi) www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/algemein.html , 20 Haziran 2003.

Sezer, Baykan: **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, Sümer Kitabevi, İstanbul, t.y.

Short, John R., C. Breitbach, S. Buckman ve J. Essex: "From World Cİties to Gateway Cities", **City**, 4, pp.317-340. (Çevrimiçi) http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb41.html , 16 Ağustos 2003

Short, John Rennie ve Yeong-Hyun Kim: **Globalization and The Cities**, Longman, New York 1999.

Smith, David A. ve Michael Timberlake: "Conceptualising and Mapping the Structure of the World System's City System", **Urban Studies**, Mar95, Vol.32, Issue 2. pp.287-303.

Smith, David ve Michael Timberlake: "Global Cities" and "Globalization" in East Asia: Emprical Realities and Conceptual Questions", (Çevrimiçi) www.repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1013&context=csd , 21 Şubat 2004.

Simith, Peter Michael: **Transnational Urbanization -Locating Globalization-** Blackwell Publishers 2001.

Solimano, Andres: "International Migration and the Global Economic Order: An Overview", (Çevrimiçi) www.worldbank.org , 24 Temmuz 2003.

Somel, Cem: "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", **Doğu Batı**, Sayı:18 s.141-150

Sökmen, Polat: "Sosyoloji ve Şehir", **Türk Sosyoloji Dergisi**, Sayı:3, Nisan 1997, s.1-19.

Stam, Robert, Ella Shohat: "İç İçe Geçmiş Tarihler: Avrupamerkezcilik, Çokkültürcülük ve Medya", Der. ve Çev.: Edibe Sözen, **Köprü**, No: 77, Kış 2002, ss.70-77.

Stren, Richard ve Yeung, Yueman: "Towards a Research Agenda For The 1990s", (Çevrimiçi), http://www.unesco.org/most/wien/yeung.htm, 05 Ocak 2006.

Sugur, Nadir: "Küreselleşme Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme", **Birikim**, Sayı:73, Mayıs 1995 s.59-67.

Şencan, Hüner: "Habitat II Küresel, Bölgesel, Ulusal, Yerel ve Başlıca Sivil Toplum Kuruluşlarının Ürettikleri Raporlar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", **Yeni Türkiye**, Sayı: 8, s.85-88.

Şengül, H. Tarık: **Kentsel Çelişki ve Siyaset**, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2001.

Tatlıdil, Ercan: "Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar", Ege Üniv. Edeb. Fak. **Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 3, 1992, s.33-39.

Taylor, Harry: "Eleştirel Yönetim ve Emek Süreci Açısından Katılıma Bakışlar", **Katılım: Yeni Bir Zorbalık mı?**, Editörler: Bill Cooke ve Uma Kothari, Çeviren: Ahmet Çiğdem, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002.

Taylor, Peter J., Walker, D.R.F.: "World Cities: A First Multivariate Analysis of Their Service Complexes", **Urban Studies**, Jan2001, Vol.38, Issue 1.

Tekeli, İlhan: "Habitat II İstanbul Konferansından Ne Türdeki Beklentiler Gerçekçidir", **Yeni Türkiye** Habitat Özel Sayısı, Mart-Nisan 1996, Sayı: 8, s.68-73

Tekeli, İlhan: **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, İmge Kitabevi, İstanbul 2001.

Thornley, Andy ve Peter Newman: "Globalisation, World Cities and Urban Planning",

(Çevrimiçi) www1.kas.de/international/konferenz02-06-17/algemein/html , 20 Temmuz 2003

Thorns, David C.: **Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, Çevirenler: Esra Nal ve Hasan Nal, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004.

Toepfer, Klaus: "Cities: Our Common Future", (Çevrimiçi) www.ourplanet.com/imgversn/81/topfer.html, 8 Şubat 2003.

Tönnies, Ferdinand: "Gemeinschatf ve Gesellschaft", (Çev.) Ahmet Aydoğan, **Şehir ve Cemiyet**, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

Tuna, Korkut: **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987.

Turan, Osman: **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

UN, "A Brief History of Urban Expansion", (Çevrimiçi) http//www0.un.org/cyberschoolbus, 27 Temmuz 2003.

UN, "Consequences of Urbanization", (Çevrimiçi) www0.un.org/cyberschoolbus , 07/01/2004.

UN, "Future World Population Growth to be Concentrated in Urban Areas of World",

(Çeverimiçi) www.un.ogr/esa/population/publications/wup2001/wup2001-pressrelease.pdf , 15 Ocak 2005.

UN, "Habitat II: City Summit To Forge The Future Of Human Settlements In An Urbanizing World", **United Nations Cronicle**, Spring96, Vol.33, Issue 1, pp.40-49.

UN, "Population Growth in Cities",

(Çevrimiçi) www.un.org/esa/population/populations/wup2001/wup2001_CH6.pdf , 15 Ocak 2005.pp.90-104.

UN, "The Ideal City", (Çevrimiçi) www0.un.org/cyberschoolbus , 20 Temmuz 2003.

UN, Chronicle, Sipring96, Vol.33, Issue 1. pp.1-3.

UN, (Çeverimiçi) www.un.ogr/esa/population/publications/wup2001/wup2001-pressrelease.pdf , 15 Ocak 2005.

UN, (Çevrimiçi) www.un.org/esa/population/ , 15 Ocak 2005.

UN, (Çevrimiçi) www.unchs.org/istanbul+5/10-11.pdf , 15 Ocak 2005.

UNESCAP, "Local Economic Development in A Globalizing World",

(Çevrimiçi) www.unescap.org/huset/hangzhou/paper/economic.htm , 10 Şubat 2005.

UNESCAP, "Populations and Urbanization Trends", (Çevrimiçi) www.unescap.org/tctd/pubs/files/review2001_ch2.pdf , 10 Ocak 2005.

UNCHS (HABITAT), 'Cities as Solutions in an Urbanizing World', An Urbanizing World : Global Report on Human Settlements 1996, Oxford University Press, Oxford and New York, 1996, pp.417-421. in : **Sustainable Cities**, Ed. David Satterthwaite, Earthscan Publications Ltd. London 1999.

UNCHS (HABITAT), "Urbanization: Facts and Figures", (Çevrimiçi), www.un-habitat.org/mediacentre/documents/backgrounder5.doc, 15 Mart 2004.

UNCHS (HABITAT), "An Urbanizing World", (Çevrimiçi) www.unchs.org/istanbul,

UNESCO, "Note", (çevrimiçi) www.unesco.org/most/humaniser.pdf , 07 Temmuz 2003.

UNESCO (Report), "Cities of Future-Dream or Nightmare?" (Çevrimiçi), www.panos.org.uk/PDF/reports/CitiesoftheFuture.pdf , 16 Ocak 2004.

UNESCO, Note, "Humanizign City", p. 4. (çevrimiçi) www.unesco.org/most/humaniser.pdf , 07 Temmuz 2003.

UNESCO, UNESCO'S Massage at Habitat II-THe City Summit, "Humanize The Urban Environment", **UNESCO International Science, Technology&Environmental Education Newsletter**, Sep.96, Vol.21, Issue 3.

Uzair, Mohammad: "Population and Economic Development", (Çevrimiçi) www.dawn.com/2002/08/05/ebr12.htm, 14/01/2004.

Vliet, Willem van: "Cities in a Globalizing World: From Engines of Growth to Agents of Change", **Environment&Urbanization**, Vol. 14, No:1 April 2002.pp.31-40.

WALD, **Yerel Üzerine Bir Tartışma**, Yayına Haz. WALD Yayın Birimi, İstanbul 1997.

Wallerstein, Immanuel: "Fransız Devrimi ve Değişmenin Normalliği", **Tarih Risaleleri**, Derleyen: Mustafa Özel, İz Yayınları, İstanbul 1995, ss.193-215.

Weber, Max: **Şehir Modern Kentin Doğuşu**, Ed. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, Çeviren: Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul 2000.

Windsor-Liscombe, Rhodri: "The Ideal City-A Discussion Paper in Preparation for the World Urban Forum 2006", s. 15. (Çevrimiçi) www.finearts.ubc.ca/faculty/rhodri/the_ideal_City.pdf, 15 Ocak 2005.

Wirth, Luis: "Bir Yaşama Biçimi Olarak Kentleşme", **20. Yüzyıl Kenti**, Haz. ve Çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İmge Yayınevi, İstanbul 2002.

World Bank: "From Vancouver to İstanbul: Persistent Problems, Common Goals, Shifting Approaches", (Çevrimiçi) www.worldbank.org, 7 Temmuz 2003.

World Bank: “Making Cities Work For All-Global Action Plan for City Development Strategies”,
(Çevrimiçi) www.worldbank.orghtmlfpdurbancity_streds_ap.pdf , 15 Ocak 2005.
World Bank: “Livable Cities fort the 21st Century”, (Çevrimiçi) www.worldbank.org , 27 Tammuz 2003.
World Resources Institute, “Cities and the Environment-Urban Growth Patterns”, s. 2
(Çevrimiçi) www.wri.org/wr-96-97/ud_notes.html 27 Temmuz 2005.
Yeung, Yue-man: “Globalization and The New Urban Challenge”, s.3. (Çevrimiçi) www.worldbank.org/wbi/urban/papersgoa.htm , 10 Şubat 2005.
Yeung, Yue-man: “Asia Pacific Urbanism Under Globalization”, **New Challenges for Development and Modernization - Hong Kong and the Asia-Pacific Region in the New Millennium**, Ed. Yue-man Yeung,. Hong Kong: The Chinese University Press, 2002.
Yeung, Yue-man: “Globalization and Its Impact on Urban Development in Southeast Asia and Vietnam”,
(Çevrimiçi), http://www.serd.ait.ac.th/ump/op22.pdf, 07 Ocak 2006.
Yıkılmaz, Necla: **Yeni Dünya Düzeni ve Çevre**, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, ts.
Yıldırım, Ferzan: “Yerel Demokrasi ve Kentteki Gençlik”, **Gençlik ve Kent Yönetimi**, Editör: Ferzan Yıldırım, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2002, ss.11-39.
Yılmaz, Gaye: “Kuralsız Bir Dünyaya Doğru: Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni”, (Çeverimiçi) www.ceterisparibus.net/dunya/kuresellesme.htm , 26 Ocak 2005.
Yusuf, Shahid: “Where the World is Heading Toward-Globalization, Localization and the Pattern of Development”, World Bank, DECRG, 2000.
Zukin, Sharon: “Urban Lifestyles: Diversity and Standardisation in Spaces of Consumption”, **Urban Studis**, May98, Vol.35, Issue 5/6.
Zijderveld, Anton C.: “Kentselliğin Parametreleri”, **Doğu’dan-Batı’dan Uluslar arası Konferanslar Dizisi**, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.79-85.

"Agglomerations", (Çevrimiçi), www.geohive.com/charts/city_agg1950_2015.php, 28 Mart 2005.

"A World of Cities An Urbanized World", (Çevrimiçi) www.unchs.org/istanbul+5/10-11.pdf, 10 Şubat 2005.

"Cities: Our Common Future", s.3. (Çevrimiçi) www.ourplanet.com/imgversn/81/topfer.html , 08 Şubat 2003.

"Getting the Best form Cities" s.110, (Çevrimiçi) www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_environment/pdf_Sustainability/WorldBank_dvlpt_Report_2003_C6.pdf , 20 Temmuz 2003.

Mega-Cities of the World Table, (Çevrimiçi) http://www.infoforhealth.org/pr/m15/m15table.shtml , 15 Ocak 2005.

"Population and Landuse Urbanization", pp.91-94. (Çevrimiçi)www1.kas.de/international/konferanz020617/allgemein/html 30 Temmuz 2003.

"The City in the Globalizing World: An Owerview", (Çevrimiçi) www.gruppo-cerfe.org/pdf/english/global/D_cap1.pdf, 9 Aralık 2004.

"Urbanization and Global Change-Background Information" (Çevrimiçi) http://www.aag.org/HDGC/www/urban/units/unit1/html/unit1frame.html, 05 Ocak 2005.

"World Urbanization", (Çevrimiçi) www.geog.ouc.bc.ca/conted/onlinecourses/geog_210/210_10_1.html,10 Şubat 2005.

(Çevrimiçi), www.toki.gov.tr , 13-5-2004.

(Çevrimiçi) http://www.unhabitat.com/about/history.asp, 24/10/2005.

(Çevrimiçi), http://www.zaman.com.tr/?bl=haberler&trh=20041206&alt=&syf=butun, 4/10/2005.

EKLER (TABLOLAR)

(Tablo-1)

(1900, 1950, 1992 yıllarında dünyanın en büyük on şehrinin nüfusu ve 2015 yılı projeksiyonu.).

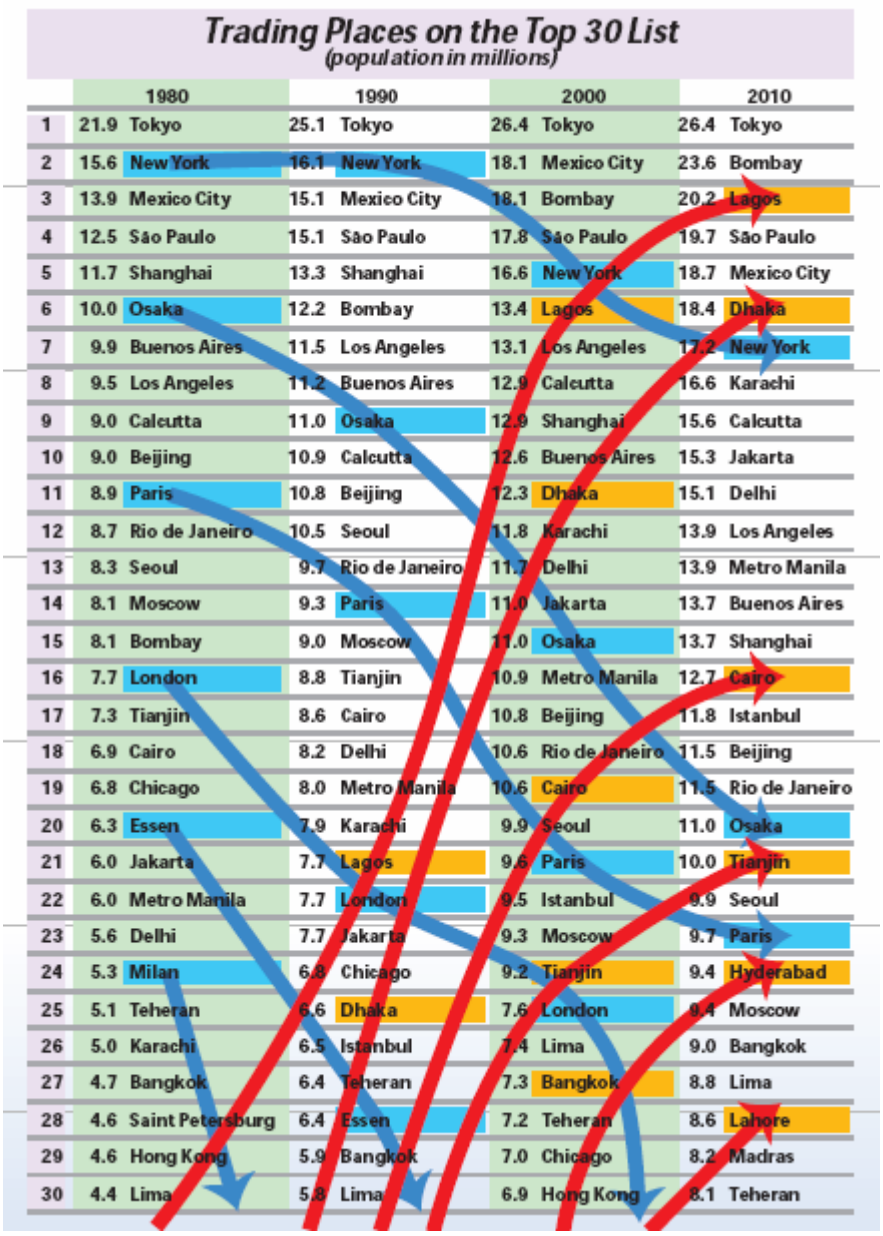
1900		**1950**		**1992**		**2015***	
London	6.6	New York	12.3	Tokyo	25.8	Tokyo	26.4
New York	4.2	London	8.7	Sao Paulo	17.0	Bombay	26.1
Paris	3.3	Tokyo	6.7	New York	16.2	Lagos	23.2
Berlin	2.4	Paris	5.4	Mexico City	15.3	Dhaka	21.1
Chicago	1.7	Shanghai	5.3	Shanghai	14.1	Sao Paulo	20.4
Vienna	1.6	Buenos Aires	5.0	Bombay	13.3	Karachi	19.2
Tokyo	1.5	Chicago	4.9	Los Angeles	11.9	Mexico City	19.2
St. Petersburg	1.4	Moscow	4.8	Buenos Aires	11.8	New York	17.4
Philadelphia	1.4	Calcutta	4.4	Beijing	11.4	Jakarta	17.3
Manchester	1.3	Los Angeles	4.0	Rio de Janeiro	11.3	Calcutta	17.3

* United Nations – World Urbanization Prospects: The 1999 Revision[1]

[1] (Çevrimiçi) www.un.org/esa/population/ , 15 Ocak 2005

(Tablo-2)

(1980, 1990, 2000, 2010 yılları itibariyle en büyük 30 şehir.[1])

[1] (Çevrimiçi) www.unchs.org/istanbul+5/10-11.pdf , 15 Ocak 2005

(Tablo-3)

1975, 2000 ve 2015 yıllarında nüfusu en az 10 milyon olan şehirlerin sıralanışı.

Table 4. Mega-cities of the World[1]

Cities with 10 Million or More Inhabitants, 1975, 2000, and 2015 (Population in Millions)

City—1975	*Population*
Tokyo	19.8
New York	15.9
Shanghai	11.4
Mexico City	11.2
São Paulo	10.0

City—2000	*Population*
Tokyo	26.4
Mexico City	18.1
Bombay	18.1
São Paulo	17.8
Shanghai	17.0
New York	16.6
Lagos	13.4
Los Angeles	13.1
Calcutta	12.9
Buenos Aires	12.6
Dhaka	12.3
Karachi	11.8
Delhi	11.7
Jakarta	11.0
Osaka	11.0
Metro Manila	10.9
Beijing	10.8
Rio de Janeiro	10.6
Cairo	10.6

City—2015	*Population*
Tokyo	26.4
Bombay	26.1
Lagos	23.2
Dhaka	21.1
São Paulo	20.4
Karachi	19.2
Mexico City	19.2
Shanghai	19.1
New York	17.4
Jakarta	17.3
Calcutta	17.3
Delhi	16.8
Metro Manila	14.8
Los Angeles	14.1
Buenos Aires	14.1
Cairo	13.8
Istanbul	12.5
Beijing	12.3
Rio de Janeiro	11.9
Osaka	11.0
Tianjin	10.7
Hyderabad	10.5
Bangkok	10.1

Source: UN Population Division, March 2000 (239)

[1] (Çevrimiçi) http://www.infoforhealth.org/pr/m15/m15table.shtml , 15 Ocak 2005.

(Tablo-4)

1950, 1975, 2000, 2025 ve 2050 yıllarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre, kıtalara göre nüfus rakamları.[1]

TABLE 1. WORLD POPULATION BY MAJOR AREA, 1950-2050

Major area	*1950*	*1975*	*2000*	*2025*	*2050*
			Population (millions)		
World	2 519	4 066	6 057	7 937	9 322
More developed regions	814	1 048	1 191	1 219	1 181
Less developed regions	1 706	3 017	4 865	6 718	8 141
Africa	221	406	794	1 358	2 000
Asia	1 399	2 397	3 672	4 777	5 428
Europe	548	676	727	684	603
Latin America and the Caribbean	167	322	519	695	806
Northern America	172	243	314	384	438
Oceania	13	21	31	40	47
			Percentage distribution		
World	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
More developed regions	32.3	25.8	19.7	15.4	12.7
Less developed regions	67.7	74.2	80.3	84.6	87.3
Africa	8.8	10.0	13.1	17.1	21.5
Asia	55.5	58.9	60.6	60.2	58.2
Europe	21.8	16.6	12.0	8.6	6.5
Latin America and the Caribbean	6.6	7.9	8.6	8.8	8.6
Northern America	6.8	6.0	5.2	4.8	4.7
Oceania	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5

Source: World Population Prospects: The 2000 Revision, vol. I, *Comprehensive Tables* (United Nations publication, Sales No. E.01.XIII.8, and Corr.1).

[1] Mohammad Uzair, "Population and economic Development", (Çevrimiçi) www.dawn.com/2002/08/05/ebr12.htm, 14/01/2004.

(Tablo-5)

Dünyanın bazı ülkelerinde karşılaştırmalı nüfus yoğunluğu ve kişi başına milli gelir.[1]

Population density and GNP per capita of selected countries

Countries	**Population density People/Sq. km**	**GNP per capita ($)**
A. High population density with high GNP per capita 2000		
Belgium	312	24,630
Germany	235	25,050
Japan	336	34,210
Korea	475	8,910
Singapore	5,283	24,740
United Kingdom	245	24,260
B. Low population density with high GNP per capita 2000		
Canada	3	21,050
Malaysia	69	3,380
Norway	15	33,650
Saudi Arabia	10	6,900
United States	30	34,260
C. Low population density with low GNP per capita 2000		
Cambodia (Asia)	67	260
Bolivia (Latin America)	8	1,000
Ghana (Africa)	83	350
Kenya (Africa)	52	1,190
Mongolia (Central Asia)	2	390
Yamen (Middle East)	32	380

Source: World development report 2001-2002

[1] Mohammad Uzair, "Population and economic Development", (Çevrimiçi) www.dawn.com/2002/08/05/ebr12.htm, 14/01/2004.

ÖZGEÇMİŞ

ADI: Özkan

SOYADI: AÇIKGÖZ

Doğum

Yeri ve Yılı: Demirözü / BAYBURT, 01-02-1976

ADRES: Molla Husrev Mah.

Cemal Yener Tosyalı Cad. Akif Paşa Sok. No: 2

34470 Vefa-Eminönü/İST.

e-mail: ozkanacikgoz@yahoo.com, ozkanac@hotmail.com

Cep: 0 537 726 08 15 , 0 555 723 76 66

EĞİTİM DURUMU

Demirözü Lisesi 1993 (8.39) Lise Birinciliği.

İstanbul Üniversitesi, İletişim Fak. Gazetecilik, 1997 (63.7) Bitirme Tezi Konusu: "Televizyonun Birey ve Toplum Üzerine Etkileri"

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Ana Bilim Dalı (Sosyoloji), Temmuz 2000 (86.66). Ana Bilim Dalı Birinciliği. Yüksek Lisans Tezi Konusu: "İslam'ın Türk Yorumu: Türk Müslümanlığı"

İst. Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gen. Sosyoloji ve Met. Ağustos 2000. (85.99) Tez Konusu: "Küreselleşme, Şehir ve Küreselleşmenin Bir Boyutu Olarak Habitat Toplantıları" Tez Danışmanı: Prof. Dr. Korkut Tuna.

Ekim 2002-Ekim 2003 tarihleri arasında bir yıl Amerika'da University of Maryland ve John Hopkins Üniversitelerinde Doktora tezimle ilgili araştırmalar, kaynak

toplama ve Maryland Üniversitesi Baltimore (UMBC) kampusunde iki dönem İngilizce hazırlık ve bilimsel çalışma metot dersleri.

KİŞİSEL DENEYİM VE BECERİLER

2003-2004 yılında Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)'nde bir yıl sosyoloji uzmanı olarak görev yapma,

İnternet, Word, Excel, PowerPoint Kullanımı,

F Klavyede 10 Parmak.

YAYIMLANMIŞ MAKALELERİ

"Cumhuriyet'in Kuruluşunun 75. Yılına Gelindiğinde 'Türkiye' Adına Üç Farklı Açıdan Bakış" Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı.

"Din Değiştiren Türkler Benliklerini de Yitirirlerken İslam'a Giren Türk Boyları Nasıl Türk Olarak Kalabildiler?" Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 126 Haziran 2000.

"Dünya Nüfusunun Yarıdan Fazlasının Şehirlerde Yaşayacağı 21. Yüzyılda, Daha da Revaç Bulan Bir Sosyoloji Alt Disiplini Olarak 'Şehir Sosyolojisi' ve Mahiyeti Üzerine" İst. Ün. Sosyoloji Konferansları, Sayı: 26.

" Sosyolojinin Problemli Bir Konusu Olarak, 'Sosyal Sınıf' Kavramı Üzerine Önemli Sosyologların Düşünceleri ve Yorumlar" İst. Ün. Sosyoloji Konferansları, Sayı: 26.

"Türklerin İslam'a Girişi Sürecinde Tasavvufun Rolü ve Melamilik Yorumu" Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 130.

"Anadolu'nun Vatanlaştırılmasında Türk Halk Dervişlerinin Rolü: Abdal Yakub ve Faaliyetleri" Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mart 2001.

"Türk İslamlaşmasının Tarihi-Toplumsal Seyri" Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 133

"Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf Alanında, Hanefilik, Maturidilik ve Yeseviliğin Türk Müslümanlığı Zaviyesinden Tahlili" Bilig Dergisi Sayı: 20

"Türk Müslümanlığının Kuramsal Çerçevesi ve Tarihi-Sosyolojik Olabilirliği" Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 137.

"Türk Müslümanlığı'nda İslam ile Bütünleşen Türk Kültür Motifleri" Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:140.

"Tarihsel Sosyoloji ve Erol Güngör", Sorgulanan Sosyoloji (Der.) M. Çağatay Özdemir, Eylül Yayınları, Ankara, ts.

"Türk Müslümanlığı'nın En Belirgin Vasıfları", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 148.

"Avrupa Birliği"nde Kültürel Entegrasyon ve Türkiye'nin Durumu", Stratejik Öngörü, Sayı: 1 Mayıs 2004

"Ortadoğu'nun Etnik-Sosyal Yapısı ve Büyük Ortadoğu Projesi", Stratejik Öngörü, Sayı: 2 Yaz 2004, (Aynı makalenin geliştirilmiş bir versiyonu TASAM Yayınlarında 'Büyük Ortadoğu Projesi' adı ile derlenen kitap çalışmasında yer almıştır.)

"Toplumsal Zihniyet Olgusu ve İktisadi Toplumsal Gelişme ile İlgisi", Sosyoloji Konferansları, Sayı: 32, (Baskıda).

Ayrıca çeşitli makale yarışmalarında ödüller ve çeşitli yerlerde yapılmış Konferanslar...

Yayımlanmış makalelerden 9 tanesi "Türk Toplum Hayatında İslam Uygulaması" adı altında kitap halinde yeniden düzenlenmiş olup, yakında Ötüken Yayınevinde basılacaktır.

YABANCI DİL

İNGİLİZCE: Kasım 2001 KPDS Sonucu: 67, Aralık 2001 ÜDS Sonucu: 70.